

LATVIJA
Pārskats
par tautas attīstību
2019/2020

**LATVIJAS
EIROPEIZĀCIJA**

2019/2020

LATVIJA
Pārskats par tautas attīstību

LATVIJAS EIROPEIZĀCIJA

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
**SOCIĀLO ZINĀTŅU
FAKULTĀTE**

Sociālo un politisko
pētījumu institūts

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**

Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2019/2020. Latvijas eiropēizācija. Galv. red. Daunis Auers. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts, 2020, 144 lpp., il., tab., karte.

Izdevuma teksta autortiesības nav aizsargātas. Šo tekstu gan pilnīgi, gan daļēji drīkst izmantot bez iepriekšējas atļaujas, tomēr obligāti ir jānorāda izmantotais avots.

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
SOCIĀLO ZINĀTŅU
FAKULTĀTE
Sociālo un politisko
pētījumu institūts

Galvenais redaktors **Daunis Auers**
Projekta vadītāja **Anete Skrastiņa**
Statistikē **Anita Švarckopfa**

Ievada autori: Daunis Auers, Ivo Rollis

1. nodaļas autori: Daunis Auers, Iveta Reinholde, Toms Rostoks, Mortens Hansens, Jānis Pleps

2. nodaļas autores: Baiba Bela, Aija Zobena, Klinta Ločmele, Vita Zelče

Aptauju par Latvijas iedzīvotāju attieksmi, vērtībām un Latvijas eiropēizācijas izpratni veica Tirgus un sabiedriskās domas pētījumu centrs SKDS.

Datu tabulas par Latvijas pamatfaktiem, tautas attīstības indeksu un statistiskajiem rādītājiem sagatavojusi Anita Švarckopfa.

Zinātniskie recenzenti:

Žaneta Ozoliņa, *Dr. paed.*, profesore, Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultāte,
Sociālo un politisko pētījumu institūta vadošā pētniece

Kārlis Bukovskis, *Dr. sc. pol.*, docents, Rīgas Stradiņa universitātes Politikas zinātnes katedra,
Latvijas Ārpolitikas institūta direktora vietnieks un pētnieks

Izdevums apstiprināts publicēšanai ar Latvijas Universitātes sociālo zinātņu padomes
2020. gada 3. decembra lēmumu Nr. 2.

Izdevuma latviešu valodas literārā redaktore Ruta Puriņa
No angļu valodas uz latviešu valodu tulkojusi Andra Damberga
No latviešu valodas uz angļu valodu tulkojusi Ingūna Beķere
Vāka dizainu, iekšlapu dizainu un maketu veidojusi Baiba Lazdiņa
Attēlu autortiesības *shutterstock.com*

Par palīdzību aptaujas organizēšanā un anketas sagatavošanā pārskata vajadzībām pateicamies Aijai Zobenai un Renāram Felcim.

Par organizatorisku palīdzību pateicamies Jānim Ikstenam, Aijai Zobenai, Ilzei Kāpostai.

ISBN 978-9934-18-610-3
<https://doi.org/10.22364/lvpta.2019.2020>

Ievadvārdi

Latviešu nācija ir veidojusies, cauri gadsimtiem pastāv un attīstās kā Eiropas kultūrtelpā sakņota nācija. Mēs savā identitātē esam gan latvieši, gan vienlaikus arī eiropieši. Mūsu piederība un atbildība ietver ne vien savu vietējo pašvaldību, konkrētu latviešu vēsturisko zemi un Latviju, bet arī visu Eiropu.

Eiropēiskā identitāte, fiziskā un intelektuālā esība Eiropas kultūrtelpā nosaka Latvijas valsts vietu starptautiskajā kopienā, mūsu politisko un tiesisko kultūru, kā arī domāšanas veidu valstslietās. Cilvēka cieņa, cilvēka tiesības un brīvības, demokrātija, tiesiska valsts un solidaritāte ir Eiropas kopējās vērtības, uz kuru pamata ir pašsaprotami veidot un attīstīt Latvijas nacionālo valsti.

Satversmes 68. pantā ir precīzi raksturots mērķis, ar kādu mēs piedalāmies Eiropas Savienībā, – Latvija to dara, lai stiprinātu savu demokrātiju. Eiropēiskā dimensija ir stabilizējusi un attīstījusi demokrātisko valsts iekārtu un tiesiskumu Latvijā. Tas sekmē Latvijas ilgtspējīgu attīstību un ir mūsu visu kopējās interesēs.

Savukārt Satversmes ievads tiesībspolitiski formulē eiropēiskās politikas vadlīnijas mūsu valstij un sabiedrībai, konstatē Latvijas valsts un latviešu nācijas ģeopolitisko piederību Eiropas kultūrtelpai, kā arī uzliek mums par pienākumu līdzdarboties vienotas Eiropas ilgtspējīgā un demokrātiskā attīstībā.

Latvijas eiropēizāciju varētu iedalīt trīs periodos.

Pirmais periods ilga no neatkarības atgūšanas 1990./1991. gadā līdz iestāšanās Eiropas Savienībā 2004. gadā. Šajos apmēram 15 gados Latvija pārkārtoja savu ekonomiku, politisko, tiesisko, kā arī vērtību sistēmu atbilstoši Rietumu demokrātijas, konkrēti – Eiropas, principiem. Tas bija valsts un sabiedrības transformācijas periods, kas aptvēra pilnīgi visas jomas un mācīja mums ātri noorientēties pilnīgi jaunā situācijā. Šī nācijas vēsturiskajā atmiņā saglabātā pieredze – un tā bija grūta pieredze – mūsdienai strauji mainīgajā, nepārskatāmajā pasaulē ir ievērojama priekšrocība – mēs varam ātrāk, varbūt pat apsteidzoši reaģēt uz mainīgo situāciju pasaulē nekā daudzas citas, arī lielās nācijas.

Otrais eiropēizācijas periods bija integrācijas laiks Eiropas Savienībā – tās tiesību normu, standartu, politiskās domāšanas loģikas pārņemšana. Šajā laikā, kas sākās 2004. gadā un ilgst līdz mūsdienām, mums atrašanās Eiropas Savienībā ir kļuvusi par pašsaprotamību.

Uzskatu, ka tagad, 21. gadsimta divdesmito gadu sākumā, 30 gadus kopš neatkarības atjaunošanas un 15 gadus kopš esam Eiropas Savienībā, kad mums ir uzaugusi jauna paaudze, kas ir dzīvojusi tikai brīvajā Latvijā, mēs ieejam jaunā eiropēizācijas fāzē. Pirmajos divos periodos eiropēizācija bija asimetriska, mēs pārņēmām Eiropas pieredzi, standartus, domāšanas paradigmas,

vērtības, savukārt tagad mēs, latvieši, pašizprotam sevi kā eiropiešus, tieši tāpat somi, nīderlandieši, austrieši un citi.

Tas nozīmē, ka mums nav vairs vienpusēji “jāpārņem” Eiropas standarti, domāšanas paradigmas, vērtības. Veids, kā mēs rīkojamies, domājam, kādas ir mūsu vērtības, – tas jau ir *per se* eiropēiski. Tas ir mūsu pieņems Eiropai, tā ir mūsu līdzdalība Eiropas kopējo standartu, vērtību veidošanas un attīstīšanas procesā. Mēs šajā procesā piedalāmies tikpat līdzvērtīgi kā somi, vācieši, igauņi, portugāļi un citas Eiropas nācijas. Un mēs esam atvērti citu Eiropas nāciju labajai pieredzei, tāpat kā citas Eiropas nācijas ir atvērtas mūsu labajai pieredzei.

Tiesa, patlaban gan vecajās Eiropas nācijās vēl jo-projām ir zināma inerce turpināt neuzskatīt mūsu pieredzi, mūsu vērtības par tikpat eiropēiskām kā viņējās, gan mums vēl ir zināma inerce turpināt līdzšinējo asimetrisko eiropēizāciju. Taču abos gadījumos domāšana “centrs un perifērija” kategorijās ir novecojusi. Mums apzināti jācenšas šo inerci abās pusēs pēc iespējas ātri pārvarēt.

Tā vietā nāk jaunā domāšana visu Eiropas nāciju pieredzes, standartu, vērtību vienlīdzības kategorijās. Mūsu kopējo Eiropu veido visas nācijas vienlīdzīgi un vienvērtīgi. Visas nācijas ir vienlīdz atbildīgas par Eiropu. Arī latvieši. Eiropai ir svarīgs latviešu pieņems Eiropas kopējo jautājumu risināšanā.

Latvijas Valsts prezidents
Egils Levits

Saturs

Ievadvārdi	3
Attēlu, tabulu, logu saraksts	6
Pamatfakti par Latviju, 2019	9
Ievads	
<i>Daunis Auers, Ivo Rollis</i>	10
1. nodaļa	
Politika, tiesu sistēma un tautsaimniecība	16
1.1. <i>Daunis Auers</i> . Latvijas politiskās sistēmas eiropeizācija	17
1.2. <i>Iveta Reinholde</i> . Eiropeizācija, maigie instrumenti un to sekas	25
1.3. <i>Toms Rostoks</i> . Eiropeizācija Latvijas ārpolitikā	33
1.4. <i>Mortens Hansens</i> . Latvijas ekonomikas eiropeizācija	41
1.5. <i>Jānis Pleps</i> . Satversme, Satversmes tiesa un Eiropas Savienība	53
2. nodaļa	
Sabiedrība, mediji, vērtības	62
2.1. <i>Baiba Bela</i> . Cik eiropeiska ir nabadzība un nevienlīdzība?	63
2.2. <i>Aija Zobena</i> . Kopējās lauksaimniecības politikas iespējas un izaicinājumi Latvijas laukiem	74
2.3. <i>Klinta Ločmele</i> . Ne visi koki mežā taisni: mediju vides eiropeizācija	81
2.4. <i>Vita Zelče</i> . Eiropas vērtības un Latvijas sabiedrības eiropeizācija	90
Pielikumi	104
Tautas attīstības indekss un statistisko rādītāju tabulas	107
Literatūra	127

Attēlu, tabulu, logu saraksts

Attēli

1.1.1. attēls.	Uzticība politiskajām partijām, Saeimai un Ministru kabinetam. 2004–2020	23
1.2.1. attēls.	Ierēdņu skaita dinamika Latvijā (2004–2019)	26
1.2.2. attēls.	Valsts pārvaldē nodarbinātos skaits pret kopējo nodarbināto skaitu valstī (2019)	26
1.2.3. attēls.	Eiropas administratīvās vērtības	28
1.4.1. attēls.	IKP uz vienu iedzīvotāju nemainīgās cenās (2011. gadā ASV dolāros), bijušās PSRS valstis, 1995 un 2018	42
1.4.2. attēls.	IKP uz vienu iedzīvotāju, ES-28, 2019, PSL koriģēts, ES-28 = 100	44
1.4.3. attēls.	IKP uz vienu iedzīvotāju pieaugums procentos, nemainīgās cenās, ES-28, 2000–2019	44
1.4.4. attēls.	Latvijas eksports un imports (preces un pakalpojumi) % no IKP, 1995–2019	45
1.4.5. attēls.	Latvijas preču eksports atbilstoši galvenajiem galamērķiem, 1992–2018	45
1.4.6. attēls.	Latvijas preču eksports – atsevišķi lielākie tirdzniecības partneri, 2000–2018	46
1.4.7. attēls.	ĀTI akcijas Latvijā 2019. gada beigās, pa valstīm	46
1.4.8. attēls.	Latvijas strukturālā budžeta bilance, 2002–2019	50
1.4.9. attēls.	Latvijas valdības budžeta bilance un valsts kopējais parāds, % no IKP, 2000–2019. Budžeta bilance atzīmēta uz horizontālās ass, parāds – uz vertikālās ass	50
1.4.10. attēls.	Parāds pret IKP, 2019, ES-28. “Koronavīrusa obligāciju” valstis norādītas tumši zilā krāsā, Jaunās Hanzas savienības valstis – gaiši zilā krāsā	51
2.1.1. attēls.	Vispārējie valdību izdevumi sociālajai aizsardzībai (2018) (% no IKP)	69
2.2.1. attēls.	Pilsētas iedzīvotāju īpatsvars Latvijā, Ziemeļeiropā un Eiropā	75
2.2.2. attēls.	KLP stratēģiskie mērķi	77
2.2.3. attēls.	Iedzīvotāju skaits Latvijas laukos/pilsētās gada sākumā	78
2.3.1. attēls.	Baltijas valstu vieta organizācijas <i>Reporters without borders</i> preses brīvības indeksā (2013–2020)	83
2.3.2. attēls.	ES reprezentācija tematikas griezumā laikrakstos “Diena” un “Latvijas Avīze” (2019. gada augusts un 16.–31. oktobris) N=125	85
2.4.1. attēls.	Latvijas iedzīvotāju vecumgrupu atbilžu salīdzinājums, atbildot uz jautājumu: “Vai, Jūsaprāt, Eiropā holokausts tiek vērtēts kā vislielākais noziegums pret cilvēci?” (%)	93
2.4.2. attēls.	Dažādiem izglītības līmeņiem piederīgu Latvijas iedzīvotāju atbilžu salīdzinājums, atbildot uz jautājumu: “Vai, Jūsaprāt, Eiropā holokausts tiek vērtēts kā vislielākais noziegums pret cilvēci?” (%)	94
2.4.3. attēls.	Latvijas iedzīvotāju vecumgrupu atbilžu salīdzinājums, atbildot uz jautājumu: “Vai, Jūsaprāt, Eiropā tiek nosodīti komunistiskā režīma (proti, Padomju Savienības) noziegumi pret cilvēci?” (%)	95
2.4.4. attēls.	Latvijas iedzīvotāju sociālo grupu atbilžu salīdzinājums, atbildot uz jautājumu: “Vai, Jūsaprāt, Eiropā tiek nosodīti komunistiskā režīma (proti, Padomju Savienības) noziegumi pret cilvēci?” (%)	96
2.4.5. attēls.	Latvijas iedzīvotāju vecumgrupu atbilžu salīdzinājums, atbildot uz jautājumu: “Vai, Jūsaprāt, Eiropā demokrātija ir vērtība?”	99
2.4.6. attēls.	Dažādiem izglītības līmeņiem piederīgu Latvijas iedzīvotāju atbilžu salīdzinājums, atbildot uz jautājumu: “Vai, Jūsaprāt, Eiropā demokrātija ir vērtība?”	99
2.4.7. attēls.	Latvijas iedzīvotāju sociālo grupu atbilžu salīdzinājums, atbildot uz jautājumu: “Vai, Jūsaprāt, Eiropā demokrātija ir vērtība?”	100
2.4.8. attēls.	Latvijas iedzīvotāju vecumgrupu atbilžu salīdzinājums, atbildot uz jautājumu: “Vai, Jūsaprāt, Eiropas ainava – pilsēta un lauki – ir sakopti un skaisti?”	101
2.4.9. attēls.	Latvijas iedzīvotāju vecumgrupu atbilžu salīdzinājums, atbildot uz jautājumu: “Vai, Jūsaprāt, Latvija ir Eiropas vērtība?”	102
2.4.10. attēls.	Latvijas iedzīvotāju sociālo grupu atbilžu salīdzinājums, atbildot uz jautājumu: “Vai, Jūsaprāt, Latvija ir Eiropas vērtība?”	102

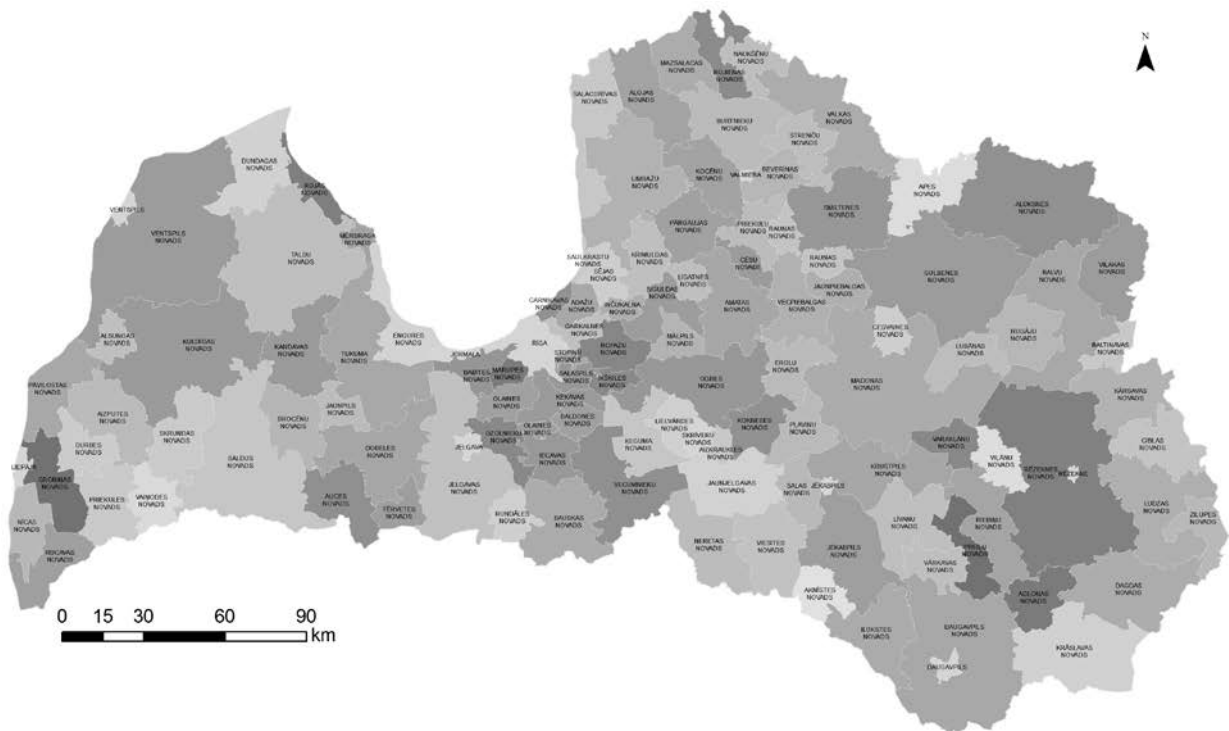
Tabulas

1.1.1. tabula.	Eiropas lietu koordinācijas izpildvaras struktūras Ziemeļvalstīs un Baltijas reģionā	18
1.1.2. tabula.	Eiropas lietu komisijas (ELK) priekšsēdētāji no 1995. līdz 2020. gadam	19
1.1.3. tabula.	Latvijas partijas un to piederība eiropartijām un Eiropas Parlamenta grupām 2020. gadā	21
1.3.1. tabula.	Latvijas attīstības sadarbības finansējuma salīdzinājums ar Lietuvu un Igauniju 2018. un 2019. gada dati	38
1.4.1. tabula.	ES-28 valstu un NVS valstu kredītreitīgi	42
1.4.2. tabula.	EU-28 un Māstrihtas kritēriji, 2019	51
2.1.1. tabula.	Džini koeficients Latvijā un ES (%)	67
2.1.2. tabula.	Nabadzības riskam pakļauto iedzīvotāju īpatsvars Latvijā un ES (%)	67
2.1.3. tabula.	Nabadzības riska rādītāji pirms un pēc sociālajiem transfertiem	68
2.1.4. tabula.	Mājsaimniecību zemāko nepieciešamo neto ienākumu, lai spētu savilkt galus kopā, un mājsaimniecību rīcībā esošo ienākumu salīdzinājums (eiro)	70
2.1.5. tabula.	Latvijas iedzīvotāju viedokļi par trūkuma iemesliem (N = 999)	72
2.1.6. tabula.	Ienākumu testēto pašvaldības sociālās palīdzības pabalstu saņēmēju raksturojums pēc ģimenes sastāva, 2018. gada dati	72
2.2.1. tabula.	Lauku saimniecību grupējums pēc lauksaimniecībā izmantojamās zemes platības (tūkst. ha)	76
2.2.2. tabula.	Iedzīvotāju ilgtermiņa migrācijas saldo reģionos, republikas pilsētās un novados	79
2.4.1. tabula.	ES reprezentējošās vērtības (% , maksimāli 3 atbildes)	97
2.4.2. tabula.	Eiropiešu personiski svarīgākās vērtības (% , maksimāli 3 atbildes)	98

Logi

0.1. logs.	Īss eiropeizācijas koncepta vēstures apraksts	11
1.2.1. logs.	Eiropēizācijas sekas	29
1.2.2. logs.	Vecāko amatpersonu sanāksmes darba kārtība 2020. gada 20. maija sanāksmei (Vecāko amatpersonu sanāksme, 2020)	31
1.3.1. logs.	ES ārpolitikas pamatprincipi attiecībā ar Krieviju	36
1.4.1. logs.	Latvijas iestāšanās lielākajās starptautiskajās organizācijās (gads)	41
1.4.2. logs.	Latvijas valsts reitings pēc <i>Standard & Poor's</i>	43
1.4.3. logs.	Māstrihtas (konverģences) kritēriji	47
1.4.4. logs.	Būtiskas izmaiņas likumā "Par Latvijas Banku" pēc eiro ieviešanas	49
1.5.1. logs.	Latvijas tiesiskajā sistēmā saskatāmie padomju okupācijas režīma elementi	54
1.5.2. logs.	2003. gada 8. maija grozījumi Satversmē par Latvijas dalību Eiropas Savienībā	56
1.5.3. logs.	Nozīmīgākie Satversmes tiesas spriedumi par Latvijas dalību Eiropas Savienībā	59
2.2.1. logs.	ES Kopējā lauksaimniecības politika	77
2.3.1. logs.	ES izvirzītie mediju brīvības mērķi	82
2.4.1. logs.	Atdzejotāja Ulda Bērziņa 1991. gada marginālijas vai komentāri Česlava Miloša dzejolim "Eiropas bērns" (1946)	90
2.4.2. logs.	Eiropas Savienības vērtības	91
2.4.3. logs.	Latvijas Republikas Valsts prezidentes Vīķes-Freibergas runa oficiālajā ceremonijā, kas veltīta Latvijas dalībai Eiropas Savienībā. Rīgā, Doma laukumā, 2004. gada 1. maijā	91
2.4.4. logs.	Eiropas Parlamenta deputāte Sandra Kalniete par Eiropas vēstures māju	95

Pamatafakti par Latviju, 2019

Iedzīvotāji		Iedzīvotāju sadalījums starp pilsētām un laukiem, %	
Iedzīvotāju skaits, milj.	1,9	Laukos	31
Dabiskais pieaugums, %	-0,5	Pilsētās	69
Apdzīvojuma blīvums, cilv. uz km ²	30		
Iedzīvotāju dzimumsadalījums, %		Iedzīvotāju vecumstruktūra, % (gada sākumā)	
Vīrieši	46	Līdz darbības vecumam (0–14 gadi)	15,9
Sievietes	54	Darbības vecumā	61,3
Nacionālais sastāvs, % (gada sākumā)		Vecāki par darbības vecumu	22,8
Latvieši	62	Vieta pēc tautas attīstības rādītājiem 39	
Krievi	25	<i>(Human Development Report 2019)</i>	
Baltkrievi	3	Tautas attīstības indekss	0,847
Ukraiņi	2	Pieaugušo lasītprasme, %	99,9
Poļi	2	Veselība	
Lietuvieši	1	Paredzamais mūža ilgums, gados	75,6
Citi	5	Vīrieši	70,8
Tautsaimniecība		Sievietes	79,6
Iekšzemes kopprodukts, milj. eiro	30 476,1	Zīdaiņu mirstība uz 1000 dzīvi dzimušo	3,4
Iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju 2010. gada salīdzināmajās cenās, eiro	14 371	Ārstu skaits uz 10 000 iedzīvotāju	33,2
Iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju pēc pirktspējas līmeņa	15 930	Vispārējās valdības sektora izdevumi pret iekšzemes kopproduktu, %	
Iekšzemes kopprodukta pieaugums, %	2,2	KOPĀ	39,5
Bezdarba līmenis, %	6,2	No tiem:	
Nodarbinātība pa tautsaimniecības nozarēm, %		aizsardzība	2,1
Lauksaimniecība	7	izglītība	5,8
Rūpniecība	24	veselība	4
Pakalpojumi	69	sociālā aizsardzība	11,6
Euro kurss pret 1 USD (2019. gada beigās) – 1,185		Teritorija, km² – 64 569	

Ievads

Daunis Auers

Pārskatā par tautas attīstību Latvijā (2019/2020) izvērtēts tas, kā dalība Eiropas Savienībā (ES) ietekmējusi Latvijas valsti, ekonomiku un sabiedrību. Galvenā uzmanība pievērsta tieši ES ietekmei uz Latviju, izvērtējumā izmantojot leņķvirzes pieeju un neaplūkojot Latvijas ietekmi uz ES. Plašais autoru loks pārskatā par tautas attīstību Latvijā (2019/2020) apskata vairāk nekā piecpadsmit gadus ilgstošo Latvijas dalības periodu ES, neiekļaujot izvērtējumā tās reformas un izmaiņas, kas tika ieviestas pievienošanās procesā.¹

Iestāšanās ES tika gaidīta ar nepacietību. Pēc tam, kad izdevās izmantot iespēju *de facto* atjaunot valsts neatkarību, Latvijas politiķiem bija trīs galvenie ārpolitikas varianti – pieslēties Austrumiem, tiekties uz Rietumiem vai mēģināt panākt sarežģītu līdzsvaru, saglabājot neitralitāti. Patiesību sakot, nedz pirmais, nedz pēdējais variants neizpelnījās plašu vairākuma atbalstu. Pēc neatkarības atgūšanas visas Latvijas valdības ārpolitikā orientējās uz Rietumiem, tādējādi dalība gan ES, gan NATO tikusi uzskatīta par ārpolitikas pamatprincipu. Iespējams, 1991. gada beigās iestāšanās šajās organizācijās šķita nesasniedzams, godkārtīgs mērķis, jo neatkarību tikko atguvusi Latvija saskārās ar grandioza mēroga ekonomiskās atjaunošanas un demokratizācijas uzdevumiem, turklāt apstākļos, kad ievērojams Krievijas militāro spēku kontingents aptuveni 50 000 cilvēku sastāvā joprojām saglabāja pozīcijas Latvijas teritorijā, uzturot draudu atmosfēru. Šie bruņotie spēki atstāja Latviju vien 1994. gada augustā, savukārt Skrundas radiolokācijas staciju Krievija pilnībā nodeva Latvijai tikai 1999. gadā.

Ceļš uz dalību ES nebija gluds un ilga gandrīz trīspadsmit gadus, daudz ilgāk, nekā sākumā bija paredzēts. Sākotnējie nosacījumi dalībai ES šķita samērā labvēlīgi. Latvija bija viena no attīstītākajām padomju republikām ar augstu industrializācijas līmeni, ar labi novērtētu trīspakāpju izglītības sistēmu, it īpaši matemātikā un eksaktajās zinātnēs, kā arī ar plašu loģistikas infrastruktūru, kas ietvēra ceļus, dzelzceļus, ostas un lielāko lidostu Baltijas reģionā. Tomēr tas viss zināmā mērā izrādījās līdzīgs Potjomkina sādžas fasādei. Lai gan trīs Baltijas valstis bija uzskatāmas par ekonomiski attīstītām pēc Padomju Savienības mērauklas, to ekonomika ievērojami atpalika no Rietumiem. Tolaik Austrumu un Rietumu salīdzināšanu apgrūtināja nesaderīgie un bieži vien neuzticamie dati, taču 1991. gadā Somijas ekonomikas pētniecības institūts

aprēķināja, ka, pamatojoties uz 1988. gada datiem, vidējais somis bija 8,4 reizes bagātāks par vidējo igauņi, neskatoties uz kopumā līdzīgo ienākumu līmeni 1940. gadā, pirms Baltijas valstis okupēja Padomju Savienība (Baltic Independent, 1991). Liela daļa Latvijā ražoto rūpniecības preču bija sliktas kvalitātes un neatrada vietu Rietumu tirgos. Uzņēmumi grūti pakļāvās reformām, jo Latvijas universitātēm trūka pieredzes uzņēmējdarbības, tirgus ekonomikas, valsts pārvaldes un citu sociālo zinātņu pasniegšanā. Kaut gan investīciju pirmajos gados osta un loģistikas infrastruktūra izrādījās bagātīgs nodokļu ieņēmumu avots, ceļi bija bedraini un nepiemēroti intensīvai kravas automašīnu satiksmei, savukārt lidosta faktiski nepiedāvāja neko vairāk par skrejceļu. Rezultātā izrādījās, ka reformu dziļums, apmērs un tām nepieciešamais laiks ievērojami pārsniedza sākotnēji paredzēto. Par spīti tam, 2004. gada maijā visas trīs Baltijas valstis līdz ar piecām Centrāleiropas un divām Vidusjūras valstīm pievienojās ES. Šajā pārskatā pētīts, kas notika tālāk.

Latvijas ceļš uz ES

- 1994. gada 18. jūnijs. Latvija paraksta Brīvās tirdzniecības līgumu ar ES
- 1995. gada 12. jūnijs. Parakstīts Asociācijas nolīgums ar ES
- 1995. gada 27. oktobris. Latvijas valdība iesniedz oficiālu pieteikumu dalībai ES
- 1997. gada 15. jūlijs. Eiropas Komisija sniedz nelabvēlīgu atzinumu par Latvijas gatavību uzsākt sarunas par pievienošanos ES
- 1999. gada 13. oktobris. Eiropas Komisija pieņem labvēlīgu lēmumu
- 2000. gada 15. februāris. Uzsāktas pievienošanās sarunas
- 2002. gada 13. decembris. Pievienošanās sarunas noslēdzas
- 2003. gada 16. aprīlis. Latvija paraksta līgumu par Latvijas pievienošanos ES
- 2003. gada 1. maijs. Latvija uzsāk dalību ES institūciju darbā kā novērotāja
- 2003. gada 20. septembris. Referendums par Latvijas dalību ES, kurā 67% nobalso "par"
- 2004. gada 1. maijs. Iestāšanās ES

¹ Latvijas ietekmi uz Eiropas Savienību (kā arī Eiropas Savienības ietekmi uz Latviju) 2019. gada izdevumā "Latvijas intereses Eiropas Savienībā" apskatījusi pētnieku grupa, tai skaitā Aldis Austers, Daunis Auers, Inna Šteinbuka un Žaneta Ozoliņa (2019).

Pārskata par tautas attīstību Latvijā (2019/2020) autori pēta ES ietekmi uz Latviju, izmantojot eiropeizācijas teorētisko konceptu. Ivo Rollis, kura promocijas darbs veltīts eiropeizācijai, 0.1. logā sniedz īsu eiropeizācijas koncepta attīstības vēsturi. Īsos vārdos, eiropeizācija, kas parasti tiek saistīta ar ES ietekmi uz nacionālajām valstīm, ir strauji augoša un dinamiska daudzdisciplināra sociālo zinātņu pētījumu joma. Tā izvirzījies priekšplānā, jo 90. gadu galvenās ES līgumu reformas (Māstrihtas līgums, Amsterdamas līgums un Nicas līgums) paplašināja ES politikas un politikas jomu

darbības lauku, līdz ar to ES atstāja aizvien pieaugošu nospiedumu dalībvalstu politiskajās sistēmās, ekonomikās un sabiedrībās.

Šajā izdevumā esam pieņēmuši Roberta Ladreha plašo eiropeizācijas definīciju, kas to raksturo kā “dalībvalstu iekšējo pielāgošanās procesu ES ietekmei” (Ladrech, 2010, 1). Šī definīcija atspoguļo samērā izplūdušo eiropeizācijas koncepciju, kā arī dod iespēju daudzdisciplinārajai autoru grupai apskatīt gan tiešas, gan netiešas eiropeizācijas ietekmes uz dažādajām autoru pārstāvētajām pētniecības jomām.

0.1. logs

Īss eiropeizācijas koncepta vēstures apraksts

Ivo Rollis

Eiropeizāciju var raksturot kā strukturālas pārmaiņas, kas valstī daudzveidīgi ietekmē dažādas institūcijas un politisko procesu dalībniekus, to funkcijas, idejas, intereses un vērtības. Europeizācija ir saistīta ar Eiropu un tās attīstību, visbiežāk ar dažādu Eiropa Savienības (ES) politiku ietekmi un mijiedarbību ar nacionālajām valstīm, īpaši izpildvaru, un to reakciju uz piedāvātajām pārmaiņām (Ladrech, 2010). Līdz 1980. gadam termins “europeizācija” politikas zinātnes akadēmiskajā literatūrā minēts tikai atsevišķos gadījumos, daudz aktuālāka eiropeizācijas koncepta izpratne kļuva līdz ar Centrāl-eiropas un Austrumeiropas (CAE) valstu iestāšanos ES un izvirzīto nosacījumu izpildi (Featherstone and Radelli, 2003).

Akadēmiskajā literatūrā var identificēt vairākus eiropeizācijas diskusijas virzienus (Ladrech, 1994, 69–88). Pirmkārt, termins “europeizācija” parasti tiek lietots, lai aplūkotu ES ietekmi uz dalībvalstīm, ko, iespējams, vislabāk varētu apzīmēt ar terminu “ES-izācija”. Līdz ar ES kā vietu, kur tiek veicināta politisko ideju un prakses apmaiņa, diskusijai tiek izvirzīts arī jautājums par pašas ES lomu kā pārmaiņu veicinošu avotu. Otrkārt, par eiropeizācijas nošķirumu no Eiropas integrācijas, tie nav sinonīmi, katrs no tiem ietver atšķirīgu politisko procesu. Eiropas integrāciju nodarbina politiskie jautājumi un politiku attīstība pārnacionālā līmenī, savukārt eiropeizāciju interesē šī procesa sekas, galvenokārt attiecībā uz ES dalībvalstīm un to politikām. Treškārt, ES dalībvalstu izpildvaras subjekti ir pilnīgi pasīvi attiecībā uz eiropeizāciju, tie drīzāk reaģē uz integrācijas vai politikas veidošanos (Börzel, 2002, 193–194; Bulmer and Lequesne, 2005, 10).

Eiropeizācijas termina vēsturiskā izpratne ir saistīta arī ar sociālo normu eksportu un kontroli, institūciju organizāciju un praksi, sociālajiem un kultūras uzskatiem, vērtībām un uzvedību. Europeizācija vēsturiskajā izpratnē bieži nozīmējusi pielāgošanos Rietumeiropas

normām un praksei. Kultūras izpratnē eiropeizācija nozīmēja pārnacionālās kultūras rašanos – to kultūras normu, ideju, identitātes, uzvedības nosacījumu saplūšanu, kuri balstīti uz starpnacionālo pamatu Eiropā. Kultūras izpratnē eiropeizācijai ir ļoti plašs izmantojums, kaut vai runājot par svētku svinēšanas paradumu izmaiņām. Europeizācija ietekmē arī plašākas sociālās aktivitātes – izglītību. Parasti gan šo terminu lieto, lai raksturotu izmaiņas politiskajā kultūrā vai pārmaiņas ideoloģijā. Vēsturiskā un kultūras pieejas netieši ir saistāmas ar tiešu ES ietekmi, turpretim institucionālā un politikas un politisko procesu pielāgošanās pieejas ir jaunākas un attiecināmas uz eiropeizācijas minimālo izpratni, jo visbiežāk skar institucionālos aspektus, t. i., ES darbību, aptverot valstu reakciju uz ES politiku.

20. gadsimta nogalē, aprakstot eiropeizācijas definīciju un konceptu, autori jau koncentrējās uz pārnacionālā līmenī notiekošajiem procesiem, savukārt teorijā dominē nacionālā un vietējā līmeņa politiskās, ekonomiskās un sociālās izmaiņas. Līdzīgi uzsvāru maiņa ir notikusi no formālām institūcijām un institucionalizācijas procesiem uz šo procesu dalībniekiem, to rīcību, izpratni, uztveri, diskursiem un kultūras īpatnībām (Grunhut, 2017, 171). Europeizācija un tās iedarbība akadēmiskajā literatūrā tiek īpaši apskatīta, pētot valstu nacionālā līmeņa institūcijas, politikas un tās rezultātus jeb eiropeizācijas ietekmes problemātiku un valstu mijiedarbības ar ES pielāgošanās (angļu val. – *adaptation*) procesu (Goetz, 2000, 222). Pielāgošanos nosaka nepieciešamība sasniegt sekmīgu mijiedarbību ar ES pastāvošo kārtību. Savukārt eiropeizācijas iedarbības izvērtēšana ļauj skaidrot izmaiņas, kuras patiesībā ir izraisījuši citi faktori. Piemēram, atsevišķu ES dalībvalstu politikas var tikt skaidrotas ar eiropeizāciju, tomēr to pamatā var būt arī iepriekšējās reformas vai pat globalizācijas ietekme. Tiekšanās panākt atbilstību ES noteikumiem veicina arī ciešāku eiropeizācijas mijiedarbību ar globalizācijas

procesu, kas var tikt izmantota plašākai svarīgu pārmaiņu skaidrošanai valstu politikā un sabiedrībā.

Sākot ar 20. gadsimta 90. gadu beigām, eiropeizācijas termins tiek lietots arī, lai aptvertu vienu no visbiežākajiem Eiropas integrācijas iedarbības veidiem uz dalībvalstīm un kandidātvalstīm, kā arī ar šo ietekmi saistītas nozīmīgas valstu attīstības jomas. Eiropeizācija balstās uz ideju, ka Eiropas integrācija ir kļuvusi tik dziļa ietekmes ziņā, ka nacionālā līmeņa procesus pilnībā padara par plašākas Eiropas līmeņa attīstības daļu. Akadēmiskajā literatūrā par eiropeizāciju runāts ne tikai kā par procesu, kurā ES izplata savas politikas vai kurā kandidātvalstis orientējas uz ES politikām, bet arī kā par rezultātu – politikas saskaņotības pakāpi ar ES. Sākoties iestāšanās ES procesam, eiropeizācija kļūst par kandidātvalstu prioritāti. Tajās politikas jomās, uz kurām attiecas ES noteikumi un iestāšanās nosacījumi, ES no valstīm prasa politiku ieviešanas piedāvājumu. ES politikas pieņemšana kļūst obligāta un absorbē nacionālās politikas veidošanas procesu (Matlak, Schimmelfennig and Wozniakowski, 2018, 8).

Eiropeizāciju raksturojošās pazīmes ir varas institūcijas, rīcībpolitikas, politika un ietekmes rezultāti nacionālajā līmenī. Tās ir galvenās kategorijas, kas ļauj analizēt ES dalībvalstu eiropeizāciju un izmaiņas nacionālajā līmenī. Kaut arī no pētnieciskā viedokļa būtu lietderīgi atdalīt minētās kategorijas, tomēr praksē Eiropas politika, procesi un institūcijas vienlaikus ietekmē ne tikai vienu, bet dažkārt pat visas trīs kategorijas. Akadēmiskajā literatūrā identificēta arī virkne mehānismu, ar kuriem ES var ietekmēt dalībvalstis, tādējādi mazinot neatbilstību starp Eiropas un nacionālajām politikām, procesiem un institūcijām (Bulmer and Lequesne, 2005, 51). Pētījumi par ES tiešo un netiešo iedarbību uz nacionālā līmeņa politiskajām sistēmām ir uzsākti jau CAE valstu iestāšanās ES laika posmā (Goetz and Hix, 2001; Kassim and Menon, 2003; Kassim, Peters and Wright, 2000; Laffan, 2003). Daļā eiropeizācijas literatūras, kas pēta dalības ES ietekmi uz izpildvaras institūcijām, galvenā uzmanība veltīta organizatoriskajām un procedurālajām struktūrām valdības centrā, kas koordinē nacionālās pozīcijas ES jautājumos. Palielinājies ir *lejuvirzes* analīzes īpatsvars, “vērtējot, kā Eiropas līmenī pārvaldības sistēmas iedarbojas uz dalībvalstīm (nacionālā līmeņa izmaiņu dimensijas), kā ES ietekmē dalībvalstis (nacionālā līmeņa izmaiņu mehānismi) un kāda ir ES ietekme uz dalībvalstīm (izmaiņu rezultāti nacionālajā līmenī)” (Bulmer and Lequesne, 2005, 260–261; Cowles, Caporaso and Risse, 2001). Īpaši tā ir tikusi attiecināta uz nacionālā līmeņa publiskās pārvaldes sistēmas pielāgošanu, lai sagatavotos dalībai ES un risinātu sarunas par iestāšanos ES. Mazāka vērība ir veltīta politikas eiropeizācijai, politisko procesu dalībnieku eiropeizācijai – sabiedrībai, politiskajām partijām un interešu grupām (Sedelmeier, 2011, 20), bet vēl mazāka loma eiropeizācijas oriģinālajā konceptā un izpētē ir bijusi ekonomiskajai un sociālajai eiropeizācijai (Epstein and Jacoby, 2014, 7).

Vēl viena eiropeizācijas izpētes pieeja ir radusies institucionālistu analīzes rezultātā. Institucionālistu pieeju izmanto tādi eiropeizācijas pētnieki kā T. A. Bērcela (*Tanja A. Börzel*), K. M. Radaelli un J. P. Ulsens (*John P. Olsen*). J. P. Ulsens norāda, ka institucionālisti ārējās izmaiņas un to iedarbību interpretē un uz tām raugās caur valstī pastāvošo institucionālo ietvaru, ieskaitot pastāvošos normatīvos uzskatus par leģitimitātes institūcijām un varas izplatīšanu, izmantošanu un kontroli (Olsen, 2002, 933). Eiropeizācijas literatūrā, kas analizē ES Rietumeiropas dalībvalstis, tiek uzsvērts, ka institucionālie un politiku rezultāti, ko radījusi ES paplašināšanās, ir sasniegti daudz ātrāk tieši ES CAE dalībvalstīs. Kā iemesls tiek minēts institucionālais faktors, piem., izpildvaras valdības centra vājums ES CAE dalībvalstīs – īpaši tajās, kas uz politiskās kartes atgriezās 20. gadsimta 90. gadu sākumā. Minētās valstis bija mazāk atturīgas pret pielāgošanās spiedienu salīdzinājumā ar jau stiprajām un tradīcijām bagātajām valstis institūcijām Rietumeiropas valstīs. Gandrīz visas ES CAE dalībvalstis piedzīvoja nacionālo institūciju darbības un leģitimitātes krīzi, kas tās iedrošināja dažādu veiksmīgu un arī mazāk sekmīgu politiku pārņemšanai un citu valstu pieredzes apgūšanai.

Efektīvu institucionālo sistēmu un politiku trūkuma dēļ eiropeizācija sekmēja ne vien pielāgošanās procesu, bet arī jaunu institūciju un politiku veidošanos ES CAE dalībvalstīs. Pētnieki aizvien vairāk aplūkoja eiropeizāciju kontekstā ar Eiropas ietekmi uz nacionālo politisko sistēmu. Tas ir saistīts ar atšķirībām Eiropas politikas, īpaši ES direktīvu, ieviešanā ES dalībvalstīs. Pētnieki analizēja valstu administratīvo pielāgošanos dalībai ES, direktīvu ieviešanu un arī izmaiņas nāciju valsts struktūrā un identitātē, ņemot vērā izmaiņas Eiropas līmenī. Īpašos gadījumos šādas izmaiņas varēja novest pie politiku vai institucionālajām izmaiņām, citkārt varēja veidoties nacionālā līmeņa dalībnieku pretestība, tādējādi pieļaujot vienīgi ierobežotas izmaiņas. Šie un citi jautājumi iekļūva ES CAE dalībvalstu, t. sk. Latvijas, eiropeizācijas izpētes jaunajā dienaskārtībā. Vadošie eiropeizācijas pētnieki pat apvienoja spēkus, lai izstrādātu jaunu vienotu akadēmisko dienaskārtību eiropeizācijas jautājumu izpētē (Graziano and Vink, 2007). Minētie centieni lielā mērā bija saistīti arī ar to, ka agrīnie eiropeizācijas pētījumi galvenokārt tiecās noteikt eiropeizācijas konceptuālo un veidot teorētisko ietvaru vai arī piedāvāja dažādu gadījumu izpēti. Savukārt citi pētījumi vērsa uzmanību uz plašu jautājumu loku – no partiju sistēmas izpēti līdz dažādām politikām, piem., bēgļu politiku.

Pētījumiem par ES attiecībām ar CAE tomēr ir trīs būtiski ierobežojumi. Pirmkārt, ES CAE dalībvalstu gadījumā eiropeizācijas konceptuālais ietvars līdz šim empīriski ir ticis arī aplūkots galvenokārt no administratīvā jeb publiskās pārvaldes skatpunkta – analizējot šo valstu publiskās pārvaldes sistēmu sagatavošanos iestājai ES, lai tās atbilstu specifiskām piemērošanās prasībām, kā arī paredzot dalības ilgtermiņa administratīvo

ietekmi. Otrkārt, pētījumi ir bijuši koncentrēti galvenokārt uz iestāšanās ES posmu, objektīvs iemesls tam ir daudzu jaunu valstu iestāšanās ES 2004. gadā. Trešais ierobežojums ir saistīts ar pētniecības ietvara “Eiropēizācija uz Austrumiem” dominēšanu (Schimmelfennig and Sedelmeier, 2005, 3). Tā ietvaros pētnieki galveno vērību ir veltījuši sarunām par ES paplašināšanos, kandidātvalstu reformu procesam (Schimmelfennig and Sedelmeier, 2002), nākamo ES dalībvalstu ES politikas un likumdošanas pārņemšanas un ieviešanas progresam (Schimmelfennig and Sedelmeier, 2005), ES paplašināšanās sekām, ES pārvaldībai, kandidātvalstu valdību analīzei (Dimitrova, 2002) un ES ietekmei uz publisko pārvaldi nacionālajā līmenī (Lippert and Umbach, 2005). Akadēmiskā diskusija par “Eiropēizāciju uz Austrumiem” ir likusi uzsvāru uz *pielāgošanos* ES prasībām, vērību veltot ES izvirzīto nosacījumu (angļu val. – *conditionality*) ietekmei uz ES kandidātvalstīm un 2004. gada ES paplašināšanās posmā pievienojušos valstu izpildvaru eiropeizācijai. Pētījumi par valstu dalības ES periodu galvenokārt ir tikuši koncentrēti uz ES institūciju un ar to funkcionēšanu saistīto procesu efektivitāti.

Eiropēizācijas pētnieku pārlieku lielā uzmanība *pielāgošanās* ES ietekmes izpētei nav ļāvusi veltīt lielāku vērību CAE valstu nacionālā līmeņa institūciju funkcionālās patstāvības un pielāgošanās spējas vispusīgai novērtēšanai. Eiropēizācijas izpēte ES CAE dalībvalstīs metodoloģiski un teorētiski arī atšķiras no ES Rietumeiropas dalībvalstu izpētes (Gwiazda, 2002). Iestāšanās ES procesā CAE bija pilnīgi atšķirīgā situācijā. Nekad iepriekš vēsturē iekšpolitiskajām pārmaiņām nav bijis

tik daudz ārējo iedarbības avotu, kā tas bija CAE valstu demokrātijas pārejas procesā. CAE valstu pārvaldības izmaiņu jautājums sākotnēji tika aplūkots plašākā starptautiskā kontekstā no spēcīgu starptautisko organizāciju (ES, Pasaules Bankas, Starptautiskais Valūtas fonds, Eiropas Padome, Eiropas Drošības un sadarbības organizācija, Ziemeļatlantijas Līguma organizācija) ietekmes puses, tomēr pakāpeniski vairāk uzmanības tika pievērsts arī tam, kā eiropeizācija darbojas nacionālajā līmenī.

Līdz ar ES paplašināšanos un attīstību palielinājies arī nacionālo politiku veidošanas un eiropeizācijas līmenis. Eiropēizācija priekšplānā attiecīgi izvirza arī jautājumus par sociālo un politisko procesu mijiedarbību, izmaiņām identitātē, to ietekmi uz politiku un sabiedrību atbilstoši ES attīstībai, kas CAE dalībvalstīs ir svarīgi arī kopējā Eiropas integrācijas kontekstā. ES CAE dalībvalstu gadījumā sociālo zinātņu pārstāvji līdz šim ir fragmentāri pētījuši atsevišķas eiropeizācijas radītās sociālās sekas, sabiedriskās domas un ekonomiskās attīstības scenārijus. Šī ierobežotība ir bijusi arī viens no galvenajiem iemesliem eiropeizācijas analīzes pieejas kritikai. Šobrīd gan eiropeizācijas izpētes dienaskārtībā aizvien vairāk jāņem vērā arī izpētes ģeogrāfiskās telpas paplašināšanās uz Rietumbalkānu un Austrumeiropas valstīm. Pētnieki ir sākuši paplašināt izpētes lauku, jo minēto reģionu valstis viņiem ir kļuvušas interesantas kaut vai ar to, ka tajās ir novērojamas atšķirības ar Rietumeiropu, piemēram, institucionālajā stabilitātē, un ar citām eiropeizācijas attīstības norises tendencēm valsts varas struktūrās, ekonomikā un sabiedrībā.

Pārskata struktūra un galvenie secinājumi

No Latvijas iestāšanās ES tika gaidīti trīs galvenie ieguvumi. Pirmkārt, valsts modernizācija un paātrināta “desovetizācija”. Otrkārt, strauja ekonomiskā izaugsme, kas ar laiku ļautu Latvijai panākt vecākās Rietumeiropas dalībvalstis. Treškārt, plašāka latviskās identitātes un vērtību nostiprināšanās Rietumos. Šajā izdevumā apskatītas visas trīs jomas.

Pārskata par tautas attīstību (2019/2020) pirmajā daļā autori iedziļinās pārmaiņās un valsts modernizācijā, īpaši apskatot politiskās sistēmas, valsts pārvaldes un pašvaldību eiropeizāciju, kā arī pievērsoties ārlietām un tiesu sistēmai. Tajā vērtēta arī ES ietekme uz ekonomiku.

Daunis Auers pirmajā nodaļā apskata galveno politisko institūciju un dalībnieku eiropeizāciju. Izpildvara un likumdevēji bija starp pirmajām institūcijām, kas izjuta pievienošanās procesa un pēc tam vēlākās dalības ES izraisīto spriedzi, jo abām piekrita grūtākie uzdevumi, vispirms pārņemot Latvijas tiesību aktos *acquis communautaire*, bet vēlāk – pēc 2004. gada – gan lejupvērstā ES tiesību aktu transponēšana, gan

augšupvērstie procesi, formulējot valstu nostājas un veidojot tiesību aktus Eiropas līmenī. Izpildvaras līmenī tika izveidotas jaunas institūcijas un koordinācijas mehānismi, savukārt Saeimā nodibināta spēcīga Eiropas lietu komisija, lai gan tās darbu ietekmē laika trūkums un nepietiekamā institucionalizētā analītiskā kapacitāte. Politiskās partijas un interešu grupas pielāgojušas savas organizatoriskās struktūras un gandrīz ik dienu mijiedarbojas ar Eiropas partneriem. Eiropas lietu nozīmīgums pēc iestāšanās ES ir samazinājies vienīgi Latvijas Valsts prezidenta amata kontekstā.

ES arī tieši un netieši ietekmējusi Latvijas civildienestu. Ivetas Reinholdes nodaļā skaidrots, kā intensīvā Eiropas mēroga sadarbība rosinājusi Latvijas ierēdņus pielāgot gan vērtības, piemēram, likuma varu, pārredzamību un atbildību, gan darba paradumus, lai pakāpeniski pielīdzinātos Eiropas partneriem. Tā rezultātā īstenojusies gaidītā birokrātijas modernizācija. Neizbēgami notikusi arī politikas eiropeizācija, arī vietējās pašvaldībās pieaugusi Eiropas jautājumu nozīmība, īpaši saistībā ar piekļuvi Eiropas fondiem. Raugoties

nākotnē, Reinholde iesaka plašāk veikt Eiropas tiesību aktu *ex-post* analīzi un no jauna pievērsties šo tiesību aktu vērtības un nozīmības izskaidrošanai Latvijas iedzīvotājiem.

Toms Rostoks apskata Latvijas ārpolitikas eiropeizāciju. Vispirms, sniedzot attiecīgās literatūras apskatu, autors vērtē, kā dalība ES ietekmējusi Latvijas diplomātisko dienestu, un ieskicē izmaiņas Latvijas pastāvīgās pārstāvniecības Briselē (COREPER) apmērā. Rostoks pēta, kā eiropeizācija ietekmējusi Latvijas attiecības ar Krieviju, Latvijas lomu kopējā ārpolitikā un drošības politikā (KĀDP), arī to, kā dalība ES iespaidojusi Latvijas attīstības sadarbības stratēģiju un politiku. Rostoks norāda, ka ES ir bijusi ierobežota ietekme uz Latvijas attiecībām ar Krieviju (šajā ziņā pēdējo piecpadsmit gadu laikā ES tuvojusies Latvijas nostājai, nevis otrādi) un uz Latvijas attīstības politiku, tomēr novērojama būtiska institucionālā ietekme, kā arī izmaiņas sabiedrības attieksmē pret ārpolitiku, iespējams, to uztverot vairāk eiropeiskā, nevis vietējā kontekstā. Rostoks iesaka stiprināt kā profesionālo, tā pētniecisko kapacitāti ārlietu jomā, lai Latvija spētu pilnvērtīgāk izmantot Eiropas ārpolitikas veidošanas iespējas.

Dalība ES tika uzskatīta arī par jaudīgu ekonomiskās izaugsmes virzītājspēku nākotnē. Valdis Birkavs (kurš ieņēma premjerministra amatu kritiskajā periodā no 1993. līdz 1994. gadam) apgalvoja, ka Latvijas sabiedrībai ir neskaidra, izplūdusi izpratne par ES, visā visumā to uztverot kā pretmetu Padomju Savienības nabadzībai un atpalicībai:

“Tas miglainais priekšstats, kāds Latvijā valdīja par Eiropas Kopienu (vēlāk Eiropas Savienību), ir salīdzināms tikai ar paradīzi. [...] Tukšie padomju veikalu plaukti Rietumu pārpilnību pārvērta par Ēdenes dārzu. Lozungs “kaut basām kājām, bet brīvībā” prezumēja iespēju beidzot tikt pie labām korpēm.” (Birkavs, 2016, 44)

Rīgas Ekonomikas augstskolas pasniedzējs, dāņu ekonomists Mortens Hansens klātienē no pašiem pirmsākumiem pieredzējis ekonomisko ietekmi, kuru radījuši Latvijas iestāšanās un dalība ES tā ceturtdaļgadsimta laikā, ko viņš pavadījis, pasniedzot Rīgā. Pārskatā pētnieks veic sarežģītu uzdevumu – izvērtē ES lomu Latvijas ekonomikas pārveidošanā kopš 2004. gada. Hansens norāda, ka Latvijas un pārējo divu Baltijas valstu ekonomika šajā periodā krietni apsteigusi pārējās postpadomju valstis. Tomēr Latvija joprojām atrodas nabadzīgāko ES dalībvalstu vidū, IKP uz vienu iedzīvotāju 2019. gadā sasniedzot tikai 69% no ES-27 valstu līmeņa. Eiropeizācijas ietekme vairāk izjūtama likumdošanas un pārvaldības līmenī, piemēram, izmaiņās likumā “Par Latvijas Banku”, Māstrihtas kritēriju ieviešanā, Fiskālās disciplīnas padomes izveidošanā un ekonomikas politikā. Nenoliedzami, ES ir pārveidojusi ekonomikas pārvaldību Latvijā, tomēr Hansens norāda, ka ES īpaši nevar ietekmēt Latvijas IKP pieaugumu – konkurētspējīgākas

ekonomikas izveide paliek Latvijas politiku un politikas veidotāju rokās.

Jānis Pleps, vadošs konstitucionālais speciālists, analizē Latvijas konstitūcijas un Satversmes tiesas eiropeizāciju. Pleps skaidro, ka Latvijas tieslietu sistēmas pārveidošana sakrita ar Latvijas pievienošanos ES, tādējādi eiropeizācija ietekmēja gandrīz katru Latvijas tieslietu sistēmas daļu. Līdz ar to izveidojusies Satversmes tiesa, kas aktīvi atbalsta ES likumdošanu un nākotnē gatava uzņemties lielāku lomu Eiropas tiesu sistēmas veidošanā.

Ziņojuma otrajā daļā galvenā uzmanība pievērsta ES ietekmei uz cilvēkiem, sabiedrību un plašsaziņas līdzekļiem. Baiba Bela aplūko nabadzības un nevienlīdzības norises Latvijā, pētot, cik lielā mērā ES ietekmējusi izmaiņas Latvijas sociālās aizsardzības sistēmā. Bela norāda – par spīti tam, ka sociālie jautājumi 21. gadsimtā ES darba kārtībā parādās arvien biežāk, Latvijas politikas veidotājiem tie nekad nav bijuši prioritāri. Tāpēc cilvēku skaits, kas dzīvo nabadzībā, kā arī nevienlīdzības līmenis ir krietni virs vidējā līmeņa ES. Dalība ES nav palīdzējusi mainīt šo trajektoriju.

Nākamajā nodaļā Aija Zobena pēta lauku attīstību pēc 2004. gada. Zobena ieskicē galvenās lauku attīstības tendences – lauksaimniecības darbinieku skaita samazināšanās, lauku iedzīvotāju skaita sarukums, pieaugošā nevienlīdzība starp lielākām un mazākām lauksaimniecībām, sabiedrisko pakalpojumu kvalitātes un apjoma kritums lauku apvidos –, kā arī apskata kopējās lauksaimniecības politikas (KLP) ietekmi uz lauku reģioniem un lauksaimnieku ģimenēm. KLP spējusi piesaistīt ieguldījumus Latvijas lauku reģioniem, tomēr Zobena norāda, ka tai nav izdevies sasniegt visas potenciālās mērķgrupas, līdz ar to ievērojama daļa Latvijas lauku iedzīvotāju pakļauta arvien pieaugošai atstumtībai.

Klinta Ločmele vēro pēcpievienošanos notikumus Latvijas mediju ainavā. ES neapšaubāmi būtiski ietekmējusi plašsaziņas līdzekļu regulējumu Latvijā, modernizējot likumdošanu, kas attiecināma uz reklāmas, kā arī citiem svarīgiem, dziļi politizētiem jautājumiem, kuri iepriekšējos gados lielā mērā tika ignorēti. Eiropas institūciju stiprinātie starptautiskie sakari un atbalsts vārda brīvībai, kā arī plašsaziņas līdzekļu izšķirošā loma demokrātijā, iespējams, palīdzēja Latvijai strauji pakāpties starptautiskajos plašsaziņas līdzekļu brīvības reitingos. Ločmele uzsver – lai gan joprojām pastāv daudzas galvenās problēmas – piemēram, reklāmas ienākumi, kas aizplūst no tradicionālajiem medijiem sociālo mediju virzienā, kuri Latvijā nodokļus maksā maz vai nemaksā vispār, kā arī draudi demokrātijai, ko rada viltus ziņas, – ES neapšaubāmi saglabā būtisku lomu, palīdzot Latvijai un citām ES valstīm veiksmīgi risināt šīs problēmas.

Pārskata par tautas attīstību 2019/2020 noslēguma nodaļā lasāmas pārdomas par eiropeizāciju, vērtībām un sabiedrību. Vita Zelče norāda – gan latviešu nācijas, gan valsts piederības sajūta Eiropai, nevis Austrumiem bijusi viens no virzītājfaktoriem Latvijas neatkarības kustībai 80. gados. Bet vai latvieši pēc trīs suverēnas neatkarības desmitgadēm ir apguvuši un pieņēmuši eiropeiskas

vērtības un attieksmi? Zelče pēta to, kā attīstījušās latviešu attieksmes pret vēsturi, mūsdienu Eiropas vērtībām, kā arī postmodernajām vērtībām, izmantojot šī pārskata sagatavošanai veiktās nacionālās aptaujas rezultātus un Eurobarometra aptaujas datus. Lai gan Latvijas sabiedrībā iesakņojušās galvenās Eiropas vērtības – cilvēktiesības, miers un indivīda brīvība, Zelče uzskata, ka lielākais šķērslis vērtību saplūšanai joprojām ir Latvijas salīdzinoši zemākais ekonomiskās attīstības līmenis, kā arī neizskaustā nabadzība un nevienlīdzība.

Pārskats par tautas attīstību (2019/2020) Latvijā uzskatāmi atklāj, ka vairākās jomās eiropeizācija valsti dziļi ietekmējusi, savukārt citās iespāids bijis mazāks. ES ietekme izteikti jūtama galvenajās politiskajās institūcijās, valdības ministrijās un aģentūrās, Satversmes tiesā, daļā Latvijas likumdevējvaras institūciju, Latvijas Bankā un citās iestādēs, kuras tagad ikdienā sadarbojas ar ES institūcijām un Eiropas partneriem.

Dalība ES veicinājusi plašu valdības modernizāciju un vispārēju pārstrukturēšanu, lai spētu transponēt

Eiropas likumus un piedalīties Eiropas līmeņa politikas veidošanā, formulējot nacionālās nostājas. Salīdzinot ar 2004. gadu, politisko partiju, interešu grupu, ierēdņu un vietējo pašvaldību darbība lielākā mērā vērsta uz ārpusi un mijiedarbība ar Eiropas partneriem ir regulāra to ikdienas darba sastāvdaļa.

Lai gan sabiedrībā notikusi plaša mēroga pārorientācija eiropeisko vērtību virzienā, Latvijas dalība ES nav panākusi būtiskas pozitīvas pārmaiņas cīņā pret valstī iesīkstējušo nabadzību, nevienlīdzību un lauku panīkumu. Šīs problēmas, gluži tāpat kā ekonomiskā attīstība, būtībā ir valsts līmeņa jautājumi, ko var risināt tikai ar valsts reformu palīdzību, kuras jāveic valstu valdībām. Eiropeizācijai ir robežas. Var pārveidot likumus, padarīt iestādes atvērtākas un modernizēt tās, nodibināt dažādus starptautiskus sakarus, ieguldīt infrastruktūrā Eiropas fondu līdzekļus un atbalstīt lauksaimniekus. Tomēr nacionālās politiskās prioritātes joprojām ir un paliek vietējo politiķu un politikas veidotāju ziņā.

1.1. Latvijas politiskās sistēmas eiropēizācija

Daunis Auers

Ievads

Šajā nodaļā aplūkota Eiropas Savienības (ES) ietekme uz Latvijas iekšējo politisko sistēmu. Ievērojama Eiropas ietekme Latvijā bija jūtama jau pirms iestāšanās savienībā, jo gan valdība, gan parlaments izjuta spriedzi, pieņemot desmitiem tūkstošu lappušu *acquis communautaire* Eiropas tiesību aktu kopuma, kā arī reorganizējot vai izveidojot jaunas politiskās iestādes, kas bija nepieciešama integrācijas procesa daļa. Latvijas attiecības ar ES pēc 2004. gada maija mainījās pašos pamatos, jo no “trešās valsts”, kura uzturēja divpusējas attiecības ar ES, Latvija kļuva par vienu no pilntiesīgajām dalībvalstīm – tā vietā, lai reaģētu uz ES prasībām, no jaunās dalībvalsts tika sagaidīta iniciatīva un savu nacionālo interešu aizstāvība. Tādējādi pēdējās pusotras desmitgades laikā ES lēmumu pieņemšana nostiprinājusi Latvijas iekšpolitikā un valdības darbā, kļūstot par ikdienas pienākumu daļu.

Pirmajās divās apakšnodaļās aplūktas būtiskas un tālejošas izmaiņas izpildvaras un likumdevēja attiecībās. Dalība ES parasti stiprina politisko izpildvaru un vājina parlamentu. Vai tā noticis arī Latvijā? Kā izpildvara koordinē un pārvalda ES jautājumus, un kā parlaments veic uzraudzību? Nākamajā apakšnodaļā īsi aplūkota Latvijas Valsts prezidenta institūta eiropēizācija, kura gan ir visai ierobežota. Divās pēdējās apakšnodaļās uzmanība pievērsta galvenajiem Latvijas politiskās sistēmas dalībniekiem – partijām un interešu grupām –, kā arī analizēta to būtiskā organizatoriskā pielāgošanās jaunajiem apstākļiem kopš 2004. gada. Noslēgumā skatīta ES plašākā ietekme uz Latvijas politiku un sabiedrības atbildes reakcija uz šīm izmaiņām vai tās trūkums.

Izpildvara

Dalība ES pati par sevi neprasa nekādas īpašas valsts izpildvaras reformas vai pārveidošanu. Tomēr pievienošanās un dalības radītie izaicinājumi nozīmē, ka zināma institucionāla pielāgošanās ir neizbēgama. To nosaka divi faktori. Pirmkārt, valstis cenšas efektīvāk ietekmēt

Eiropas politikas veidošanas procesu. Otrkārt, valstīm jāpielāgojas, lai ieviestu Eiropas likumdošanu. Dalībvalstis šos uzdevumus parasti risina divējādi. Pirmkārt, tās nosaka galvenās nacionālās intereses un pēc tam tās dara zināmas visiem valsts pārvaldes līmeņiem. Otrkārt, izveido starpministriju koordinācijas struktūru, kas pārvalda Eiropas sniegto informāciju un prasības, un, balstoties uz tām, izstrādā valsts sarunu stratēģijas.

Latvijai nav viena dokumenta, kas identificētu tās vidēja termiņa vai ilgtermiņa nacionālās intereses ES. Tā vietā ir vairāki dokumenti, kas nosaka valsts īstermiņa intereses. Trīs pamatdokumenti ir (i) Ārlietu ministrijas gada pārskats par paveikto un iecerēto darbību valsts ārpolitikā un ES jautājumos, (ii) ikgadējais ES prioritāšu saraksts kalendārajam gadam un (iii) koalīciju deklarācijas, kurās parasti ietvertas sadaļas par ES.¹ No vienas puses, Eiropas Kustības Latvijā prezidents Andris Gobiņš kritizējis šo *ad hoc* pieeju, apgalvojot, ka Latvijai noderētu paredzamība un stabilitāte, ko sniegtu vienots vidēja termiņa vai ilgtermiņa stratēģijas dokuments, kuru neietekmētu valdības koalīciju maiņas politiskās kaprīzes (intervija ar A. Gobiņu, 2019).

Šāda ir Igaunijas prakse.² No otras puses, galvenie Latvijas ārpolitikas veidotāji atbalsta Latvijā lietoto *ad hoc* pieeju, apgalvojot, ka tā nodrošina lielāku elastību mūsdienu dinamiskajā un mainīgajā starptautiskajā vidē (intervija ar Z. Lukaševicu-Kalniņu, 2019). Protams, šis risinājums arī piešķir galvenajiem lēmumu pieņēmējiem, īpaši premjerministram un ārlietu ministram, lielāku brīvību un elastību politikas veidošanā.

ES dalībvalstis mēdz pieņemt vienu no trim dažādiem koordinācijas modeļiem. Atbilstoši senākajam modelim Eiropas jautājumi tika koordinēti ar valstu ārlietu ministriju starpniecību, un daudzās vecākajās dalībvalstīs, piem., Nīderlandē, šis modelis joprojām darbojas, lai gan ar atrunu, ka ārlietu ministram bieži sniedz atbalstu kāds ministra palīgs, kurš atbild par ES lietām. Pieaugot ES sarežģītībai, dažas dalībvalstis, piem., Francija, izvēlējās centralizēt ES lietas premjerministra birojā, nodrošinot lielāku politisko atbalstu ES pozīcijām un, kā uzskata daži pētnieki, arī lielāku efektivitāti (Dimitrova, 2002). Trešais modelis paredz izveidot atsevišķu iestādi,

¹ Jaunākais ārlietu ministra ikgadējais ziņojums par paveikto un iecerēto darbību valsts ārpolitikā un Eiropas Savienības jautājumos. 2018. gads. Pieejams: https://www.mfa.gov.lv/images/ministrija/Arpolitikas_zinojums_2019.pdf. Latvijai prioritāri Eiropas Savienības jautājumi 2020. gadā. Pieejami: <https://www.mfa.gov.lv/arpolitika/eiropas-savieniba-arpolitika/latvijas-prioritates-es>. 2019. gada janvārī izsludinātā deklarācija par Artura Krišjāņa Kariņa vadītā Ministru kabineta iecerēto darbību. Pieejama: https://www.mk.gov.lv/sites/default/files/editor/kk-valdibas-deklaracija_red-gala.pdf

² Skat., piem., “Estonia’s European Union Policy 2015–2019” [“Igaunijas Eiropas Savienības politika 2015–2019”]. Pieejama: https://www.riigikantselei.ee/sites/default/files/content-editors/Failid/eesti_el_poliitika_eng.pdf

1.1.1. tabula. Eiropas lietu koordinācijas izpildvaras struktūras Ziemeļvalstīs un Baltijas reģionā

Valsts	Koordinācijas struktūra		
	Atsevišķa institūcija	Ārlietu ministrija	Premjerministrs
Dānija		X	
Somija			X
Zviedrija			X
Igaunija			X
Lietuva		X	
Latvija		X	

Eiropas ministriju vai līdzīgu valdības struktūru, kuras uzdevums būtu koordinēt ES jautājumus. Tomēr šī iespēja tiek izmantota reti. No jaunajām dalībvalstīm, kas pievienojās ES pēc 2004. gada, šo modeli izvēlējusies tikai Rumānija un pavisam īsu laiku izmēģinājusi Lietuva.

Pēdējo divdesmit gadu tendence bijusi attālināšanās no Ārlietu ministrijas modeļa un premjerministra lielāka iesaistīšanās. Latvija tomēr pretojusies šai tendencei, izvēloties citu risinājumu, kurš paredz, ka Latvijas Ārlietu ministrijas ES Koordinācijas un politiku departaments ir galvenā iestāde, kas pārrauga un koordinē sistēmu. Šis modelis Latvijai šķiet labi piemērots, jo ārlietu ministra amats ir salīdzinoši stabils. Piem., līdz 2020. gadam Edgars Rinkēvičs bijis ārlietu ministrs deviņus gadus (kopš 2011. gada oktobra) sešās valdības koalīcijās un četru dažādu premjerministru vadībā. Kā redzams 1.1.1. tabulā, sešas Ziemeļvalstis un Baltijas valstis (NB6) sadalās vienlīdzīgi atkarībā no tā, vai ES jautājumus koordinē premjerministrs vai Ārlietu ministrija, tādējādi nav īpaša ārēja spiediena pieņemt citu sistēmu.

Vēl viena pazīme, kas liecina par izpildvaras pielāgošanos Eiropai, ir specializētu ES politikas administratīvo vienību veidošana un iekļaušana nozaru ministrijās, kas ministrijām nodrošina pieredzējušu speciālistu atbalstu gan ES likumu ieviešanā, gan valstu izvēļu un vajadzību formulēšanā. Dalība ES ir arī ievērojami paplašinājusi izpildvaras darbības spektru un atbildību, ministriem (un parlamentārajiem sekretāriem, kas faktiski ir valsts ministri, kas ir politiski atbildīgi par noteiktu nozari, pat tad, ja tā netiek dēvēti) regulāri jāpiedalās kopīgā lēmumu pieņemšanā ES Ministru padomē, savukārt premjerministriem jāsastrādājas ar citu valstu premjeriem Eiropadomē. Ceļošana un laiks, kas jāvelta šīm sanāksmēm, ir ievērojams papildu slogs ministru darbam. Pirmajos vienpadsmit Krišjāņa Kariņa mēnešos premjerministra amatā (2019. gada februāris–decembris) notika sešas parastās un “īpašās” Eiropadomes sanāksmes, kā arī divas neformālas ES valdību vadītāju sanāksmes (Eiropadomes sanāksmju kalendārs, 2020. gads). Turklāt tiek sagaidīts, ka premjerministri (un ministri) arī brīvi pārvalda angļu valodu, lai

Eiropadomes sanāksmju laikā varētu ietekmēt situāciju arī aizkulisēs. Piem., bijusī prezidente Vaira Vīķe-Freiberga 2016. gada februārī aizrādīja premjerministram Mārim Kučinskim, kurš bija atzinis, ka brīvāk pārvalda vācu valodu nekā angļu valodu, un mudināja viņu mācīties angļu valodu (Pētersone, 2016).

Dalība ES nepārprotami ir ietekmējusi izpildvaras struktūras un darba praksi. Jaunu ES nodaļu, starpministru institūciju, kuru mērķis ir atvieglot ES jautājumu koordinēšanu, kā arī dalībvalstu valdību Pastāvīgo pārstāvju komitejas (COREPER) izveide Briselē radījusi aizvien lielāku specializētu Eiropas resursu apjomu izpildvarai. Turklāt, tā kā iepriekš valsts iekšienē kontrolētie jautājumi (piem., konkurences politika, lauksaimniecības subsīdijas un vienotā tirgus noteikumi) tiek pārcelti Eiropas līmenī, izpildvara saglabā zināmu ietekmi uz šīs politikas veidošanu, piedaloties ES Ministru padomē. Turpretim valstu parlamentiem nav šādas tiešas lomas likumdošanas procesā. Rezultātā pētnieki novērojuši, ka viens neparedzēts eiropeizācijas procesa rezultāts ir izpildvaras nostiprināšanās un likumdevēja pavājināšanās (Maurer and Wessels, eds., 2001).

Likumdevēja vara

Valstu parlamenti ir atzīti par “zaudētājiem” Eiropas integrācijas procesā, jo tos atstumj no Eiropas lēmumu pieņemšanas procesiem. Dalībvalstu likumdevējiem parasti ir arī ierobežotāki ekspertu un pētniecības resursi, tādējādi samazinās likumdevēju uzraudzības un pārbaudes spējas. Lisabonas līgums mēģināja mainīt šo procesu, piešķirot valstu parlamentiem jaunas pilnvaras kā daļu no plašākiem centieniem demokratizēt ES. Eiropas likumdevēji tagad var pārbaudīt, pārskatīt un izteikt iebildumus pret tiesību aktu projektiem, pamatojoties uz subsidiaritātes principu, kā arī veicināt dialogu ar Eiropas Komisiju un padziļināt starpparlamentu sadarbību ar Eiropas Parlamentu.

ES vistiešākā ietekme uz Saeimu ir Eiropas lietu komisijas (ELK) kā pastāvīgas komisijas izveidošana

1.1.2. tabula. Eiropas lietu komisijas (ELK) priekšsēdētāji no 1995. līdz 2020. gadam

Saeima	Priekšsēdētāja(-as) vārds / partija	Laiks amatā
6. Saeima, 1995–1998	Māris Gailis (<i>Latvijas ceļš</i>)	16.11.1995.–08.02.1996.
	Anatolijs Gorbunovs (<i>Latvijas ceļš</i>)	08.02.1996.–08.08.1996.
	Edvīns Inkēns (<i>Latvijas ceļš</i>)	30.09.1996.–02.11.1998.
7. Saeima, 1998–2002	Edvīns Inkēns (<i>Latvijas ceļš</i>)	12.11.1998.–04.11.2002.
8. Saeima, 2002–2006	Guntars Krasts (<i>Tēvzemei un brīvībai / LNNK</i>)	21.11.2002.–21.07.2004.
	Oskars Kastēns (<i>Latvijas Pirmā partija</i>)	12.08.2004.–06.11.2006.
9. Saeima, 2006–2010	Vaira Paegle (<i>Tautas partija</i>)	16.11.2006.–02.11.2010.
10. Saeima, 2010–2011	Imants Viesturs Lieģis (<i>Vienotība</i>)	04.11.2010.–17.10.2011.
11. Saeima, 2011–2014	Zanda Kalniņa-Lukaševica (<i>Reformu partija</i>)	20.10.2011.–03.11.2014.
12. Saeima, 2014–2018	Lolita Čigāne (<i>Vienotība</i>)	06.11.2014.–05.11.2018.
13. Saeima 2018–	Vita Anda Tērauda (<i>Attīstībai/Par!</i>)	20.11.2018.–

Avots: Saeima 2020.

1995. gadā – to paveica aizejošais, rietumnieciski orientētais parlaments, kas tika ievēlēts 1993. gadā. ELK sākotnējais uzdevums bija pārraudzīt Latvijas likumdošanas saskaņošanu ar ES prasībām, bet vienlaikus tā tika iecerēta arī kā Latvijas ārpolitikas Rietumu virzienā vērstās trajektorijas stiprinātāja (Ikstens, 2014). Kopš 2001. gada ELK oficiāli pārstāv parlamentu visos ES jautājumos, tādējādi šai komisijai piešķirtas plašas pilnvaras.

ELK galvenā pilnvara ir valstu pozīciju sarunās *ex-ante* pārraudzība un apstiprināšana, pirms tās tiek prezentētas ES Padomē un Eiropadomē. ELK lēmumi kabinetam ir saistoši.³ Tas padara ELK par vienu no ietekmīgākajām Eiropas parlamentārajām komisijām ES. Tomēr pastāv acīmredzama nesabalansētība starp izpildvaras un likumdevēja rīcībā esošajiem resursiem. ELK pašreizējie (2020. gadā) un iepriekšējie priekšsēdētāji identificēja divus galvenos resursus, kuru pietrūkst komisijai – laiks un analītiskā kapacitāte (intervija ar L. Čigāni, 2019; intervija ar A. Tēraudu, 2020). Laika problēma ir iestrādāta sistēmā, jo nacionālās pozīcijas nonāk pie parlamenta uz pārskatīšanu neilgi pirms attiecīgās Eiropas sanāksmes, līdz ar to ELK locekļiem bieži pietrūkst laika, lai iedziļinātos nostājā, turklāt katram Saeimas deputātam ir tikai viens palīgs, kurš salīdzinoši zemās algas dēļ labākajā gadījumā mēdz būt jauns profesionālis pašā karjeras sākumā. ELK, tāpat kā katrai parlamentārajai komisijai, ir īpaši konsultanti, taču diez vai var sagaidīt, ka tie būs speciālisti visās daudzajās un dažādajās ES politikas jomās (lauksaimniecība, ES budžets (gada un daudzgadu),

konkurence, vide, pētniecība un inovācija utt.), kurās ELK jāapstiprina valsts nostājas.

Kā ELK, tā Latvijas parlamentam kopumā trūkst pieejas analītiskajiem resursiem (Kalniņš, 2019). Saeimas Analītiskais dienests sāka darboties tikai 2017. gadā un 2020. gadā nodarbināja četrus cilvēkus, turklāt dienestam pieejamie papildu līdzekļi ārējo ekspertīžu iegādei ir visai ierobežoti. Nesen veiktā parlamenta analītiskās kapacitātes izvērtēšana atklāja, ka “salīdzinājumā ar izpildvaru, Saeimai ir daudz zemāka analītiskā kapacitāte [...] tas rada bažas par Saeimas spēju kritiski pārbaudīt izpildpolitikas iniciatīvas un pilnā mērā veikt valdības parlamentāro uzraudzību” (Kalniņš, 2019). ELK 2020. gadā pat nepieteicās Analītiskā dienesta pētījumu pakalpojumu projektam (intervija ar A. Tēraudu, 2020). Jānis Ikstens (2015) arī apgalvoja, ka ELK bieži vien parlamentāriešiem ir “otrās izvēles” komisija, t. i., ELK jautājumi viņus interesē mazāk nekā tie, kas tiek apspriesti viņu “primārajā” komisijā. Turklāt ELK priekšsēdētājs bieži ir no tās pašas partijas kā ārlietu ministrs (tā tas bija no 2011. līdz 2018. gadam) vai no ideoloģiski līdzīgas proeiropeiskas partijas, tādējādi samazinās domstarpību draudi un iespēja, ka valdības nostāja tiek noraidīta, savukārt šādi varētu tikt vājināta ELK kā ES politikas sarguņa loma (1.1.2. tabula). ELK plašās pilnvaras dod komisijas locekļiem iespēju pārbaudīt citus ar ES saistītus jautājumus Latvijā, piem., ES struktūrfondu izlietojumu, Latvijas gatavību dažādiem *Brexit* scenārijiem, kā arī lielu ES finansētu projektu, piem., *Rail Baltica*, virzību. ELK nepārprotami būtu daudz efektīvāka šo

³ Eiropas lietu komisijām arī ir *ex-post* pilnvaras, taču tās tiek izmantotas reti (Ikstens, 2015).

uzdevumu veikšanā, ja tai būtu nepieciešamais cilvēkkapitāls un analītiskie instrumenti, lai sistemātiski pārbaudītu valdības nostājas un ES jautājumus Latvijā, kā arī sniegtu padomus šajās jomās (intervija ar A. Tēraudu, 2020).

Saeimas darbības joma ES lietās paplašinājās līdz ar Lisabonas līgumu, kas valstu parlamentiem piešķīra jaunas pilnvaras iesaistīties tiesību aktu izstrādes sākumposmā, nodrošinot, ka jaunie tiesību akti atbilst ES pamatprincipiem – subsidiaritātei (lēmumu pieņemšanai jānotiek pēc iespējas pietuvināti pilsoņiem, t. i., lēmumi jāpieņem pēc iespējas zemākā līmenī) un proporcionālītei (ES rīcība nedrīkst sniegties tālāk, nekā ir nepieciešams, lai sasniegtu konkrēto mērķi). ELK kā Saeimas pārstāvei ES lietās dotas astoņas nedēļas laika, lai pēc normatīvā akta projekta saņemšanas no Eiropas Komisijas nosūtītu atbildi ar “pamatotu atzinumu”, ja šis likumprojekts neatbilst subsidiaritātes principam. Katras ES dalībvalsts parlamentam ir divas balsis (divpalātu likumdevēju gadījumā katrai palātai tiek piešķirta viena balss), un, kad pamatotu atzinumu skaits sasniedz vienu trešdaļu no visām balsīm, Eiropas Komisijai jāpārskata priekšlikums un jāpaskaidro savs lēmums. To dēvē par “dzeltenās kartītes” procedūru. “Oranžās kartītes” procedūra sākas, kad dalībvalstu parlamentu balsu vairākums iesniedz pamatotu atzinumus saskaņā ar tiesību aktu, uz kuru attiecas parastā likumdošanas procedūra. Tomēr ELK reti apspriedusi vai izstrādājusi pamatotu atzinumu, galvenokārt – laika trūkuma un ierobežotās analītiskās kapacitātes dēļ (Ikstens, 2015; intervija ar A. Tēraudu, 2020).

Dalība ES kalpojusi par katalizatoru Saeimas ciešākai sadarbībai ar citiem Eiropas likumdevējiem. Vecākais sadarbības forums Eiropas lietās, kas dibināts Madridē 1989. gadā, ir ES dalībvalstu parlamentu Eiropas lietu komisiju konference (COSAC), kas nodrošina platformu valstu parlamentiem saziņai, sadarbības tīklu veidošanai un sadarbībai ar Eiropas Parlamentu.⁴ Divas reizes gadā notiekošās sanāksmēs, kas parasti tiek organizētas valstī, kura attiecīgajā laikā pilda sešu mēnešu prezidentūras pienākumus Eiropas Savienības Padomē, Latviju pārstāv seši parlamentārieši. ELK nodibinājusi arī ciešas darba attiecības ar Igaunijas un Lietuvas likumdevēju Eiropas lietu komisijām, un tās bieži rīko kopīgas sanāksmes par Eiropas jautājumiem, īpaši tādiem, kas svarīgi Baltijas reģionam (piem., *Rail Baltica*).

Lai gan ELK ir plašas pilnvaras, taču tai nav nepieciešamo cilvēkresursu un analītiskā kapitāla, lai tās izmantotu pilnā mērā. ELK priekšsēdētāja norādījusi, ka diskusijas komisijā virza atsevišķu deputātu intereses, nevis sistemātiskas un stratēģiskas valsts intereses. Līdz

ar to kopš 2018. gada parlamenta vēlēšanām daudz laika tiek veltīts vērtību jautājumiem (īpaši migrācijai, demokrātijai un minoritāšu tiesībām), kā arī pētniecībai un inovācijām. ELK piemīt īpaša nozīmība, jo tā ir Latvijas parlamenta ārpus vērstākā daļa, kas regulāri veido saikni ar citiem parlamentiem un izskata ES politikas, – citviet parlamentā, pat attiecīgo nozaru komisijās šis darbs netiek veikts īpaši padziļināti.

Valsts prezidents

Atšķirībā no izpildvaras un likumdevējas varas, gados pēc pievienošanās vērojams izteikts kritums apmērā, kādā ES ietekmē Latvijas prezidenta amatu. Vaira Vīķe-Freiberga, kura laikposmā no 1999. līdz 2007. gadam divus termiņus ieņēma prezidenta amatu, bija vislielākajā mērā iesaistīta Latvijas pievienošanās procesā ES. Viņas personīgajā mājaslapā pārpublicēts Latvijas sabiedrisko mediju raksts, kurā valsts pievienošanās ES norādīta kā viņas prezidentūras svarīgākais sasniegums. Prezidentei neapšaubāmi bija nozīmīga vietējā un starptautiskā loma ES popularizēšanā laikā no 1999. līdz 2004. gadam. Iekšzemē prezidentes paveiktais uzdevums bija “mobilizēt politiķus, valsts institūcijas un ierēdņus, lai Latvija īstenotu visas nepieciešamās reformas”, kas pāātrinātu Latvijas iekļaušanos ES (LSM, 2017). Starptautiski Vaira Vīķe-Freiberga savas izcilās franču un angļu valodas zināšanas izmantoja, tiekoties ar Eiropas līderiem, kā arī runās, kas apliecināja un uzsvēra Latvijas piederību Eiropai. Īsajā Vairas Vīķes-Freibergas prezidentūras kopsavilkumā Latvijas prezidenta mājaslapā teikts: “Aktīvi piedalījās valsts demokratizācijas un tiesiskā pamata nostiprināšanas procesā, iestājās par Latvijas ārpolitikas interesēm, palīdzot iesaistīt Latviju Eiropas Savienībā.” (Latvijas Valsts prezidents, 2020) Neviens no Vairas Vīķes-Freibergas trim pēctečiem prezidenta amatā – ne Valdis Zatlers, ne Andris Bērziņš un Raimonds Vējonis – starp saviem sasniegumiem nenorāda nevienu Eiropas lietu dimensiju.

Šādi sasniegumi nav pieminēti tādēļ, ka Latvijas valsts vadītājam nav formālas lomas nacionālajā vai Eiropas lēmumu pieņemšanas sistēmā. Lietuvas prezidents, kurš tiek tieši ievēlēts tautas balsojumā, piedalās Eiropadomes sanāksmēs, savukārt Latviju pārstāv premjerministrs. Premjerministrs, īpaši tad, ja tas ir aktīvs Eiropas lietās un izcili pārvalda angļu valodu, kā, piem., bijušais Eiropas Parlamenta deputāts Krišjānis Kariņš, ir tikpat ievērojams Latvijas starptautiskais pārstāvis kā prezidents. Šī ir plašāka izpildvaras centralizācijas procesa daļa, kas tiek dēvēta par Eiropas politikas

⁴ Lisabonas līgumā noteikts, ka COSAC “var iesniegt Eiropas Parlamentam, Padomei un Komisijai izskatīšanai jebkuru priekšlikumu, ko tā uzskata par lietderīgu. Minētā konference arī veicina informācijas un labas prakses apmaiņu starp valstu parlamentiem un Eiropas Parlamentu, kā arī starp to īpašajām komitejām. Tāpat minētā konference var organizēt parlamentu konferences par konkrētiem tematiem, jo īpaši lai apspriestu kopējās ārpolitikas un drošības politikas jautājumus, tostarp kopējo drošības un aizsardzības politiku. Konferences priekšlikumi nav saistoši valstu parlamentiem un neietekmē to nostāju”. Lisabonas līgumam pievienotā 1. protokola par valstu parlamentu lomu Eiropas Savienībā 10. pants.

1.1.3. tabula. Latvijas partijas un to piederība eiropartijām un Eiropas Parlamenta grupām 2020. gadā

EP politiskā grupa	Eiropartija	Latvijas partija
Eiropas Tautas partijas grupa (EPP)	Eiropas Tautas partija (EPP)	“Vienotība”
Eiropas Parlamenta sociālistu un demokrātu progresīvās alianses grupa (S & D)	Eiropas Sociālistu partija (PES)	“Sociāldemokrātiskā partija “Saskaņa””
Politiskā grupa <i>Renew Europe Group</i>	Eiropas Liberāļu un demokrātu apvienības grupa (ALDE)	“Latvijas attīstībai” “Kustība “Par!””
Zaļo un Eiropas Brīvās apvienības grupa	Eiropas Zaļo partija Eiropas Kreiso spēku partija	“Latvijas Krievu savienība” ⁵
Eiropas Konservatīvo un reformistu grupa	Eiropas Konservatīvo un reformistu partija	“Nacionālā apvienība”
Nav piederības	Nav piederības	“KPV LV” “Jaunā konservatīvā partija” “Latvijas Reģionu apvienība” “Zaļo un zemnieku savienība”

“prezidentālizāciju” (Poguntke & Webb, 2005). Neskatoties uz to, Google tendenču analīzē par periodu no 2019. gada 1. septembra līdz 2020. gada 1. septembrim atklājas, ka Egils Levits šajā vietnē starptautiski meklēts vidēji 35 reizes nedēļā, savukārt Krišjānis Kariņš – vidēji 18 reizes nedēļā (Google Trends, 2020). Tādējādi šķiet, ka Latvijas prezidentam ir augstāks starptautiskais profils nekā premjerministram. Neskatoties uz to, ir skaidrs, ka Valsts prezidenta amats ir vienīgā no galvenajām Latvijas politiskajām institūcijām, kas pēdējās pusotras desmitgades laikā tikusi *nacionalizēta*, nevis *eiroleģionēta*.

Politiskās partijas

Iekšpolitikas galvenie dalībnieki ir politiskās partijas. Partijas iesaista individuus, lai tie kandidētu vēlēšanās un ieņemtu valsts amatus, īsteno vēlēšanu kampaņas, izstrādā un ievieš programmas, kā arī koordinē likumdevēju un izpildvaras darbu. Dalība ES nepārprotami ietekmējusi Latvijas politiskās partijas. Partiju biedri piedalās ELK vai kļūst par ministriem, kas kursē starp sanāksmēm Rīgā un Briselē. Daži tiek ievēlēti par EP deputātiem vai strādā EP deputātu birojos Briselē un Strasbūrā. Partijas pulcē savus biedrus, lai reizi piecos gados piedalītos kampaņās Eiropas Parlamenta vēlēšanās un dibinātu sakarus ar citām līdzīgām politiskajām partijām, iekļaujoties partiju grupās Eiropas Parlamentā un eiropartijās. Šajā apakšnodaļā aplūkota ES ietekme uz diviem galvenajiem politisko partiju aspektiem: (i) partiju organizāciju, kā arī (ii) partiju ideoloģiju un politiku.

Attiecības starp nacionālajām partijām un Eiropas līmeņa politiku parasti strukturē, izmantojot Eiropas Parlamenta politiskās grupas un eiropartijas. Pirmās Eiropas līmeņa politiskās grupas izveidojās Eiropas Ogļu un tērauda kopienas Kopējā asamblejā, kas bija mūsdienu Eiropas Parlamenta priekšgājēja 20. gadsimta 50. gados. Labēji centriskas, kreisi centriskas un liberālas politiskās grupas atspoguļoja trīs galvenos pēckara politiskos blokus sešās dibinātājvalstīs. Mazākas, ideoloģiski daudzveidīgākas partiju grupas izveidojās kā Eiropas Ekonomiskā kopiena (ar šādu nosaukumu tobrīd pazina ES), kura tika paplašināta 70. gados. Produktīva sadarbība Eiropas Parlamentā, kā arī gaidāmās 1979. gada tiešās Eiropas Parlamenta vēlēšanas sekmēja pakāpenisku Eiropas līmeņa politisko partiju (kuras tiek dēvētas par eiropartijām) izveidošanos. Eiropartijas ir juridiski nošķirtas, tomēr saistītas ar partiju grupām Eiropas Parlamentā un arī saņem pamatfinansējumu no Eiropas Parlamenta budžeta. Taču to biedru sastāvā ir arī partijas, kuras nav pārstāvētas Eiropas Parlamentā. 1.1.3. tabulā detalizēti aprakstīta lielāko Latvijas politisko partiju piederība Eiropas Parlamenta partiju grupām un eiropartijām 2020. gadā.

Eiropartijas ir galvenās partiju eiroleģionācijas veicinātājas Latvijā, un tām ir būtiskākā ietekme uz partiju centrālajiem birojiem. Eiropas Tautas partija (EPP) ir vecākā un ietekmīgākā eiropartija. Paturot prātā, ka vairākums Latvijas parlamentāro politisko partiju sagrupējās ap centriski labējiem, Latvijas partiju vidū bija vērojama diezgan liela konkurence par pievienošanos EPP. Tikai “Vienotība” ir EPP biedre (ar 2020. gadu), lai

⁵ “Latvijas Krievu Savienība” Eiropas Parlamentā ir Zaļo un Eiropas Brīvās apvienības grupas biedre, tomēr nav pievienojusies nevienai eiropartijai, kas saistīta ar šo grupu.

gan interesi pievienoties tai paudušas gan “Jaunā konservatīvā partija”, gan “Zaļo un zemnieku savienība”. Tomēr “Vienotība”, visticamāk, izmanto savu EPP biedres pozīciju, lai aizkavētu citu Latvijas partiju iesaisti (intervija ar L. Ozolu, 2020). Kādas priekšrocības ir dalībai eiropartijās, ar kurām “Vienotība” tik ļoti nevēlas dalīties?

Eiropas līmenī piederība eiropartijai nodrošina nepastarpinātu iekļūvi Eiropas Parlamenta partiju grupā, tādējādi palielinot iespēju iegūt vadošus amatus komitejās un ietekmīgas t. s. *rapporteur* lomas, kas ļauj vadīt likumdošanu pa likumdevējas varas gaiteniem. Ministriem un līderiem tas nodrošina papildu tīklu alianšu veidošanai un mēģinājumiem ietekmēt lēmumus pirms ES Padomes un Eiropadomes sanāksmēm.

Valsts līmenī eiropartiju ietekme vistiešāk jūtama partiju centrālajos birojos. Lielākajām partijām parasti ir valdes loceklis, kas atbild par sadarbību ar attiecīgo eiropartiju, un šis kontakts var būt diezgan intensīvs. Partiju finansēšanas likumi nozīmē, ka eiropartijas nevar sniegt tiešu finansiālu atbalstu Latvijas partijām, tomēr eiropartijas finansē dažādas sadarbības formas. Piem., “Vienotības” un EPP gadījumā ETP darba grupas sanāk ik pēc diviem mēnešiem, turklāt reizi divos gados notiek politiskās asamblejas un eiropartijas kongress (intervija ar E. Ikstenu, 2020). Pastāv arī reģionāla sadarbība, piem., starp EPP, ALDE un PES biedru partijām Baltijas valstīs un plašāka sadarbība ar Ziemeļvalstu partijām (intervija ar E. Ikstenu, 2020; intervija ar J. Jesajanu, 2020; intervija ar I. Seru, 2020). Piem., *Academia Balta* ir reģionāla programma Baltijas valstīs, ko finansē ALDE. Katru gadu tiek organizēti trīs semināri katrā Baltijas galvaspilsētā, un tajos piedalās desmit biedri no katras ar ALDE saistītās Baltijas partijas. Semināros ALDE partiju vieslektori runā par politiskās komunikācijas un vēlēšanu aģitācijas dažādiem aspektiem. ALDE organizē arī Eiropas Sieviešu akadēmiju, lai veicinātu sieviešu izaugsmi politikā (intervija ar J. Jesajanu, 2020). Dalība eiropartijā nodrošina piekļūvi arī tādām ideju laboratorijām kā Konrāda Adenauera fonds (PPE) un Frīdriha Ēberta fonds (sociāldemokrāti), kā arī datu pieejamību. Piem., ALDE, gatavojoties 2019. gada Eiropas Parlamenta vēlēšanām, nodrošināja “Attīstībai/Par!” (A/P) Eiropas mēroga vēlēšanu, tostarp Latvijas iedzīvotāju, aptauju (intervija ar J. Jesajanu, 2020). Nozīmīga priekšrocība ir arī starptautisko sakaru un kontaktu veidošana, kuru atvieglo dalība eiropartijā, kas turklāt palīdz modernizēt Latvijas partijas (intervija ar E. Ikstenu, 2020; intervija ar J. Jesajanu, 2020).

Eiropartijas sniedz Latvijas partijām identitātes izjūtu, piederības sajūtu plašākai kustībai ar kopīgām vērtībām. Partijai “Latvijas attīstībai”, kas pievienojās ALDE daudzus gadus pirms tam, kad šī Latvijas partija guva panākumus 2018. gada Latvijas parlamenta vēlēšanās, dalība ALDE ļāva partijai biedriem ne tikai attīstīt aģitācijas un organizatoriskās spējas, bet arī uzturēt motivāciju un nodrošināja “emocionālu atbalstu” valsts politiskajā tuksnesī (intervija ar J. Jesajanu, 2020). “Vienotības” valdes loceklis Edgars Ikstens (2020) pat apgalvo, ka “dalībai eiropartijā nav negatīvas puses”. Tā

kā “Jaunā konservatīvā partija” ir spiesta gaidīt dalību EPP, tā izteikusi vēlēšanos tuvoties Starptautiskajai demokrātu savienībai (IDU), centriski labējo un konservatīvo partiju globālajai aliansei, kuras biedru vidū ir ASV Republikāniskā partija un Apvienotās Karalistes Konservatīvā partija (intervija ar L. Ozolu, 2020). Tas noteikti sniedz “Jaunajai konservatīvajai partijai” identitātes izjūtu un nodrošina piederību plašākai kustībai, tomēr nenodrošina tādas taustāmas priekšrocības un regulārus kontaktus kā dalība eiropartijā.

Viena no jomām, kurās eiropartijām Latvijā bijusi tikai daļēja ietekme, ir ideoloģija un partiju programmas. “Vienotībai”, šķiet, raksturīga EPP programmas gardāko kumosu izlase, iekļaujot tos partijas programmā 2019. gada Eiropas Parlamenta vēlēšanām (Ikstens, 2020). Tomēr partiju programmas pašvaldību, valsts un Eiropas vēlēšanās parasti balstās uz vietējā rakstura problēmām un jautājumiem. Eiropartiju programmas vai nu nav būtiskas Latvijas vēlētajiem, vai arī dažos gadījumos starp partijām pastāv konfliktējošas intereses, piem., tiešo maksājumu apjoma gadījumā dažādiem Eiropas valstu lauksaimniekiem. Eiropas līderi Latvijā parasti nav plaši atpazīstami, un tos nevar izmantot vēlēšanu kampaņās (E. Ikstens, 2020). Tomēr tas nozīmē, ka politiskās kampaņas nav pilnībā eiropēizētas. 2019. gadā Franss Timmermans bija “Saskaņas” Eiropas Parlamenta kampaņas seja un partija atkārtoti uzsvēra, ka tās programma balstās uz PES kopējo Eiropas stratēģiju un vērtībām. Priekšlaicīgās Rīgas pašvaldības vēlēšanās 2020. gadā “A/PAR/PRO” (“Attīstībai/Par!”/“Progresīvie”) lika ievērojamu uzsvāru uz jauneklīgā Viļņas mēra Remigija Šimašus gūtajiem panākumiem pašvaldībā – Viļņā viņš pārstāvēja ar ALDE saistītu partiju, ar kuru Latvijas “Attīstībai” izveidojušās ciešas saites, pateicoties dalībai ALDE.

Eiropas jautājumi kļuvuši par strīdus ābolu starp Latvijas politiskajām partijām, krietni pārkāpjot Eiropas Parlamenta vēlēšanu robežas un ienākot valsts, kā arī vietēja mēroga politikā. 2015. gadā cīņās par ES bēgļu pārvietošanas plānu iekļuva Latvijas politiskajā darba kārtībā. Partiju nostājas ES kontekstā parasti tiek iekļautas Saeimas vēlēšanās. 2018. gadā “Nacionālā apvienība” paziņoja, ka turpinās atbalstīt ES kā suverēnu valstu nāciju un iestāties pret federalizāciju, savukārt “AP” puda viedokli, ka Latvijai vajadzētu atrasties Eiropas sirdī, integrētākā eirozonā un vienotajā tirgū (Nacionālā apvienība, 2018; Attīstība/Par, 2018). Tomēr debates ir diezgan ierobežotas, jo Latvijā nav nopietnas eiroskeptiķu partijas, kas apstrīdētu plašo ES atbalstošo vienprātību (Auers, 2020). Lai gan partijas debatē par ES politiku un integrācijas apmēru, tās neapstrīd Latvijas piederību ES.

Interesu grupas

Interesu grupas – ar to saprot biedru organizācijas, kas vēršas pie valdības, bet, atšķirībā no politiskajām

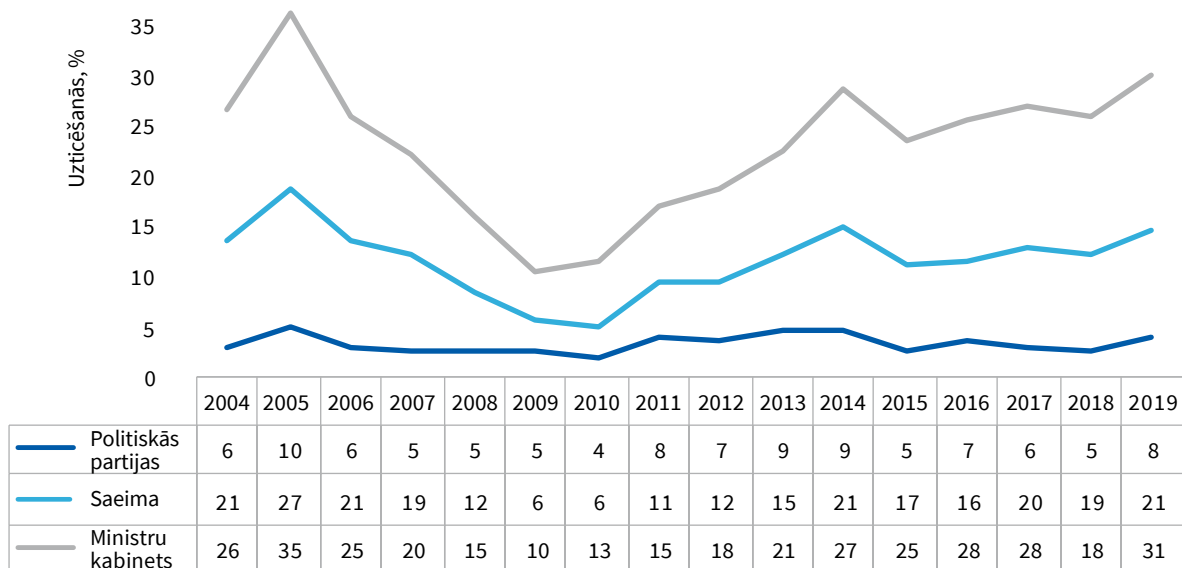
partijām, nepiedalās vēlēšanās (Wilson, 1990) – arī izjūtušas eiropēizācijas ietekmi, jo īpaši tās grupas, kas pārstāv ekonomiskās intereses. Dalība ES vienotajā tirgū un tas, ka aptuveni 70% Latvijas eksporta nonāk ES, nozīmē, ka lēmumi par daudziem ekonomiskiem jautājumiem, kas plašāk ietekmē uzņēmumus un sabiedrību, tiek pieņemti gan nacionālā, gan starpvalstu līmenī. Tas līcis ietekmīgākām interešu grupām, tostarp biznesa asociācijām, piem., Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kamerai (LTRK) un Latvijas Darba devēju konfederācijai (LDDK), veidot (i) ciešākas attiecības ar līdzīgām organizācijām citās ES valstīs; (ii) cīnīties par savām interesēm, izmantojot pārstāvību ES korporatīvajās institūcijās; un (iii) piedalīties attiecīgajās Eiropas līmeņa interešu grupās. Tiešā lobēšana, izmantojot ES plurālistisko lobēšanas sistēmu, notiek daudz retāk.

Inese Stepiņa (intervija 2020. gadā), LDDK ģenerāldirektora vietniece, kuras īpašā atbildības lokā atrodas ES tematika, norādīja, ka ES jautājumi ir saplūduši ar nacionālajiem jautājumiem. Kā sociālais partneris gan nacionālā, gan Eiropas līmenī LDDK ir iesaistīta vairākās valsts un Eiropas līmeņa komisijās. Nacionālā līmenī vien organizācija katru gadu sniedz aptuveni 300–400 atzinumu, un tai ir oficiāls statuss, apstiprinot Latvijas valsts sarunu pozīcijas. Tomēr, līdzīgi kā ar Latvijas Saeimu, darbu pie ES jautājumiem kavē ierobežotie finansiālie un cilvēkkapitāla resursi, nespēja

atvērt pastāvīgu pārstāvniecību Briselē un pilnvērtīgi piedalīties Briseles komitejās, kā arī *Business Europe* darbā, kurā organizācija kā biedre pārstāv Latviju. Turpretī LTRK, kas nav oficiāla sociālā partnere, daudz lielāku nozīmi piešķir dalībai *Eurochambres*, kas pārstāv 20 miljonus uzņēmumu un 120 miljonus darbinieku (gandrīz pusi no visiem darbiniekiem, kas nestrādā valsts sektorā) visā Eiropā, jo LTRK uzskata šo organizāciju par efektīvāku instrumentu ietekmes nodrošināšanai. LTRK prezidents Aigars Rostovskis (intervija 2020. gadā) uzņēmies aktīvu lomu *Eurochambres*, izmantojot savu amatu organizācijas Direktoru padomē, kā arī prasmju un uzņēmējdarbības komitejas līdzpriekšsēdētāja posteni, lai neatpaliktu no politikas attīstības tendencēm un gūtu aktuālāko informāciju par labāko praksi citās ES valstīs, kā arī ar *Eurochambres* starpniecību virzot LTRK dalībnieku intereses ES institūcijās.

“Delna”, vispasaules korupcijas apkarošanas organizācijas *Transparency International* (TI) Latvijas nodaļa, lielāko daļu Eiropas lobēšanas darba veic ar TI centrālā biroja Briselē starpniecību (intervija ar L. Gāteri, 2020). Tas ļauj “Delnai” piekļūt īpašai, uz Eiropu orientētu ekspertu komandai TI birojā, kā arī ietaupīt naudu un laiku, jo tai nav jāreģistrējas kā lobistam. Tā kā korupcijas iegūst pārrobežu raksturu un šeit zināma loma ir arī Latvijas dalībai ES, korupcijas apkarošanas iniciatīvas uz to reagē, attīstot starptautiskāku

1.1.1. attēls. Uzticība politiskajām partijām, Saeimai un Ministru kabinetam. 2004–2020

Avots: Eiropas komisija, 2020.

dimensiju. “Delna” arī atklāja, ka ikgadējie Eiropas Komisijas ziņojumi par Latviju izdara spiedienu uz valdības institūcijām, lai tās veiktu noteiktas pretkorupcijas reformas. ES arī pavērusi plašākas organizācijas finansēšanas iespējas, jo valsts budžeta finansējums NVO joprojām ir aptuveni viens miljons eiro, no kura “Delnai” parasti tiek piešķirti 12 000 eiro gadā (intervija ar L. Gāteri, 2020). Dalība ES ļauj “Delnai” piedalīties konkursos par projektu finansēm, kā arī ekspertu konsultācijām, parasti konsorcijs ar citām TI nacionālajām nodaļām. Vienlaikus “Delna”, kuras darbs pretkorupcijas jomā regulāri atrodas vietējās kritikas krustugunīs, tagad saskaras arī ar kritiku un pārbaudi Eiropas līmenī. 2017. gadā Ventspils mērs Aivars Lembergs nosūtīja oficiālu vēstuli Eiropas Komisijai, pieprasot papildu informāciju par “Delnas” veiktajām ES projektu pārbaudēm Latvijā (Ventspils, 2017).

Noslēgums

Kenets Daisons un Klauss H. Gēcs (Kenneth Dyson and Klaus H. Goetz, 2003, 386) apgalvojuši, ka dalība ES noved pie “arvien eiropeizētākas sabiedriskās politikas, daļēji eiropeizētas politiskās institūcijas un lielā mērā neiropeizētas politikas”. Citiem vārdiem, likumdošana ir eiropeizēta, izpildvara un likumdevēji – daļēji eiropeizēti, savukārt partijas un interešu grupas eiropeizācija lielākoties neskar. Latvijas gadījums rāda, ka Eiropas integrācija turpinājusies strauji un tagad Eiropa spēcīgi ietekmē arī partijas un interešu grupas. Tomēr, neskatoties uz ES ievērojamo ietekmi uz politisko sistēmu, 1.1.1. attēls atklāj, ka Latvijas sabiedrības attieksme pret politiskajām institūcijām un dalībniekiem pēc vairāk nekā pusotras desmitgades dalības ES lielā mērā saglabājusies nemainīga un galvenokārt pauž neuzticēšanos.

Politiskā sistēma. Galvenie secinājumi un uzdevumi

Galvenie secinājumi

Dalība ES nepārprotami ir dziļi ietekmējusi Latvijas politisko sistēmu. Valdības ministri un ierēdņi kursē starp Briseli un Rīgu, kā arī citām Eiropas galvaspilsētām, premjerministri arvien vairāk mijiedarbojas ar kolēģiem citās ES dalībvalstīs, dienaskārtības tiek papildinātas ar divpusējām, reģionālām sanāksmēm un Eiropadomes politisko līderu samitiem.⁶ Saeima izveidojusi jaunu, nozīmīgu komisiju – Eiropas lietu komisiju –, lai palīdzētu vadīt nemītīgo likumdošanas aktu plūsmu, kura bieži ir ārkārtīgi tehniska, kā arī lai apstiprinātu valsts sarunu nostājas. Politiskās partijas konkurē Eiropas Parlamenta vēlēšanās un arvien intensīvāk sadarbojas ar ideoloģiski līdzīgām Eiropas partijām. Interešu grupas un nevalstiskās organizācijas atklājušas pilnīgi jaunu starptautisko partnerību pasauli, finansēšanas iespējas un Eiropas līmeņa interešu pārstāvības arēnu. Kopš Latvijas iestāšanās ES 2004. gadā, domājams, Eiropas jautājumu nozīmīgums mazinājies vienīgi Valsts prezidenta institūtā.

Galvenie uzdevumi

Pašreizējā nacionālās nostājas formulēšanas sistēma piešķir lielu ietekmi un varu Ārlietu ministrijai, kurai piemīt elastība nacionālo nostāju formulēšanā, jo to neapgrūstina neviens vidēja termiņa vai ilgtermiņa dokuments, kurā būtu noteiktas Latvijas nacionālās intereses ES. Šī sistēma līdz šim darbojusies diezgan labi, jo Latvijā ārlietu ministri mainījušies krietni retāk nekā citi ministri (ieskaitot premjerministrus). Tomēr nākotnē situācija var mainīties. Vidēja termiņa vai ilgtermiņa dokuments, kas noteiktu Latvijas intereses ES, sniegtu stabilitāti un paredzamību iekšpolitiskas nestabilitātes gadījumos.

Saeimas Eiropas lietu komisijai dotas plašas pilnvaras, taču to īstenošanu apgrūstina laika un resursu trūkums, kas liedz iespēju padziļināti kontrolēt Latvijas nacionālās nostājas un Eiropas likumdošanu. Citām parlamenta komisijām jāaskaras ar tādām pašām problēmām. Saeimai būtu jāpaplašina Analītiskā dienesta kompetence un iespējas, turklāt jānodrošina pietiekams finansējums komisijām, tostarp ELK, lai tām pieejamie resursi ļautu panākt vismaz daļēju līdzsvaru ar izpildvaru.

⁶ Kopš Latvijas iestāšanās ES Briseli ir galvenais ierēdņu komandējumu galamērķis. Šiem komandējumiem tiek tērēta lielākā daļa no 4,1 miljona eiro, kas budžetā ieplānots valdības ministriju komandējumiem 2019. gadā. Nav pārsteidzoši, ka Ārlietu ministrijai ticis piešķirts vislielākais ceļojumu budžets (880 000 eiro). Tai seko Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija (675 000 eiro) un Finanšu ministrija (421 000 eiro) (Vilcāne, 2019).

1.2. Eiropeizācija, maigie instrumenti un to sekas

Iveta Reinholde

Ievads

Saskaņā ar Eiropas Savienības (ES) Lisabonas līgumu administratīvā sadarbība ir joma, kurā ES ir tikai tiesības sniegt atbalstu, koordinēt sadarbības aktivitātes un nepieciešamības gadījumā veikt papildu darbības tām, kuras jau veic dalībvalstis. Citiem vārdiem, kopš ES izveidošanas administratīvā sadarbība starp dalībvalstīm un dalībvalstu administratīvās sistēmas funkcionēšanas jautājumi ir bijuši tie, par kuriem dalībvalstis ir lēmušas pašas. Turklāt, lai arī akadēmiskā vidē ir izveidota administratīvo sistēmu klasifikācija, tomēr katras ES dalībvalsts administratīvā sistēma ir unikāla un atspoguļo tās valsts attīstības dinamiku. Vienlaikus valstu atrašanās ES un rīcība kopīgu mērķu sasniegšanai ir izveidojušas savdabīgu situāciju, kurā unikālās dalībvalstu administrācijas meklē veidus, kā vienkāršot un paātrināt savstarpējo sadarbību.

ES ietekmes mehānismi uz pārvaldi

Publiskā pārvaldē eiropeizāciju uzlūko no divām perspektīvām. Pirmā perspektīva skata eiropeizāciju kā lejupvērstu (angļu val. *top-down*) pieeju, kas nozīmē ES normu, vērtību un arī normatīvo aktu pārņemšanu un iekļaušanu dalībvalsts iestāžu ikdienas dzīvē. Otrā perspektīvā jeb augšupvērstā (angļu val. *bottom-up*) pieeja paredz, ka dalībvalstu un reģionu līmenī veidojas institucionālās struktūras, kas vēlāk maina arī darbības veidu un stilu ES līmenī (Borzel, 2005).

ES ietekmi uz publisko pārvaldi mēdz analizēt, skatot gan tiešās, gan un netiešās ietekmes instrumentus. ES ietekmē publisko pārvaldi tieši, izmantojot tādu normatīvos aktus kā direktīvas, regulas un Eiropas Kopienas tiesas lēmumus, turpretim netiešo ietekmes instrumentu klāsts ir plašāks, daudzveidīgāks un to sekas ir arī grūtāk noteikt. Netiešie instrumenti ietekmē veidu un formu, kā publiskā pārvalde darbojas. Tomēr ES nav formālu prasību un nosacījumu, kuri būtu jāievēro dalībvalstu publiskajām pārvaldēm. Taču dalībvalstu vēlme sastrādāties ar citu dalībvalstu pārvaldi ir saistīta ar daudziem izaicinājumiem, kas vistiešākā veidā noved pie pārvaldes eiropeizācijas.

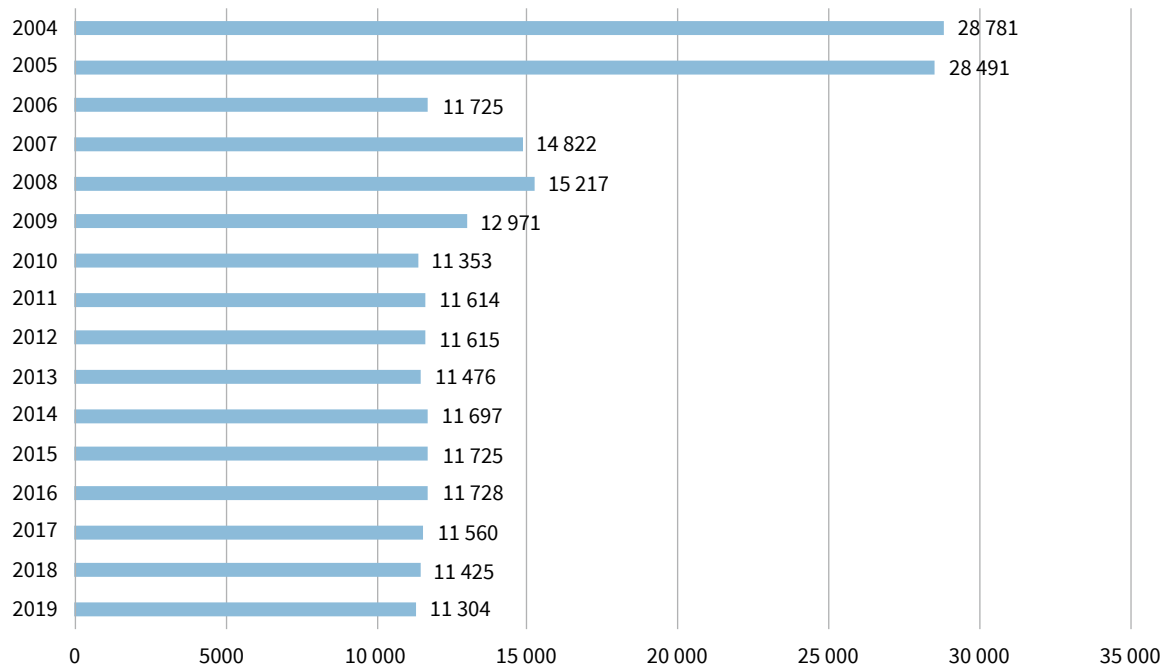
Lai dalībvalstu pārvaldēm būtu vienkāršāk sadarboties standarta darbības procedūru līmenī, iestādes pielāgojas un veido vienotu darbības stilu. Šāda adaptācija

var attiekties uz publiskās pārvaldes uzbūvi (piem., veidojot līdzīgas iestādes dalībvalstīs) un iestāžu uzbūvi (piem., veidojot funkcijās līdzīgus departamentus ministrijās vai padotības iestādēs ar līdzīgiem uzdevumiem), tā nodrošinot ātrāku sadarbību starp pašām dalībvalstīm un starp dalībvalstīm un attiecīgo ES ģenerāldirektorātu. Piem., šāda sadarbība veidojās ES izglītības programmas ieviešanai, kad dalībvalstīs tika izveidotas nacionālās aģentūras programmu koordinēšanai, līdzīgi kā Latvijā attīstījās Valsts izglītības attīstības aģentūra. Šāds eiropeizācijas modelis ir vizuāli izteikams. Tomēr mēdz būt situācijas, kur arī pati nacionālā administrācija izdara spiedienu uz savu valdību, lai nodrošinātu savas darbības vai struktūras atbilstību ES administrācijas darbības principiem vai vismaz dominējošai izpratnei par to. Tiesa, šis spiediens visvairāk skar “birokrātu komfortu un labsajūtu” – tie galvenokārt ir darba samaksas un ar darba apstākļiem saistītie jautājumi. Šādu spiedienu visbiežāk var redzēt dažādos informatīvos materiālos, kur birokrātijas pārstāvji mēģina publiski vēstīt par to, ka citās valstīs ierēdņu atalgojums ir lielāks un sociālās garantijas dāsnākas.

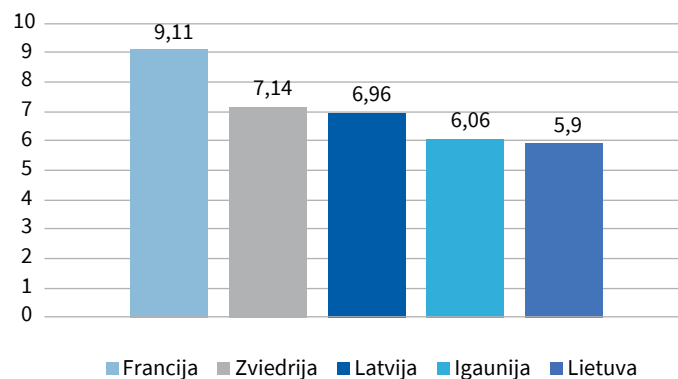
Dalībvalstu valsts pārvaldēm savstarpēji sadarboties, tās pārņem Eiropas administratīvās telpas vērtības un citus pārvaldības maigos instrumentus – kā labo praksi un rīcībpolitiku pārņemšanu. Eiropeizācijas procesā dalībvalstis sastopas ar “demonstrācijas efektu”, kad pēkšņi vietējā darba prakse, pieeja vai ideja kļūst zināma ES telpā un tiek atzīta par labo praksi. Savukārt konstatētā “labā prakse” tālāk ir rīcībpolitiku pārņemšanas objekts, kas tiek ieteikts ieviešanai citām dalībvalstīm. Demonstrācijas efekts ar labo praksi visbiežāk rodas tur, kur pastāv atšķirības starp vietējām administrācijām un ES. Pēc iestāšanās ES Latvija mācījās ieviest struktūrfondu finansētos projektus, lūkojoties uz citu dalībvalstu labo praksi, un šim nolūkam ieviesīja iestādes (piem., Centrālā finanšu un līgumu aģentūra (CFLA, 2019)) ik mirkli organizēja seminārus pieredzes apmaiņai. Arī Latvijas profesionālās izglītības satura reforma ietvēra Rietumeiropas labās prakses izmantošanu.

Visbeidzot, pastāv arī “nevajadzīguma efekts” – pieņēmums: ja jau Eiropas Savienības ir tik daudz un tā ir tik klātesoša, tad iespējams, ka drīzā nākotnē nacionālās administrācijas nebūs vajadzīgas.

Ierēdņu skaits, kopš Latvija iestājusies ES, ir samazinājies. Tomēr šie dati ir jāuzlūko kritiski, jo ES neradīja gaidīto “nevajadzīguma efektu”. Gluži pretēji, ierēdņu

1.2.1. attēls. Ierēdņu skaita dinamika Latvijā (2004–2019)

Avots: Finanšu ministrija, 2017; Valsts kanceleja, 2018; Valsts kanceleja, 2019.

1.2.2. attēls. Valsts pārvaldē nodarbināto īpatsvars % pret kopējo nodarbināto skaitu valstī (2019)

Avots: Valsts kanceleja, 2019.

skaitis samazinājās 2005. gadā nevis tos atlaižot, bet iestādēm mainot savu statusu no civildienesta iestādes uz valsts pārvaldes iestādi, lai nodrošinātu elastīgāku pieeju atalgojuma jautājumiem un spētu piedāvāt saviem darbiniekiem konkurētspējīgāku atalgojumu. Tādējādi ierēdņu skaits ap 11 000 ir reālais civildienesta ierēdņu amatu skaits valsts pārvaldē, kurš aptver valsts attīstībai svarīgus amatus. Valsts kancelejas (2019) dati liecina, ka 2019. gadā valsts budžeta iestādēs

bija nodarbināts 60 251 cilvēks, ieskaitot jau minētos 11 304 ierēdņus.

Ja aplūko valsts pārvaldē nodarbināto skaitu pret kopējo darba tirgū esošo darbinieku skaitu, tad jaunajās ES dalībvalstīs valsts pārvalde ir mazāka nekā vecajās. Tomēr ir jāapzinās, ka “nevajadzīguma efekts” ir vairāk mīts, nevis realitāte. Jo ir jomas – lauksaimniecība, konkurence, vides politika, reģionālā politika –, kurās ES ļoti iejaucas, dalībvalstu pārvaldei un

interesēm ir liela nozīme. Taču sadarbības procesā veidojas segmentācija, kur dažās jomās sadarbība starp dalībvalstīm un ES ir krietni intensīvāka nekā citās. Lauksaimniecībā un vides politikā var novērot intensīvāku un dinamiskāku informācijas apriti un sadarbību starp ES administrāciju un dalībvalstīm nekā sociālajā politikā vai medicīnā. Savukārt segmentācija vai lielāka sadarbības dinamika vienā jomā izraisa nepieciešamību koordinēt un strukturēt intensīvo informācijas apriti, lai nodrošinātu informācijas apmaiņu dalībvalstīs ar citām institūcijām un NVO un arī panāktu, ka visi dalībvalsts iekšienē esošie spēlētāji pieņem līdzīgu darbības stilu. Tas noved pie NVO profesionalizācijas un birokratizācijas segmentētajās jomās. Tādējādi jautājumu koordinācijai var tikt veidotas permanentas un *ad hoc* darba grupas un komisijas, lai panāktu dažādo spēlētāju vienošanos.

Tiesa, iekšējās koordinācijas jautājums ir aktuāls kontekstā, vai šāda koordinācija palīdz identificēt un nostiprināt nacionālās intereses, kuras tiks pārstāvētas ES līmenī. Visbeidzot, segmentācijas un palielinātas koordinācijas rezultātā veidojas “multiplikatīvais efekts”, kas nozīmē, ka ciešāki kontakti un intensīvāka sadarbība ar ES administrāciju un organizācijām ir jāsaņem arī ar vietējām organizācijām, administratīvo un politisko vadību. Šādā veidā ieropeizācijas efektus izjūt arī procesos šķietami neiesaistītas organizācijas, piem., lauksaimniecības produktu pārstrādes uzņēmumi un patērētāji.

Eiropas administratīvā telpa un administratīvā konverģence

ES nav *acquis* normu, kas reglamentētu publiskās pārvaldes darbību, taču laika gaitā ES ir izveidojusies kopīga izpratne par to, kā publiskajai pārvaldei vajadzētu funkcionēt un pieņemt lēmumus. Kopīgā izpratne aptver vispārīgi definētus principus, kas tiek ņemti vērā visās ES dalībvalstīs un attiecīgi ieviesti dalībvalstu publiskajās pārvaldēs neatkarīgi no dalībvalsts administratīvā modeļa. Tādēļ, dažkārt runājot par ES dalībvalstu publiskajām pārvaldēm, tiek lietots arī apzīmējums “Eiropas administratīvā telpa (EAT)”, kuras robežas sakrīt ar ES robežām. Respektīvi, Eiropas administratīvā telpa ir tādās pašās robežās kā ES un tā pieņem, ka šajā fiziskajā telpā pastāv vienoti administratīvās sadarbības principi, kas ļauj dalībvalstīm savstarpēji sadarboties un saprasties. EAT jēdziens balstās gan uz vienotu izpratni par Eiropas ekonomisko un sociālo telpu, kā arī par telpu, kur notiek tiesiskā sadarbība ES likumu ieviešanā.

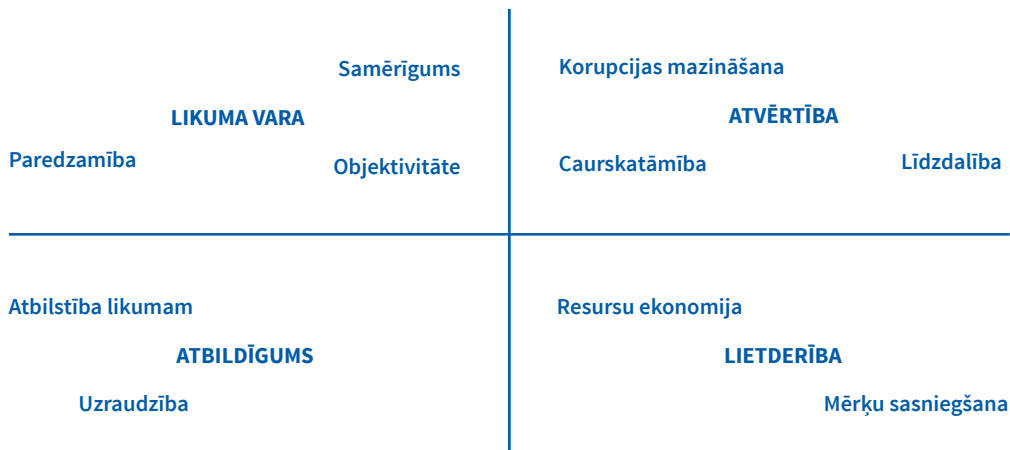
Turklāt Eiropas administratīvās telpas principi ir attīstījušies līdz ar pašu ES, tādēļ tie atspoguļo Eiropas tradīcijas un administratīvās vērtības. Daudzliemeņu pārvaldības kontekstā EAT atspoguļo tās kopīgās administratīvās vērtības, kuras piemīt visiem pārvaldības līmeņiem ES. Pateicoties tām, ir iespējama liemeņu savstarpējā sadarbība un notiek ieropeizācijas process.

Būtiskākie EAT principi: noteiktība, uzticamība, prognozējamība, atbildīgums, caurspīdīgums, atklātība, lietderība, efektivitāte, tehniskā un vadīšanas kompetence, organizāciju kapacitāte un iedzīvotāju līdzdalība (Nizzo, 1999, 8–9).

Noteiktība EAT kontekstā jāskata caur administratīvo tiesību prizmu, kur administrācijas darbam ir jābūt juridiski noteiktam, prognozējamam un paredzamam. Administrācija balstās uz likuma varu, kas iezīmē tās darbības tiesisko aspektu. Administrācijas paredzamība nozīmē arī samērīgumu, kad, lemjot par administratīvo rīcību, tiek izvērtēts, cik lielā mērā tiks ierobežotas personas tiesības un kādu labumu kopumā gūs sabiedrība (Briede, 2000). Savukārt administratīvā rīcība, kas balstīta uz paredzamo un noteikto procedūru, nodrošina precīzu un neieinteresētu likumu normu piemērošanu, objektivitāti un cilvēka cieņas respektēšanu (SIGMA, 1999, 10). Atvērtība kopā ar caurskatāmību ne vien ļauj izvairīties no korupcijas un sliktas administrācijas darbības, bet arī veicina sabiedrības iesaistīšanos administratīvo lēmumu pieņemšanā. Līdz ar to sabiedrība ir iesaistīta ne vien pārvaldībā, ievēlot caur parlamentu, kas sabiedrības vārdā pieņem politiskos lēmumus, bet arī administrācijas darba uzraudzīšanā, izmantojot tiesas un ombuda institūcijas.

Atbildīgums ir jāsaista ar administrācijas atbildību gan likuma, gan sabiedrības priekšā. Turklāt jebkurš indivīds, griežoties ar prasību tiesā, pakļauj administrācijas rīcību tiesas kontrolei. Tas rada būtisku pretsvaru administratīvajai varai. Uzraudzība pār administrāciju nodrošina to, ka iestādes izmanto tām doto varu likuma ietvaros un noteiktiem mērķiem, kam savukārt ir ļoti būtiska nozīme kā sabiedrisko interešu, tā privāto interešu nodrošināšanā. Visbeidzot, efektivitāte tiek uzskatīta par administrācijas vērtību tikai tad, kad administrācija savu darbu veic pieejamo resursu ietvaros un vienlaikus nodrošina mērķu sasniegšanu.

Latvijas publiskās pārvaldes iekļaušanās EAT ir ietekmējis arī iedzīvotāju vērtējumu. 2020. gadā tika konstatēts, ka valsts pārvaldi par profesionālu un atvērtu uzskata 33,9% un ka gandrīz tikpat daudz respondentu – 41,4% – valsts pārvaldi vērtē negatīvi (TAP pētījums, 2020). Turklāt 62% respondentu pauž viedokli, ka birokrātijas Latvijā ir kļuvis vairāk (TAP pētījums, 2020). Tiesa, visās nelaimēs nevar vainot ES, lai gan arī lielais cilvēku skaits, kas uzskata, ka visi jautājumi tiek lemti Briselē, vedina domāt, ka ES ietekme uz publisko pārvaldi ir nenoliedzams fakts, kaut gan ietekmes mērogs var atšķirties pa nozarēm. 1999. gada septembrī SKDS veica pētījumu par Latvijas iedzīvotāju attieksmi pret publisko pārvaldi un valsts civildienestu un iedzīvotāju vērtējumu par valsts iestāžu darbību. Šajā pētījumā saņemtās atbildes liecina par savdabīgu tendenci – 33,4% respondentu valsts pārvaldi vērtēja drīzāk pozitīvi, bet 36,3% – drīzāk negatīvi, savukārt, skatot datus tikai negatīvā un pozitīvā skalā, atklājas, ka negatīvs vērtējums par valsts iestāžu darbību ir gandrīz 44,5% respondentu, bet pozitīvs – tikai 36,9%

1.2.3. attēls. Eiropas administratīvās vērtības

Avots: Cordona, 2009.

respondentu un ka 18,6% aptaujāto ir bijis grūti noformulēt savu vērtējumu (SKDS, 1999, 19). Lai arī pagājuši 20 gadi, tomēr iedzīvotāju vērtējums par valsts pārvaldes darbu būtiski nav mainījies, tas vedina domāt, ka neapmierinātība ar birokrātiju pastāv neatkarīgi no ES sniegtajiem labumiem, prasībām un vērtībām.

Savukārt, skatot iedzīvotāju apmierinātību ar ministriju darbu 2001. gadā, tolaik vispozitīvāk tika novērtēts Kultūras ministrijas darbs, bet vissliktāk Īpašu uzdevumu ministra valsts reformu lietās sekretariāta darbs. Respektīvi, apmierinātība ar Kultūras ministriju svārstījās robežās no 59,1% līdz 66,9%, bet apmierinātība ar Īpašu uzdevumu ministra valsts reformu lietās sekretariātu no 15,1% līdz 19,6% (SKDS, 2001).

Rīcībpolitiku eiropeizācija

Kopš ES 2001. gadā tika izdota Baltā grāmata "Eiropas pārvaldība" (angļu val. *a white paper "European governance"*), Eiropas Komisija ir deklarējusi savu mērķi – efektīvu un laicīgu rīcībpolitiku ieviešana, kas notiek atbilstošā pārvaldības līmenī (Eiropas Komisija, 2001, 14). Tomēr, deklarējot saskaņotības principu, Eiropas Komisija atzīst, ka ir nepieciešama saskaņotība gan starp rīcībpolitikām, gan starp institūcijām, kuras rīcībpolitikas ievieš. Turklāt saskaņotības princips skaidri norāda, ka ir jāpalielina reģionālo un vietējo pašvaldību piesaiste ES rīcībpolitiku veidošanā.

Rīcībpolitiku eiropeizācijas procesā dalībvalstis (arī Latvija) nav tikai pasīvas ES prasību izpildītājas. Dalībvalstis var aktīvi ietekmēt Eiropas rīcībpolitikas, institūcijas un procesus, kurus tām vēlāk vajadzēs pielāgot savai administratīvai sistēmai. Tādējādi nacionālās valdības kļūst par ES rīcībpolitikas izpildītājiem un arī to mainītājiem, jo nacionālajā līmenī iestādes, uzņēmēji un

nevalstiskās organizācijas spiež valdību ietekmēt ES rīcībpolitiku tā, lai tā atbilstu ES interesēm, bet vienlaikus tiktu ievērotas arī nacionālās intereses.

Savukārt ES līmenī nacionālās valsts valdība mēģina mainīt un ietekmēt ES politiku tā, lai tā atbilstu iekšpolitiskajam spiedienam, vai vismaz cenšas samazināt neparedzētās sekas. Šāda divu līmeņu spēle nodrošina sistēmiskas attiecības starp vietējo un Eiropas rīcībpolitiku, kur nacionālās valdības ir starpnieki un vietējie aktori ir galvenie saņēmēji. Ļoti bieži tādā situācijā, kurā nacionālie birokrāti un sociālie aktori, kas parasti nav iesaistīti lēmumu pieņemšanas procesā, negrib uzņemties ieviešanas smagumu, veidojas "atbilstības problēma" (saukta arī par pārcentības paradoksu). Sociālie aktori mēģina valdību vainot par nākotnes izmaksām, kas radīsies, jo valdība nenodrošinās ES normu izpildi un valstij tiks piemērotas soda sankcijas.

Tādējādi eiropeizācijas dažādo ietekmi var izskaidrot kā "iespējami labākās saderības" situāciju starp ES un nacionālajām rīcībpolitikām, institūcijām un procesiem. Tomēr Latvijas sabiedrībā dominē viedoklis, ka ir liels apjoms izpildāmo ES normu – tā uzskata 48,2% iedzīvotāju (TAP pētījums, 2020). Diemžēl tikai piektdaļai (19%) ir pretējs viedoklis, viņi ES regulējošo normu (regulu un direktīvu) apjomu uzskata par samērīgu. Turklāt līdzīgs viedoklis ir gan lauciniekiem, gan pilsētniekiem – 45,3% rīdzenieku, 47,4% vidzemnieku un 52,2% latgaliešu sliecas uzskatīt, ka Briseles normu ir par daudz (TAP pētījums, 2020). Vidēji gadā ES izdod aptuveni 80 regulu un 1200 direktīvu, un aptuveni trešā daļa no šīm regulām un direktīvām attiecas uz lauksaimniecību un zivsaimniecību, un kopš ES izveidošanas (1957) ir apstiprināti vairāk nekā 100 000 normatīvo aktu (Toshkov, n. d).

Tomēr būtiski ir saprast, kāda ir laba un efektīva stratēģija, lai maksimizētu labumu un minimizētu izmaksas rīcībpolitiku eiropeizācijas procesā. Eksperti iesaka

1.2.1. logs

Eiropēizācijas sekas

“Daudzu miljonu vērtie ūdensapgādes saimniecības projekti, ko Latvijā realizē par Eiropas naudu un saskaņā ar Eiropas Savienības direktīvām, var teikt, ir cietuši fiasko latviešu piekoptā dzīvesstila priekšā. Skrīveru novadā ūdensapgādes un kanalizācijas projektā ieguldīti pieci miljoni latu. Lielākoties tie ir Eiropas līdzekļi, bet 400 tūkstoši arī pašvaldības naudas. [...] No plānotajiem 1200 cilvēkiem jauno sistēmu lieto tikai 860. Vides un reģionālās attīstības ministrija (VARAM), apkopojot datus, secinājusi, ka vietās, kur līdz šim nav bijis ūdens un kanalizācijas vads, bet tagad ir, tam pieslēgušies tikai 20% privātmāju iedzīvotāju.

Saspilējumu šajā jomā raisa arī tas, ka gana drīz – 2015. gadā beidzas pārejas termiņš, kad Latvija apsolījusi Eiropas Komisijai apdzīvotās vietas virs 2000 iedzīvotājiem, kādi ir arī Skrīveri, nodrošināt ar kvalitatīvu ūdeni un attīrīt notekūdeņus. Ja ne – ir sankciju riski jau arī Latvijas valstij.”

Avots: Diena (2013). Privātmāju īpašnieki nesteidz pieslēgties maģistrālajiem ūdensvadiem. Pieejams:

<https://www.diena.lv/raksts/latvija/zinas/privatmaju-ipasnieki-nesteidz-pieslegties-magistralajiem-udensvadiem-14007376>

dalībvalstīm mēģināt “iebarot” savas rīcībpolitikas ES līmenim un, kad tās kļuvušas par ES rīcībpolitikām, attiecīgi “pielāgot” savai administratīvajai realitātei. Respektīvi, jo vairāk ES rīcībpolitiku atbilst nacionālajam kontekstam, jo mazākas izmaksas būs pielāgošanai un ieviešanai administratīvi un tiesiski.

Šāds “iebarošanas-pielāgošanas” modelis var izrādīties izdevīgs valstīm, kurās ir augstāki administratīvie standarti, kamēr valstij ar zemākiem standartiem tas var izrādīties papildu slogs ar papildu izmaksām

Dalībvalstis ar augstāku socioekonomisko regulējumu cenšas uzspiest savu regulējumu visai ES, tā iegūstot labvēlīgus konkurences apstākļus savas valsts nozarēm, un izvairīties no mazāk regulēto valstu dempinga. Piem., veselības, drošības, sociālie un vides regulējumi rada būtisku produkcijas sadārdzinājumu un var radīt zaudējumus konkurencē ar citām valstīm, kuras attiecīgo produkciju var saražot lētāk. Tā veidojas savdabīga opozīcija – dalībvalstis ar augstākiem standartiem nostājas pret dalībvalstīm ar zemākiem standartiem, kuru interesēs ir ieblīst pret jebkāda veida papildu izmaksu radošu standartu harmonizāciju. Zemāk regulētajām valstīm ļoti bieži trūkst regulējošo administratīvo struktūru un tehnoloģiju, ir jāpērk tehnoloģijas un jāinvestē cilvēkos. Arī augstāk regulētās valstis nevar piekāpties, jo šīm valstīm samazināt standartu prasības nozīmē arī papildu izmaksas. Turklāt rīcībpolitiku eiropeizācijas procesā atšķiras ne tikai dalībvalstu vēlmes un izvēles, bet arī to kapacitāte. Piem., vides politikā Skandināvijas valstīm ir augstākas prasības nekā vidēji Eiropā. Savukārt Dienvideiropas valstīs visbiežāk nav nedz rūpīgi izstrādātas vides politikas, nedz arī kapacitātes. Tā veidojas paradokss – dalībvalstīm ar ierobežotu rīcībpolitikas pārņemšanas kapacitāti ir lielāks slogs nekā citām dalībvalstīm. Līdzīgi ir arī Latvijā, kura mēģina pielāgoties Skandināvijas līmeņa prasībām vides jomā, bet kurai ir

bijuši nepieciešami papildu resursi, lai nodrošinātu atkritumu savākšanu un šķirošanu.

Dalībvalsts kapacitāti un iespējas gūt maksimālo labumu no ES rīcībpolitikām nosaka dalībvalsts institucionālais svars un politiskā autoritāte ES līmenī, kā arī politiskais un administratīvais mehānisms, caur kuru dalībvalstis koordinē un formulē nacionālās intereses. Vienlaikus var ieskicēt arī neveiksmes faktoros, kāpēc maksimālā labuma nav. Pirmkārt, ja dalībvalsts rīcībpolitikas veidošanas kompetences ir sadalītas starp dažādiem rīcībpolitikas un pārvaldes sektoriem un veidojas horizontālās un vertikālās koordinācijas trūkums un nepilnības, kas rada komunikācijas pārpratumus iestāžu un aktoru starpā. Otrkārt, ja socioekonomiskās attīstības līmenis valstī rada lielas izmaksas ES *acquis* piemērošanā, tad iekšpolitiskie aktori visbiežāk varētu nebūt motivēti ieviest šādu rīcībpolitiku, jo būs teju neiespējami pamatot izmaksas. Visbeidzot, pastāvot administratīvās kultūras atšķirībām, sabiedrība vai kāda tās daļa nav gatava pildīt rīcībpolitikas nosacījumus.

Rīcībpolitiku eiropeizācijas procesā var novērot arī citu interesantu parādību. Ar ES prasībām var mēģināt pamatot un risināt problēmas, kuras dalībvalsts nevar atrisināt tādēļ, ka ir stipra iekšējā nacionālā opozīcija. Šādos gadījumos nacionālo valstu politiķi un birokrāti ieņem pozīciju, ka piedāvātā rīcībpolitika ir ES prasība, tā uzspiežot citiem iekšpolitiskajiem spēlētājiem Eiropas līmenī panākt vienošanos, ko citādie vietējie noraidītu. Piem., Latvijas cukurfabriku slēgšana publiski tika saukta par ES uzspiestu cukura nozares iznīcināšanu, lai gan lēmumu par fabriku slēgšanu un sekojošu ražošanas apturēšanu pieņēma tieši cukurfabriku īpašnieki – akcionāri. Atbilstoši cukura nozares restrukturizācijas plānam ES bija paredzējusi, ka ražojošiem uzņēmumiem būs nodeva par katru cukura kvotu, bet tie uzņēmumi, kas būs nolēmuši pārtraukt ražošanu, saņems finansiālu

atbalstu par katru atteikto kvotas tonnu (Fridrihsone, 2010). Šāda situācija parasti tiek pasniegta tādā veidā, ka ir tikai divas iespējamās alternatīvas – akceptēt vai neakceptēt ES spēles noteikumus. Tādējādi uzskats “Brisele mums liek to darīt” vai “Briselē tas ir izlemts” patiesībā atspoguļo vienas valsts ierobežoto spēju ietekmēt Eiropas līmeņa vienošanās un sarunu procesa rezultātu. Bet arī politiķi un birokrāti vienlaikus nav gatavi atzīt, ka nav izmantojuši visas iespējas nacionālo interešu aizstāvēšanai. Tomēr, kā liecina pētījuma dati, 39,9% Latvijas respondentu tiešām uzskata, ka visi jautājumi tiek izlemti Briselē, un gandrīz tikpat liels skaits iedzīvotāju (37,9%) ir pārliecināti, ka Briseles iespējas ietekmēt dalībvalstis pilnīgi visos jautājumos ir ierobežotas (TAP pētījums, 2020).

Vienlaikus pētnieki atzīst: kopš vairs nav tādu rīcībpolitiku, kas ir tikai nacionālas, ES pastāv daudzlīmeņu pārvaldības tipu sajaukums (Marks et al., 2001, 15). Praksē ir iezīmējusies tendence, ka pirmais pārvaldības tips ar ekskluzīvām pilnvarām un kompetencēm ir novērojams pārnacionālā un nacionālā līmenī, kamēr otrais pārvaldības tips ar pārklājošām kompetencēm sastopams reģionālā un vietējā pārvaldības līmenī, kur pašvaldības aktīvi sadarbojas ar iedzīvotājiem, sabiedriskajām organizācijām, interešu grupām, risinot vietēja mēroga problēmas.

2005. gadā toreizējais ārlietu ministrs A. Pabriks sacīja: “Runas par Eiropas birokrātiju nav tikai politiskā folklorā – ES sarežģītā struktūra, brīžiem neskaidrais atbildības sadalījums starp dažādiem administratīvajiem un politiskajiem lēmšanas līmeņiem un institūcijām līdz šim ir reāli kavējis ES attīstību.” (Pabriks, 2005) 2020. gadā pētījumā tika konstatēts, ka kopumā Latvijas iedzīvotājus vairāk interesē (59,3%) ES lēmumu ietekme nekā neinteresē (29,9%) (TAP pētījums, 2020). Vienlaikus 36,3% respondentu interesējās, kā strādā ES iestādes un institūcijas. Tas nozīmē, ka ir pietiekami liela Latvijas iedzīvotāju masa, kas cenšas izprast gan ES institūciju darbu, gan ES ietekmes sekas.

Jau kopš pagājušā gadsimta 90. gadiem ES izmanto “atvērtās koordinācijas metodi” (angļu val. *Open Method of Coordination*, OMC), kura tiek piemērota tādās jomās kā nodarbinātības un ekonomiskā politika, sociālā politika, arī izglītībā un pētniecībā. Atvērtās koordinācijas metode ir viens no pārvaldības instrumentiem, kas balstīts uz dalībvalstu brīvprātīgu sadarbību. Metodes pamatā ir tādi rīcībpolitikas instrumenti kā pamatnostādnes un rādītāji, salīdzinošais novērtējums un labās prakses izmantošana. Tas nozīmē, ka nepastāv oficiālas sankcijas pret dalībvalstīm, kas nesasniedz rādītājus. Metodes efektivitāte izriet no šādiem nosacījumiem: ja visas dalībvalstis ir vienojušās par mērķiem un ja kāda dalībvalsts tomēr lauzīs vienošanos vai uzrādīs sliktāko sniegumu, tad būs morāls spiediens un kaunināšana.

Atvērtās koordinācijas metode darbojas secīgi pa posmiem. Sākumā Eiropas Savienības Padome vienojas par plašiem rīcībpolitikas mērķiem. Mērķi tiek kombinēti kopā ar laika grafiku un konkrētiem uzdevumiem

ilgtermiņam un īstermiņam, lai nodrošinātu vienotu pieeju visā ES. Otrajā posmā rīcībpolitikas mērķi tiek iekļauti dalībvalstu izstrādātās nacionālās pamatnostādnēs, programmās vai plānos, ņemot vērā valsts specifiku. Dalībvalstīm ir iespēja izvēlēties ieviešanas instrumentus. Tālāk, trešajā metodes posmā, dalībvalstu starpā tiek saskaņoti konkrēti rādītāji labās prakses un mērķu izpildes novērtēšanai, balstoties uz jau līdzšinējo dalībvalstu pieredzi un vajadzībām. Ceturtajā posmā notiek rīcībpolitikas ieviešana, kuras laikā rādītāju sasniegšana tiek uzraudzīta un vērtēta. Atvērtās koordinācijas metode ir pārvaldības maigais instruments, līdz ar to izpilde starp dalībvalstīm var atšķirties, tomēr rādītāji ir netiešs sankciju mehānisms.

Līdzšinējā pieredze parāda, ka atvērtās koordinācijas metode Latvijai ir devusi iespēju iepazīties un pārņemt citu valstu vērtīgo pieredzi, tā veicinot nozares politikas modernizāciju. Vairāk gan atvērtās koordinācijas metode ir tikusi izmantota tieši sociālajā un kultūras jomā. Piem., 2015. gadā atvērtās koordinācijas metodes ietvaros ES dalībvalstis vienojās par kultūras kompetenču attīstīšanu izglītībā, kas notika saskaņā ar ES Padomes darba plānu un mērķi izstrādāt labās prakses rokasgrāmatu par kultūras izpratnes un izpausmju kompetences veicināšanu izglītībā Eiropā (LNKC, 2015). Ar atvērtās koordinācijas metodes palīdzību laika posmā starp 2007. un 2014. gadu tika ieviesta ES programma “Jaunatne darbībā”, mudinot jauniešus no dažādām ES valstīm gan sadarboties, gan arī pārņemt citu valstu pieredzi (Jaunatnes starptautisko programmu aģentūra, n. d.).

Nacionālās pozīcijas, to izstrāde. ES lietu vadība

Latvijā nacionālās pozīcijas ir dokumenti, kas atspoguļo Latvijas mērķus, kuri jāaizstāv ES, un nacionālo pozīciju izstrādei Latvijā ir ieviesta kārtība, kas detalizēti apraksta Latvijas viedokļa sagatavošanas kārtību (Ministru kabinets, 2009a). Respektīvi, nacionālā pozīcija ir Latvijas valsts oficiāls viedoklis par ES politikas dokumentiem, tiesību aktu projektiem, ES Padomes komiteju un darba grupu sanāksmju kārtības jautājumiem.

Lai koordinētu valsts pārvaldes iestāžu un citu institūciju sadarbību ES jautājumos, ir izveidota Vecāko amatpersonu sanāksme. Saskaņā ar nolikumu (Ministru kabinets, 2009b) sanāksme izskata Latvijas iespējamās Latvijas prioritātes saistībā ar dalību ES un izskata priekšlikumus, kas attiecas uz Latvijas dalību ES. Papildus sanāksme izskata nacionālās pozīcijas ES jautājumos un citus nozīmīgus jautājumus, kas ir saistīti ar pilnvērtīgu Latvijas dalību ES. Darbības nodrošināšanai sanāksme sanāk vismaz reizi mēnesī.

Saskaņā ar Latvijā ieviesto kārtību Vecāko amatpersonu sanāksmē reizi pusgadā nosaka iestādes, kuras ir atbildīgas par Eiropas Komisijas un padomes darba grupām un komitejām un kuru pienākumos ietilpst arī nacionālo pozīciju sagatavošana un saskaņošanu ar

1.2.2. logs

Vecāko amatpersonu sanāksmes darba kārtība 2020. gada 20. maija sanāksmei

(Vecāko amatpersonu sanāksme, 2020)

1. Ar Covid-19 saistītās ES iniciatīvas, vadlīnijas un citi aktuālie jautājumi.
2. Padomes maijā un jūnijā.
3. Arktikas jautājumi.
4. Par uzlabojumiem ES koordinācijas kārtībā.
5. Dažādi.

līdzatbildīgām institūcijām, pašvaldību un sociālo partneru organizācijām, biedrībām un nodibinājumiem. Respektīvi, atbildīgās iestādes veic visus uzdevumus, lai sagatavotu Latvijas intereses paudošas pozīcijas un nodrošinātu nacionālo interešu aizstāvēšanu ES līmenī. Tieši atbildīgā iestāde arī informē sabiedrību un sociālos partnerus par ES politikas dokumentiem un tiesību aktu projektiem un Latvijas interesēm tajos, lai nodrošinātu sabiedrības iesaisti Eiropas Savienības lēmumu pieņemšanas procesā. Nacionālo pozīciju izstrādes procesā Ārlietu ministrijai ir vairāk pienākumu un atbildības nekā nozares ministrijām, jo Ārlietu ministrija var būt gan atbildīgā par kādu jautājumu, kas skar ārlietas, gan papildus koordinēt visu nacionālo pozīciju izstrādi un uzraudzīt, lai nacionālās pozīcijas būtu vienotas no dažādu rīcībpolitiku perspektīvas. Tas nozīmē, ka starpnozaru jautājumos nacionālajām pozīcijām ir jāpārstāv iesaistīto nozaru saskaņots viedoklis.

No procedūras viedokļa nacionālās pozīcijas tiek izstrādātas pēc iespējas agrākā diskusiju stadijā, tiklīdz diskusijas ES līmenī ir uzsāktas, bet Vecāko amatpersonu sapulcē lemj, vai ir vai nav nepieciešama nacionālā pozīcija. Turklāt, ja ES līmenī būtiski tiek skartas nacionālās intereses, tad parasti tiek veidota starpinstitucionāla darba grupa ar ministriju, pašvaldību, NVO un sociālo partneru pārstāvjiem. Izstrādātās nacionālās pozīcijas apstiprina valdība, bet steidzamos gadījumos atbildīgais ministrs. Tiesa, Saeimas līdzdalība šajā procesā ir mazliet ierobežota, jo Saeima tiek informēta par aktuālajiem jautājumiem, bet Eiropadomes sanāksmē izskatāmajos jautājumos Latvijas nacionālās pozīcijas tiek iesniegtas izskatīšanai Saeimas Eiropas lietu komisijai.

Ietekme uz pašvaldībām

Šobrīd vienā sistēmā tika saslēgta gan ES pārvalde, gan pašvaldības dalībvalstis, un tās visas savstarpēji komunicē un sadarbojas. Daudzlīmeņu pārvaldība ES ir veidojusies kā daļa no strukturālās politikas reformas pagājušā gadsimta 80. gadu beigās. Līdz ar Grieķijas, Portugāles un Spānijas iestāšanos ES raisījās diskusijas, kāda veida palīdzību piedāvāt šīm valstīm, lai tās ātrāk

ekonomiski sasniegtu vidējo ES līmeni. Eiropas Komisija piedāvāja administrēt struktūrfondus, izmantojot šo valstu nacionālā, reģionālā un vietējā līmeņa institūciju izveidotu modeli, kurā kā pārnacionālā līmeņa aktors piedalītos Eiropas Komisija (HIX, 2005, 220). Struktūrfondu administrēšanas problēmas risināšanai partnerības modelis tobrīd pavēra iespējas vienkopus strādāt vairākiem pārvaldes līmeņiem. Lai arī valdības un birokrāti ir vissvarīgākie spēlētāji eiropeizācijas procesā, tomēr arī citiem pārvaldes līmeņiem ir nozīme daudzlīmeņu pārvaldības sistēmā.

Tātad valdībām ir visprivileģētākā loma, jo valdības nosaka dienaskārtību un arī kontrolē attiecības starp dalībvalsti un ES, kā arī to rīcībā ir instrumenti pārnacionālo problēmu risināšanai. Bet, tā kā ES pastāv institucionālā fragmentācija, daudz aktoru, līmeņu, procedūru un diezgan liela sektoru ietekme, tad nacionālajām valdībām ir vairāk pūļu jāveltī, lai nodrošinātu nacionālo interešu pārstāvību un informācijas plūsmu. Turklāt izpildvaras administratīvais aparāts ir daļa no vienotās ES sistēmas rīcībpolitiku ieviešanā pieaugošā *acquis* apjoma dēļ. Parlamentiem nav tiešas lomas un ietekmes uz ES likumu veidošanas procesiem, tomēr daļējo pilnvaru zudumu parlamenti cenšas kompensēt ar izveidotām struktūrām valdības kontrolei: Eiropas lietu komisijām.

Partnerība starp Eiropas Komisiju un dalībvalstu reģionālo līmeni ir ļāvusi reģioniem apiet nacionālo līmeni ES finansējuma izmantošanai un arī devusi iespējas institucionalizēt reģionu pārstāvniecību, izveidojot Reģionu komiteju. Tiesa, pašvaldību līdzdalība un loma ES ir mazliet ierobežota – tām vairāk ir konsultatīva loma Reģionu komitejā. Bet pašvaldību reālā ietekme ir atkarīga no valsts uzbūves, lai arī valsts vairs nav augstākā vara attiecīgajās robežās. Latvijas pašvaldības Eiropas Reģionu komitejā pārstāv septiņi pašvaldību vēlētie politiķi, kuri ir sagatavojuši politiskos atzinumus par nedeklarēto nodarbinātību, makroreģionālajām stratēģijām un pievienotā vērtības nodokļa vienotas zonas veidošanu ES (LPS, 2020).

Kopējā eiropeizācijas tendence liecina, ka pieaug reģionālā un vietējā līmeņa iestāžu nozīme lēmumu pieņemšanas procesos ES, lai gan tradicionāli ES tiek uzskatīta par spēles arēnu diviem spēlētājiem –

pārnacionālajam un nacionālajam līmenim. Šāds reģionālā un vietējā līmeņa lomas pieaugums liecina, ka nākotnē eiropeizācijas seku ietekmē savstarpējā pielāgošanās starp dalībvalstu iestādēm sasniegtu tādu līmeni, ka publiskās debatēs varētu tikt virzīts jautājums par vienotas administratīvās sistēmas izveidošanu ES (Knodt, 2004, 701). ES Reģionu komiteja norāda, ka ES savā radīšanas brīdī bija slima ar “federālo akumu”, jo tā ignorēja reģionālo un vietējo līmeni, bet EK iedibinātais partnerības princips ar tālākejošām sekām zināmā mērā Eiropu ir izdziedinājis (Committee of the Regions, 2005, 8). Šobrīd situācija ir mainījusies, jo ES daudzgadu budžets 2021.–2027. gadam paredz nopietnu finansējuma apjomu visnelabvēlīgākajiem reģioniem (*most disadvantaged regions*), lai mudinātu tieši

reģionus sadarboties, izstrādājot savstarpēji saskaņotas inovāciju programmas, orientējoties uz viedo specializāciju (*smart specialisation*). Arī Latvija ir spērusi soli šajā virzienā, uzsākot reformu, lai veidotu ekonomiski spēcīgākas un investīcijām pievilcīgākas pašvaldības (Ministru kabinets, 2019c). Tomēr sabiedriskajā diskusijā tūlīt pēc administratīvo robežu pārbīdes būs jārisina jautājumi, kas ir aktuāli arī citās ES valstīs, – reģionu attīstības un sadarbības perspektīvas, urbānā pārvaldība un urbanizācijas izpausmes un sekas, kā arī reģionālo klasteru attīstība Latvijā. Tas apliecina: lai arī eiropeizācijai ir netieša ietekme uz vietējo un reģionālo pārvaldes līmeni, tomēr darbošanās ES skubina arī Latvijas pašvaldības meklēt labākos risinājumus pakalpojumu sniegšanai.

Pārvalde. Lielākie sasniegumi un svarīgākie uzdevumi

Lielākie sasniegumi

Eiropēizācijas ietekmē ir notikusi Latvijas publiskās pārvaldes modernizācija, gan pārņemot Eiropas administratīvās vērtības, gan arī iekļaujoties demokrātiskos pārvaldes procesos. Publiskās pārvaldes darbošanās atbilstoši ES pieņemtajiem nosacījumiem ir veicinājusi tiešu valsts pārvaldes izaugsmi, jaunāko metožu un citu ES valstu labās prakses pārņemšanu. Tādējādi eiropeizācijas procesā ir notikusi nozīmīga administratīvo vērtība maiņa, lai nostiprinātu demokrātisku valsts iekārtu.

Svarīgākie uzdevumi

Lai arī ir salīdzinoši liels *acquis* apjoms, ko ES pieņem ik gadu, Latvijas publiskai pārvaldei ir nepieciešams veltīt resursus, lai veiktu normatīvo aktu seku un ietekmes apjomīgāku izvērtējumu. Jau 2018. gadā OECD ierosināja Latvijai nodalīt normatīvos aktus, kuriem tiek veikts seku izvērtējums un kuriem ne (OECD, 2018, 210). Šobrīd Latvija veiksmīgi tiek galā ar *ex-ante* vai normatīvo aktu pirmsnovērtējumu, tomēr *ex-post* novērtējums varētu būtiski uzlabot rīcībpolitikas kvalitāti, novērst ieviešanas nepilnības un ļautu Latvijai pilnvērtīgāk izmantot iespējas aizstāvēt savas intereses *acquis* veidošanas procesā, pamatojoties uz ieviešanas pieredzi.

Neapšaubāmi pats nozīmīgākais uzdevums ir skaidrot ES normatīvo aktu piemērošanu Latvijā kontekstā ar Latvijas nacionālajām interesēm. Tas ļautu iedzīvotājiem izprast to, kuras normas ir radušās ES ietekmē un kuras ir nacionāli veidotas. Lai arī daudzlīmeņu pārvaldes sistēma ir komplicēts mehānisms, Latvijas valdībai ir jāturpina iekšpolitiska diskusija par to, kas ir nacionālās intereses un kā vislabāk tās aizstāvēt ES līmenī.

1.3. Eiropeizācija Latvijas ārpolitikā

Toms Rostoks

Kāda ir bijusi iestāšanās ES ietekme uz Latvijas ārpolitiku? Tā kā iestāšanās ES ir fundamentāli izmainījusi Latvijas iedzīvotāju ikdienu un valsts pārvaldes institūciju darbību, var pieņemt, ka eiropeizācija ir skārusi arī Latvijas ārpolitiku. Nodaļa aplūko eiropeizācijas izpausmes Latvijas ārpolitikā un drošības politikā trijos nozīmīgos aspektos: attiecības ar Krieviju, ES kopējā drošības un aizsardzības politika (KDAP) un attīstības sadarbības politika. Lielākā uzmanība tiek pievērsta eiropeizācijas saturiskajām izpausmēm Latvijas ārpolitikā, tomēr zināmā mērā tiek aplūkota arī ārpolitikas veidošanā un īstenošanā iesaistīto valsts pārvaldes institūciju eiropeizācija un sabiedrības viedoklis vairākos ārpolitikas jautājumos.

Pirmajā sadaļā tiek apskatīta ārpolitikas eiropeizācijai veltītā literatūra pasaulē un Latvijā, īpašu uzmanību pievēršot eiropeizācijas praktiskajām izpausmēm Latvijas ārpolitikā. Otrajā sadaļā tiek aplūkota eiropeizācijas ietekme uz Latvijas–Krievijas attiecībām. Trešajā sadaļā caur eiropeizācijas prizmu tiek skatīta Latvijas iesaistīšanās KDAP, savukārt ceturtajā nodaļā šādā griezumā tiek analizēta Latvijas attīstības sadarbības politika. Lai arī galvenā uzmanība tiek pievērsta tam, kā ES integrācija ir ietekmējusi Latvijas ārpolitiku, tomēr nodaļas gaitā tiek aplūkoti arī Latvijas centieni ietekmēt ES ārpolitiku. Nodaļa balstās gan uz akadēmisko literatūru, gan arī uz intervijām ar Ārlietu un Aizsardzības ministriju pārstāvjiem.

Eiropeizācija un ārpolitika. Pasaulē un Latvijā

Eiropeizācijas jēdziens palīdz konceptualizēt attiecības starp nacionālajām valstīm un ES pārnacionālajām institūcijām. Akadēmiskajā literatūrā ir notikušas karstas diskusijas par šī jēdziena saturu un lietderību (piem., Olsen, 2002), tomēr eiropeizācijas nozīmīgākais pieņēmums ir tāds, ka ES integrācija maina valstis, kuras iesaistās integrācijas procesā. Vienlaikus valstis cenšas izmainīt ES atbilstoši savām interesēm, tāpēc var pieņemt, ka notiek pakāpeniska visu iesaistīto aktoru atšķirīgo interešu tuvināšanās. Par eiropeizāciju ir iespējams diskutēt vairāk/mazāk kategorijās, proti, vienā integrācijas jomā eiropeizācija var būt vairāk vai mazāk izteikta nekā citā jomā. Arī ES dalībvalstu eiropeizācijas pakāpe var būt atšķirīga.

Akadēmiskajā literatūrā valda uzskats, ka eiropeizācija ārpolitikā ir mazāk izteikta nekā iekšpolitikā, tomēr virkne pētījumu apstiprina, ka eiropeizācija notiek

arī ārpolitikā (Major, 2005; Baun, Marek, 2013; Chrystou, Kyris, 2017; Michalski, 2013; Pomorska, 2007; Vanhoonacker, Pomorska, 2013; Smith, 2017; Vilson, 2015; Aggestam, Bicchi, 2019). Tiesa gan, ne visu dalībvalstu ārpolitika varētu būt eiropeizēta vienlīdz lielā mērā. Tas pats attiecas uz dažādiem ārpolitikas aspektiem. Pie visvairāk eiropeizētajiem ārpolitikas aspektiem varētu pieskaitīt ārējās tirdzniecības attiecības un attīstības sadarbības politiku, bet mazāk eiropeizēti varētu būt tie ārpolitikas aspekti, kas saistīti ar attiecībām ar stratēģiskajiem partneriem un īpašajām attiecībām ar valstīm, kas atrodas ārpus ES. Raksturojot ES valstu ārpolitikas eiropeizāciju, Kristofers Hils un Rūbens Vongs raksta, ka visvairāk eiropeizēta varētu būt Beniluksa valstu ārpolitika, savukārt ir virkne valstu, kuru ārpolitika ir eiropeizēta mazākā mērā, piem., Višegrādas valstu, Kipras, Maltas, Austrijas, Īrijas un Portugāles ārpolitika (Hill, Wong 2011). Eiropeizācijas procesi ir tikuši pētīti arī Latvijā (Ozoliņa, Tisenkopfs, 2005; Pastore, 2015; Ozoliņa, 2008b; Ozoliņa, 2012).

Iestāšanās ES ir ietekmējusi Latvijas ārpolitiku, taču eiropeizācija drīzāk nojaušama, nevis precīzi identificējama un izmērāma. Hipotētiski var pieņemt, ka Latvijas ārpolitika saturiski būtu atšķirīga, ja Latvija nebūtu kļuvusi par ES dalībvalsti. Attiecības ar ES dalībvalstīm un institūcijām tiktu veidotas no ārpuses, un nenotiktu konsultācijas un interešu saskaņošana ar citām dalībvalstīm kopīgā lēmumu pieņemšanas procesā. Latvijai nebūtu iespējas nominēt savu pārstāvi Eiropas Komisijā, un nenotiktu Eiroparlamenta vēlēšanas, tāpēc politiskās partijas būtu mazāk eiropeizētas. Valdības līmenī nebūtu intensīvu kontaktu ar citu valstu un valdību vadītājiem un ārlietu ministriem. Valsts pārvaldes institūciju pārstāvji nedotos uz Briseli uz regulārajām sanāksmēm, un izpaliktu valsts pārvaldes institūcijās strādājošo karjeras iespējas ES institūcijās. ES klātbūtne būtu mazāka arī Latvijas pašvaldību un nevalstisko organizāciju darbībā. Ja Latvija nebūtu iestājusies ES, tad tā arī būtu mazāk interesanta dažādām trešajām valstīm, piem., Japānai, Ķīnai un Centrālāzijas reģiona valstīm, jo Latvijai nebūtu ietekmes uz ES kolektīvo lēmumu pieņemšanu, kas trešajām valstīm ir būtiska. Vienlaikus Latvija droši vien būtu pakļauta pastiprinātai Krievijas interesei. Latvijas dalība ES kopš 2004. gada tomēr nozīmē, ka eiropeizācija zināmā mērā ir skārusi gan Latvijas ārpolitikas saturu, gan institūcijas, gan sabiedrību.

Kā norāda šīs nodaļas turpinājumā aplūkoti atsevišķie Latvijas ārpolitikas aspekti, tad ikvienā no tiem Latvijai ir vajadzējis ne tikai formulēt savu nostāju, bet arī rēķināties ar jau esošajām ES ārpolitikas iniciatīvām

un citu valstu nostājām. Dalība ES ir stiprinājusi Latvijas saiknes ar visām dalībvalstīm, taču tā ir īpaši spēcīgi ietekmējusi attiecības ar abām pārējām Baltijas valstīm un Ziemeļvalstīm, ar kurām Latviju bieži vieno kopīgas intereses (Ozoliņa, Šteinbuka, 2019). Baltijas valstis un Ziemeļvalstis mūsdienās iespējams raksturot kā spēcīgu valstu grupu ar zināmā mērā kopīgu identitāti (Jēgermanis, 2020). ES integrācija ir radījusi instinktu vispirms apspriesties ar citām dalībvalstīm, pirms paust nacionālo ārpolitikas nostāju. Nereti tas ir radījis sabiedrības neizpratni. Piem., Latvijai kaimiņos esošajā Baltkrievijā pēc 2010. un 2020. gada prezidenta vēlēšanām notika plaši protesti, kas tika vardarbīgi apspiesti. Lai arī amatpersonas pauda nosodījumu par Baltkrievijas režīma vēršanos pret protestētājiem un vēlēšanu rezultātu falsifikāciju, tomēr bija redzams, ka Latvija vēlētos kopīgu ES dalībvalstu nostāju (vai vismaz kopīgu Baltijas valstu, Ziemeļvalstu un vēl līdzīgi domājošu valstu nostāju), jo tai būtu lielāks politiskais svars, nevis apsteidzošā kārtā paust savu nacionālo nostāju.

Iestāšanās ES ir radījusi saturiskas izmaiņas ārpolitikā, proti, līdzdalība kopējā lēmumu pieņemšanā pieprasa formulēt nacionālo nostāju visdažādākajos jautājumos, un tas ir radījis nepieciešamību attīstīt jaunas saturiskās un reģionālās kompetences, piem., attīstības sadarbības jautājumos un attiecībā uz norisēm Tuvo Austrumu reģionā, kas līdz 2004. gadam nebija uzskatāmas par ārpolitikas prioritātēm (atskaitot, protams, ASV vadīto militāro operāciju Afganistānā un Irākā kontekstā). Dalība ES ir ietekmējusi arī Latvijas ārpolitikas institucionālos pamatus. Mūsdienās Ārlietu ministrijas primārie diplomātiskie centieni ir saistīti ar Latvijas interešu pārstāvēšanu ES, ko apliecina Latvijas pastāvīgajā pārstāvniecībā ES strādājošo skaits, salīdzinot ar vēstniecībām. Ārlietu ministrijas sniegtā informācija liecina, ka Latvijas pastāvīgajā pārstāvniecībā ES šobrīd strādā 34 Ārlietu ministrijas darbinieki (ieskaitot 5 līgumdarbiniekus), savukārt Ārlietu ministrijas mājaslapā pieejamā informācija uzrāda, ka darbinieku skaits virknē Latvijai gana nozīmīgu valstu vēstniecību ir krietni mazāks. Latvijas vēstniecībā Krievijā strādā 17 cilvēki, Japānā – 3, ASV – 15, Apvienotajā Karalistē – 10, Vācijā – 13, Francijā – 6, Ķīnā – 7 un Indijā – 8. Tomēr jāatzīmē, ka 2019. gadā veiktajā pētījumā par 18 ES dalībvalstu darbinieku skaitu šo valstu pastāvīgajās pārstāvniecībās ES Latvija ierindojās pēdējā vietā ar 69 darbiniekiem, atpaliekot no Igaunijas (79) un Lietuvas (94) (Sorensen, 2019).

Lai arī personāla skaita ziņā Latvija atpaliek no citām mazajām ES dalībvalstīm, tomēr Latvijas pastāvīgajā pārstāvniecībā ES strādājošo skaits ir ievērojami palielinājies kopš 2004. gada, kad Latvijas pastāvīgajā pārstāvniecībā ES strādāja tikai 19 Ārlietu ministrijas darbinieki (ieskaitot 5 līgumdarbiniekus). Tuvojoties Latvijas prezidentūrai ES Padomē, kopš 2013. gada darbinieku skaits Latvijas pastāvīgajā pārstāvniecībā ES sāka palielināties, un 2015. gadā pārstāvniecībā jau strādāja 94 cilvēki (60 pamatdarbā un 34 līgumdarbinieki, neskaitot specializētos atašejus). Tomēr 2016. gadā darbinieku

skaits ievērojami samazinājās, salīdzinot ar iepriekšējo gadu, un Latvijas pārstāvniecībā ES bija 24 darbinieki pamatdarbā un 4 līgumdarbinieki. Jāuzsver, ka Latvijas dalības ES eiropeizācijas efekti neaprobežojas tikai ar Ārlietu ministriju. Kā liecina Ārlietu ministrijas sniegtā informācija, Latvijas pārstāvniecībā ES šobrīd strādā 34 specializētie atašejī no Aizsardzības, Ekonomikas, Finanšu, Iekšlietu, Izglītības un zinātnes, Kultūras, Labklājības, Satiksmes, Tieslietu, Vides aizsardzības un reģionālās attīstības, Veselības un Zemkopības ministrijām, kā arī Saeimas un Latvijas Bankas. Nozīmīgs ārpolitikas eiropeizācijas aspekts ir arī karjeras iespējas, kādas diplomātiem pavērusi Latvijas iestāšanās ES. Ārlietu ministrijas apkopotā informācija liecina, ka Eiropas ārējās darbības dienestā un ES delegācijās trešajās valstīs, Eiropas Komisijā, ES Vispārējā tiesās šobrīd strādā 19 Latvijas diplomāti.

Visbeidzot, Latvijas ārpolitikas eiropeizācijai ir arī sabiedriskā dimensija, un šeit būtisks ir gan sabiedrības kopējais vērtējums Latvijas dalībai ES, gan priekšstati par ES tālāko attīstību nākotnē, gan arī skatījums uz ES kopējo ārpolitiku un KDAP. Lai arī iedzīvotāju balsojums referendumā par iestāšanos ES bija pārliecinošs – par iestāšanos ES nobalsoja 67% no tiem, kuri piedalījās balsojumā, tomēr tas arī bija otrais zemākais rādītājs no visām kandidātvalstīm, kurās notika referendums par dalību ES. Līdz 2003. gadam Latvijā veiktās sabiedriskās domas aptaujas norādīja uz to, ka iedzīvotāju skatījums uz integrāciju ES bijis visnotaļ piesardzīgs (Ozoliņa, 2005). Lai arī Latvijas iedzīvotāji nav starp entuziastiskākajiem ES atbalstītājiem, tomēr kopumā sabiedrības viedoklis par ES ir pozitīvs vai vismaz neitrāls (Eurobarometer 91, 2019). Taču sabiedrības skatījumu uz ES laika gaitā ir ietekmējuši dažādi iekšējie un ārējie faktori, kā ekonomiskā un finanšu krīze, migrācijas krīze, teroristu uzbrukumi Francijā, Beļģijā un citās ES dalībvalstīs, kā arī Covid-19 pandēmija. Sabiedriskās domas aptaujas liecina, ka iedzīvotāju skatījums uz ES ārpolitiku ir daudz pozitīvāks nekā uz ASV un Krievijas ārpolitiku un respondenti atbalsta tālāku ES aizsardzības integrāciju. Tiesa gan, respondenti piesardzīgi raugās uz ES nākotni. 63% respondentu uzskata, ka dzīve ES nākamo 12 mēnešu laikā kļūs sliktāka, 42% domā, ka ES pēc 10 gadiem būs mazāk integrēta (pretēju viedokli pauž 29% aptaujāto), un 60% respondentu uzskata, ka ES kļūs vājāka pēc Covid-19 krīzes. Tiesa gan, tikai 21% aptaujāto pauž viedokli, ka ES sabruks, savukārt šim viedoklim nepiekrīt 71% respondentu (TAP pētījums, 2020). Tātad iedzīvotāji uzskata, ka ES integrācija varētu mazināties, taču ir droši par tās tālāko pastāvēšanu.

Latvijas–Krievijas attiecību eiropeizācija

Krievijas klātbūtne Latvijas ārpolitikā un iekšpolitikā kopš valstiskās neatkarības atjaunošanas 1991. gadā ir bijusi ievērojama. Latvijas ārpolitika varētu būt pavisam

citādāka, ja nepastāvētu Krievijas radītais apdraudējums, kas pieprasa uzticamu sabiedroto meklēšanu. Arī Latvijas iekšpolitikā Krievijas faktors ir bijis pastāvīgi klātesošs, tomēr Krievijas ietekmes iespējas pakāpeniski ir mazinājušās. Neraugoties uz to, ka Krievijas pastāvīgā klātbūtne ietekmē Latvijas iekšpolitiku un ārpolitiku, Latvijas–Krievijas divpusējās attiecības ir bijušas visai pieticīgas. Pārsvārā šīs attiecības ir bijušas attālinātas, un tās raksturo Latvijas visnotaļ veiksmīgie centieni mazināt Krievijas ietekmi uz Latvijas ārpolitiku un iekšpolitiku. Attiecībām ar Krieviju tikusi pievērsta liela pētnieku uzmanība (Muižnieks, 2006; Muižnieks, 2011a; Ozoliņa, 2008; Pelnēns, 2009; Muižnieks, 2008; Muižnieks, 2011b; Sprūds un Rostoks, 2009; Sprūds, 2012). Par spīti sasaļumam Rietumvalstu un Krievijas attiecībās, Latvija turpina dialogu ar Krieviju un notiek divpusējā sadarbība ekspertu un nozaru līmenī. Tomēr pragmatiska sadarbība līdz šim nav devusi pozitīvu impulsu fundamentālām pārmaiņām abu valstu attiecībās. Publiskajā telpā gan pamanāmākas ir abu valstu domstarpības, un tviterī regulāri notiek vārdu kaujas par vēstures falsifikācijas jautājumiem.

Cik lielā mērā iestāšanās ES ir ietekmējusi Latvijas attiecības ar Krieviju, proti, cik lielā mērā Latvijas ārpolitika attiecībā uz Krieviju ir tikusi eiropeizēta? Ja eiropeizāciju traktē kā ES kopējās nostājas un dalībvalstu individuālo nostāju tuvināšanos, tad šāda tuvināšanās patiešām ir notikusi, taču tas neliecina par Latvijas tuvināšanos ES valstu kopējai nostājai pret Krieviju. Tieši otrādi. Kā raksta Gunda Reire, mūsdienās Latvijas skatījumu uz ES un NATO attiecībām ar Krieviju varētu raksturot ar vārdiem “Mēs taču jau teicām” (Reire 2020, 303). ES kopējā nostāja pēc Krimas aneksijas ir tuvinājusies Latvijas nostājai, un tam par iemeslu ir pašas Krievijas ārpolitika – valstu suverenitātes nerespektēšana, militārā spēka izmantošana pret Ukrainu, dezinformācijas kampaņas, iekļaušanās vēlēšanās, cilvēku nogalināšana ES dalībvalstu teritorijā, kiberuzbrukumi ES dalībvalstīm un uzkrītoša sava militārā spēka demonstrēšana. Krievija pret sevi ir noskaņojusi valstis, kas tai iepriekš bijušas samērā labvēlīgas (piem., Vācija, Francija, Itālija, Nīderlande).

Iestājoties ES, Latvijai bija jārēķinās ar jau pastāvošo ES–Krievijas attiecību ietvaru. Tolaik ES un Krievijas attiecību attīstības perspektīvas bija pozitīvas, par ko liecināja 1997. gadā noslēgtais partnerības un sadarbības nolīgums starp ES un Krieviju, regulārie ES un Krievijas samiti, 2003. gada Pēterburgas vienošanās par četru kopīgo telpu izveidi un sarunas par bezvīzu režīmu. Vēl nesenā atmiņā bija Krievijas piedāvājums attīstīt Kaļiņingradu kā ES–Krievijas attiecību pilotreģionu. Veidojoties labām attiecībām ar ES, Krievijai bija pamats cerēt, ka jaunajām dalībvalstīm būs jāpieskaņojas kopējam ES–Krievijas attiecību tonim. Tas nozīmētu, ka Krievijai būtu iespēja panākt vienošanos tai svarīgos jautājumos ar ES lielajām dalībvalstīm, marginalizējot jaunās dalībvalstis. Iespējams, Krievijai pat izdotos pārliecināt vecās ES dalībvalstis izdarīt spiedienu uz jaunajām

dalībvalstīm Krievijai nozīmīgos jautājumos, piem., risinājuma rašana nepilsoņu problēmai, krievu valodas kā otrās valsts valodas statusa nodrošināšana Latvijā un krievu skolu jautājums.

Latvijas iestāšanās ES sniedza papildu iespējas atrisināt atsevišķus jautājumus, kuros iepriekš nebija izdevies panākt progresu. 2007. gadā beidzot tika parakstīts robežlīgums. Vairāku ES dalībvalstu politiķi bija veicinājuši robežlīguma parakstīšanu, pieminot šo jautājumu sarunās ar Krievijas pārstāvjiem (Muižnieks, 2011a, 77). Arī prezidenta Valda Zatlera vizītes Krievijā sagatavošanas gaitā 2010. gadā tika saņemta palīdzība no Somijas un Vācijas (Bruģe, 2017, 221–222). Prezidenta Zatlera vizīte paliekošus uzlabojumus Latvijas–Krievijas attiecībās nespēja panākt, tomēr tā bija nozīmīga Latvijas attiecībām ar citām ES dalībvalstīm. Kopš iestāšanās ES Latvija tika uzskatīta par valsti, kuras skatījums uz Krieviju ir neobjektīvs, proti, to ietekmē vēsturiski izveidojušās bailes, kas traucē saskatīt to, ka mūsdienā Krievija nav tā pati Padomju Savienība, kas 1940. gadā okupēja Latviju. Centieni uzlabot attiecības ar Krieviju bija svarīgi, lai nodemonstrētu pārējām ES dalībvalstīm, ka Latvija cenšas veidot labas un pragmatiskas kaimiņattiecības ar Krieviju. Ja šie centieni ir nesekmīgi, vaina meklējama nevis Latvijas, bet gan Krievijas pusē.

Krievijas agresija pret Ukrainu līdzšinējo ES sadarbības modeli ar Krieviju padarīja neiespējamu. ES kopējās nostājas maiņa notika nevis atsevišķu dalībvalstu spiediena rezultātā, bet gan uzskatāma par loģisku reakciju uz Krievijas rīcību. Neraugoties uz atsevišķiem izteikumiem par to, ka pret Krieviju ieviestās ekonomiskās sankcijas vajadzētu atcelt, ES kopējā nostāja nav būtiski mainījusies, turklāt ES ir izdevies saglabāt vienotību. Laika gaitā sankcijas pat ir tikušas pastiprinātas, iekļaujot sankciju sarakstā jaunus uzvārdus un organizācijas. Daļēji tas saistīts ar situāciju Ukrainā, piem., tilta pār Kerčas šaurumu celtniecību, taču ES dalībvalstu vienotības pamatā ir Krievijas rīcība, kas nav saistīta ar Krimas aneksiju un militāro konfliktu Donbasa reģionā. Piem., 2020. gada jūlija beigās ES ieviesa sankcijas pret vairākām Krievijas personām un organizācijām saistībā ar kiberuzbrukumu organizēšanu pret ES un tās dalībvalstīm (Council of the European Union, 2020).

Kopš 2004. gada daudz kas ir mainījies gan Latvijas–Krievijas, gan ES–Krievijas attiecībās. Krievijas centieni jau kopš 90. gadiem ietekmēt Latvijas iekšpolitiku un diskreditēt starptautiski nav bijuši īpaši veiksmīgi. Pēdējo 16 gadu laikā Krievijas ietekme Latvijā ir vēl vairāk mazinājusies, un zināmā mērā tas ir eiropeizācijas rezultāts. Latvijas ekonomika ir kļuvusi diversificētāka un mazāk atkarīga no Krievijas. Krievvalodīgo (un jo īpaši nepilsoņu) skaits ir turpinājis samazināties, un Krievijas protesti pret izglītības reformu nav spējuši to apturēt. Sociāldemokrātiskā partija “Saskaņa” nav spējusi kļūt par pieņemamu partneri valdības veidošanas procesā, un tās darbību Rīgas domē pavada korupcijas un līdzekļu izsaimniekošanas skandāli. Sabiedriskās domas aptauja liecina, ka Krievijas ārpolitiku Latvijā pozitīvi vērtē

1.3.1. logs

ES ārpolitikas pamatprincipi attiecībām ar Krieviju

1. ES ārpolitika attiecībā uz Krieviju var būtiski mainīties tikai ar nosacījumu, ja tiek ieviesta Minskas vienošanās.
2. ES vēlas stiprināt attiecības ar Austrumu partnerības valstīm un citiem kaimiņiem, tostarp ar Centrālāzijas valstīm.
3. Nepieciešams stiprināt ES izturētspēju, piem., enerģētikas drošību, stratēģisko komunikāciju, noturību pret hibrīdajiem apdraudējumiem.
4. Ir iespējama selektīva sadarbība ar Krieviju ES nozīmīgos jautājumos.
5. Nepieciešams atbalstīt pilsoniskās sabiedrības veidošanos Krievijā un veicināt kontaktus starp ES un Krievijas iedzīvotājiem.

Avots: Council of the European Union, 2016.

tikai 23% respondentu, savukārt negatīvi – 57% respondentu (TAP pētījums, 2020). Var secināt, ka ES ietekme uz Latvijas skatījumu uz Krieviju ir bijusi ierobežota un Latvija ir saglabājusi piesardzību pret Krieviju, turklāt laika gaitā citu ES valstu nostāja ir tuvinājusies Latvijas skatījumam uz Krieviju.

Eiropēizācija un Latvijas līdzdalība kopējā drošības un aizsardzības politikā

Viena no dinamiskākajām ES integrācijas jomām mūsdienās ir kopējā drošības un aizsardzības politika. Vienlaikus tā ir arī joma, kas potenciāli var Latvijas drošību uzlabot vai pasliktināt atkarībā virziena, kādā notiks šīs politikas attīstība. Kad Latvija 2004. gada pavasarī kļuva par ES un NATO dalībvalsti, ieguvumi no dalības šajās organizācijās tika raksturoti kā labklājība (ES) un drošība (NATO). Latvijas iesaistīšanos Eiropas drošības un aizsardzības politikā aizņēma atbalsts ASV karam Irākā 2003. gadā, ASV tolaik iedzenot ķīli vecās un jaunās Eiropas valstu attiecībās. Entuziasma trūkumu Latvijas nostājā pret ES drošības un aizsardzības integrāciju varēja izskaidrot arī ar Latvijas un citu jauno dalībvalstu neticību ES spējai vienoties par precīzi definētām prioritātēm un izveidot mehānismus, ar kuru palīdzību īstenot efektīvu kopējo drošības un aizsardzības politiku (Ozoliņa, 2008b). Lai arī ES jau kopš 80. gadiem bija notikusi dalībvalstu tuvināšanās ārpolitikā, tomēr Latvija neuztvēra dalību ES caur drošības prizmu. Bija prognozējams, ka dalībai ES būs ietekme arī uz Latvijas drošību, taču tā drīzāk varēja izpausties kā maigā drošība (pretstatā cietajai drošībai). ES dalībvalstīm bija ambīcijas ārējās drošības politikas jomā, taču Latvija savu drošību saistīja ar NATO 5. panta drošības garantijām un ASV iesaisti Eiropas drošības stiprināšanā (Riekstiņš, 2020). Tolaik dominējošais skatījums uz Eiropas drošību bija tāds, ka “Eiropa nekad nav bijusi tik pārtikusī, droša

un brīva” (Council of the European Union, 2003). Krievija tobrīd vēl tika uzlūkota kā sarežģīts partneris, nevis pretinieks.

ES ir nonākusi pie kopīgas aizsardzības politikas veidošanas ilgstoša procesa rezultātā. ES ārējām attiecībām ir arī drošības dimensija, tāpēc ir loģiski veidot kopīgu drošības politiku, lai ES varētu izmantot civilos un militāros instrumentus starptautisko krīžu risināšanā un miera uzturēšanā. Integrācijai aizsardzības nozarē mūsdienās ir daudzi iemesli, kas lielākoties saistīti ar šaubām par transatlantisko attiecību noturību un starptautiskās drošības pasliktināšanos. Pastāv iespēja, ka nākotnē ES varētu nākties aizstāvēt savas drošības intereses autonomi bez ASV atbalsta. Reaģējot uz Ķīnas varas palielināšanos, pakāpeniski ir palielinājusies ASV militārā iesaiste Āzijas un Klusā okeāna reģionā, attiecīgi samazinoties ASV militārajai klātbūtnei Eiropā. Bažas par ASV drošības garantiju noturību ir palielinājušās kopš 2017. gada, kad ASV prezidenta amatā stājās Donalds Tramps. Iekšējo spēku samēru un starpvalstu attiecību dinamiku ir mainījusi Lielbritānijas izstāšanās no ES, paverot attīstības iespējas Vācijas un Francijas iniciatīvām aizsardzības nozarē. ASV iebrukums Irākā, Muamara Kadāfi režīma gāšana Lībijā un arī citi faktori ir pasliktinājuši drošības situāciju Tuvajos Austrumos un Ziemeļāfrikā. Savukārt Krievijas agresija pret Gruziju un Ukrainu ir pasliktinājusi drošību Austrumeiropā.

Latvijas sākotnējais skatījums uz ciešāku ES integrāciju aizsardzības jomā bija piesardzīgs. Aizsardzības jomas integrācija ir tikusi uzskatīta par potenciāli bīstamu procesu, kura iznākums var mazināt Latvijas drošību, taču labvēlīgas apstākļu sakritības dēļ aizsardzības integrācija var radīt Latvijai labvēlīgus iznākumus. Sliktākajā gadījumā ES aizsardzības integrācija novestu pie transatlantisko saikņu un ASV iesaistes Eiropas drošībā vājināšanās (tādējādi vājinot NATO, dublējot alianses aktivitātes un neefektīvi izmantojot jau tā ierobežotos līdzekļus, kas domāti aizsardzības nozarei). Latvijas interesēm nebūtu atbilstoša arī lielo ES

dalībvalstu – Francijas, Vācijas, Spānijas un Itālijas – interešu dominēšana, kas varētu novest pie pārspīlētas kopējās drošības un aizsardzības politikas orientēšanās uz iesaistīšanos Āfrikas kontinenta stabilizēšanā un cīņā pret terorismu, mazāku uzmanību pievēršot ES austrumu daļas dalībvalstu drošības vajadzībām. Tomēr iespējams ir arī labvēlīgs scenārijs, kur ES dalībvalstis stiprina savas militārās spējas, ņemot vērā gan ES ziemeļu, gan dienvidu reģionu dalībvalstu intereses, saglabājot aktīvu ASV iesaisti un nodrošinot sadarbību starp ES un NATO. Minētie apsvērumi ir ietekmējuši Latvijas nostāju. Lai arī iesaistīšanās atsevišķās ES aizsardzības iniciatīvās, piem., pastāvīgajā strukturētajā sadarbībā (PESCO), ir bijusi zem jautājuma zīmes, tomēr kopumā ES aizsardzības integrācija ir tikusi uzlūkota kā neizbēgams process, kurā nepieciešams iesaistīties. Turpmākajos gados Latvija noteikti piedalīsies diskusijās par to, kādā virzienā un cik strauji attīstīsies ES aizsardzības joma. Šajā ziņā ļoti būtisks būs diskusijas ES “stratēģiskā kompasa” sagatavošanā.

Latvijas intereses par KDAP un iesaistīšanos ES aizsardzības iniciatīvās nosaka vairāki apsvērumi. Latvijas skatījumā ES centieniem aizsardzības jomā vajadzētu tikai papildināt NATO veiktos pasākumus, izvairoties no pārklāšanās. KDAP arī turpmāk ir jābūt jomai, kur lēmumi tiek pieņemti vienbalsīgi. Pašreizējās situācijas saglabāšana ir īpaši nozīmīga pēc Lielbritānijas izstāšanās no ES, jo, pastāvot kvalificētā vairākuma balsu sistēmai, mazo valstu iespējas nobloķēt lēmumu pieņemšanu ievērojami samazinās (McCarthy, 2019). Latvija ir gatava arī turpmāk sniegt ieguldījumu ES operācijās, taču jāņem vērā, ka vēsturiski Latvija ir vairāk iesaistījusies NATO operācijās. Ņemot vērā ierobežotos resursus, ir bažas, ka Latvijai varētu būt grūti iesaistīties ES operācijās, un rezultātā varētu samazināties Latvijas ietekme uz lēmumu pieņemšanu. Latvijas interesēs ir arī līdzsvarota KDAP tālākā attīstība, proti, lai šīs politikas uzmanības lokā būtu ne tikai Āfrikas un Tuvo Austrumu reģiona valstis, bet arī ES austrumu kaimiņvalstis. Būtisks aizsardzības jomas elements ir ES aizsardzības industrijas konkurētspējas un sadarbības veicināšana. Šajā ziņā Latvijas interesēs ir tāda ES dalībvalstu aizsardzības industriju attīstība, kas veicinātu arī mazo valstu aizsardzības industriju attīstību. Latvijai šis jautājums ir ļoti būtisks, un tas ir aplūkojams ne tikai piegāžu drošības kontekstā, bet arī ES finansējuma aizsardzības industrijai kontekstā. Visbeidzot, Latvijai ir būtiski, lai KDAP ietvaros uzmanība tiktu pievērsta arī nemilitārajiem apdraudējumiem, proti, lai ES sniegtu nozīmīgu ieguldījumu dezinformācijas, kiberdraudu un hibrīdo apdraudējumu novēršanā. Šajā ziņā Latvijai ir vērā ņemama pieredze un kompetence, kas nodrošinātu tās interešu redzamību un aizstāvību.

KDAP attīstība šobrīd kopumā atbilst Latvijas interesēm. ES valstu centieni stiprināt savas militārās spējas ir solis pareizajā virzienā. Latvija ir iesaistījusies projektos, kas stiprina tās drošību, piem., militārās mobilitātes projekts un autonomo sauszemes un zemūdens

tehnoloģiju projekti. Bažas par to, ka Latvijas un citu ES ziemeļaustrumu reģiona valstu vitāli svarīgās drošības intereses netiks ņemtas vērā, nav piepildījušās. Lielā mērā tam par iemeslu ir Vācijas atbildīgā attieksme pret Baltijas valstu un Polijas drošību (un Krievijas radītajiem apdraudējumiem). Vērtējot eiropeizāciju aizsardzības jomā, var secināt, ka tā atbilst Latvijas interesēm un ļauj saglabāt autonomiju jautājumos, kas Latvijai ir patiešām svarīgi.

Integrācijai aizsardzības jomā ir arī sabiedriskā dimensija, un tā liecina, ka Latvijas iedzīvotāju skatījums uz ES aizsardzības integrāciju ir visnotaļ pozitīvs. TAP ietvaros veiktā sabiedriskās domas aptauja liecina, ka 61% respondentu ir pozitīvs viedoklis par ES ārpolitiku, bet 21% aptaujāto – negatīvs. Latvijas iedzīvotājiem ir arī samērā pozitīvs skatījums uz ciešākas sadarbības iespējām aizsardzības nozarē – 56% respondentu uzskata, ka ES dalībvalstīm vajadzētu tiekties pēc ciešākas integrācijas aizsardzības jomā, lai sasniegtu lielāku militāro neatkarību no ASV pat tad, ja tas nozīmētu ievērojamu aizsardzības izdevumu palielināšanu, un šim apgalvojumam nepiekrīt tikai 25% respondentu (TAP pētījums, 2020). Ārlietu ministrijas un Aizsardzības ministrijas nostāja pret KDAP ir piesardzīga (lai arī kopumā proaktīva), un tas nozīmē, ka eiropeizācija drošības un aizsardzības jomā ir bijusi ierobežota. Tiesa gan, TAP socioloģiskās aptaujas rezultāti norāda uz to, ka sabiedrība varētu atbalstīt tālāku ES drošības un aizsardzības integrāciju.

Eiropēizācija un Latvijas attīstības sadarbības politika

Nebūtu liels pārspīlējums apgalvot, ka iestāšanās ES bija par iemeslu tam, ka attīstības sadarbības politika kļuva par daļu no Latvijas ārpolitikas. Vienlaikus attīstības sadarbības politika apliecina to, ka Latvijas ārpolitiku ietekmē ne tikai ES, bet arī plašāks starptautiskais konteksts un iekšpolitiskie faktori, tostarp arī sabiedrības viedoklis. Latvijas iesaistīšanās palīdzības sniegšanā citām valstīm norāda uz eiropeizācijas ierobežojumiem, proti, ES spēcīgi ietekmē Latvijas īstenoto attīstības sadarbības politiku, taču Latvija var sniegt divpusējo attīstības palīdzību atbilstoši saviem priekšstatiem par to, kurām valstīm un kādā apjomā palīdzība ir sniedzama. Latvijas attīstības sadarbības politika atbilst starptautiski atzītiem priekšstatiem par palīdzības sniegšanas mērķiem un līdzekļiem, taču tās uzdevums ir arī stiprināt nacionālo drošību un palielināt Latvijas kā donorvalsts starptautisko atpazīstamību.

ES ir bijusi izšķiroša loma attīstības sadarbības politikas iesakņošanā Latvijā. Šo jautājumu izpētei Latvijā kopš 2004. gada bijusi veltīta diezgan liela uzmanība (Ignatāne, 2006; Latvijas intereses Eiropas Savienībā, 2014/3; Timofejevs-Henriksson, 2015). Latvijai 2004. gads bija robežšķirtne, kas iezīmēja pārtapšanu no palīdzības saņēmēja valsts par donorvalsti, tomēr Latvija 2004. gadā bija viena no trūcīgākajām ES

dalībvalstīm. Arī mūsdienās šajā ziņā nekas daudz nav mainījies, to apliecina 2020. gada vasarā panāktā vienošanās par ES daudzgadu budžetu, no kura Latvija saņems daudz vairāk nekā iemaksās. Latvijas iedzīvotāju ienākumi atpaliiek ne tikai no vecajām ES dalībvalstīm, bet arī no Lietuvas un Igaunijas. Nav pārsteidzoši, ka Latvijas iedzīvotāji savu pārticību pārsvarā salīdzina ar citām ES dalībvalstīm, nevis ar trūcīgākajām attīstības valstīm citos pasaules reģionos. Tas apgrūtina politiskā atbalsta nodrošināšanu attīstības sadarbības politikai.

Lai arī attīstības sadarbības politikas ienākšanu Latvijā noteica iestāšanās ES, tomēr gan finansējuma apmēra, gan palīdzības mērķa valstu izvēles ziņā Latvija ir centusies saglabāt autonomiju, kas ir novedis pie savu starptautisko apņemšanos nepildīšanas. Attīstības sadarbības redzamību nacionālā līmenī būtiski neietekmēja arī Latvijas pārstāvja Andra Piebalga kļūšana par ES attīstības komisāru (2010–2014). Saturiski Latvija ir centusies nodot tālāk pieredzi, kas gūta valsts pārvaldes institūciju un labas pārvaldības stiprināšanā. Latvijas prioritātes galvenokārt bijušas saistītas ar savas pirmsiestāšanās pieredzes nodošanu partnervalstīm, kuras vēlējās veidot ciešākas attiecības ar ES. Arī vēlākajos gados Latvija galvenokārt attīstības palīdzību ir izvēlējusies sniegt, lai stiprinātu labu pārvaldību, demokrātiju, cilvēktiesību ievērošanu, dzimumu līdztiesību un vides ilgtspēju partnervalstīs (Ārlietu ministrija, 2020a).

Turpmāka gados palielināsies digitalizācijas kā horizontālas prioritātes nozīme Latvijas attīstības sadarbības politikā. Par palīdzības saņēmējvalstīm Latvija pārsvarā ir izvēlējusies Austrumu partnerības reģiona valstis Moldovu, Ukrainu un Gruziju, kā arī Centrālāzijas valstis Kirgizstānu, Tadžikistānu un Uzbekistānu. Mērķa valstu izvēles ziņā Latvijas izvēles attiecībā uz palīdzības sniegšanu ir atšķirīgas no Rietumeiropas valstu izvēlēm. Latvija nepalīdz pašām trūcīgākajām valstīm, un tās divpusējā attīstības sadarbības politika tikpat kā netiek īstenota partnerībā ar Āfrikas, Dienvidamerikas un Dienvidāzijas valstīm. Latvijas attīstības politikai faktiski ir

divējādas funkcijas. No vienas puses, tās mērķis ir sekot partnervalstu attīstību. No otras puses, tās mērķis ir stiprināt Latvijas nacionālo drošību.

Eiropēizācijas ietekme ir bijusi ierobežota arī piešķirtā finansējuma ziņā. Lai arī kopumā finansējums attīstības sadarbības politikai ir pieaudzis, tomēr Latvija turpina sniegt palīdzību galvenokārt daudzpusējā ceļā. Iestājoties ES, Latvija daudzpusējā ceļā sniedza vairāk nekā 90% no palīdzības (obligātās iemaksas starptautiskajās institūcijās). Tomēr uzreiz pēc iestāšanās ES tika prognozēts, ka divpusējā kārtā sniegtās palīdzības apjomam laika gaitā vajadzētu pieaugt, jo Latvijas apņemšanās bija kāpināt attīstības finansējumu no mazāk nekā 0,1% no IKP līdz vairāk nekā 0,3% no IKP. Piecpadsmit gadus vēlāk attīstības palīdzībai atvēlētais finansējums vēl joprojām ir aptuveni 0,1% no IKP, lai arī absolūtos skaitļos tas ir būtiski palielinājies. Tā kā attīstības palīdzība parasti tiek īstenota ar nevalstisko organizāciju, valsts pārvaldes institūciju un privātā sektora organizāciju palīdzību, tad šāda Latvijas rīcība ir bijusi par pamatu minēto sektoru organizāciju neapmierinātībai. Lai arī pēdējo gadu laikā (2017–2020) Ārlietu ministrijas pārziņā esošais finansējums divpusējās attīstības palīdzības sniegšanai ir bijis 463 813 eiro apmērā, tas izskatās pieticīgs uz Lietuvas un Igaunijas fona, kur tas ir daudzreiz lielāks. Jo īpaši spilgts ir kontrasts ar Igauniju, kur oficiālās attīstības palīdzības apjoms 2018. gadā sasniedza 0,16% no nacionālā kopienākuma (Latvijas attīstības sadarbības finansējuma galveno parametru salīdzinājums ar Lietuvu un Igauniju aplūkojams 1. tabulā). Nepietiekamā finansējuma iespaidā ir tikušas mazinātas Latvijas nevalstisko organizāciju iespējas pieteikties ES attīstības politikas instrumentu finansējumam, nemaz nerunājot par Latvijas iespējām efektīvi piedalīties ES attīstības sadarbības politikas veidošanā.

Izvērtējot eiropeizācijas rezultātus attīstības sadarbības politikā, jāatzīmē, ka Latvijas rīcību ietekmē ne tikai ES attīstības sadarbības politikas ietvars, bet arī globālie nosacījumi. Iestājoties ES, attīstības sadarbības

1.3.1. tabula. Latvijas attīstības sadarbības finansējuma salīdzinājums ar Lietuvu un Igauniju. 2018. un 2019. gada dati

Valsts	% no NKI, 2019	Kopējais apjoms, milj. USD, 2019	Daudzpusējā palīdzība, milj. USD, 2018	Divpusējā palīdzība, milj. USD, 2018	ĀM divpusējais attīstības sadarbības budžets, milj. EUR, 2018
Igaunija	0,13	42	34	22	11,9
Lietuva	0,11	58	55	12	1,9
Latvija	0,10	34	31	5	0,5

Avoti: Ārlietu ministrija, 2020b; OECD dati.

politiku lielā mērā noteica Tūkstošgades attīstības mērķi, savukārt kopš 2016. gada Latvijas rīcība aplūkojama Ilgtspējīgas attīstības mērķu īstenošanas kontekstā (Dienaskārtība ilgtspējīgai attīstībai, 2030). Ņemot vērā to, ka ANO ietvaros formulētie mērķi aptver visdažādākos attīstības aspektus, Latvijas īstenotā attīstības sadarbības politika ir vērsta uz Ilgtspējīgas attīstības mērķu sasniegšanu. Pēdējo 10 gadu laikā ir mainījušies arī priekšstati par to, kādā veidā un ar kādiem līdzekļiem attīstību iespējams panākt, lielāku nozīmi atvēlot privātā sektora finansējumam, proti, divpusējās un daudzpusējās attīstības palīdzības finansējums ir nepietiekams, tāpēc ir jāmeklē citi ceļi, lai veicinātu attīstību. Šādā ziņā īpaši nozīmīga ir laba pārvaldība un privātā sektora ieguldījums attīstībā.

Latvijas duālais statuss – donorvalsts globālā mērogā, taču saņēmējvalsts ES ietvaros – sabiedrībā ir radījis divējādas izjūtas, par ko liecina arī sabiedriskās domas aptauju rezultāti. Piem., 2018. gadā veiktās Eurobarometra aptaujas rezultāti liecina: 74% respondentu uzskata, ka ir jāsniedz palīdzība attīstības valstu iedzīvotājiem (vidēji ES šis rādītājs ir 89%), taču jautājuma formulējums nenorāda uz to, ka tieši Latvijai būtu jāsniedz palīdzība. 49% Latvijas respondentu piekrita, ka nabadzības mazināšanai attīstības valstīs vajadzētu būt vienai no ES ārpolitikas prioritātēm (vidēji ES šis rādītājs ir 71%). Savukārt, atbildot uz jautājumu par to, vai nabadzības mazināšanai attīstības valstīs vajadzētu būt vienai no Latvijas ārpolitikas prioritātēm, tikai 23% respondentu pauda atbalstu palīdzības sniegšanai attīstības valstīm (vidēji ES šis rādītājs ir 54%). Tas ir ironiski, ņemot vērā,

ka Latvija kopš iestāšanās ES 2004. gadā ir saņēmusi miljardiem eiro vērtu palīdzību no citām dalībvalstīm. Tikai Igaunijā sabiedrības atbalsts palīdzības sniegšanai attīstības valstīm, lai mazinātu nabadzību, ir zemāks nekā Latvijā – 12% (European Commission, 201, 7–15).

Latvijā veiktās sabiedriskās domas aptaujas liecina, ka sabiedrības atbalsts attīstības sadarbībai nav viennozīmīgs. TAP sabiedriskās domas aptauja parāda, ka sabiedrības interese par palīdzības sniegšanu attīstības valstīm ir zema – tikai 24% respondentu uzskata, ka viņus interesē ES palīdzība attīstības valstīm (piem., Āfrikas valstīm), savukārt 62% respondentu šis ES ārējo attiecību aspekts neinteresē (TAP aptauja, 2020). Kopš 2004. gada ir pieaudzis to respondentu skaits, kuri uzskata, ka arī Latvijai ir jāsniedz palīdzība attīstības valstīm (SKDS, 2009), taču par palīdzības sniegšanu sabiedrībai ir dalītas izjūtas. Liela sabiedrības daļa vēl joprojām neuzskata, ka Latvijai būtu jāsniedz palīdzība attīstības valstīm, un iedzīvotāji labprātāk ir gatavi sniegt atbalstu postpadomju valstīm nekā Āfrikas un Āzijas valstīm. Var secināt, ka attīstības sadarbības ienākšana Latvijas ārpolitikā ir eiropeizācijas rezultāts, tomēr šis rīcībpolitikas gadījums norāda arī uz eiropeizācijas ierobežojumiem, kurus nosaka globālās norises un iekšpolitiskie nosacījumi. Attīstības sadarbības politika tā arī nav kļuvusi par Latvijas ārpolitikas prioritāti. Ja divpusējās palīdzības apjoms turpmākajos gados palielināsies, tam par iemeslu, visticamāk, būs Latvijas lēmums 2025. gadā kandidēt uz nepastāvīgās dalībvalsts vietu ANO Drošības padomē.

Galvenās atziņas. Svarīgākie uzdevumi

Galvenās atziņas

Cik lielā mērā Latvijas ārpolitiku ir skārusi eiropeizācija? No vienas puses, akadēmiskajā literatūrā valda priekšstats, ka ārpolitikā eiropeizācija ir ierobežota. Šajā ziņā Latvijas pieredze īpaši neatšķiras no citu dalībvalstu pieredzes. Par to liecina vairāku Latvijas ārpolitikas aspektu analīze. Lai arī eiropeizācijas izpausmes ir nenoliedzamas, tomēr integrācijas ietekme uz nozīmīgākajām Latvijas ārpolitikas interesēm ir bijusi ierobežota. Piem., lai arī pēdējo gadu laikā pakāpeniski ir palielinājusies Latvijas iesaistīšanās KDAP, kas skaidrojama ar šīs rīcībpolitikas nozīmes palielināšanos ES, tomēr Latvijas primārās drošības intereses joprojām ir saistītas ar dalību NATO. Līdzīgu secinājumu var izdarīt arī par ES–Krievijas attiecībām. Laika gaitā ES dalībvalstu nostāja pret Krieviju ir tuvinājusies Latvijas skatījumam, nevis otrādi, proti, Latvijas skatījums uz Krieviju nav būtiski mainījies. Iestājoties ES, par nozīmīgu Latvijas ārpolitikas virzienu kļuva attīstības sadarbības politika, taču Latvija, atšķirībā no citām ES dalībvalstīm, šajā ziņā nav centusies izvirzīt ambiciozus mērķus. Šie piemēri liecina, ka Latvijas ārpolitikā ir bijusi vērojama pārmantojamība un ka eiropeizācijas ietekme ir bijusi ierobežota.

No otras puses, Latvijas ārpolitikas eiropeizācija ir nenoliedzama, un tā izpaužas gan saturiski, gan institucionāli, gan sabiedrības attieksmju ziņā. Iesaistīšanās ES ārpolitikas un drošības un aizsardzības politikas veidošanā ir radījusi nepieciešamību formulēt intereses visdažādākajos jautājumos un paaugstinājusi kompetences līmeni tajos jautājumos, kas Latvijai pirms iestāšanās ES bija mazāk nozīmīgi. Pārmaiņas ir notikušas arī institucionālā ziņā, proti, Latvijas iestāšanās ES nozīmēja ārpolitiskās pārstāvniecības Briselē ievērojamu palielināšanos, vienlaikus nedaudz mazinājās diplomātisko pārstāvniecību nozīme ES dalībvalstīs. Individū līmenī Eiropas dimensijas pievienošana Latvijas ārpolitikai nozīmēja ārlietu dienestā strādājošajiem tālākas izaugsmes un labāka atalgojuma iespējas ES institūcijās. Eiropeizācija ir mainījusi

arī Latvijas sabiedrības skatījumu uz ES lomu pasaulē, un kopumā Latvijas iedzīvotāji ES ārpolitiku vērtē daudz atzinīgāk par Krievijas un ASV ārpolitiku. Iespējams, ka ES ārpolitika sabiedrības izpratnē ir kļuvusi par “mūsu” ārpolitiku.

Svarīgākie uzdevumi

Latvijas pirmie 16 gadi Eiropas Savienībā nav bijuši vienkārši. Ir pārciesta dziļa ekonomiskā recesija, ir novadīta pirmā Latvijas prezidentūra ES Padomē, un arī migrācijas krīze jau šķietami ir aiz muguras. Tomēr jāapzinās, ka nākamie 16 gadi var būt daudz smagāki. Pasaulē notiek būtiskas pārmaiņas – pastiprinās starptautiskā konkurence, kas var palielināt arī nesaskaņas ES iekšienē. Daudzas lietas, kas iepriekš šķita pašsaprotamas, piem., ASV aktīva līdzdalība ES drošības stiprināšanā, patlaban tādas vairs nav. Latvijai ir jārēķinās, ka nākotnē tās diplomātiem varētu nākties pārstāvēt Latvijas intereses daudz nemierīgākos ūdeņos ne tikai starptautiski, bet arī ES ietvaros. Iespējams, ka Turcijas vilcināšanās ar NATO aizsardzības plānu Baltijas valstīm atbalstīšanu 2019. gada nogalē un Kipras pretestība ES sankcijām pret Baltkrieviju ir pirmās pazīmes, kas liecina par to, ka Latvijai turpmāk var nākties smagāk strādāt, lai sasniegtu savus ārpolitikas mērķus.

Nozīmīgs uzdevums turpmākajos gados būs arī ārpolitikas profesionālās un akadēmiskās kompetences tālāka stiprināšana. Dalība ES un NATO pieprasa no Latvijas vērā ņemamu kompetenci dažādos starptautisko attiecību jautājumos, un bieži vien valstī pieejamā ekspertīze ir ierobežota. Var diskutēt, vai Latvijas kompetence, piem., attiecībā uz Krieviju, balstās uz padziļinātām zināšanām par šīs valsts iekšpolitiku un ārpolitiku vai arī uz vēsturiskās pieredzes pastiprinātu aizdomīgumu par Krievijas nodomiem un uzvedību starptautiskajā politikā. Pie pareizajiem secinājumiem reizēm izdodas nonākt arī kļūdainas analīzes rezultātā. Un reizēm pie pareizajiem secinājumiem ir iespējams nonākt arī bez jebkādas analīzes. Diemžēl ilgākā laika posmā šāda pieeja neizbēgami noved pie kļūdainiem citu valstu uzvedības vērtējumiem. Lai arī pilnībā no kļūdām ārpolitikā izvairīties nav iespējams, tomēr būtu vēlams, lai spriedumi par starptautisko politiku pamatotos uz padziļinātām zināšanām, nevis intuitīviem vērtējumiem. Latvijai šajā ziņā ir ievērojamas izaugsmes iespējas.

1.4. Latvijas ekonomikas eiropeizācija

Mortens Hansens

Ievads

Latvijas attīstību kopš 1991. gada raksturo valsts centieni nostiprināt tās rietumniecisko orientāciju, mērķtiecīgi cenšoties kļūt par pilntiesīgu biedri galvenajās starptautiskajās organizācijās, kas atbalsta demokrātiju, brīvo tirdzniecību un brīvā tirgus ekonomiku (skat. 1.4.1. logu). Dalība ES nodrošināja piekļuvi brīvai tirdzniecībai ES iekšienē, savukārt pievienošanās eirozonai, no vienas puses, atvieglo tirdzniecību, bet, no otras puses – nosaka monetāro politiku. Ekonomiskā ietekme, kuru rada Latvijas dalība ESAO, tomēr lielākā mērā saistīta ar ekonomikas strukturālajām reformām.

Latvijas integrācija šajās institūcijās un institucionālajā kārtībā ir dziļa, dalību visās šajās organizācijās vienlaikus sasniegušas vien pārdesmit valstis. Kā tas ietekmējis Latvijas ekonomikas attīstību un ekonomikas politikas veidošanu?

Nodaļā apskatīti šādi jautājumi: Latvijas ekonomiskā situācija un attīstība bijušo padomju republiku kontekstā, ar kurām tai bija kopīga plānveida ekonomika, kā arī ES kontekstā. Tiek apspriesta starptautiskās tirdzniecības attīstība, tostarp ārvalstu tiešo investīciju (ĀTI) kontekstā. Lielāko ietekmi uz Latviju, runājot par ES institūcijām, radījusi pievienošanās vienotajai valūtai 2014. gadā. Šī notikuma ietekme uz Latvijas likumdošanu – izmaiņas Latvijas Bankas likumā, Māstrihtas kritēriju ievērošana, Fiskālās disciplīnas padomes izvei-

došana –, kā arī ekonomikas politika apskatīta samērā izvērsti. Pēdējā apakšnodaļā piedāvāts kopsavilkums, sniedzot dažus plašākus secinājumus.

Latvijas ekonomiskā attīstība

Padomju Savienība, iespējams, bija savienība vien nosaukuma pēc, bet noteikti ne ekonomisko rādītāju ziņā. 20. gs. 90. gadu sākumā, kad Latvija atguva neatkarību un notika Padomju Savienības vispārējā sašķelšanās, savienības iekšienē pastāvēja milzīga ekonomiska nevienlīdzība. Baltijas republikas, Krievijas Federācija un ar naftu bagātā Kazahstāna bija pārtikušākās republikas, kā redzams 1.4.1. attēlā. Kopš 90. gadu vidus Baltijas valstis ekonomiski pāraugušas Krievijas Federāciju, kļūstot par trim bagātākajām bijušajām padomju republikām, kurām cieši seko Krievija un Kazahstāna, savukārt tās atrodas lielu soli priekšā kaimiņvalstij Baltkrievijai, tālu apsteidz Ukrainu un Moldovu, kā arī citas Āzijas republikas.¹

1.4.1. attēls atspoguļo ekonomiski spēcīgu Latviju salīdzinājumā ar lielāko daļu bijušo PSRS valstu, savukārt 1.4.1. tabula norāda uz līdzīgu tendenci, bet attiecībā uz institucionālo stabilitāti un ekonomiski politisko paredzamību atbilstoši *Standard & Poor's* (vai *Moody's*, ja *Standard & Poor's* reitings nav pieejams) valstu reitingiem ES-28 un NVS valstīm.²

1.4.1. logs

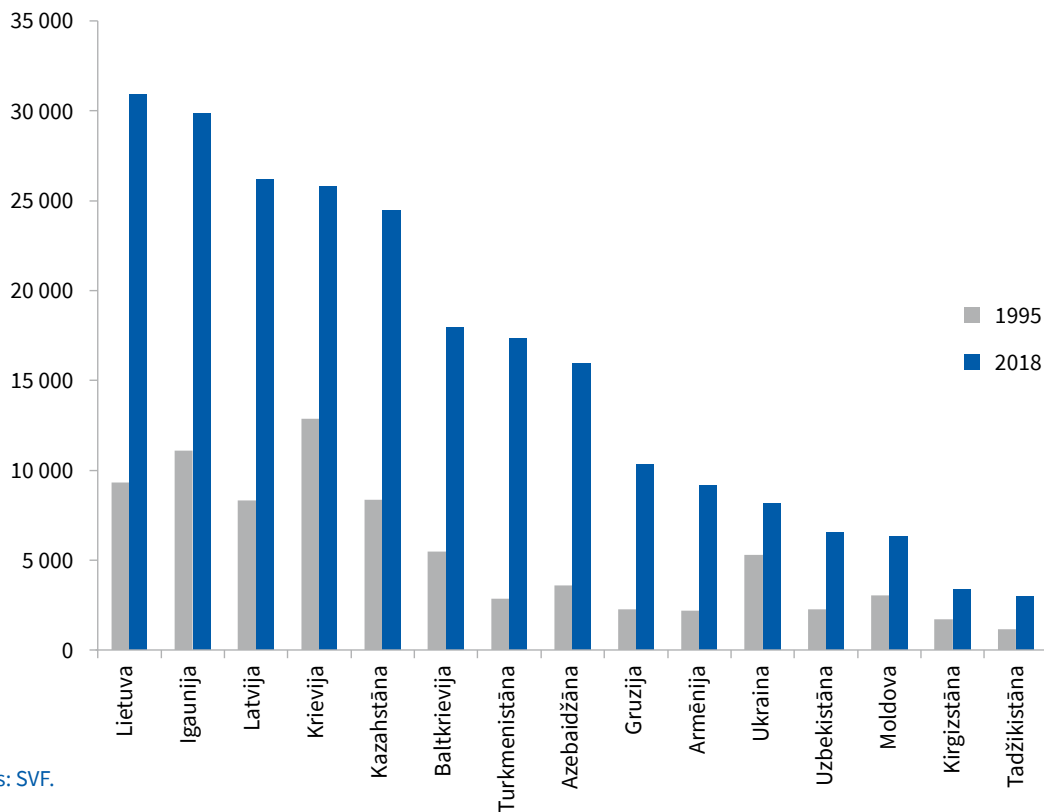
Latvijas iestāšanās lielākajās starptautiskajās organizācijās (gads)

- Apvienoto Nāciju Organizācija (ANO), 1991
- Starptautiskais valūtas fonds (SVF) un Pasaules Banka (PB), 1992
- Eiropas Drošības un sadarbības organizācija (EDSO), 1993
- Pasaules Tirdzniecības organizācija (PTO), 1999
- Ziemeļatlantijas līguma organizācija (NATO), 2004
- Eiropas Savienība (ES), 2004
- Šengenas zona, 2007
- Eirozona, 2014
- Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija (ESAO), 2016

¹ SVF nav datu par visām valstīm laika posmā pirms 1995. gada, tiem ļoti lielā mērā var trūkt drošticamības, tādēļ par pirmo atskaites punktu izvēlēts 1995. gads.

² 2020. gada 12. jūlijā.

1.4.1. attēls. IKP uz vienu iedzīvotāju nemainīgās cenās (2011. gadā ASV dolāros), bijušās PSRS valstīs, 1995 un 2018

Avots: SVF.

1.4.1. tabula. ES-28 valstu un NVS valstu kredītreitings

Reitings	Valstis
Investīciju kategorija	
AAA	Dānija, Vācija, Luksemburga, Nīderlande, Zviedrija
AA+	Austrija, Somija
AA	Beļģija, Francija, Lielbritānija
AA-	Čehija, Igaunija, Īrija, Slovēnija
A+	Latvija, Lietuva, Slovākija
A	Spānija
A-	Malta, Polija
BBB+	Bulgārija
BBB	Ungārija, Itālija, Portugāle
BBB-	Horvātija, Kipra, Kazahstāna, Rumānija, Krievija
Spekulatīvā kategorija	
BB+	Azerbaidžāna
BB	
BB-	Gruzija, Grieķija
B+	Armēnija*, Uzbekistāna*
B	Baltkrievija, Kirgizstāna*, Ukraina
B-	Moldova*, Tadžikistāna*

Avoti: Standard & Poor's (2020), Moody's (2020).

Valstīm, kas atzīmētas ar *, nav pieejams S & P reitings. Šeit norādīti līdzvērtīgi Moody's sniegti reitings. Neviena no trim lielajām reitingu aģentūrām nevērtē Turkmenistānu.

1.4.2. logs

Latvijas valsts reitingi pēc *Standard & Poor's*

Datums	Reitings
16.01.1997.	BBB
20.08.2002.	BBB+
29.07.2004.	A-
17.05.2007.	BBB+
27.10.2008.	BBB
24.02.2009.	BB+
10.08.2010.	BB
10.12.2010.	BB+
02.05.2012.	BBB-
09.11.2012.	BBB
10.06.2013.	BBB+
30.05.2014.	A-
21.09.2018.	A
21.02.2020.	A+

Avots: Standard & Poor's (2020).

Tikai trīs Austrumeiropas ES dalībvalstis novērtētas augstāk par Latviju, kuras A+ reitings ļauj pārliecinoši iekļauties investīciju kategorijā. 2020. gada Covid-19 uzliesmojuma novērtējums šo reitingu nav ietekmējis, ja vien tam nekaitēs neveselīga fiskālā politika. Tomēr tas ir maz ticams, ņemot vērā ES institucionālās attīstības ievērojamo ietekmi uz Latvijas fiskālo politiku (piem., Fiskālās disciplīnas padome, Māstrihtas kritēriji, sešu tiesību aktu kopums un divu tiesību aktu kopums – tēmas, kas aplūkotas turpmāk šajā apakšnodaļā).

1.4.1. tabula atklāj arī neskaidrības, kuras starptautiskajām reitinga aģentūrām rodas NVS valstu ekonomiskās politikas un ekonomiskās attīstības kontekstā: deviņas no vienpadsmit NVS valstīm tiek vērtētas kā spekulatīvas, savukārt Kazahstāna un Krievija tik tikko izkļūst no spekulatīvā līmeņa.

Turklāt tabula skaidri atspoguļo plaisu starp ES ziemeļiem un dienvidiem – nevienai Dienvideiropas valstij nav piešķirta trīskāršā A kategorija, tā vietā vairākas valstis nīkuļo ar zemu reitingu, bet Grieķija, saņemot BB-reitingu, atrodas spekulatīvā teritorijā. Baltijas valstis nepārprotami norobežojas no sliktajiem dienvidu reitingiem, arī pēc to atkopšanās no 2008.–2010. gada finanšu krīzes un vēlāk ieviešot eiro.

Latvijas reitingu nepārprotami ietekmējis ceļš uz ES un stabilitāte, ko nodrošina dalība eirozonā, kā redzams

1.4.2. logā. Neilgi pēc iestāšanās ES 2004. gadā S & P Latvijas reitingu paaugstināja līdz A-, tāpat arī pēc finanšu krīzes un tās daudzo kredītu norakstīšanas dažus mēnešus pēc eiro ieviešanas 2014. gadā.

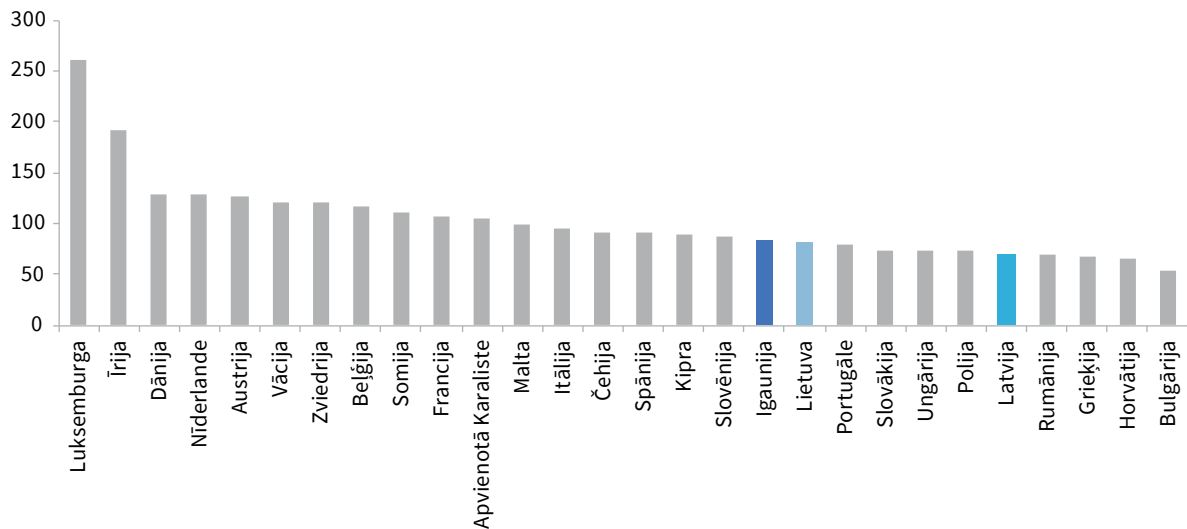
Tomēr, salīdzinot ar citām ES dalībvalstīm, Latvija joprojām ir nabadzīgāko valstu vidū, kur vidējie ienākumi, ko mēra pēc IKP uz vienu iedzīvotāju, sasniedz 69% no ES-27 līmeņa 2019. gadā, apsteidzot tikai Rumāniju, Grieķiju, Horvātiju un Bulgāriju. Daļēja konverģence tomēr bijusi samērā spēcīga. 1995. gadā Latvijā bija viszemākais IKP uz vienu iedzīvotāju starp ES-15, kā arī desmit jaunajām Austrumeiropas dalībvalstīm, kuras pievienojās organizācijai 2004. un 2007. gadā, nedaudz pārsniedzot 20% no toreizējā ES-15 valstu vidējā līmeņa (Eiropas Komisija, 1997, 137).³

Plašāku priekšstatu par daļēju ienākumu konverģenci var iegūt 1.4.3. attēlā. No visām ES-28 valstīm Latvijas ienākumu pieaugumu pārsniedz tikai Lietuva. Kopumā jaunajām Austrumeiropas dalībvalstīm kopš 2000. gada veicies ļoti labi, ņemot vērā zemos sākuma punktus, bet neapšaubāmi arī dalību ES. Arī šeit ziemeļu un dienvidu plaisa ir manāma, jo ziemeļu valstis parāda daudz labāku sniegumu nekā dienvidu valstis, piem., Itālija 2019. gadā ir pat nabadzīgāka nekā 2000. gadā.

Latvija ir viena no atvērtaķākajām ekonomikām ES, mērot pēc ārējās tirdzniecības kā IKP daļas. 90. gados

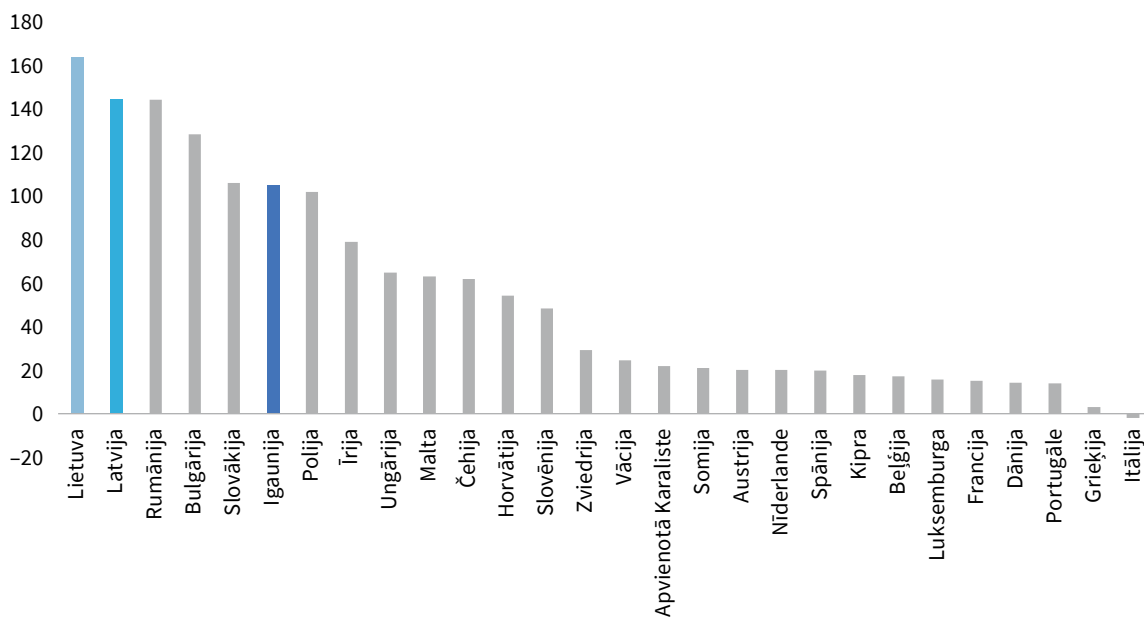
³ Tas atbilstu aptuveni 25% no ES-28 līmeņa, t. i., ievērojama daļēja turīgāko valstu panākšana ar pieaugumu no 25% līdz 69%.

1.4.2. attēls. IKP uz vienu iedzīvotāju, ES-28, 2019, PSL korigēts, ES-28 = 100

Avots: Eurostat (2020).

1.4.3. attēls. IKP uz vienu iedzīvotāju pieaugums procentos, nemainīgās cenās, ES-28, 2000–2019

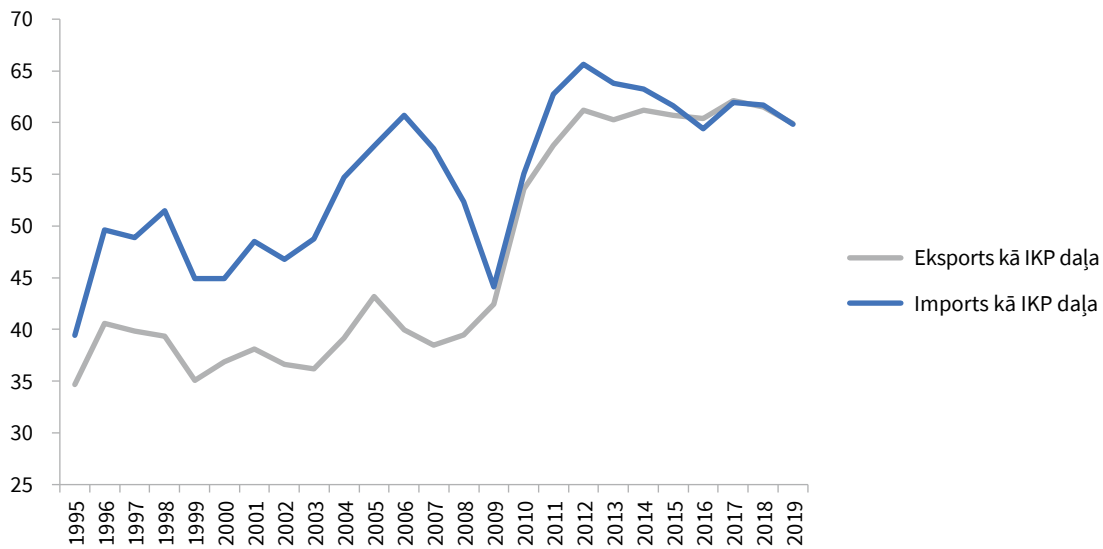

Avots: SVF (2020) un autora aprēķini.

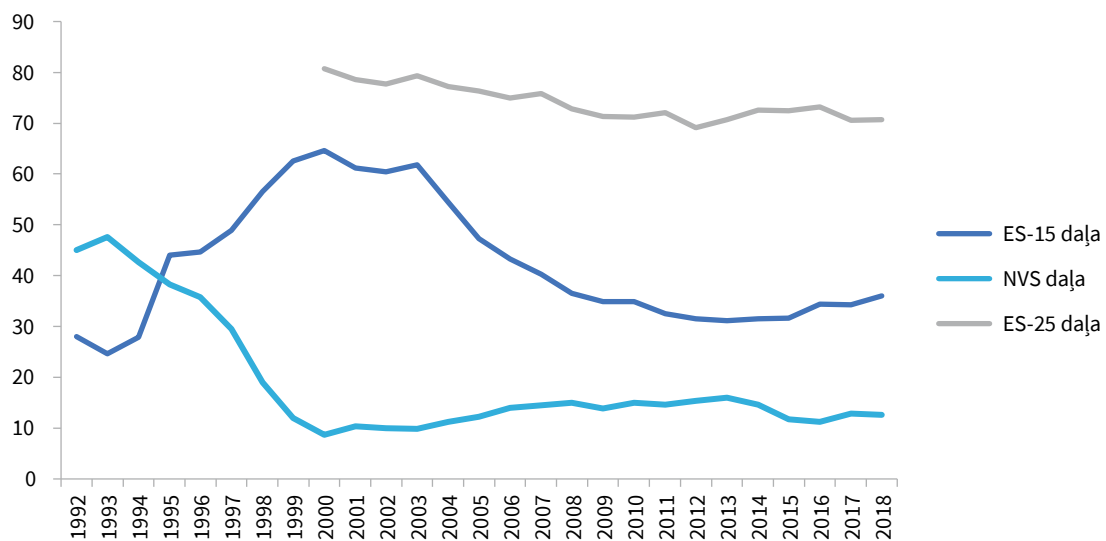
imports ievērojami pārsniedza eksportu, kā redzams 1.4.4. attēlā. Tā ir tipiska parādība augoši un konverģējoši ekonomikai, kas aizņemas, lai finansētu ievērojamas iekšzemes investīcijas. Finanšu krīze 2008.–2010. gadā izraisīja ievērojamu importa kritumu, jo kredītu izraisīts uzplaukums pārvērtās par bankrotu, vairs nespēdams uzturēt masveida importu. Vietējā ekonomika ātri pārorientējās no iekšējā patēriņa uz

eksportu – eksporta īpatsvars pieauga no aptuveni 40% līdz 60% no IKP, ko neapšaubāmi veicināja brīvā piekļuve vienotajam tirgum, izskaužot milzīgo un neilgtspējīgo pirmskrīzes laika tekošā konta deficītu.

Arī pārorientēšanās attiecībā uz tirdzniecības partneriem notika ļoti strauji. Tā bija parādība, kas novērojama jau 90. gados. Kaut arī Latvijas eksports uz NVS valstīm, īpaši Krieviju, 90. gadu pašā sākumā bija

1.4.4. attēls. Latvijas eksports un imports (preces un pakalpojumi) % no IKP, 1995–2019

Avots: Centrālā statistikas pārvalde un autora aprēķini.

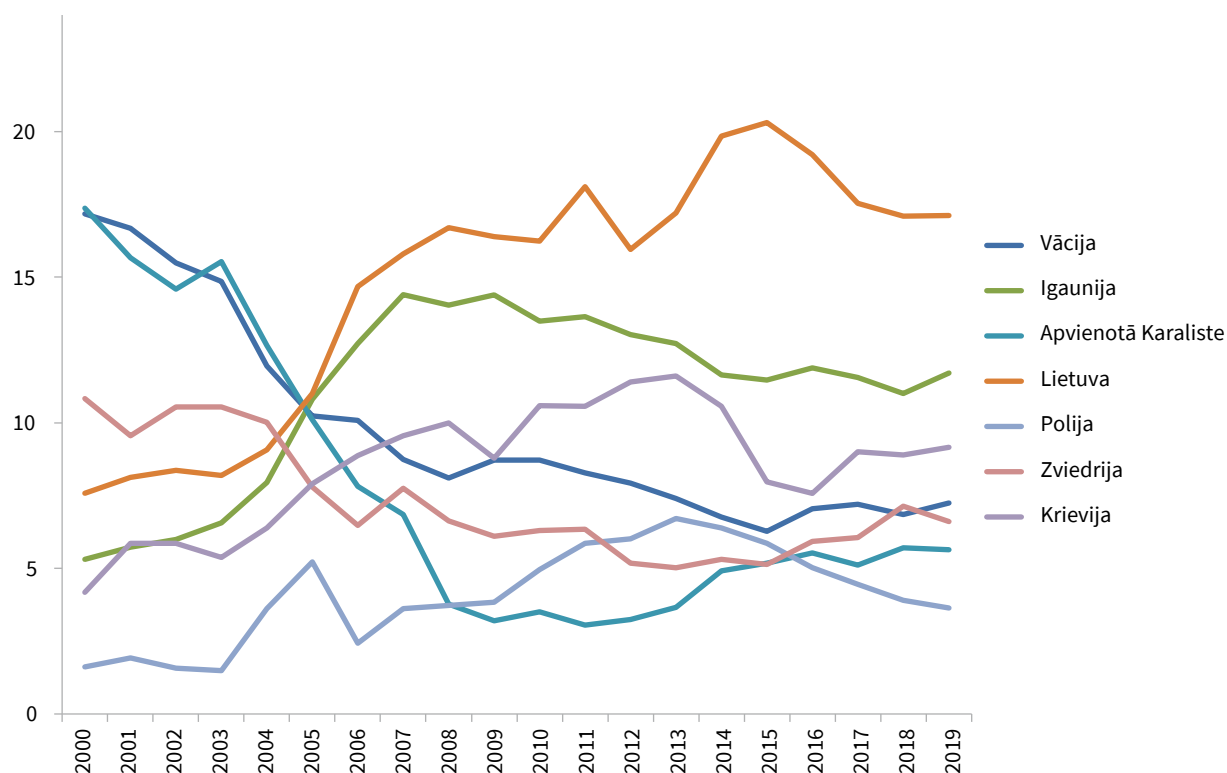
1.4.5. attēls. Latvijas preču eksports atbilstoši galvenajiem galamērķiem, 1992–2018

Avots: Centrālā statistikas pārvalde (2020) un autora aprēķini.

aptuveni 50%, līdz 2000. gadam šī daļa samazinājās līdz aptuveni 10%, šajā līmenī atrodot jaunu platu (skat. 1.4.5. attēlu). Pārorientēšanās bija vērsta uz rietumiem, vispirms uz vecajām ES-15 dalībvalstīm. Šo valstu daļa Latvijas eksportā no 1993. līdz 2000. gadam pieauga no 25% līdz 65% un pēc tam samazinājās, jo arvien vairāk Latvijas eksporta virzījās uz jaunajām ES dalībvalstīm pēc ES paplašināšanās 2004. gadā.

Šo pavērsienu iespējams detalizētāk novērot 1.4.6. attēlā, kur redzamas Latvijas eksporta daļas atbilstoši dažādiem galvenajiem tirdzniecības partneriem. Dati pieejami tikai no 2000. gada, tomēr aina ir skaidra: ja vecās ES valstis, piem., Vācija, Lielbritānija un Zviedrija, bija galvenie Latvijas eksporta galamērķi 2000. gadu sākumā, pievienošanās ES – tātad arī vienotajam tirgum – nodrošināja daudz vieglāku piekļuvi

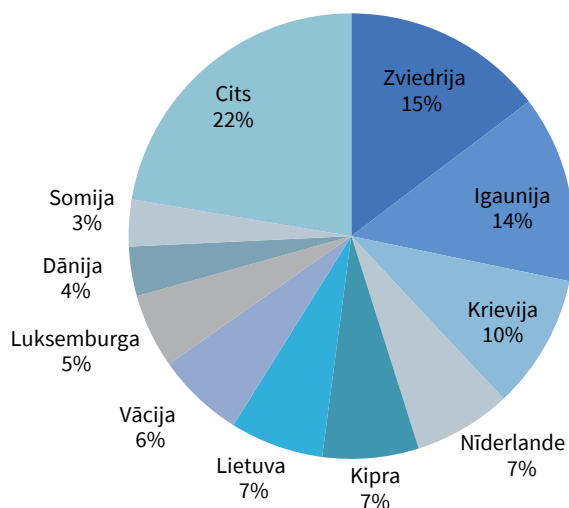
1.4.6. attēls. Latvijas preču eksports – atsevišķi lielākie tirdzniecības partneri, 2000–2018

Avots: Centrālā statistikas pārvalde (2020) un autora aprēķini.

Līdzvērtīgi importa grafiki netiek sniegti, jo tajos atainotais stāsts ir līdzīgs.

1.4.7. attēls. ĀTI akcijas Latvijā 2019. gada beigās, pa valstīm

Avots: Latvijas Investīciju un attīstības aģentūra (LIAA).

kaimiņvalstīm, kā arī jaunajām ES dalībvalstīm, Lietuvai un Igaunijai. ES un tās vienotais tirgus pārveidojis Latvijas ārējās tirdzniecības modeli, kas pašlaik diezgan labi atspoguļo to, ko prognozētu starptautiskās tirdzniecības gravitācijas modelis.⁴

Ārvalstu tiešās investīcijas (ĀTI) Latvijā arī norāda uz valsts pārorientēšanos uz Eiropas Savienību, kā arī uz ilgāku saistību vēsturi ar Zviedriju, kas joprojām ir lielākais investors, lai gan vēl ciešākas saites saista Latviju ar Krieviju. Kīpras klātbūtne tabulā ir pārsteigums un atspoguļo Krievijas ārzonas, gluži tāpat kā vismaz daļa Luksemburgas rādītāja.

No rubļa uz eiro

2003. gada 20. septembrī Latvijas iedzīvotāji pārliecinoši (67,5% par, 32,5% pret) nobalsoja par iestāšanos ES. Tā kā *acquis communautaire* noteic, ka valstij, kura pievienojas ES, jāievēro politiskās, ekonomiskās un monetārās savienības mērķi, Latvijas centrālā banka,

Latvijas Banka, 2003. gada 21. septembrī, t. i., vienu dienu pēc referenduma, nāca klajā ar paziņojumu (Latvijas Banka, 2003), kurā tika izklāstīti Latvijas plāni par gatavošanos iestāšanai eirozonā.

Latvijas valūta, lats, kopš 1994. gada bija piesaistīts SVF hibrīdvalūtai SDR (*Special Drawing Rights* jeb speciālās aizņēmumtiesības). Pirmais solis ceļā uz eiro ieviešanu, ko pieprasa arī konverģences kritēriji, Līguma par ES darbību (LESD) 140. pants (pazīstams kā Māstrihtas kritērijs), ir fiksēts maiņas kurss uz eiro EMS (Eiropas Monetārās sistēmas) VKM II (valūtas kursa mehānisma II) ietvaros. 2003. gada 21. septembrī Latvijas Banka paziņoja, ka šāda piesaiste eiro notiks 2005. gada 1. janvārī, kad šīs dienas latiem tirgus vērtība attiecībā pret eiro – 0,702804 LVL/EUR⁵ – būs tā sauktā valūtas kursa paritātes likme lata attiecībā pret eiro. Valūtas kursa kritērijs noteic, ka latam jāpaliek VKM II bez devalvācijas vismaz divus gadus, pirms tiek izpildīts šis eiro ieviešanas kritērijs. Tajā pašā paziņojumā presei iestāšanās VKM II bija paredzēta 2005. gada 1. janvārī, taču tā nedaudz aizkavējās un notika 2005. gada 2. maijā (Latvijas Banka, 2011).

1.4.3. logs

Māstrihtas (konverģences) kritēriji

Līguma par Eiropas Savienības darbību 140. pantā noteikti kritēriji, kas jāizpilda, lai ES dalībvalsts ar izņēmuma statusu varētu pievienoties EMS (LESD 140. pants), Ekonomikas un monetārajai savienībai, t. i., eirozonai. 13. protokolā sniegta sīkāka informācija:

- Cenu stabilitātes kritērijs: lai pievienotos vienotajai valūtai, valsts inflācijas līmenis⁶ nedrīkst pārsniegt trīs labāko valstu vidējo rādītāju⁷ plus 1,5 procentpunktus. Novērtēšanas laikā (2013. gada aprīlī) trīs valstis ar vislabāko sniegumu bija Zviedrija, Īrija un Latvija⁸ ar kritēriju 2,7% un Latvijas inflāciju 1,3% līmenī.
- Valūtas kursa kritērijs: valsts valūtas maiņas kursam vismaz divus gadus bez devalvācijas jāpiedalās VKM II. Tā kā Latvija kopš 2005. gada 2. maija bija saglabājusi fiksēto valūtas maiņas kursu attiecībā pret eiro VKM II, šis kritērijs tika izpildīts.
- Ilgtermiņa procentu likmju kritērijs: valsts ilgtermiņa procentu likme⁹ nedrīkst pārsniegt trīs labāko valstu vidējo rādītāju¹⁰, pieskaitot 2,0 procentpunktus. Tās pašas trīs valstis ar vislabāko sniegumu, kas minētas cenu stabilitātes kontekstā, pēc šī kritērija uzrādīja 5,5%, savukārt Latvijas ilgtermiņa procentu likme bija 3,8%.
- Budžeta deficīta kritērijs: valsts budžeta deficīts nedrīkst pārsniegt 3% no IKP. Latvijas deficīts 2012. gadā (pēdējais pilnais gads pirms novērtēšanas) bija 1,2% no IKP – krietni zem kritērijā noteiktā sliekšņa.
- Valsts parāda kritērijs: valdības kopējais parāds nedrīkst pārsniegt 60% no IKP. Latvijas parāda proporcija uz 2012. gadu bija 40,7% no IKP, arī šajā gadījumā tas bija krietni zemāks par kritērijā norādīto.

⁴ Starptautiskās tirdzniecības gravitācijas modelis paredz lielāku skaitu tirdzniecības plūsmu uz lielākām ekonomikām (pēc iedzīvotāju skaita un IKP uz vienu iedzīvotāju), atspoguļojot lielāku pieprasījumu, kā arī uz ģeogrāfiski tuvām ekonomikām; attālums nozīmē transporta izmaksas. Tādējādi Lietuva, Igaunija un Krievija ir lielākās tirdzniecības partneres un kaimiņvalstu ekonomika nav pārsteigums. Tas, ka Krievija nav pirmā un lielākā partnere, atspoguļo šķēršļus brīvajai tirdzniecībai, savukārt vienotais tirgus neuzliek šķēršļus. Papildus brīvai piekļuvei ES tirgiem kopumā īpaša ietekme uz tirdzniecību ir Latvijas lielajām ostām, kā arī Rīgai, kas ir Baltijas valstu gaisa transporta centrs.

⁵ Tādējādi dienā, kad mainījās lata piesaiste, tas nebija ne devalvēts, ne pārvērtēts.

⁶ Nevis parastais inflācijas līmenis gada griezumā, bet ilgākais rādītājs pēdējo 12 mēnešu laikā salīdzinājumā ar iepriekšējiem 12 mēnešiem.

⁷ T. i., trīs ES valstis – nevis eirozonas valstis – ar viszemāko inflācijas līmeni.

⁸ Tā kā Latvija tādējādi tika salīdzināta pati ar sevi, tā nevarēja neizpildīt šo kritēriju!

⁹ Valsts obligācijas, kuru dzēšanas termiņš ir vismaz desmit gadi.

¹⁰ Trīs valstis ar vislabākajiem rādītājiem inflācijas, nevis procentu likmju ziņā.

LESD 140. pantā aicināts pārbaudīt arī citus faktoros (piem., finanšu sektora integrāciju eirozonā, kā arī tekošā konta bilances stāvokli), tomēr šie papildfaktori nekad nav kavējuši tādas valsts iestāšanos eirozonā, kura izpildījusi piecus Māstrihtas kritērijus. Toreiz šķita acīmredzami, ka Latvija, izpildot piecus kritērijus, nodrošinās pievienošanās eirozonai, turklāt kļūstot par pirmo valsti, kas pievienojusies eirozonai pēc finanšu krīzes. Latvija pievienojās eirozonai 2014. gada 1. janvārī, tādējādi novērtējums tika veikts 2013. gada pavasarī. Tas nozīmē, ka tika izmantoti 2012. gada dati par budžeta deficītu un valdības parādu (Eiropas Komisija, 2013), kā minēts 1.4.3. logā.

Ienākot eirozonā, pirmie trīs kritēriji vairs netiek piemēroti, tomēr pēdējie divi paliek spēkā; tas veido sākotnējo Stabilitātes un izaugsmes paktu (LESD 126. pants). Var apgalvot, ka visi pieci kritēriji būtībā attiecas uz cenu stabilitāti. Valstij ar stabilu inflāciju nav nepieciešams devalvēt valūtu, lai saglabātu konkurētspēju. Valsts, kurā finanšu tirgi neparedz devalvāciju, parasti varēs aizņemt ar zemām procentu likmēm. Zema deficīta apstākļos parāda situāciju iespējams risināt, nepaļaujoties uz monetizāciju un nesaskaroties ar tās sekām – pieaugošu inflāciju.

Vairākas sākotnējās valstis, kas pievienojās eirozonai 1999. gadā, neatbilda visiem kritērijiem, īpaši parāda kritērijam. Tas pētniekiem lika secināt, ka sākotnējā eirozonas veidošana drīzāk balstījās uz politiskiem, nevis ekonomiskiem apsvērumiem (de Grauwe, 2009). Eirozonas paplašināšanās pēc Grieķijas pievienošanās 2002. gadā tomēr notikusi, stingri piemērojot kritērijus. Kā piemēru var minēt to, ka vienīgais gadījums, kad valsts pieteikums uzņemšanai eirozonā netika pieņemts, novērots 2006. gadā, kad Lietuva neizpildīja inflācijas kritēriju tikai par 0,1 procentpunktu (Eiropas Komisija, 2006). Neapšaubāmi, Latvija tika stingri pārbaudīta, lai pārliecinātos, ka tā atbilst kritērijiem.

Pievienošanās process eirozonai sākās, kad Latvija 2005. gada maijā pievienojās VKM II, līdz ar to paverot iespēju ieviest eiro līdz 2008. gada 1. janvārim¹¹, kā tas bija paredzēts arī 2003. gada 21. septembra paziņojumā presei (Latvijas Banka, 2013).

2007. gada pavasarī, kad varēja veikt Latvijas izvērtējumu, konstatējot tās atbilstību vai neatbilstību pieciem Māstrihtas/konverģences kritērijiem, Latvija izvēlējās šo iespēju laist garām, jo tā bija kredītesānā uzplaukuma virsotne pirms finanšu krīzes. Valsts acīmredzami ne tuvu nespēja izpildīt inflācijas kritēriju. 2012. gads tika noteikts kā nākamais eiro ieviešanas termiņš, bet 2011. gadā, kad bija plānots izvērtējums, Latvijā pēc finanšu krīzes vēl darbojās SVF un ES vadītā glābšanas programma¹², tāpēc eiro ieviešana nebija iespējama.

Nākamais eiro ieviešanas mēģinājums tika plānots 2014. gadā. Valstis, uz kurām attiecas izņēmums (valstis, kas neatrodas eirozonā), tiek izvērtētas reizi divos gados, pārliecinoties par Māstrihtas kritēriju izpildi. 2013. nebija izvērtējuma gads, Latvija atbilstoši tās tiesībām pieprasīja izvērtējumu konverģences ziņojuma veidā (Eiropas Komisija, 2013).

Kad 2013. gada pavasarī tika veikts izvērtējums, Latvija atbilda visiem kritērijiem (attiecībā uz inflāciju, ilgtermiņa procentu likmēm, fiksētu valūtas kursu pret eiro bez devalvācijas vismaz divu gadu periodā, valdības budžeta deficītu un valsts parādu), un eiro ieviešana notika 2014. gada 1. janvārī pēc iepriekš nospraustā un tagad arī neatsaucamā paritātes kursa 0,702804 LVL par EUR.

Notika ilgstoša informatīva kampaņa (skat. www.eiro.lv tīmekļa vietni), bija jāmaina vai jāgroza arī likumdošana. Tieši šajā jomā ES regulējumam neapšaubāmi ir visbūtiskākā ekonomiskā ietekme uz Latvijas likumdošanu. Tika veiktas būtiskas izmaiņas likumā "Par Latvijas Banku", zināmā mērā pārformulēti monetārās politikas mērķi, mainīti fiskālās politikas mērķi un budžeta veidošanas process, kā arī fiskālās statistikas izplatīšana. Bija jāizveido arī jauna neatkarīga iestāde – Fiskālās disciplīnas padome.

LESD 4. protokola 14. panta 1. punktā skaidri norādīts: "Saskaņā ar Līguma par Eiropas Savienības darbību 131. pantu katra dalībvalsts nodrošina, ka tās tiesību akti, tostarp tās centrālās bankas statūti, sader ar Līgumiem un šiem Statūtiem." (LESD, 2012. gads, 4. protokols, 14. pants) Sākotnējais likums "Par Latvijas Banku" tika pieņemts 1992. gada 19. maijā. Sākotnējās versijās galvenais mērķis tika raksturots kā "pēc iespējas zems inflācijas līmenis". Tas ir neveiksmīgs formulējums, jo nozīmē, ka deflācija ir pieņemama. Turpmākajos variantos veikts diezgan daudz grozījumu (skat. likumu "Par Latvijas Banku"). Variantā, kurš tika izstrādāts tieši pirms tā, kas tika pieņemts, lai izpildītu LESD protokolu, Latvijas monetārā politika tika definēta kā "apgrozībā esošās naudas daudzuma kontrole ar mērķi saglabāt cenu stabilitāti valstī". Līdz ar eiro ieviešanu cenu stabilitātes kritērijs kļuvis skaidrāks¹³, tas vairs nav saistīts ar Latvijas inflāciju.

Kā norādīts 1.4.3. logā, deficīta un parāda kritēriji paliek spēkā, tie jāievēro arī pēc eiro ieviešanas. Vispirms bija paredzēts, ka tos uzraudzīs, izmantojot sākotnējo Stabilitātes un izaugsmes paktu, kā aprakstīts LESD 126. pantā. 2012. gadā Līgumu par stabilitāti, koordināciju un pārvaldību ekonomiskajā un monetārajā savienībā (Fiskālā pakta līgums) pavadīja arī pārskatīts Stabilitātes un izaugsmes pakts, atļaujot dalībvalstīm

¹¹ Pievienojoties VKM II 2005. gada maijā, līdz 2007. gada maijam būtu jāizpilda kritērijs, kas paredz divus gadus bez devalvācijas. Lēmumi par eiro ieviešanu parasti tiek pieņemti attiecīgā gada vasarā, *de facto* ieviešot eiro nākamā gada 1. janvārī, t. i., tas notiktu 2008. gada 1. janvārī.

¹² Blanšārdss, Grifitss un Grass (Blanchard, Griffiths and Gruss, 2013) sniedz detalizētu Latvijas ekonomikas pārskatu pirms finanšu krīzes, tās laikā un pēc krīzes noslēguma.

¹³ ECB ir ļoti precīza cenu stabilitātes definīcija, kas pēc eirozonas valstu saskaņotā patēriņa cenu indeksa vidējā termiņā paredz inflāciju tuvu 2%, tomēr vienlaikus zem šī sliekšņa.

1.4.4. logs

Būtiskas izmaiņas likumā “Par Latvijas Banku” pēc eiro ieviešanas

Likums “Par Latvijas Banku” tika izveidots ar Vācijas *Bundesbank* palīdzību, un Latvijas monetārā politika jau 90. gados bija visai “ģermāniska”, galveno uzmanību pievēršot cenu stabilitātei, kas jāsasniedz ļoti neatkarīgai centrālajai bankai. Šādu viedokli veicināja arī Džordžtaunas Universitātes latviešu-amerikāņu ekonomista Jura Vīksniņa padoms (Latvijas Banka, 2013, 1). Šis vācu skatījums uz centrālo banku nonāca uzmanības centrā, kad 90. gadu beigās tika izveidota ECB. Tādēļ, kļūstot par Eiropas Centrālo banku sistēmas (ECBS) daļu, Latvijai nebija jāievieš ievērojamas izmaiņas nedz institucionāli, nedz monetārās politikas ziņā.

Galvenās izmaiņas likumā “Par Latvijas Banku” redzamas 2. pantā, kurā īpaši norādīts, ka Latvijas Banka ir ECBS dalībniece, tāpēc savā darbībā ievēro LESD likumus, “kā arī citus valstu centrālo banku darbību regulējošos tiesību aktus atbilstoši Līgumam [LESD] un tā 4. protokolam”. 3. pantā atkārtoti uzsvērts, ka bankas galvenais mērķis ir saglabāt cenu stabilitāti. Šis pants grozīts, iekļaujot norādi, ka Latvijas Banka “atbalsta Eiropas Savienības vispārējo ekonomikas politiku atbilstoši Līguma 127. panta 1. punktam”. Neatkarības ziņā svarīgais likuma 13. pants, kas nosaka iestādes neatkarību, bez aizķeršanās tika mainīts, lai atgādinātu LESD 130. pantu.

Īsumā – likums tika mainīts, lai atzītu, ka Latvija tagad monetārās politikas un institucionālās pārvaldības ziņā ir neatņemama ECBS, to pārvaldošo likumu un statūtu sastāvdaļa, tomēr citādi Latvijas Banka joprojām ir augstākā mērā neatkarīga iestāde. Iespējams, pievienošanās eiro un ECBS šo neatkarību pat palielinājis: Latvijas varasiestādes 2018. gada 19. februārī veica pasākumus, lai aizliegtu toreizējam Latvijas Bankas prezidentam Ilmāram Rimšēvičam darboties kā vadītājam iespējamās korupcijas dēļ, – šo apsūdzību Rimšēvičs noliedza. 2019. gada 26. februārī Eiropas Kopienas Tiesa (Eiropas Kopienas Tiesa, 2019) šos pasākumus atcēla, pamatojoties uz Eiropas Centrālo banku sistēmas Statūtu 14.2. pantu.

strukturālu budžeta deficītu¹⁴ 0,5% apmērā no IKP¹⁵ (3. pants).

Kā redzams 1.4.8. attēlā, Latvija nav stingri ievērojusi šo noteikumu, lai gan atkāpes kopš eiro ieviešanas nav bijušas nozīmīgas.¹⁶

1.4.9. attēlā uzskatāmi parādīts, ka kopš 2012. gada Latvija ļoti sekmīgi ievēro “vecos” Māstrihtas kritērijus. Finanšu krīzes laikā, kad Latvija pārkāpa deficīta kritēriju, tā nokļuva Stabilitātes un izaugsmes pakta Pārmērīga budžeta deficīta procedūras (Eiropas Komisija, Pārmērīga budžeta deficīta procedūra) ietekmes zonā, kā aprakstīts arī LESD 126. pantā.¹⁷ Pārmērīga budžeta deficīta novēršanas procedūra paredz ieteikumus, kā valstij rīkoties, lai novērstu radušos situāciju, kā arī laika grafiku pārmērīga budžeta deficīta un/vai parāda noregulēšanai.

Latvijas stāvokli attiecībā pret pārējām ES dalībvalstīm var novērtēt arī pēc 1.4.2. tabulas, kur attēlota valsts budžeta deficīta un parāda situācija. Latvija līdz ar abām Baltijas kaimiņvalstīm stabili atrodas 3% un 60% robežās. Tikai dažas valstis piedzīvoja ievērojamas deficīta problēmas 2019. gadā, savukārt milzu valsts parāds joprojām ir problēma lielākajā Dienvideiropas daļā.

Jāpiemin, ka 2020. gadā visās valstīs būs vērojama dramatisks situācijas pasliktināšanās, ko nesīs Covid-19 fiskālā ietekme. Pozitīvam stāvoklim 2019. gadā būtu jāliecina arī par valsts spēju ātri atgūt fiskālo stabilitāti.

Šajā kontekstā rodas svarīgs jautājums: vai tas, ka Latvija uzcītīgi ievēro Māstrihtas kritērijus, ir Stabilitātes un izaugsmes pakta disciplinējošas ietekmes rezultāts vai arī labvēlīgs laika posms no 2012. līdz 2019. gadam, kad stabila izaugsme nodrošināja labus nodokļu ieņēmumus? Vai arī šo rezultātu panākusi jaunā institūcija, kuru Latvijai bija jāizveido līdz ar eiro ieviešanu, proti, Fiskālās disciplīnas padome?

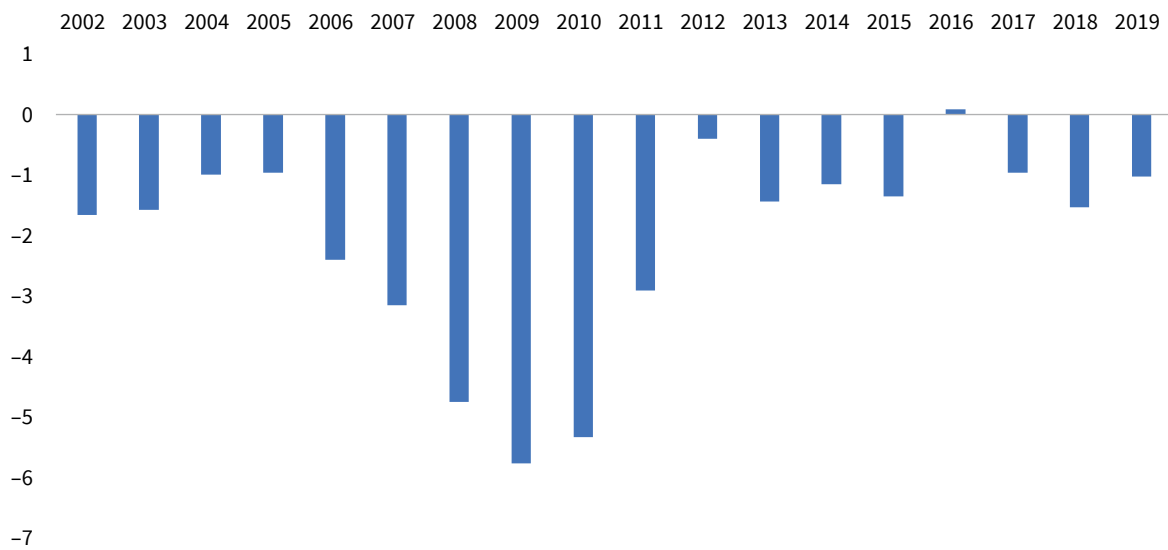
ES direktīvas 2011/85 (Eiropadome, 2011) 5. un 6. pantā noteikts, ka katrai dalībvalstij jāpieņem valsts līmeņa fiskālie noteikumi, lai izpildītu LESD, turklāt jāizveido neatkarīgas struktūras, kas uzraudzītu šo fiskālo noteikumu ievērošanu. Kā norāda Jankovičs un Šervuda (Jankovics and Sherwood, 2017), te pirmo reizi pieminētas institūcijas, kas mūsdienās pazīstamas kā neatkarīgas fiskālās iestādes (NFI). Šāda institūcija obligāti jāievieš katrai eiro dalībvalstij, tādu var izveidot arī citas ES valstis. Tā kā fiskālie noteikumi ir valsts līmeņa (t. i., dažādās dalībvalstīs tie var atšķirties), arī valstu

¹⁴ T. i., budžeta deficīts, kas pastāvētu, ja dalībvalsts ekonomika būtu pilnīgā nodarbinātībā. Šis jēdziens ir noderīgs, jo izslēdz faktiskās budžeta bilances atkarību no ekonomikas cikla. Tas ir arī strīdīgs, jo tiek noteikts, balstoties uz aplēsēm.

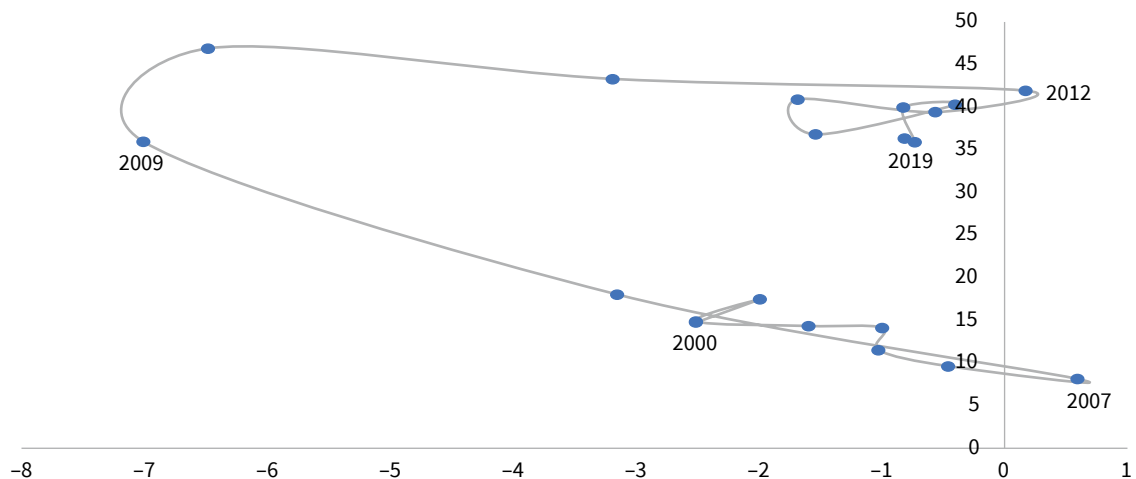
¹⁵ Valstīm, kuru parāda attiecība pret IKP ir mazāka par 40% no IKP, atļauts strukturālais deficīts 1,0% apmērā; Latvija vairākkārt izmantojusi šo pielaidi.

¹⁶ Jāpiemin arī tas, ka Latvija veselības nozares strukturālās reformas ietvaros pieprasīja un saņēma ES atļauju veidot lielāku strukturālo deficītu.

¹⁷ Latvija 2020. gadā ievērojami pārsniegs deficīta kritērijā norādīto sliekšni Covid-19 ietekmes dēļ, kuru izjutīs daudzas ekonomikas sadaļas. Tomēr tas ir atļauts, ņemot vērā “ārkārtējos apstākļus”, kā noteikts Fiskālā pakta līguma 3.C pantā.

1.4.8. attēls. Latvijas strukturālā budžeta bilance, 2002–2019

Avots: SVF (2020).

1.4.9. attēls. Latvijas valdības budžeta bilance un valsts kopējais parāds, % no IKP, 2000–2019. Budžeta bilance atzīmēta uz horizontālās ass, parāds – uz vertikālās ass

Avots: Eurostat (2020).

NFI redzamas ievērojamas atšķirības gan attiecībā uz pilnvarām, gan darbības jomu un lielumu (Calmfors and Wren-Lewis, 2011). Latvijas NFI – Fiskālās disciplīnas padome (FDP), kas izveidota 2014. gada 1. janvārī, – ir viena no mazākajām institūcijām ar sešu cilvēku padomi, kuras pilnvaras paredz panākt, lai valsts fiskālajā politikā tiktu ievērotas Latvijas Fiskālās disciplīnas likuma¹⁸ (FDL) prasības (Fiskālās disciplīnas padome, 2014).

Sniegt precīzu atbildi uz iepriekš minēto jautājumu par to, vai fiskālo rezultātu disciplīna panākta,

pateicoties Stabilitātes un izaugsmes paktam, labvēlīgam laika posmam no 2012. līdz 2019. gadam vai FDP, visticamāk, ir pāragri. No pirmā acu uzmetiena šķiet, ka par šo iznākumu ir atbildīga vairāku faktoru kombinācija.¹⁹

Stabilitātes un izaugsmes pakta, Fiskālā pakta līgumu un NFI papildina t. s. sešu tiesību aktu kopums un divu tiesību aktu kopums. Nedaudz provokatīvs varētu būt secinājums, ka ES regulējums, kas ietver fiskālo politiku – deficīta un parāda kritēriji, budžeta plānošana, uzraudzība utt. –, vairāk mainījis Latvijas likumdošanu

¹⁸ Likumā ir noteikti fiskālās politikas principi, plānošana, uzraudzība un definēti fiskālie mērķi, kas jāievēro, piem., strukturālā bilance, kas pieļauj deficītu līdz 0,5% no IKP.

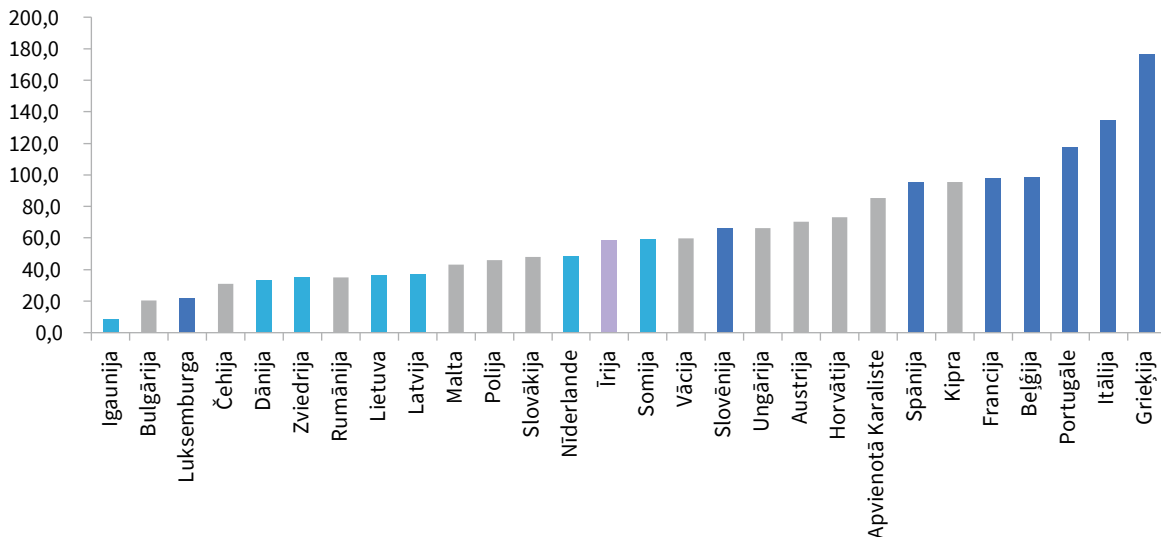
¹⁹ Fiskālā politikā, kas Līguma un FDP dēļ pieprasa trīs gadu plānošanas periodu, šķiet, palīdz nodrošināt fiskālo disciplīnu.

1.4.2. tabula. EU-28 un Māstrihtas kritēriji, 2019

Parāds, % no IKP	Valdības budžeta balance, % no IKP						
	> +2 %	]0, +2]	]-1, 0]	]-2, -1]	]-3, -2]	]-4, -3]	]-5, -4]
0-20%	EE						
21-40%	BG, DK, LU	CZ, LT, SE	LV	RO			
41-60%	DE, IE, MT, NL		PL	FI, SK			
61-90%	AT, HR, SI		BE		HU	ES, FR, UK	
91-120%	CY, PT						
121-150%				IT			
151+ %	EL						

Avots: Eurostat (2020).

1.4.10. attēls. Parāds pret IKP, 2019, ES-28. “Koronavīrusa obligāciju” valstis norādītas tumši zilā krāsā, Jaunās Hanzas savienības valstis – gaiši zilā krāsā

Avots: Eurostat (2020).

Piezīme: Īrija (violetā krāsā) ir vienīgā valsts, kas pieder pie abām grupām.

nekā monetāro politiku saistībā ar dalību eirozonā vai tirdzniecības politiku saistībā ar iekļaušanos ES.

Pēdējais punkts šīs tēmas apskatā varētu būt Latvijas loma ES ekonomikas politikā. 2020. gada 25. martā deviņu eirozonas valstu (Beļģijas, Francijas, Grieķijas, Īrijas, Itālijas, Luksemburgas, Portugāles, Slovēnijas, Spānijas) vadītāji uzrakstīja vēstuli Eiropadomes priekšsēdētājam Šarlam Mišelam (Letter to Charles Michel, 2020), mudinot viņu virzīt parāda instrumentu, kura pamatā būtu savstarpīguma princips (saukts par “koronavīrusa obligācijām”), lai valstīm nodrošinātu piekļuvi finansējumam

ar ļoti zemām procentu likmēm. Latvija nebija viena no parakstītājām, bet pievienojās tā dēvētās Jaunās Hanzas savienības²⁰ vaļīgajam tīklam, kurā apvienojušās valstis, kas ieinteresētas pasargāt vienoto tirgu un kurām raksturīgs konservatīvs fiskālās politikas skatījums, līdz ar to šīs valstis atrodas opozīcijā Šarlam Mišelam adresētās vēstules parakstītājiem. Pamācošu ieskatu, kas ļauj uztvert atšķirību starp šīm divām grupām, sniedz šo valstu parāda situācijas (skat. 1.4.10. attēlu).

Tas, ka Latvija samērā stingri ievēro ES normas un noteikumus, kā arī ieņem visai kareivīgu nostāju pret

²⁰ Tās locekles ir Dānija, Igaunija, Somija, Īrija, Latvija, Lietuva, Nīderlande un Zviedrija.

fiskālo politiku un eirozonu, demonstrējot attieksmi, ka “jāspēlē pēc noteikumiem”, varētu Latvijai palīdzēt arī situācijā pēc Covid-19. Turklāt valsts strukturālo rādītāju ziņā uzrāda visai labus rezultātus (kaut arī rezultāti nav izcili un parasti atpaliek no Igaunijas un Lietuvas, tomēr tie ir labāki nekā lielākajai daļai Dienvideiropas valstu) neatkarīgi no tā, vai šos rādītājus izvirza *Transparency*

International (korupcijas uztvere), Pasaules Banka (uzņēmējdarbības vides pieejamība) vai Pasaules Ekonomikas forums (konkurētspēja). Tādējādi turpmākā ekonomikas attīstība būtu jāuztver ar optimismu. Dalība Jaunajā Hanzas savienībā parāda Latviju kā vienu no fiskālās politikas ziņā kareivīgākajām valstīm ES, bet citādi ekonomiskā ziņā valsts joprojām ES līmenī ir diezgan anonīma.

Latvijas ekonomikas eiropeizācija. Galvenie secinājumi un uzdevumi

Galvenie secinājumi

Iestāšanās Eiropas Savienībā 2004. gadā un eirozonā 2014. gadā nesusi ievērojamas izmaiņas Latvijas ekonomikā. Latvija pārspēj NVS valstis pēc IKP uz vienu iedzīvotāju, tomēr pastāvīgi atpaliek no Igaunijas un Lietuvas. Latvija ir ES dalībvalsts kopš 2004. gada, tomēr tirdzniecība un ĀTI integrācija ar ES-15 valstīm sākās jau 90. gados. Dalība ES un iekļaušanās ES vienotajā tirgū sekmēja tirdzniecības un investīciju attiecības ar citām jaunajām dalībvalstīm, piem., Igauniju, Lietuvu un Poliju. Nevar apgalvot, ka attīstība tika panākta bez pūlēm, taču, raugoties atpakaļ, process šķiet visai nevainojams. Latvija samērā viegli pārveidojās par pilnvērtīgu tirgus ekonomiku un pašlaik ir cieši saistīta ar pārējām ES valstīm tirdzniecības un ārvalstu ieguldījumu ziņā – kaut arī Krievijas Federācijai joprojām ir ievērojama nozīme investīciju aspektā, savukārt krietni mazāka – tirdzniecības jomā.

Latvija ar mazu, atvērtu ekonomiku ir piemērota kandidāte eirozonas vienotajai valūtai. Tās centrālās bankas darbību jau noteica “vācu” tipa likums (t. i., par galveno mērķi izvirzot cenu stabilitātes nodrošināšanu, ko īsteno izteikti neatkarīga centrālā banka), tādēļ, iespējams, bija viegli padarīt Latvijas centrālās bankas likumu par atbilstošu LESD, līdz ar to padarot Latvijas Banku par pilntiesīgu Eiropas Centrālo banku sistēmas locekli.

Fiskālās politikas jomā pieņemtas plašākas un dziļākas likumdošanas izmaiņas. Ievērojot Stabilitātes un izaugsmes paktu, Fiskālā pakta līgums, kā arī sešu tiesību aktu kopums un divu tiesību aktu kopums nesuši ievērojamas pārmaiņas fiskālās politikas procesā Latvijā, panākot, ka budžeta plānošana ir vērsta uz nākotni, un piešķirot ES daudz ietekmīgāku lomu Latvijas fiskālās politikas kontekstā. Pēc fiskālās pārvaldības kļūdām, kuras tika pieļautas pirms finanšu krīzes, tas ir ļoti apsveicams solis.

Galvenie uzdevumi

Arī visaptverošākais Latvijas ekonomiski politiskais jautājums saistīts ar ES, tomēr ne ar ES likumdošanu pašu par sevi. Kaut gan panākta zināma ekonomiska izlīdzināšanās ar citām ES valstīm, tomēr ekonomiskā konverģence neapstrīdami joprojām ir tikai daļēja. 2018. gadā sasniedzot 69% no ES-28 valstu vidējā rādītāja pēc IKP uz vienu iedzīvotāju, apsteidzot vien Rumāniju, Grieķiju, Horvātiju un Bulgāriju, Latvija joprojām ir viena no nabadzīgākajām ES dalībvalstīm. Gadu gaitā šī situācija brīvās darbaspēka aprites dēļ novedusi pie ievērojamas emigrācijas uz ārzemēm. Intelektuālā darbaspēka aizplūšana kavē pilnīgu ekonomikas konverģenci. Darbaspēka sarukums krasi ierobežo nākotnē paredzamos nodokļu ieņēmumus, līdz ar to arī paredzamo valdības finansiālo kapacitāti.

Runājot par attīstības tendencēm starptautisko institūciju kontekstā, panākot dalību ES, kļūstot par eirozonas daļu, ESAO locekli utt., Latvija paveikusi mājas darbu, lai sagatavotos ekonomikas konverģencei nākotnē. Atlikušie uzdevumi, piem., izglītības reforma, tiesu reforma, cīņas turpināšana pret korupciju un pelēko ekonomiku, gandrīz pilnībā risināmi valsts līmenī un jau daudzus gadus atrodas dienaskārtībā. To risināšanā panākts progress, tomēr darbs jāturpina.

1.5. Satversme, Satversmes tiesa un Eiropas Savienība

Jānis Pleps

Atbilstoši 2003. gada 8. maija Latvijas Republikas Satversmes (turpmāk – Satversme) grozījumiem Latvijas dalība Eiropas Savienībā izlemjama tautas nobalsošanā. Latvijas pilsoņu kopums tautas nobalsošanā 2003. gada 20. septembrī atbalstīja Latvijas iestāšanos Eiropas Savienībā (CVK, 2003). 2003. gada 20. septembra tautas nobalsošana nodrošināja konstitucionāli nepieciešamo demokrātisko leģitimitāciju Latvijas dalībai Eiropas Savienībā un ļāva Latvijai pievienoties Eiropas Savienībai kā tās dalībvalstij 2004. gada 1. maijā.

Eiropas Savienība ir unikāls un komplikēts Eiropas integrācijas mehānisms, kas vērsts uz ilgstoša miera nodrošināšanu Eiropas kontinentā un ciešu ekonomisko integrāciju starp tās dalībvalstīm (Dedman, 2010). Šajā integrācijas procesā kopīgi sasniegtais miera, izlīguma, demokrātijas un cilvēktiesību veicināšanā Eiropā ticis novērtēts ar Nobela Miera prēmiju (Van Rompuy, Barroso, 2012). Neraugoties uz acīmredzamiem sasniegumiem, Eiropas integrācija ir pastāvīgs izaicinājums tās dalībvalstu un pilsoņu gatavībai uzturēt Eiropas vienotības ideju un tās vārdā akceptēt pietiekami plašu jautājumu kopīgu izlemšanu visu dalībvalstu interesēs. Eiropas integrācijas projekts nekad nav bijis līdz galam precīzi izstrādāts modelis, un tāds nav bijis arī tās veidotāju mērķis (Schuman, 1950). Eiropas Savienības vēsturiskā attīstība parāda atvērtību jaunām un ciešākām integrācijas formām, kā arī pietiekamu respektu pret dalībvalstu suverenitāti un konstitucionālo mantojumu.

Dalībvalstu tiesisko sistēmu eiropeizācija un maksimāla harmonizācija ir viens no galvenajiem mehānismiem Eiropas Savienības mērķu sasniegšanai un tās efektivitātei. Lai nodrošinātu ciešu savstarpējo ekonomisko integrāciju un brīvu preču, pakalpojumu, kapitāla un personu kustību, ir nepieciešama savstarpēji saskaņota tiesiskā sistēma, kas darbojas pēc vieniem un tiem pašiem principiem. Eiropas Savienības tiesībām jātiek piemērotām vienādi visās dalībvalstīs, un katrā piemērošanas gadījumā tām jāsasniedz vieni un tie paši mērķi, kuru dēļ tās ir nepieciešamas. Turklāt jāpastāv efektīviem mehānismiem, kas spēj nodrošināt efektīvu un vienveidīgu Eiropas Savienības tiesību piemērošanu, lai visās dalībvalstīs būtu vienota Eiropas tiesību telpa.

Eiropas Savienības tiesību iedarbīgumu dalībvalstu tiesiskajās sistēmās un līdz ar to arī pašas Eiropas Savienības efektivitāti nodrošina Eiropas Savienības tiesību pārākums pār nacionālajām tiesību normām, lai potenciālu konfliktu gadījumos jautājums vienmēr tiktu izlemts atbilstoši Eiropas Savienības tiesībām

(EKT, 1964; EKT, 1978). Dalībvalstīm un to tiesiskajām sistēmām jāreģinās ar Eiropas Savienības tiesību tiesas iedarbības un pārākuma principiem, kā arī ar Eiropas Savienības tiesas fundamentālo lomu Eiropas Savienības tiesību sistēmā (Raihs et al., 2004, 39–42; Tamm, 2013).

Dalība Eiropas Savienībā prasa pietiekami augstu dalībvalstu nacionālo tiesisko sistēmu savstarpējo saskaņošanu un spēju nodrošināt Eiropas Savienības tiesību piemērošanu atbilstoši tam nepieciešamajiem standartiem un metodoloģijai. Dalība Eiropas Savienībā ir sava veida attiecīgās tiesiskās sistēmas gatavības un sekmīguma novērtējums (Levits, 2018b, 58). Ja tiesiskajā sistēmā pastāv problēmas ar tiesiskas valsts principu nodrošināšanu, tiesu varas neatkarību un demokrātiskai tiesiskai valstij atbilstošu tiesību normu piemērošanas metodoloģiju, tas rada riskus kopējai Eiropas Savienības tiesību efektivitātei un apgrūtina attiecīgās sistēmas atrašanos vienotajā Eiropas tiesību telpā (Sadurski, 2019, 199–202, 227–232; EST, 2018).

Pēc neatkarības atjaunošanas dalība Eiropas Savienībā bija viens no stratēģiskajiem Latvijas mērķiem, un tā sasniegšanai bija nepieciešama radikāla un neatgriezeniska tiesiskās sistēmas eiropeizācija. Ambīcija dalībai Eiropas Savienībā Latvijai deva grūdienu vajadzīgajām reformām arī tieslietu jomā, un Eiropas Savienība ir sekmējusi kontinentālās Eiropas tradīcijām un standartiem atbilstošas demokrātiskas tiesiskas valsts tiesiskās sistēmas atjaunošanu (Buka, 2017).

Šīs nodaļas mērķis ir raksturot galvenos Latvijas tiesiskās sistēmas eiropeizācijas principus un to izpausmes tiesiskajā realitātē. Mērķa sasniegšanai tiks raksturota Latvijas tiesiskās sistēmas eiropeizācijas nepieciešamība, kā arī Satversmē ietvertie dalības Eiropas Savienībā konstitucionālie nosacījumi. Papildus tam tiks aplūkota Satversmes tiesas prakse Eiropas Savienības tiesību jautājumos, kā arī potenciālie izaicinājumi tiesiskajā realitātē.

Attiecīgo jautājumu analīzē daudz uzmanības veltīts Satversmes tiesas praksei un tās attieksmei pret tiesiskās sistēmas eiropeizāciju, jo Satversmes tiesa ir vadošā Latvijas tiesiskās sistēmas attīstības virzītāja. Satversmes tiesai ar Satversmi ir piešķirtas tiesības pārbaudīt likumu un citu normatīvo tiesību aktu atbilstību Satversmei. Tāpat Satversmes tiesas sniegtais Satversmes iztulkojums un paustā pozīcija būtiskos tiesību jautājumos ir juridiski saistoša citiem. Tiesiskās sistēmas eiropeizācijas kontekstā Satversmes tiesas kompetencē ir Latvijas suverenitātes un konstitucionālās identitātes

aizsardzība (Ziemeļe, 2020). Līdzīgi kā citās valstīs, arī Latvijā attieksmi pret Eiropas Savienību un tiesisko realitāti uzrāda konstitucionālās tiesas prakse. Būtiski uzsvērt, ka Satversmes tiesa varētu tikt uzskatīta par vienu no Eiropas Savienības tiesībām draudzīgākajām konstitucionālajām tiesām Eiropā, un tas lielā mērā arī veicinājis Latvijas tiesiskās sistēmas atvērtību Eiropas Savienības tiesībām un eirooptimismu (Pleps, Plepa, 2016, 25–26).

Tiesiskās sistēmas eiropeizācijas nepieciešamība

Latvijas tiesiskā sistēma vēsturiski ir veidojusies un bijusi piederīga kontinentālās Eiropas tiesību saimei. Piederība vienai un tai pašai tiesību saimei nozīmē vairāk vai mazāk vienādu tiesību izpratni un tiesību normu piemērošanas metodoloģiju, kā arī kopīgus tiesiskās sistēmas filozofiskos un konstitucionālos pamatus. PSRS okupācija pārtrauca Latvijas tiesiskās sistēmas attīstību kopējā kontinentālās Eiropas tiesību tradīcijā un uz piecdesmit gadiem uzspieda sistēmu, kas balstījās uz pavisam citiem un ar kontinentālās Eiropas tiesību tradīciju nesavienojamiem mērķiem un principiem (Levits, 1999, 6–10). Padomju (jeb plašāk – sociālistisko) tiesību sistēma bija vērsta uz konsekventu iepriekšējā tiesiskā mantojuma iznīcināšanu un pārveidošanu pastāvošās totalitārās valsts okupācijas režīma ideoloģiskajām un praktiskajām vajadzībām (Kühn, 2004, 538–549).

Pēc neatkarības atgūšanas par vienu no Latvijas ilgtermiņa stratēģiskajiem mērķiem kļuva arvien dziļāka integrācija eiroatlantiskajās struktūrās, tostarp pievienojoties Eiropas Savienībai (tolaik vēl – Eiropas Kopienām). Dalībā Eiropas Savienībā tika saskatīta arī viena no Latvijas neatkarības un drošības garantijām (Jundzis, 2001, 124–126). Simboliski iestāšanās Eiropas Savienībā kalpoja kā pilnvērtīgs Latvijas atgriešanās Eiropā apliecinājums, savukārt praktiski tas bija iedarbīgs instruments valsts ilgtermiņa attīstībai un sakārtošanai, kā

arī nodrošināja ģeopolitisku izraušanos no potenciāli neskaidrās atrašanās Krievijas ietekmes sfērā (Taurēns, Feldmanis, 2016, 94–95). Latvijai pēc neatkarības atgūšanas bija būtiski pēc iespējas labāk nodrošināties pret iespējamu vēstures atkārtošanos, jo īpaši ņemot vērā pietiekami komplicētās savstarpējās kaimiņattiecības ar Krieviju. Latvijas sabiedrībā ilgākā laika posmā pēc neatkarības atgūšanas pastāv salīdzinoši nemainīgs pilsoņu izvēles dalījums starp valsts attīstību Rietumu demokrātiju virzienā vai potenciālu atgriešanos Krievijas ietekmes sfērā (Levits, 2018a, 392). Tajā pašā laikā Latvijai kā neatkarīgai demokrātiskai valstij ilgtermiņa pastāvēšanai nav citas alternatīvas kā vienota Eiropa un neatgriezeniska Latvijas līdzdalība Eiropas integrācijas procesos (Levits, 2018a, 532).

Latvijas neatkarības atjaunošana prasīja strauju un radikālu tiesiskās sistēmas transformāciju, pilnībā atmetot padomju okupācijas režīma uzspiesto sistēmu un atkal atgriežoties kontinentālās Eiropas tiesību saimē. Latvijas tiesiskajai sistēmai vajadzēja atgūt kontinentālās Eiropas tiesību tradīcijai raksturīgo tiesību izpratni, filozofiskos un konstitucionālos pamatus un tiesību normu piemērošanas metodoloģiju. Tiesiskās sistēmas transformācija izrādījies ilgstošs un sarežģīts process, jo atsevišķi padomju okupācijas režīma elementi ir pietiekami dzīvotspējīgi arī jaunajos apstākļos (Levits, 2018b).

Latvijas tiesiskās sistēmas transformācijas process sakrita ar Latvijas integrēšanos Eiropas Savienībā. Līdz ar to tiesiskā sistēma tika transformēta ne vien kā kontinentālās Eiropas tiesību saimei piederīga demokrātiska tiesiska valsts, bet potenciāli arī kā Eiropas Savienības dalībvalsts tiesiskā sistēma (Levits, 2018b, 57). Tas prasīja būtiskas izmaiņas teju katrā tiesiskās sistēmas posmā un bieži vien arī tiesiskās sistēmas atslēgas personu profesionālu izaugsmi un tiesiskās sistēmas pamatprincipu apgūšanu no jauna (Harbaceviča, 2016). Padomju okupācijas režīma laika juridiskā izglītība un profesionālā pieredze bija nepietiekama tiesiskās sistēmas transformācijas apstākļos. Kā tālejoši savulaik secinājuši pirmā sastāva Satversmes tiesas tiesneši, pilnvērtīgai dalībai

1.5.1. logs

Latvijas tiesiskajā sistēmā saskatāmie padomju okupācijas režīma elementi

- Tiesiskais nihilisms
- Tiesību formāla piemērošana
- Tiesību ļaunprātīga izmantošana
- Likuma nepildīšana vai apiešana
- Likuma neīstenošana dzīvē
- Juridiskās izglītības nepietiekama eiropeizācija
- Sabiedrības, un jo īpaši juristu, tiesiskās apziņas un tiesiskās kultūras deformācijas

Avots: Levits, 2018b, 57–59; Levits, 2020a. Skat. arī: Kühn, 2004.

Eiropas Savienībā ir nepieciešama ne vien savu normatīvo aktu tekstu tehniska saskaņošana ar Eiropas Savienības tiesību tekstiem, bet arī Rietumu tiesību teorijas un tiesiskās domāšanas pārņemšana, lai tiesiskajā realitātē veidotos vienota tiesību izpratne Eiropas tiesiskās kultūras tradīciju gultnē (Endziņš et al., 2000). Tādēļ Latvijas dalība Eiropas Savienībā radīja pienākumu visiem tiesiskās sistēmas funkcionēšanā iesaistītajiem piemēroties pārmaiņām, kā arī apgūt jaunas zināšanas un prasmes (Satversmes tiesa, 2007).

Latvijas tiesiskajā sistēmā vienmēr ir pastāvējis pārlicinošs konsenss par nepieciešamību pilnvērtīgi atgriezties kontinentālās Eiropas tiesību tradīcijā, kā arī liels atbalsts dalībai Eiropas Savienībā un tiesiskās sistēmas eiropeizācijai. Latvijas tiesiskajā sistēmā kļūšana par Eiropas Savienības dalībvalsti tika vispārēji akceptēta kā galvenais sasniedzamais mērķis pēc neatkarības atjaunošanas, veicot vērienīgu tiesiskās sistēmas transformāciju no PSRS okupācijas laika padomju tiesību sistēmas uz kontinentālās Eiropas tiesību lokam piederīgu demokrātisku tiesisku valsti (Levits, 1999, 11). Euroskeptiķu vai principiālu dalības Eiropas Savienībā pretinieku viedoklis nekad nav ieguvis vērā ņemamu ietekmi Latvijas tiesību politikā, tiesību zinātnē vai tiesību praksē. To lielā mērā noteicis ģeopolitiskais un negatīvais vēstures pieredzes konteksts. Sekmīga Latvijas integrācija Eiropas Savienībā un arī tiesiskās sistēmas eiropeizācija tika uztverta kā efektīva drošības garantija neatkarīgas Latvijas valsts pastāvēšanai un kā iespēja nepieļaut pagātnes atkārtosanos.

Līdz ar to Latvijas tiesiskās sistēmas atvērtība un eiroomoptimisms lielā mērā ir piespiedu kārtā tiesībpolitiski determinēti. Tomēr Latvijas tiesiskā sistēma tai pastāvošos riskus un potenciālās ietekmes ir spējusi jēdzīgi pārvaldīt un attiecīgi atjaunot sekmīgu un attīstītu demokrātisku tiesisku valsti. Dalība Eiropas Savienībā ir netiešs Latvijas demokrātijas stabilitātes un sekmīguma apliecinājums, bet tas nemazina pienākumu patstāvīgi rūpēties par demokrātiskas tiesiskas valsts nostiprināšanu un demokrātisko vērtību aizsardzību arī nākotnē (Satversmes tiesa, 2018d).

Latvijas dalības Eiropas Savienībā konstitucionālie pamati

Katrai tiesiskajai sistēmai būtiskākās vērtības vispilgtāk atspoguļojas konstitūcijas tekstā. Bieži vien pat tīri neapzināti konstitūcijas tekstā mēdz pēc iespējas vairāk reižu atkārtot tās vērtības, kuras attiecīgajā tiesiskajā sistēmā nekad negribētu pazaudēt, kā arī šo vērtību aizsardzībai bieži vien veic atkārtotus grozījumus (Sajó, 1999, 5–9). Latvijas gadījumā zīmīgi, ka līdzās neatkarīgai valstij, personas brīvībai un latviešu valodai Satversmes tekstā kā tām vienlīdz līdzvērtīga vērtība skaidri iezīmējas piederība vienotai Eiropai (Pleps, 2018, 104). Lai arī, iespējams, tiesiskajā sistēmā ir pietiekami daudz skepses un šaubu par eiropeizācijas

nepieciešamību, tomēr reālas ģeopolitiskas alternatīvas trūkums izslēdz iespējas attīstīt euroskepticismu vai konfliktus ar Eiropas Savienības tiesībām. Faktiski varētu secināt, ka piederība vienotai Eiropai ietilpst Latvijas konstitucionālajā identitātē kā viens no elementiem, kas raksturo Latvijas valsti un tās tiesisko sistēmu. No tā izriet Latvijas tiesiskās sistēmas atvērtība vienotai Eiropas tiesību telpai un dalība Eiropas integrācijā, kā arī pienākums uzturēt un sekmēt šo konstitucionālās identitātes elementu tiesiskajā realitātē.

Konstitucionālajās tiesībās ierasts konstitucionālo identitāti aplūkot kā konkrētās valsts tiesisko sistēmu raksturojošu neaizskaramu vērtību kopumu. Vecajās dalībvalstīs konstitucionālās identitātes koncepcija tika attīstīta, lai pasargātu nacionālo tiesisko sistēmu no ārējas iejaukšanās, ko *ultra vires* varētu īstenot Eiropas Savienība (Osipova, 2018). Konstitucionālās identitātes aizsardzība kalpojusi par argumentu dalībvalstu piesardzībai pret Eiropas Savienību un to konstitucionālo tiesu izdarītajām atrunām par nepieciešamību pārbaudīt, cik tāl Eiropas Savienības tiesības neaizskar dalībvalsts konstitucionālo identitāti (Besselink, 2010). Latvijas gadījumā konstitucionālās identitātes definēšana bijusi saistīta ar centieniem pasargāt sevi kā demokrātisku tiesisku valsti no iekšējiem apdraudējumiem, nostiprinot valsti kā kaujasspējīgu demokrātiju (Osipova, 2018). Šajā kontekstā nav pārsteidzoši, ka piederība vienotai Eiropai ir viena no vērtībām, kas raksturo Latvijas konstitucionālo identitāti. Dalība Eiropas Savienībā neapdraud Latvijas konstitucionālo identitāti un nav pretrunā vai konfliktā ar to, tieši pretēji, – iesaiste Eiropas Savienības veidošanā raksturo Latvijas konstitucionālo identitāti. Attīstot konstitucionālās identitātes izpratni Latvijas tiesiskajā sistēmā, piederība vienotai Eiropai un dalība Eiropas Savienībā arvien mērķtiecīgāk integrējama konstitucionālajā identitātē, nevis apzināti nošķirama vai pretstatāma citiem konstitucionālās identitātes elementiem (Ziemele, 2018).

Piederība vienotai Eiropai kā konstitucionālās identitātes elements formulē Latvijas tiesiskās sistēmas ģeopolitisko orientāciju. Tiesībpolitiski Latvijas tiesisko sistēmu raksturo atvērtība un gatavība līdzdarboties Eiropas integrācijas procesos un būt daļai no vienotās Eiropas Savienības tiesību telpas. Savukārt cieši ar to ir saistīta norobežošanās no Krievijas ietekmes sfēras un pietiekami piesardzīga attieksme pret to, kā to formulē 1990. gada 4. maija deklarācijas “Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu” 9. punkts. Atbilstoši šai normai jebkādas attiecības ar Krieviju veidojamas, tikai pamatojoties uz 1920. gada 11. augusta miera līgumu, ar kuru uz mūžīgiem laikiem atzīta Latvijas valsts neatkarība (Levits, 2020b). Papildus tam Satversme izslēdz Latvijas dalību tādās organizācijās, kas nav vērstas uz demokrātijas stiprināšanu, vai arī, tieši pretēji, – veicina nedemokrātisku režīmu attīstību un nostiprināšanos, vājinot demokrātiskas tiesiskas valsts vērtības (Rodiņa, Pleps, 2013, 442).

Eiropas Savienības paplašināšanās procesos izveidojies zināms standarts, kādā veidā izdarāma jaunās

dalībvalsts pievienošanās Eiropas Savienībai (Albi, 2005). Pirmkārt, tiek sagaidīts, ka par dalību Eiropas Savienībā lems šis valsts pilsoņi tautas nobalsošanā. Otrkārt, dalība Eiropas Savienībā prasa attiecīgus grozījumus konstitūcijā, kurā būtu noteikti skaidri un paredzami valsts dalības Eiropas Savienībā nosacījumi (Levits, 2000). Faktiski ar šādiem konstitūcijas grozījumiem notiek nacionālās tiesiskās sistēmas konstitucionāla atvēršana integrācijai Eiropas Savienībā un Eiropas Savienības tiesību iedarbībai nepieciešamā regulējuma ietveršana konstitūcijā (Ziemele, 2020, 12–14).

Atbilstoši Eiropas Savienības pamatlīgumiem valsts dalība Eiropas Savienībā saistīta ar daļēju valsts kompetences nodošanu Eiropas Savienībai un valsts rīcības brīvības ierobežojumiem. No nacionālās tiesiskās sistēmas perspektīvas raugoties, šie jautājumi ir atrisināmi ar attiecīgu salāgojumu konstitūcijas ietvaros (Ziemele, 2004, 68–70). Ja konstitūcija nerisina dalības Eiropas Savienībā jautājumus, pastāv pietiekami augsti riski regulāriem konfliktiem starp konstitūciju un Eiropas Savienības tiesībām. Konstitūcijas grozījumi ļauj nodrošināt nepieciešamo Eiropas Savienības konstitucionalizāciju nacionālajā tiesiskajā sistēmā, kā arī konstitūcijā atpazīt Eiropas Savienības tiesību iedarbību, formulējot attiecīgajam gadījumam piemērojamas tiesību normas.

Satversmē dalības Eiropas Savienībā jautājumi pamatā tika atrisināti ar 2003. gada 8. maija Satversmes grozījumiem (Krūma, Statkus, 2019, 954–958). Satver-

smes grozīšanas nepieciešamība tika apzināta salīdzinoši agri, un tam tika veltīta pietiekami liela uzmanība (Lejnieks et al., 2019, 95–96). Latvijas tiesiskajā sistēmā notika plaša lietpratēju diskusija par iespējamajiem grozījumiem, un rezultātā tika izstrādāts pārdomāts un ilgtspējīgs regulējums. Satversmes grozījumu tapšanā ievērots Satversmes lakoniskais un kodolīgais stils, un dalības Eiropas Savienībā nodrošināšanai veiktie grozījumi ir minimāli (Albi, 2005, 94–98). Tajā pašā laikā tie nav pārlietu sīki detalizēti un tehniski, vairāk formulēti būtiskākie principi Latvijas dalībai Eiropas Savienībā (Levits, 2007, 584–586). Attiecīgie grozījumi izrādījušies pietiekami, lai Satversmes tiesa savā praksē varētu sekmīgi attīstīt un detalizēti izvērst attiecīgos principus tiesiskajā realitātē (Krūma, Statkus, 2019, 958–960).

Būtiski uzsvērt, ka Satversme nosaka dalības Eiropas Savienībā nosacījumus un procesuālo kārtību, dodot iespēju attiecīgo jautājumu izlemt Saeimai un pilsoņu kopumam tautas nobalsošanā (Darba grupa, 2001). Ar Satversmes grozījumiem Satversmē ieviests Eiropas integrācijas princips, kas ņemams vērā Satversmes iztulkošanā un piemērošanā (Balodis, 2004, 16–17). Faktiski tādā veidā Satversmē noteikta Latvijas tiesībpolitiska izšķiršanās būt Eiropas Savienības dalībvalstij, kas īstenojama atbilstoši Eiropas Savienības pamatlīgumiem.

Satversmes 68. pants ir konstitucionālais pamats nacionālās tiesiskās sistēmas un Eiropas Savienības

1.5.2. logs

2003. gada 8. maija grozījumi Satversmē par Latvijas dalību Eiropas Savienībā

1. Izteikt 68. pantu šādā redakcijā:

“68. Visiem starptautiskiem līgumiem, kuri nokārto likumdošanas ceļā izšķiramus jautājumus, nepieciešama Saeimas apstiprināšana.

Slēdzot starptautiskus līgumus, Latvija nolūkā stiprināt demokrātiju var deleģēt starptautiskām institūcijām daļu no valsts institūciju kompetences. Starptautiskus līgumus, kuros starptautiskām institūcijām tiek deleģēta daļa no valsts institūciju kompetences, Saeima var apstiprināt sēdēs, kurās piedalās vismaz divas trešdaļas Saeimas locekļu, un apstiprināšanai nepieciešams divu trešdaļu klātesošo deputātu balsu vairākums.

Latvijas dalība Eiropas Savienībā izlemjama tautas nobalsošanā, kuru ierosina Saeima.

Ja to pieprasa vismaz puse Saeimas locekļu, būtiskas izmaiņas nosacījumos par Latvijas dalību Eiropas Savienībā izlemjamas tautas nobalsošanā.”

2. Izteikt 79. pantu šādā redakcijā:

“79. Tautas nobalsošanai nodotais Satversmes pārgrozījums ir pieņemts, ja tam piekrīt vismaz puse no visiem balsstiesīgiem.

Tautas nobalsošanai nodotais likumprojekts, *lēmums par Latvijas dalību Eiropas Savienībā vai būtiskām izmaiņām šīs dalības nosacījumos* ir pieņemts, ja balsotāju skaits ir vismaz puse no pēdējās Saeimas vēlēšanās piedalījušos vēlētāju skaita un ja vairākums ir balsojis par likumprojekta pieņemšanu, *Latvijas dalību Eiropas Savienībā vai būtiskām izmaiņām šīs dalības nosacījumos.”*

Piezīme: Kursīvā iezīmēti papildinājumi Satversmes 68. un 79. pantā, kas saistīti ar Latvijas dalību Eiropas Savienībā.

Avots: Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē. Latvijas Vēstnesis, 2003. gada 22. maijs, Nr. 76.

tiesību mijiedarbībai. No Satversmes 68. panta atvasināmi nepieciešamie nosacījumi Eiropas Savienības tiesību iedarbībai Latvijas tiesiskajā sistēmā (Satversmes tiesa, 2018c).

Satversme dalību Eiropas Savienībā konstitucionāli risina kā valsts suverenitātes un tautas suverenitātes īstenošanu, deleģējot atsevišķas valsts kompetences Eiropas Savienībai, nevis kā suverenitātes kā tādas ierobežošanu vai deleģēšanu (Endziņš, 2003). Atbilstoši Satversmes 68. pantam Latvija nodod Eiropas Savienībai tikai atsevišķas valsts kompetences atbilstoši Eiropas Savienības pamatlīgumiem, neskarot un nemazinot savu suverenitāti. Šī bija principiāla izšķiršanās, kas ļāva negrozīt Satversmes 1. un 2. pantu un pieļaut salīdzinoši zemākas kvoruma un balsu vairākuma prasības tautas nobalsošanai par dalību Eiropas Savienībā. Tas arī nodrošina konstitucionālo ietvaru dalībai Eiropas Savienībā, proti, šāda dalība ir iespējama, kamēr saglabājas Latvijas valsts neatkarība un tautas tiesības jebkurā brīdī lemt par turpmāku dalību Eiropas Savienībā. Faktiski šādā veidā konstitucionāli garantēta Latvijas valsts un tautas suverenitātes neaizskarama pastāvēšana.

Latvijai ir būtiski, ka dalība Eiropas Savienībā neskar valsts neatkarību un tautas suverenitāti, kā arī Latvijas pilsoņu kopumam ir Satversmē paredzētas tiesības lemt par dalības pārtraukšanu Eiropas Savienībā (Satversmes tiesa, 2009a). Ja Eiropas integrācijas procesi apdraudētu valsts neatkarību vai tautas suverenitāti, konstitucionāli tie nebūtu pieļaujami. Tādā veidā Satversme nosaka saturisku ierobežojumu Latvijas dalībai Eiropas Savienībā (Ziemeļe, 2020, 14–15).

Satversme paredz saturisku nosacījumu Latvijas dalībai Eiropas Savienībā, proti, tas ir pieļaujams tikai ar nolūku stiprināt demokrātiju. Iekams dalība Eiropas Savienībā neapdraud demokrātisko tiesisko valsts iekārtu Latvijā, tā ir tiesībpolitiski veicinājama un konstitucionāli pieļaujama. Satversmē noteiktajiem konstitucionālajiem orgāniem ir pienākums pastāvīgi pārliecināties, vai šāds nosacījums tiek ievērots (Ziemeļe, 2020, 19). Tas ir būtisks nosacījums, kas redz Latvijas dalību Eiropas Savienībā kā vēl vienu stiprinošu elementu Latvijai kā neatkarīgai demokrātiskai tiesiskai valstij. Dalībai Eiropas Savienībā jābūt vērstai uz demokrātiskas tiesiskas valsts iekārtas neatgriezenisku nostiprināšanu Latvijā un jākalpo kā pārnacionālai (vēl vienai) demokrātiskas tiesiskas valsts aizsardzības garantijai (Ziemeļe, 12–13).

No Satversmes izriet arī pienākums uzturēt nacionālo tiesisko sistēmu kā demokrātisku tiesisku valsti. Satversmes tiesa ir atzinusi, ka “Eiropas Savienības tiesību normas ir savietojamas tikai ar tādu nacionālo tiesību sistēmu, kura atbilst demokrātiskas un tiesiskas valsts prasībām” (Satversmes tiesa, 2003b).

Eiropas Savienībai vajadzētu spēt aizsargāt savas dalībvalsts demokrātisko tiesisko valsts iekārtu arī pret pašu dalībvalsti, ja tajā notiekošie politiskie procesi vērsti uz principiālu demokrātiskas tiesiskas valsts iekārtas demontāžu. Iekams dalībvalsts vēlas saglabāt savu dalību Eiropas Savienībā, tai jāspēj nodrošināt pilnvērtīgu

demokrātiskas tiesiskas valsts iekārtas funkcionēšanu savā tiesiskajā sistēmā. Demokrātiskas tiesiskas valsts iekārtas aizsardzība nav tikai atsevišķas dalībvalsts atbildība, bet arī citu dalībvalstu un visas Eiropas Savienības kopējā atbildība.

Satversme paredz, ka par Latvijas dalību Eiropas Savienībā var lemt tikai pilsoņu kopums tautas nobalsošanā. Gan Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā, gan Latvijas potenciālā izstāšanās no Eiropas Savienības ir tikai Latvijas pilsoņu kopuma kompetencē, un par to nevar lemt citi konstitucionālie orgāni. Latvijas tiesiskajai sistēmai būtiski, ka Latvija saglabājusi “pēdējā vārda tiesības” un Latvijas pilsoņu kopumam ir kompetence lemt par izstāšanos no Eiropas Savienības (Satversmes tiesa, 2009a).

Atbilstoši Satversmes 68. panta otrajai daļai pievienošanās Eiropas Savienībai, kā arī nākamie Eiropas Savienību attīstoši starptautiskie līgumi, kas skar valsts kompetenču nodošanu Eiropas Savienībai, apstiprināmi Saeimā ar konstitucionālo vairākumu. Tādā veidā Saeimas piekrišana attiecīgajam Eiropas Savienības integrācijas solim notiek ar konstitucionāla ranga aktu, kuram ir tāds pats juridiskais spēks kā Satversmes normām (Satversmes tiesa, 2009a). Dalības Eiropas Savienībā jautājumu izlemšanas forma pati par sevi noteic, ka tie Latvijas tiesiskajai sistēmai ir būtiski konstitucionāla ranga jautājumi. Tas parasti prasa Saeimas vairākuma un mazākuma sadarbību dalības Eiropas Savienībā izlemšanā, jo Satversmē prasīto konstitucionālo vairākumu bez opozīcijas iesaistes visbiežāk nav iespējams nodrošināt.

Satversmes 68. pants pieļauj tautas nobalsošanu gan par Latvijas izstāšanos no Eiropas Savienības, gan par būtisku dalības nosacījumu maiņu. Satversmē tādā veidā ir ietverta Latvijas tautas pēdējā vārda garantija, kas dod iespēju pārtraukt dalību Eiropas Savienībā, ja tā kādā brīdī vairs nesaskanētu ar Latvijas nacionālajām interesēm (Satversmes tiesa, 2009a). Tāpat Latvijas pilsoņu kopuma griba var tikt noskaidrota, ja būtiski mainās Eiropas integrācijas forma un tiek skarta Latvijas konstitucionālā identitāte (Lejnieks et al., 2019, 126–127).

Satversme nosaka konstitucionālo pamatu Latvijas dalībai Eiropas Savienībā un tos principus, pēc kuriem veidojamas attiecības starp nacionālo tiesisko sistēmu un Eiropas Savienības tiesībām. Atzīstot Latvijas dalību Eiropas Savienībā, Satversme atzīst arī tiesību principus, kas nodrošina Eiropas Savienības tiesību īstenošanu, tostarp Eiropas Savienības tiesību tiesas iedarbības un pārākuma principus.

Ar 2014. gada 19. jūnija Satversmes grozījumiem Satversmes ievada sestajā rindkopā pastiprināta Latvijas tiesiskās sistēmas ģeopolitiskā orientācija. Satversmes ievadā Latvija paredzēta kā līdztiesīga vienotas Eiropas projekta dalībiece, kura apzinās savu pienākumu veicināt vienotas Eiropas ilgtspējīgu un demokrātisku attīstību (Balodis, 2014, 134). Norādāms, ka šajā normā likumdevējs mērķtiecīgi ietvēris norādi uz vienotu

Eiropu, nevis Eiropas Savienību, apzinoties Eiropas integrācijas procesa pastāvīgu turpināšanos un potenciāli jaunu formu iespējamu attīstību, kādās varētu vēl tikt īstenota vienotas Eiropas ideja nākotnē. Attiecīgais formulējums pieļauj potenciāli ciešāku integrācijas formu par Eiropas Savienību tās šā brīža izpausmē, ja vien tā respektē Satversmē noteiktos saturiskos ierobežojumus Latvijas dalībai Eiropas integrācijas procesā.

Satversmes tiesa un tiesiskās sistēmas eiropeizācija

Eiropas Savienības tiesa gana bieži tiek dēvēta par Eiropas integrācijas dzinējspēku, kas ar saviem spriedumiem konsekventi attīsta Eiropas Savienības tiesības un nodrošina to pārākumu un tiešu piemērojamību visā Eiropas Savienības tiesību iedarbības telpā (Kelemen, Schmidt, 2012). Savukārt Eiropas Savienības dalībvalstu konstitucionālajām tiesām ir raksturīga pietiekami rezervēta attieksme pret Eiropas Savienības tiesībām un Eiropas integrācijas procesus bremsējoša loma, jo konstitucionālās tiesas pamatā raugās uz atsevišķas dalībvalsts konstitūcijas pārākuma un konstitucionālās identitātes aizsardzību iepretim Eiropas Savienības tiesībām (Claes, Reestman, 2015). Eiropas Savienības tiesas un nacionālo konstitucionālo tiesu mijiedarbību šajā procesā lielā mērā noteikusi viena no intelektuāli vadošajām Eiropas konstitucionālajām tiesām – Vācijas Federālā konstitucionālā tiesa, kura tradicionāli ir pietiekami skeptiska pret Eiropas integrācijas procesiem (Sadurski, 2012, 99–100; Kucina, 2020, 9–10). No Eiropas Savienības dalībvalsts konstitucionālās tiesas pozīcijas pret Eiropas Savienības tiesībām un Eiropas Savienības tiesu lielā mērā ir tieši atkarīga attiecīgās dalībvalsts tiesiskās sistēmas atvērtība Eiropas Savienības tiesībām vai, tieši pretēji, – piesardzība vai skepse pret tām.

Satversmes tiesa ir viena no Eiropas Savienības tiesībām draudzīgākajām un Eiropas integrācijai atvērtākajām konstitucionālajām tiesām. Atsevišķu izmantoto argumentu dēļ Satversmes tiesa gan dažkārt vērtēta kā Vācijas Federālās konstitucionālās tiesas nostājas “maiga versija”, vienlaikus atzīstot Satversmes tiesas Eiropai kopumā draudzīgo pozīciju (Sadurski, 2012, 106). Tomēr tas ir salīdzinoši vienkāršots skatījums, jo Satversmes tiesas pozīcija tiesiskās sistēmas eiropeizācijā ir daudz niansētāka un uzrāda daudz lielāku uzticēšanos Eiropas Savienības tiesai un atvērtību Eiropas Savienības tiesībām (Claes, Reestman, 2015, 944). Vērā ņemama norāde, ka Satversmes tiesa mērķtiecīgi savā praksē ir ieņēmusi Vācijas Federālās konstitucionālās tiesas pozīcijai pretēju nostāju (Krūma, Statkus, 2019, 962).

Satversmes tiesas skatījumu uz tiesiskās sistēmas eiropeizāciju tiesībpolitiski noteica pirmā Satversmes tiesas priekšsēdētāja Aivara Endziņa pašidentificēšanās kā eirooptimistam (Endziņš, 2004, 2). Jau iestāšanās Eiropas Savienībā procesa laikā Satversmes tiesa uzsvēra, ka Latvijas tiesiskajam regulējumam jābūt

harmonizētam ar Eiropas Savienības tiesībām attiecīgajā jomā (Satversmes tiesa, 2002). Satversmes tiesa nacionālo tiesību normu saskaņošanu ar Eiropas Savienības tiesībām uzskatīja par ļoti būtisku tiesībpolitisku uzdevumu, jo tā apzinājās Latvijas tiesiskās sistēmas pienākumu nodrošināt Eiropas Savienības tiesību efektīvu īstenošanu pēc pievienošanās Eiropas Savienībai (Satversmes tiesa, 2003a).

Pēc Latvijas pievienošanās Eiropas Savienībai Satversmes tiesa konsekventi uzsvērusi nepieciešamību tiesiskajā sistēmā nodrošināt pienācīgu to saistību izpildi, kas izriet no dalības Eiropas Savienībā, kā arī tiesību normu piemērošanas procesā nodrošināt Eiropas Savienības tiesību īstenošanu (Satversmes tiesa, 2004, 2018a). Satversmes tiesa formulējusi nacionālās tiesiskās sistēmas atvērtību Eiropas Savienības tiesībām un pienākumu arī nacionālās tiesību normas iztulkot un piemērot atbilstoši Eiropas Savienības tiesībām (Rezevska, Ziemele, 2013, 236–237; Satversmes tiesa, 2017b). Tas attiecas pat uz Satversmes normu satūra noteikšanu, kuru iztulkošanā jāņem vērā Latvijas kā Eiropas Savienības dalībvalsts saistības (Satversmes tiesa, 2006).

Satversmes tiesa noteikusi, ka atbilstoši Satversmei Eiropas Savienības tiesības, lai stiprinātu demokrātiju, ir jāņem vērā, gan piemērojot un interpretējot nacionālos normatīvos aktus, gan novēršot iespējamās pretrunas starp Latvijas un Eiropas Savienības tiesībām. Satversmes tiesa īpaši ir uzsvērusi, ka tiesību normu piemērotājam ir pienākums veikt visas tā kompetencē ietilpstošās darbības, lai nodrošinātu Eiropas Savienības tiesību efektivitāti un nonāktu pie tāda risinājuma, kas atbilstu Eiropas Savienības tiesību mērķim (Satversmes tiesa, 2019d).

Satversmes tiesas konceptuālu nostāju, kas formulē visas Latvijas tiesiskās sistēmas atvērtību eiropeizācijai, raksturo divas principiālas atziņas. Pirmkārt, “līdz ar līguma par Latvijas pievienošanu Eiropas Savienībai ratifikāciju Eiropas Savienības tiesības ir kļuvušas par neatņemamu Latvijas tiesību sastāvdaļu. Tādējādi Eiropas Savienības tiesību akti un Eiropas [Savienības] Tiesas judikatūrā nostiprinātā to interpretācija ir jāņem vērā, piemērojot nacionālos normatīvos aktus” (Satversmes tiesa, 2008, 2011). Otrkārt, “Latvijas tiesību akti ir interpretējami tādējādi, lai nerastos pretrunas ar Latvijas saistībām pret Eiropas Savienību, ja vien tas neskar Satversmē ietvertos pamatprincipus” (Satversmes tiesa, 2008, 2011).

Šajā kontekstā būtisks jautājums ir par Eiropas Savienības tiesību pārākuma un konstitūcijas pārākuma mijiedarbību un prioritātes noteikšanu starp šiem regulējumiem potenciāla konflikta gadījumā. Satversmes tiesa šajā ziņā izvēlējusies eirooptimistisku pieeju, izvairoties vai maksimāli samazinot potenciāla konflikta iespējas, kā arī formulējot prasību pēc tiekšanās nodrošināt harmoniju un saderību ar Eiropas Savienības tiesībām Satversmes piemērošanā. Kā norādījusi Satversmes tiesa, “valstī ir jāpastāv savstarpēji saskaņotām tiesību normām, kas harmoniski darbojas vienotas

1.5.3. logs

Nozīmīgākie Satversmes tiesas spriedumi par Latvijas dalību Eiropas Savienībā

Satversmes tiesas 2009. gada 7. aprīļa spriedums lietā Nr. 2008-35-01 "Par likuma "Par Lisabonas līgumu, ar ko groza Līgumu par Eiropas Savienību un Eiropas Kopienas dibināšanas līgumu" atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 101. pantam"	Spriedumā Satversmes tiesa pārbaudījusi Latvijas dalības Eiropas Savienībā nosacījumus, formulējusi galējās robežas, ciktāl atbilstoši Satversmei pieļaujama Latvijas dalība Eiropas Savienībā, kā arī sniegusi izvērstu Satversmes 68. panta normu interpretāciju
Satversmes tiesas 2008. gada 17. janvāra spriedums lietā Nr. 2007-11-03 "Par Rīgas teritorijas plānojuma daļas 2006.–2018. gadam, kas attiecas uz Rīgas brīvostas teritoriju, atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 115. pantam"	Spriedumā Satversmes tiesa raksturojusi Eiropas Savienības tiesības kā neatņemamu Latvijas tiesiskās sistēmas sastāvdaļu, kā arī paredzējusi Latvijas tiesību normu interpretāciju atbilstoši Eiropas Savienības tiesībām
Satversmes tiesas 2004. gada 7. jūlija spriedums lietā Nr. 2004-01-06 "Par Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 114.2 panta atbilstību 1965. gada 9. aprīļa Konvencijai par starptautiskās jūras satiksmes atvieglošanu"	Pirmais Satversmes tiesas spriedums pēc Latvijas pievienošanās Eiropas Savienībai, kurā uzsvērts pienākums nodrošināt pienācīgu saistību izpildi, kas izriet no dalības Eiropas Savienībā
Satversmes tiesas 2006. gada 15. jūnija spriedums lietā Nr. 2005-13-0106 "Par Saeimas vēlēšanu likuma 5. panta 5. un 6. punkta un Pilsētas domes, novada domes un pagasta padomes vēlēšanu likuma 9. panta pirmās daļas 5. un 6. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 9., 91. un 101. pantam un Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 25. un 26. pantam"	Spriedumā Satversmes tiesa formulējusi Satversmes atvērtību Eiropas Savienības tiesībām, paredzot Satversmes normu iztulkošanā ņemt vērā arī saistības, kas izriet no dalības Eiropas Savienībā
Satversmes tiesas 2019. gada 6. marta spriedums lietā Nr. 2018-11-01 "Par Valsts un pašvaldību institūciju amatpersonu un darbinieku atlīdzības likuma 3. panta 9. ² daļas 1. un 2. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 96. pantam"	Spriedumā Satversmes tiesa paredzējusi likumdevēja pienākumu likumdošanas procesā izvērtēt topošā regulējuma atbilstību Eiropas Savienības tiesībām, kā arī nodrošināt demokrātiju stiprinoša un ilgtspējīga regulējuma izstrādi. Eiropas Savienības tiesību ignorēšana var būt būtisks likumdošanas procesa pārkāpums

Avots: visi Satversmes tiesas spriedumi pieejami Satversmes tiesas mājaslapā internetā (www.satv.tiesa.gov.lv), kā arī publicēti oficiālajā izdevumā "Latvijas Vēstnesis" (www.vestnesis.lv) un pieejami Latvijas tiesību aktu portālā www.likumi.lv.

tiesību sistēmas ietvaros. Tas vienlīdz attiecas arī uz Latvijas – Eiropas Savienības dalībvalsts – tiesību normu atbilstību Eiropas Savienības tiesībām, kas ir Latvijas tiesību sastāvdaļa" (Satversmes tiesa, 2018b).

Satversmes tiesa izdarījusi atrunu tikai attiecībā uz potenciālu Eiropas Savienības tiesību konfliktu ar tiem Satversmes pamatprincipiem, kuri veido Latvijas konstitucionālo identitāti. Šādā situācijā paredzēts Satversmes pamatprincipu pārkāpums. Satversmes tiesa šos Satversmes pamatprincipus raksturojusi kā tādas, kuri nosaka "uz likuma varu un pamattiesībām balstītas neatkarīgas, suverēnas un demokrātiskas republikas pamatus" (Satversmes tiesa, 2009a). Kā šādus pamatprincipus Satversmes tiesa minējusi personas pamattiesības un pamatbrīvības, demokrātiju, valsts un tautas

suverenitāti, varas dalīšanu un likuma varu (Satversmes tiesa, 2009a). Kopējo nacionālo konstitucionālo tiesu rezervāciju pret Eiropas Savienību kontekstā Satversmes tiesas izraudzītā pozīcija ir izteikti draudzīga, jo uzsvērtie Satversmes principi ir arī Eiropas Savienības vērtības, un potenciāla pretruna šajos gadījumos ar Eiropas Savienības tiesībām varētu būt rets un pietiekami ekstrēms gadījums. Spriedumā, kurā vērtēta Latvijas pievienošanās Eiropas Savienībai, dalība Eiropas Savienībā konceptuāli skatīta no tai atvērtām un draudzīgām pozīcijām (Satversmes tiesa, 2009a; Claes, Reestman, 2015).

Satversmes tiesa arī ir atvērta dialogam ar Eiropas Savienības tiesu, akceptējot savas kā dalībvalsts augstākās instances tiesas, kuras nolēmumi ir galīgi, pienākumu pirms sprieduma pieņemšanas vērsties ar jautājumu

Eiropas Savienības tiesā par Eiropas Savienības tiesību iztulkošanu prejudiciāla nolēmuma formā (Satversmes tiesa, 2009b). Satversmes tiesa arī vairākas reizes jau izmantojusi savas tiesības uzdot prejudiciālos jautājumus Eiropas Savienības tiesai (Satversmes tiesa, 2017a, 2019a, 2020a, 2020b). Tas veicina Satversmes tiesas un Eiropas Savienības tiesas savstarpējo dialogu, kas tiesiskajā realitātē nostiprina Latvijas tiesiskās sistēmas atvērtību Eiropas Savienības tiesībām.

Eiropēizācijas izaicinājumi tiesiskajā realitātē

Ar pievienošanos Eiropas Savienībai Latvijas tiesiskās sistēmas eiropeizācija nav pabeigta, jo daļība Eiropas Savienībā prasa nodrošināt pienācīgu Eiropas Savienības tiesību piemērošanu Latvijas tiesiskajā sistēmā. Tāpat arī Latvijas tiesiskā sistēma ir līdzdalīga kopējā Eiropas Savienības tiesību attīstībā un arī Latvijas tiesiskajai sistēmai līdzvērtīgi ar citu dalībvalstu tiesiskajām sistēmām ir pienākums iesaistīties un līdzdarboties turpmāk Eiropas Savienības attīstībā.

Eiropas Savienības tiesību efektivitāti nodrošina tas, ka katra dalībvalsts tiesiskā sistēma un tās mehānismi tieši un nepastarpināti piemēro Eiropas Savienības tiesības. Latvijas tiesas konkrētās lietās nodrošina ne vien nacionālo tiesību, bet arī Eiropas Savienības tiesību normu piemērošanu. Tas prasa augstu juridisko kvalifikāciju saskatīt Eiropas Savienības tiesību dimensiju konkrētajā lietā, kā arī atrast taisnīgu lietas risinājumu, kas sekmē tiesiskumu un Eiropas Savienības tiesību efektivitāti (Ziemele, 2019).

Eiropas Savienības tiesības nav no nacionālajām tiesībām strikti nošķirta vai ekskluzīva tiesību joma. Eiropas Savienības tiesības var skart teju ikvienu nacionālajā tiesu sistēmā risināmo jautājumu, un ikdienas jurista profesionālās prasmēs ietilpst vienlīdz prasmīga kā nacionālo tiesību, tā arī Eiropas Savienības tiesību pārzināšana. Jo īpaši potenciālu konfliktu gadījumos no jurista tiek sagaidīta prasme atrast risinājumus arī šādos gadījumos, kā arī gan sekmēt Eiropas Savienības tiesību efektivitāti, gan arī nodrošināt Latvijas konstitucionālās identitātes aizsardzību. Pēc Latvijas pievienošanās Eiropas Savienībai tiesību piemērotājiem nacionālo tiesību normu iztulkošana jāveic atbilstoši Eiropas Savienības tiesībām, ievērojot arī Eiropas Savienības tiesas spriedumos ietvertās atziņas (Neimanis, 2004, 156–157). Kontinentālās Eiropas tiesību tradīcijām atbilstošas tiesību normu piemērošanas metodoloģijas pārzināšana sekmē Eiropas Savienības tiesību piemērošanu un Eiropas Savienības mērķu sasniegšanu (Neimanis, 2011).

Satversmes tiesa īpaši uzsvērusi likumdevēja atbildību jau normatīvā regulējuma izstrādē ņemt vērā Eiropas Savienības tiesību prasības (Satversmes tiesa, 2018c).

Atbilstoši labas likumdošanas principam likumdevējam jānodrošina topošā nacionālā regulējuma atbilstības izvērtējums Eiropas Savienības tiesībām, kā arī jāsekmē demokrātiju stiprinoša un ilgtspējīga tiesiskā regulējuma pieņemšana. Likumdevējam ir pienākums ņemt vērā arī vēl formāli spēkā nestājos Eiropas Savienības tiesiskais regulējums, lai sekmētu Eiropas Savienības mērķu sasniegšanu (Satversmes tiesa, 2019b). Pienākuma ievērot Eiropas Savienības tiesības būtisks pārkāpums var būt par pamatu Satversmes tiesai atzīt pieņemto tiesību normu par labas likumdošanas principam neatbilstošu un spēkā neesošu (Satversmes tiesa, 2019c).

Par Latvijas tiesiskās sistēmas aprašanu ar Eiropas Savienības tiesībām liecina Latvijas tiesu uzdoto prejudiciālo jautājumu skaita pieaugums. Kopš pievienošanās Eiropas Savienībai Latvijas tiesas ar prejudiciālajiem jautājumiem Eiropas Savienības tiesā vērsušās 90 reizes, un līdz 2020. gada vasarai Eiropas Savienības tiesa pēc Latvijas tiesu jautājumiem pieņēmusi jau 80 prejudiciālos nolēmumus. Latvijas tiesu jautājumi pēc prejudiciāla nolēmuma Eiropas Savienības tiesai atspoguļo tiesiskās sistēmas praktiķu ieguldījumu konkrētu problemātisku tiesību jautājumu identificēšanā. Eiropas Savienības tiesas dialogs ar nacionālajām tiesām prejudiciālo nolēmumu formā ir viens no Eiropas Savienības tiesību attīstības mehānismiem. Eiropas Savienības tiesas prezidents Kūns Lēnartss salīdzinoši nesēn paudis atzinību Latvijas tiesām, īpaši Augstākajai tiesai, par sekmīgu dialogu Eiropas Savienības tiesību piemērošanā, kā arī par spēju uzdot sarežģītus tiesību jautājumus, kuri ir nozīmīgi ne vien Latvijas tiesiskajai sistēmai, bet arī visai Eiropas tiesību telpai (Kalniņa, 2019). Tāpat var uzsvērt: lai gan pret Latviju, tāpat kā jebkuru citu Eiropas Savienības dalībvalsti, ir bijušas Eiropas Komisijas uzsāktas pārkāpuma procedūras, līdz šim Latvijai nav tikušas noteiktas finansiālas sankcijas par pieļautajiem pārkāpumiem.

Līdz ar to var secināt, ka aizvadītajos gados pēc pievienošanās Eiropas Savienībai Latvijas tiesiskā sistēma kopumā spējusi tikt galā ar Eiropas Savienības tiesību piemērošanu (Buka, 2017, 44). Tajā pašā laikā no Latvijas tiesiskās sistēmas nākotnē būtu sagaidāma ne vien korekta Eiropas Savienības tiesību piemērošana, bet arvien intensīvāka līdzdalība diskusijās par Eiropas Savienības tiesību attīstības jautājumiem. Jo īpaši tas attiecas uz Latvijas tiesību zinātni. Eiropas Savienības tiesības ir unikālas ar to, ka tās veido un attīsta tiesību zinātnieki vienlaikus visās Eiropas Savienības dalībvalstīs. Eiropas Savienības tiesību attīstībā katras nacionālās tiesiskās sistēmas tiesību zinātnes viedoklis ir svarīgs, un tā ir unikāla iespēja tiesiskajai sistēmai ietekmēt Eiropas Savienības tiesību nākotni. Šajā virzienā varētu būt sagaidāms nākamais Latvijas tiesiskās sistēmas eiropeizācijas līmenis, tai kļūstot ne tik daudz par Eiropas Savienības tiesību lietotāju, bet gan vairāk par Eiropas Savienības tiesību līdzveidotāju.

Galvenās atziņas. Svarīgākie uzdevumi

Galvenās atziņas

Latvijas dalība Eiropas Savienībā spējusi nodrošināt Latvijas tiesiskās sistēmas atgriešanos kontinentālās Eiropas tiesību saimē un veicināt Latvijas ekonomisko attīstību un drošības izjūtu. Dalība Eiropas Savienībā ir sava veida Latvijas tiesiskās sistēmas sekmīguma un kvalitātes apliecinājums.

Piederība kopējai Eiropas tiesību telpai Satversmes sistēmā iezīmējas kā viens no Latvijas konstitucionālās identitātes elementiem, kurš nosaka Latvijas tiesiskās sistēmas atvērtību Eiropas Savienības tiesībām un draudzīgumu Eiropas integrācijas procesam. Savukārt Satversmes tiesas definētās tiesībpolitiskās nostādnes Latvijas tiesisko sistēmu ir pasargājušas no potenciāliem konfliktiem starp nacionālajām tiesībām un Eiropas Savienības tiesībām, kā arī sekmējušas Eiropas Savienības tiesību piemērošanu tiesiskajā realitātē. Satversmes tiesa ir viena no Eiropas Savienības tiesībām draudzīgākajām konstitucionālajām tiesām Eiropā, un tas nosaka Latvijas tiesiskās sistēmas kopējo attieksmi.

Latvijas tiesiskā sistēma spējusi nodrošināt pienācīgu Latvijas dalību Eiropas Savienībā – Eiropas Savienības tiesību piemērošana Latvijā notiek tādā pašā līmenī un kvalitātē kā citās Eiropas Savienības dalībvalstīs un tiesiskajā realitātē vērojams pastāvīgs progress šajā jomā. Turpmākā Latvijas tiesiskās sistēmas eiropeizācijas procesā Latvijai jāstiprina savas pozīcijas ne vien kā Eiropas Savienības tiesību pienācīgai lietotājai, bet arī kā aktīvai Eiropas Savienības tiesību līdzveidotājai, sniedzot ieguldījumu diskusijās par kopējās Eiropas tiesību telpas attīstību. Tāpat Latvijas tiesiskās sistēmas eiropeizācija nav noslēgta ar pievienošanos Eiropas Savienībai. Dalība Eiropas Savienībā prasa pastāvīgu pienākumu visu laiku uzturēt demokrātiskas tiesiskas valsts principus un tiem atbilstošu tiesību normu piemērošanas metodoloģiju tiesiskajā realitātē.

Svarīgākie uzdevumi

Uzlabojama likumu un citu normatīvo aktu kvalitāte, jau laikus izvērtējot Eiropas Savienības tiesību ietekmi uz attiecīgās jomas regulējumu un veidojot ilgtspējīgu un ar Eiropas Savienības tiesībām saskanīgu nacionālo tiesisko regulējumu.

Stiprināmas tiesību piemērotāju zināšanas un prasmes darbam ar Eiropas Savienības tiesībām tiesiskajā realitātē. Attīstāma tiesību piemērotāju kompetence risināmajā lietā saskatīt Eiropas Savienības tiesību dimensiju un to kvalificēti atrisināt. Pilnvērtīgai līdzdalībai kopējā Eiropas tiesību telpā mērķtiecīgi veicināmas citu Eiropas Savienības oficiālo valodu zināšanas. Īpaši tas attiecas uz franču valodu, kas ir oficiālā Eiropas Savienības Tiesas darba valoda.

Latvijas tiesību zinātnei pamanāmāk un plašāk jāiesaistās kopējās Eiropas tiesību telpas zinātniskajās diskusijās un mērķtiecīgāk jāsniedz lielāks ieguldījums Eiropas Savienības tiesību attīstībā.

Stratēģiski veicināma un attīstāma Satversmes tiesas iedibinātā atvērtība Eiropas Savienības tiesībām un draudzīgā attieksme pret Eiropas integrācijas procesu. Eiroskepticisma pieaugums nesekmētu Latvijas tiesiskās sistēmas attīstību un vājinātu demokrātisku tiesisku valsti Latvijā.

2. nodaļa

Sabiedrība, mediji, vērtības

2.1. Cik eiropēiska ir nabadzība un nevienlīdzība?

Baiba Bela

Diskusijās un pētījumos par valstu attīstību gan drīz vienmēr uzmanība pievērsta arī nevienlīdzības jautājumam. Pētījumos uzsvērts, ka nabadzība un nevienlīdzība kavē sociālo kohēziju, iedzīvotāju savstarpējo uzticēšanos un uzticēšanos valdībai, un rezultātā cieš arī ekonomiskā izaugsme (UNDP, 2019; Stiglitz, 2012; Wilkinson & Pickett, 2010). Ienākumu nevienlīdzība ir saistīta arī ar iespēju nevienlīdzību, rīcībspējas nevienlīdzību, izglītības un veselības nevienlīdzību, kā arī nevienlīdzību pieejā tehnoloģijām un prasmēs tās lietot. Nevienlīdzība sākas jau pirms piedzimšanas, un tās radītās grūtības akumulējas visā dzīves gaitā, iedarbojoties savstarpēji negatīvi pastiprinoši. Tāpat akumulējas un savstarpēji pastiprinoši iedarbojas pozitīvie faktori (UNDP, 2019). Piem., paredzamais mūža ilgums 25 gadus vecam Latvijas iedzīvotājam ar zemu izglītības līmeni ir par 10 gadiem īsāks nekā 25 gadus vecam Latvijas iedzīvotājam ar augstu izglītības līmeni (Latvija. Valsts veselības pārskats, 2017). Turklāt valstīs ar augstu nevienlīdzību vecāki nodod tālāk saviem bērniem gan ekonomiskās veiksmes, gan neveiksmes daudz lielākā mērā nekā valstīs, kurās nevienlīdzība ir zemāka (Corak, 2013). Pētījumos par ienākumu nevienlīdzību un starppaaudžu mobilitāti ir pierādīts, ka valstīs ar augstu nevienlīdzību vecāku ienākumu līmenis nosaka bērnu ienākumus, kad viņi ir pieauguši, daudz lielākā mērā nekā viņu pašu pūles nodrošināt sev labklājību (UNDP, 2019; Corak, 2013). Tas nozīmē, ka valstīs ar zemu ienākumu nevienlīdzību, kā Somija vai Norvēģija, bērniem ir lielākas izredzes pašiem veidot savu nākotni neatkarīgi no vecāku rocības (starppaaudžu mobilitāte ir nozīmīgi lielāka). Savukārt valstīs ar augstu nevienlīdzību, kā ASV, Lielbritānija vai Latvija, bērnu iespējas būt savas laimes kalējiem neatkarīgi no vecāku ienākumiem ir nozīmīgi mazākas (UNDP, 2019). Tādēļ jautājums par nevienlīdzības mazināšanu ir plašāks nekā tikai par Latvijas eiropēizāciju – tas patiešām ir jautājums par nākotni.

Šajā nodaļā tiks veidota diskusija par to, vai un kādā veidā, risinot sociālās drošības un sociālās politikas jautājumus, attīstības tendences Latvijā ir gājušas roku rokā ar tendencēm Eiropā. Kaut arī materiālās labklājības ziņā 30 neatkarības gadu laikā un vairāk nekā 15 gadu laikā kopš iestāšanās ES Latvija ir sasniegusi daudz, tomēr tā joprojām ir starp ES dalībvalstīm ar augstākajiem nabadzības un sociālās atstumtības rādītājiem (2019. gadā ES vidēji 22,4%, Latvijā 28,2% (Eurostat, 2019)), augstākajiem ienākumu

nevienlīdzības rādītājiem (2018. gadā Džini indekss ES vidēji 30,8, Latvijā 35,6 (Eurostat, 2020a)), zemu minimālo algu (2019. gadā sešās valstīs tā ir virs 1500 eiro, kamēr Latvija ar 430 eiro mēnesī ir starp četrām valstīm, kur minimālā alga joprojām ir zem 500 eiro (Eurofond, 2019)) un ar salīdzinoši zemu atbalstu cilvēkiem krīzes situācijās un trūkumā (budžets sociālajai aizsardzībai 2018. gadā ES vidēji 19,2% no IKP, Latvijā 11,6% no IKP (Eurostat, 2020b)). Šķiet, ka eiropēizācija sociālo jautājumu risināšanā ir bijusi nepietiekoša. Par kādu eiropēizācijas līmeni sociālās drošības jautājumos varam spriest, analizējot nabadzības un nevienlīdzības rādītājus Latvijā? Ko par nabadzības mazināšanu un ienākumu nevienlīdzību domā iedzīvotāji?

Vispirms tiks raksturotas ES pamatnostādnes sociālajos jautājumos un sociālās politikas veidošanā, kā arī aplūkoti Latvijas sociālās politikas un sociālās drošības sistēmas soļi eiropēizācijas virzienā. Pēc tam uzmanība tiks pievērsta ienākumu nevienlīdzības un nabadzības riskam pakļauto iedzīvotāju īpatsvara rādītājiem, kā arī izmaiņām šajos rādītājos pirms un pēc sociālajiem transfertiem. Noslēgumā sniegts ieskats Latvijas iedzīvotāju attieksmē pret ienākumu nevienlīdzību, priekšstatī par nabadzības iemesliem un to, ko iedzīvotāji sagaida no valdības ienākumu nevienlīdzības un nabadzības mazināšanā.

Eiropas tradīcija un ES nostāja sociālo tiesību un sociālās drošības jautājumos

Eiropēizācija šaurākā nozīmē ir Eiropas Savienības politiskās dienaskārtības ietekme uz nacionālo valstu lēmumiem. Plašākā nozīmē eiropēizācija ir sekošana ES mērķiem un vērtībām. Viens no svarīgiem ES mērķiem ir ES vērtību un iedzīvotāju labklājības stiprināšana, ilgtspējīga attīstība, kas ietver arī sociālo progresu, kā arī cīņa pret sociālo atstumtību un diskrimināciju. Cieņa pret cilvēku, brīvība, demokrātija, vienlīdzība, tiesiskums un cilvēktiesības ir Eiropas vērtības, kas nostiprinātas ES Pamattiesību hartā un Lisabonas līgumā (Īsi par ES, b. g.). Sākdamās kā sešu Eiropas valstu (Beļģija, Francija, Itālija, Luksemburga, Nīderlande un Vācija) ekonomiskā sadarbība 1958. gadā, Eiropas Savienība 2020. gadā ietvēra jau 27 dalībvalstis, un mūsdienās sadarbības mērķi nozīmīgi pārsniedz tikai ekonomisku sadarbību, ietverot dažādas politikas

jomas, sākot ar klimatu, vidi un veselību un beidzot ar ārpolitiku, drošību un migrāciju. Kaut arī sociālā politika ir katras dalībvalsts kompetence, tomēr to ietekmē ES kopējā dienaskārtība – nepieciešamība ievērot ES mērķus un vērtības, pamatdokumentos noteiktos principus un attīstības stratēģiskajos dokumentos noteikto virzību. ES skatījumu uz sociālās drošības jautājumiem ir veidojusi nepieciešamība saskaņot divus konkurējošus un grūti savienojamus mērķus – augstu produktivitāti un augstu sociālo aizsardzību. Turklāt ES tirgus integrācijas procesi rada tiešu un netiešu spiedienu uz dalībvalstīm un samazina nacionālo labklājības valstu kapacitāti ieviest autonomu sociālo politiku (Aust et al., 2004; citēts no: Cunska, Muravska, 2009). Kaut arī ilgstoši ES uzmanības centrā ir ekonomiskās izaugsmes jautājumi, 1999. gadā Eiropas Komisija paziņoja par saskaņotu stratēģiju sociālās aizsardzības jomā un 2000. gadā ES Padome Lisabonā apstiprināja atklātās koordinācijas metodi (AKM) nabadzības un sociālās atstumtības novēršanai, pirmo reizi ES vēsturē iekļaujot sociālos jautājumus ES politikas darba kārtībā. AKM ir pārvaldības forma sociālo jautājumu integrētai risināšanai, kas respektē ES dalībvalstu sociālo drošības sistēmu un labklājības valstu modeļu dažādību. Eiropas stratēģijā gudrai, ilgtspējīgai un iekļaujošai izaugsmei “Eiropa 2020” (2010) pirmo reizi par vienu no attīstības stratēģiskajiem mērķiem ir izvirzīta nabadzības samazināšana, plānojot samazināt nabadzības riskam pakļauto eiropiešu skaitu par 20 miljoniem. Nākamais nozīmīgais solis vienotāki pieeja sociālo jautājumu risināšanā ir ES sociālo tiesību pilārs, par kuru 2017. gadā Gēteborgas sociālajā samītā vienojās Eiropas Parlaments, Padome un Komisija. ES sociālo tiesību pilārs balstās uz 20 principiem, kas strukturēti trijās kategorijās: 1) vienādas iespējas un piekļuve darba tirgum; 2) taisnīgi darba nosacījumi; 3) sociālā aizsardzība un iekļaušana (Eiropas Komisija, b. g.). Īpaši tiek uzsvērts cilvēka cienīgas dzīves nodrošinājums, saņemot pienācīgu atalgojumu algotā darbā vai nepieciešamības gadījumā pienācīgu sociālo aizsardzību vai palīdzību visos dzīves posmos, personām darbaspējīgā vecumā minimālo ienākumu pabalstu apvienojot ar stimuliem reintegrēties darba tirgū.

Latvijas sociālās drošības sistēmas eiropeizācija

Pēc neatkarības atjaunošanas 1991. gadā visās jomās dominēja tendence virzīties prom no sociālisma principiem, cik tālu vien iespējams. Latvijas sociālās drošības sistēmas veidošanā tas nozīmēja atbildības par personisko labklājību pārnesei no valsts uz individu, nostiprinot saikni starp iemaksām sociālajā apdrošināšanā un izmaksām bezdarba vai slimības gadījumā, kā arī pensijas nodrošinājumā (Rajevska & Rajevska, 2019). Lēmumu pieņēmēji pārsvarā bija pārliecināti, ka ekonomiskā izaugsme un ekonomisko problēmu atrisināšana automātiski nozīmēs arī sociālo problēmu atrisinājumu

(Rajevska, 2018). Ņemot vērā augstos ienākumu nevienlīdzības rādītājus un to, ka ekonomiskās augšupejas brīžos pieaug nabadzības riskam pakļauto iedzīvotāju īpatsvars Latvijā, politiķiem un lēmumu pieņēmējiem vajadzētu ieklausīties pasaules vadošo ekonomistu teiktajā, ka brīvā tirgus principi visur kapitālismā ir līdzīgi, bet labklājības iznākumi tomēr ir ļoti atšķirīgi (Stiglitz, 2015). Piem., ASV un Eiropas valstīs nabadzības un ienākumu nevienlīdzības rādītāji būtiski atšķiras, tas parāda labklājības valsts lomu tirgus nepilnību izlīdzināšanā ar nodokļu un sociālās drošības sistēmu palīdzību. Eiropa ir reģions ar pasaulē zemākajiem ienākumu nevienlīdzības rādītājiem (UNDP, 2019). Ņemot vērā, ka augsti nevienlīdzības rādītāji grūti savienojami ar Eiropas pamatvērtībām – cieņu pret cilvēku, vienlīdzību un virzību uz visu iedzīvotāju labklājību –, tālāk tiks īsi iezīmēti nozīmīgākie soļi eiropeizācijas virzienā sociālās drošības sistēmā Latvijā un diskutēts par to, kāds ir Latvijas attīstības stratēģiskajos dokumentos ietvertais redzējums par vienlīdzīgāku sabiedrību un par to, vai šie mērķi līdz šim sekmējuši reālas izmaiņas un vai sociālās aizsardzības sistēma nodrošina tiesības dzīvot ar cieņu.

Būtiskas reformas sociālās drošības sistēmā eiropeizācijas virzienā ir notikušas jau kopš 1995. gada, kad Saeima izteica vēlmi pievienoties Eiropas Savienībai. Latvija kā kandidātvalsts 2003. gadā parakstīja Kopējo sociālās iekļaušanas memorandu, kurā norādīti divi galvenie sociālās politikas ilgtermiņa mērķi – “preventīvo pasākumu īstenošana nabadzības un sociālās atstumtības riska faktoru novēršanai un atbalsta pasākumu īstenošana sociālās atstumtības riskam visvairāk pakļautajām iedzīvotāju grupām” (Lāce, 2012, 122). Balstoties uz kopējā sociālās iekļaušanas memoranda galvenajiem darbības virzieniem, tika izstrādāts Nacionālais rīcības plāns nabadzības un sociālās atstumtības mazināšanai (2004–2006), izstrādāti ziņojumi par sociālās aizsardzības un sociālās iekļaušanas stratēģiju (2006–2008; 2008–2010).

Kopš 2011. gada regulāri notiek sociālās situācijas un sociālās aizsardzības politikas monitorings ES līmenī, par atskaites punktu izmantojot stratēģijas “Eiropa 2020” izvirzītos kopējos mērķus un dalībvalstu nacionālos mērķus. Tomēr ES pieeja sociālās situācijas un sociālās aizsardzības analīzē balansē starp pozitīva sociālās Eiropas tēla veidošanu un problēmu delikātu pieminēšanu. Tuvošanās Eiropas sociālajiem mērķiem gandrīz visās dalībvalstīs notiek lēnām, un valstu progress ir ļoti atšķirīgs. Jau 2019. gadā bija skaidrs, ka stratēģijas “Eiropa 2020” izvirzītais mērķis par 20 miljoniem samazināt nabadzības riskam pakļauto eiropiešu skaitu netiks sasniegts, jo vēl 2018. gadā samazinājums bija tikai par pieciem miljoniem (European Union, 2019).

ES Sociālās aizsardzības komitejas ikgadējos ziņojumos Latvijas indikatori izskatās ļoti labi (piem., skat. European Union, 2019), jo valstu progress tiek mērīts nevis starpvalstu salīdzinājumā, bet gan tiek mērītas izmaiņas katrā valstī attiecībā pret 2008. gada datiem, kas veido atskaites sliekšni “Eiropa 2020” izvirzīto mērķu

sasniegšanā. Tā kā 2008. gadā Latvijā trekno gadu rezultātā bija sevišķi augsta ienākumu polarizācija (Džini indekss bija 37,5) un sevišķi augsti nabadzības rādītāji (26,4% iedzīvotāju bija pakļauti nabadzības riskam), Latvijai tieši šī gada datu izvēle atskaites punktam ir ļoti izdevīga – gandrīz visi monitoringam izvēlētie indikatori rāda uzlabojumus. Ziņojuma aprakstošajā daļā tiek uzsvērts katras valdības paveiktais. Piem., ir minēts, ka Latvija ir apstiprinājusi “Plānu minimālo ienākumu atbalsta sistēmas pilnveidošanai 2020.–2021. gadam”, bet netiek analizēts, vai iepriekš valdības nospraustie plāni minimālo ienākumu sakārtošanai jebkad tikuši īstenoti un vai tagad plānotie pasākumi minimālo ienākumu līmeņu sakārtošanā ir adekvāti pamatvajadzību nodrošināšanai mērķgrupām (European Union, 2019, 28). Monitorings nav pilnībā nekritisks, taču problēmas delikāti tiek sauktas par izaicinājumiem. Latvija ir minēta starp tām valstīm, kuras sastopas ar nozīmīgiem izaicinājumiem saistībā ar nabadzības riska un sociālās atstumtības rādītājiem, ienākumu nevienlīdzību, mājokļa deprivāciju, pensiju apmēru, sociālās palīdzības efektivitāti un plaisu sociālās palīdzības pieejamībā. Arī veselības aprūpes pakalpojumi Latvijā raksturoti kā izaicinājums (European Union, 2019, 34–37). Latvija ir saņēmusi arī ļoti konkrētas ES Padomes rekomendācijas, kurās atkārtoti ir uzsvērts, ka nepieciešams uzlabot sociālo pabalstu līmeni un adekvātumu, sakārtot minimālo ienākumu līmeņus, kā arī padarīt efektīvākus pasākumus, kas palīdzētu nestrādājošiem iesaistīties darba tirgū (The Council of the European Union, 2015, 2016, 2017, 2018). Atsauce uz šīm rekomendācijām ir iekļauta “Plānā minimālo ienākumu atbalsta sistēmas pilnveidošanai 2020.–2021. gadam”. Līdzekļi iepriekšējo līdzīgu plānu īstenošanai budžetā gan nav atrasti kopš 2014. gada, un vienīgi Satversmes tiesas lēmumi, kas tiks aplūkoti vēlāk, ļauj cerēt, ka šoreiz valdībai būs jānodrošina plāna ieviešana. Šķiet, ka Eiropas struktūru delikātā attieksme pret sociālo jautājumu risinājumiem dalībvalstīs neveicina politikas veidotāju motivāciju risināt problēmas pēc būtības (kritika tiek izteikta ļoti maigi, rekomendācijas var neievērot u. tml.).

Nevienlīdzības un nabadzības mazināšanai ir pievērsta uzmanība arī Latvijas nacionālajos stratēģiskās plānošanas dokumentos. Tomēr jāatzīst, ka tā līdz šim bijusi specifiska. Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijā “Latvija 2030” iespēju vienlīdzība un viduslāņa veidošanās ir būtisks stratēģiskās attīstības mērķis: “Pieaugot IKP, samazināt sociālo un ienākumu nevienlīdzību – veicināt sociālo iekļaušanos, mazināt nabadzības riskus, sekmēt sociāli un ekonomiski stabila viduslāņa veidošanos sabiedrībā.” (LR Saeima, 2010, 24) Mērķa argumentācija tomēr ir balstīta nevis uz ES vērtībām – uz cilvēka cieņu vai brīvību, ko nav iespējams īstenot nabadzības vai nevienlīdzības apstākļos, bet gan uz instrumentālu pieeju cilvēkam kā ekonomiskam resursam, jo “sociālā nevienlīdzība ilgtermiņā var būtiski samazināt valsts galvenā resursa – cilvēkkapitāla – ekonomisko potenciālu un izaugsmes iespējas”

(LR Saeima, 2010, 24). Stratēģijas “Latvija 2030” autori norāda uz strukturāliem nevienlīdzības iemesliem, saistību starp augsto ienākumu nevienlīdzību un zemiem tēriņiem sociālajai aizsardzībai, kā arī uz nepieciešamību īstenot kompleksu pieeju īstermiņa nabadzības novēršanai un veidot sociālās programmas, kas atbilst nabadzības un sociālās atstumtības riska grupu vajadzībām. Tomēr dati neliecina par to, ka no stratēģiskā redzējuma izrietētu efektīva rīcībpolitika. Piem., plānu minimālo ienākumu līmeņu sakārtošanai valdība ir konceptuāli atbalstījusi jau 2014. gadā (Labklājības ministrija, 2014), bet joprojām nav radusi iespēju to īstenot. Arī izdevumi sociālajai aizsardzībai joprojām ir zemi gan attiecībā pret IKP, gan kopējā valsts budžeta struktūrā, ja salīdzinām ar vidējiem izdevumiem ES dalībvalstīs (2.1.1. att.).

Līdzīgi var teikt par mērķiem, kas izvirzīti vidējā termiņa attīstības plānošanas dokumentā “Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2014.–2020. gadam” (turpmāk – NAP2020), un to īstenošanu saistībā ar sociālo aizsardzību vai nevienlīdzības un nabadzības mazināšanu (Pārresoru koordinācijas centrs, 2012). Jāuzsver, ka NAP2020 ir tieši saistīts ar Latvijas (finansiālo) ieropeizāciju, jo tā veidošanā ir domāts par ES daudzgadu budžeta (2014–2020) izlietojumu. Kaut arī summārais ienākumu nevienlīdzības S80/S20 kvintīļu attiecību indekss ir minēts starp NAP2020 stratēģiskajiem indikatoriem (kas teorētiski liecina par ienākumu nevienlīdzības mazināšanu kā stratēģisku mērķi), prioritātēs un rīcības virzienos nabadzības un nevienlīdzības mazināšanai ir pakārtota loma. Prioritātē “Cilvēka drošumspēja” svarīgākās ir individuālās drošumspējas stiprināšana (ko valsts nodrošina kopā ar sabiedrību) un vidusšķiras stiprināšana. Ienākumu plaisas un nabadzības mazināšana tiek aplūkotas kopsaistē ar cienīgu darbu, faktiski atstājot bez uzmanības tās iedzīvotāju grupas, kas atrodas ārpus darba tirgus. Nopietna uzmanība ir pievērsta vienīgi bērnu nabadzības mazināšanai. Iespējams, tas ir sekmējais veiksmīgas rīcībpolitikas veidošanu un bērnu nabadzības nozīmīgu mazināšanos no 24,4% 2012. gadā līdz 14,5% 2018. gadā (CSP, 2020). Pievēršoties ekonomikas izrāviena nodrošināšanai, ir piemirsts par sociālās aizsardzības ne mazāk svarīgo lomu, veidojot ar Eiropas vērtībām un mērķiem saskaņotu Latvijas nākotni. Kā norāda politikas zinātniece Feliciana Rajevska, Latvijas politiskā procesa specifika ir “politiskās elites stabilitāte un liela autonomija no elektorāta sociālo reformu realizācijas un lēmumu pieņemšanas procesā, ļoti augsta sabiedrības sadrumstalotības un fragmentētšanās pakāpe. Tas ievērojami apgrūtina sociālā dialoga iespējas un reizē vājina sociālā atbildīguma mehānisma ieviešanu un funkcionēšanu” (Rajevska, 2018, 10). Latvijā trūkst kvalitatīvas publiskas diskusijas par sociālās drošības lomu, nevienlīdzību un nabadzību kā attīstību kavējošām sociālām problēmām.

Līdzās neviennozīmīgi vērtējamiem politikas plānošanas dokumentiem kā pozitīvs solis sociālās politikas tiesiskā ietvara ieropeizācijas virzienā jāuzsver 2014. gadā Latvijas Republikas Satversmes preambulā

nostiprinātie nacionālas valsts darbības pamatprincipi, kas ir balstīti uz svarīgām Eiropas vērtībām – demokrātiju, tiesiskumu un sociāli atbildīgas valsts principu. Šis princips ietver valsts pienākumu nodrošināt cilvēka cieņīgas eksistences minimālos priekšnoteikumus; valsts pienākumu nodrošināt aizsardzību sociāla riska gadījumā; valsts pienākumu rūpēties par sociālo taisnīgumu un cilvēka saistību ar sabiedrību (Kovaļevska, 2018). No šī principa izriet pienākums valstij izstrādāt un īstenot tādu sociālo politiku, kas nodrošina sociālās tiesības un priekšnoteikumus iespēju vienlīdzībai, jo valsts arī tirgus ekonomikas apstākļos uzņemas atbildību par savu pilsoņu labklājību, nevis atstāj to pilnībā pašu pilsoņu rokās. Jāuzsver, ka Latvijā izveidots tiesiskais ietvars neliek nekādus šķēršļus sociāli atbildīgai attīstībai, tāpēc iespējams diskutēt par izpratnes, zināšanu vai politiskās gribas trūkumu, lai atbilstoši rīkotos.

Pozitīvs piemērs ir ģimenes politika, kurā tiek īstenota sociālo ieguldījumu pieeja (Rajevska & Rajevska, 2020). Ņemot vērā iedzīvotāju skaita samazināšanos, novecošanu un zemo dzimstību, kā arī ilgstoši augstos nabadzības rādītājus ģimenēm, kuras audzina trīs un vairāk bērnu, 2017. gadā tika atbalstīta ģimenes valsts pabalsta reforma. Tajā pašā laikā T. Lāce norāda, ka bērni nav tikuši nodalīti kā prioritāra mērķgrupa sociālajā politikā nabadzības mazināšanā. Pētniece konstatē nopietnus trūkumus aktīvās nodarbinātības politikā, kuri kavē paaugstināt vecāku iesaisti darba tirgū un tādējādi uzlabot ģimeņu ar bērniem labklājību. Bērnu nabadzība būtiski tiek mazināta demogrāfijas politikas, nevis sociālās politikas rezultātā (Lāce, 2018). Viens no nozīmīgiem elementiem demogrāfijas politikā ir valsts atbalsta paaugstināšana par otro, trešo un nākamajiem bērniem, tas būtiski samazināja bērnu nabadzības un daudz bērnu ģimeņu nabadzības rādītājus.

Kā nākamais pozitīvais solis jāuzsver 2018. gada nodokļu reforma, kas ievieša zināmu progresivitāti nodokļu iemaksās, mazināja nodokļu slogu zemo ienākumu saņēmējiem (palielinot neapliekamo minimumu, atvieglojumus par apgādājamiem) un nostiprināja minimālās algas palielināšanas plānu. Ļoti būtiski, ka dažu spēku centieni panākt regresivitāti nodokļu sistēmā Saeimas vairākuma atbalstu tomēr neguva. Iespējams, nozīme bija arī aktīvai starptautisko ekspertu un Latvijas speciālistu publiskai diskusijai, aizstāvot progresivitāti nodokļu iemaksās un nodokļu sloga samazināšanu zemo algu saņēmējiem. Tomēr par reformas pozitīvajām sekām vēl pārāgri spriest, jo eksperti ieguvumus zemo algu saņēmējiem vērtēja kā nebūtiskus – algai jābūt tuvu vidējai, lai varētu pilnībā izmantot plānotos atvieglojumus, un pēc būtības zemo algu saņēmējiem maciņā paliek tikai par dažiem eiro vairāk (Dārziņa, 2019).

Pārmaiņas, kurām pievērsta maza sabiedrības uzmanība, nāk lēni un grūti. Latvija joprojām nav pilnībā ratificējusi “Pārskatīto Eiropas Sociālo hartu”, kuru tā parakstīja 2007. gadā un kuru 2013. gadā ratificēja. Hartas 4. pantu par tiesībām uz taisnīgu atalgojumu Saeima ratificēja tikai daļēji. 2020. gadā Latvijā ir otra zemākā minimālā alga visā ES, vēl zemāka tā ir tikai Bulgārijā. Zem 500 eiro sliekšņa minimālā alga ir arī Ungārijā un Rumānijā (turklāt abās tā ir augstāka nekā Latvijā). Pat mūsu kaimiņi lietuvieši un igauņi 2019. gadā ir spējuši pārvarēt 500 eiro minimālās algas sliekšni. Pēc IKP un vidējās algas rādītājiem Latvija ir samērā līdzīgā situācijā, tādēļ rodas jautājums, kas tieši kavē paaugstināt minimālo algu arī Latvijā. Ja Latvijas valdība nopietni vēlas uzlabot dzimstību un mazināt emigrāciju, tad ienākumi, kas ļauj dzīvot ar cieņu, ir ļoti būtiski. Un tas nozīmē tiesības uz taisnīgu atalgojumu arī Latvijas iedzīvotājiem.

Straujāka sociālās politikas eiropeizācija Latvijā un izlēmīgāka rīcība nabadzības un ienākumu nevienlīdzības mazināšanā varētu tikt īstenota jau tuvākajos gados. No vienas puses, to varētu sekmēt “Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2021.–2027. gadam”, ko Saeima pieņēma 2020. gada 2. jūlijā. Plānā ievērotā pieeja un nospraustie stratēģiskie mērķi vieš cerību, ka politikas veidotāju domāšanā ir notikušas nozīmīgas izmaiņas. Pirmo reizi nākotnes orientieri ir nevis ekonomikas izaugsme, bet vienlīdzīgas iespējas, dzīves kvalitāte, zināšanu sabiedrība un atbildīgums vides un demogrāfijas jautājumos. Ekonomika ir instruments šo sabiedrības labklājībai izšķirošo mērķu sasniegšanai, nevis pašmērķis, kam pakārtoti cilvēki, kā tas bija raksturīgs NAP2020 formulējumiem. Virzību prom no neolīberālas pieejas apstiprina arī apņemšanās tuvināt “Latviju Ziemeļvalstu sabiedrības pārvaldības modelim, kas ietver sevī sabiedrības savstarpējo uzticēšanos un rūpes vienam par otru, mērķtiecīgu virzību uz kopīgi izvirzīto mērķu sasniegšanu, sabiedrības solidaritāti un kopējam labumam atvēlēto publisko resursu godīgu, atbildīgu un caurspīdīgu sadali” (NAP2027, 2020, 10).

No otras puses, nozīmīgs piespiedu faktors eiropeizācijas virzienā bija arī 2020. gada vasarā pieņemtie Satversmes tiesas lēmumi trīs lietās, kas ierosinātas pēc tiesībsarga pieteikuma, – par garantētā minimālā ienākuma līmeņa atbilstību Satversmei (ilgstoši 53 eiro, kopš 2020. gada 1. janvāra 64 eiro) (lieta Nr. 2019-24-03¹), par sociālā nodrošinājuma pabalsta apmēra atbilstību nenodarbinātām personām ar invaliditāti un senioriem (kas personām ar invaliditāti kopš bērnības ir 122,69 eiro mēnesī; citām personām ar invaliditāti – 80 eiro mēnesī; personām, kurām ir tiesības uz vecuma pensiju – 64,03 eiro mēnesī) (lieta Nr. 2019-27-03²) un par 128,06 eiro sliekšņa trūcīgas personas atzīšanai par

¹ “Par Ministru kabineta 2012. gada 18. decembra noteikumu Nr. 913 “Noteikumi par garantēto minimālo ienākumu līmeni” 2. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 109. pantam”.

² “Par Ministru kabineta 2009. gada 22. decembra noteikumu Nr. 1605 “Noteikumi par valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta un apbedīšanas pabalsta apmēru, tā pārskatīšanas kārtību un pabalstu piešķiršanas un izmaksas kārtību” 2. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. pantam, 91. panta otrajam teikumam un 109. pantam”.

2.1.1. tabula. Džini koeficients Latvijā un ES (%)

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Latvija	36,2	38,9	35,4	37,5	37,5	35,9	35,1	35,7	35,2	35,5	35,4	34,5	34,5	35,6	35,2
ES-25 (2004–2006), ES-27 (2007–2013) un ES-28 (2013–2020)		30,6	30,3	30,6	31,00	30,6	30,5	30,8	30,5	30,5	31,00	31,00	30,80	30,60	30,80

Avots: CSP, 2019 un Eurostat, 2020.

2.1.2. tabula. Nabadzības riskam pakļauto iedzīvotāju īpatsvars Latvijā un ES (%)

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Latvija	19,4	23,5	21,2	25,9	26,4	20,9	19,0	19,2	19,4	21,2	22,5	21,8	22,1	23,3	22,9
ES-27 (2007–2013) un ES-28 (2013–2020)					16,6	16,4	16,5	16,8	16,8	16,7	17,2	17,3	17,3	16,9	17,1

Avots: CSP, 2019 un Eurostat, 2020.

trūcīgu atbilstību Satversmei (lieta Nr. 2019-25-03³). Visās trīs lietās tika pieņemts lēmums par apstrīdēto tiesību normu neatbilstību Satversmei un uzdots Saeimai un Ministru kabinetam izstrādāt Satversmei atbilstošu regulējumu līdz 2021. gada sākumam. Šajos trīs likumos minētie naudas līdzekļi tika atzīti par nepietiekošiem, lai ar tiem varētu nodrošināt trūcīgai personai tādu dzīvi, kas atbilst cilvēka cieņai. Izmaiņas minimālo ienākumu regulējumā sekmēs izmaiņas arī citos ienākumu līmeņos, jo ienākumiem, kas gūti no algota darba, ir jābūt lielākiem nekā ienākumiem, ko var gūt no sociālās palīdzības, lai cilvēki nezaudētu motivāciju līdzdarboties savas labklājības nodrošināšanā.

Tālāk tiks sniegts ieskats datos, kas parāda nabadzības un nevienlīdzības izplatību Latvijā salīdzinājumā ar citām ES dalībvalstīm, minimālo ienākumu līmeņu neatbilstību pamatvajadzību nodrošināšanai pat minimālā līmenī, un salīdzinoši analizēti valdības izdevumi sociālajai aizsardzībai.

Laiks iet, bet nabadzība un nevienlīdzība paliek stabilas

Līdz šim, paaugstinoties ekonomiskajai labklājībai, paaugstinās arī nabadzības riskam pakļauto iedzīvotāju īpatsvars un/vai ienākumu nevienlīdzība, rādītājiem stabili saglabājoties virs vidējiem ES rādītājiem (2.1.1. tabula; 2.1.2. tabula). Tas nozīmē, ka trūcīgākie iedzīvotāji

no ekonomikas attīstības iegūst mazāk nekā vidēju un labu algu peļņošie. Džini koeficients, kurš ir starptautiski visbiežāk izmantotais rādītājs, kas raksturo ienākumu nevienlīdzību, Latvijā nozīmīgi pārsniedz ES vidējos rādītājus (2.1.1. tabula). Jāatceras, ka Eiropa ir pasaules reģions ar zemāko ienākumu nevienlīdzību. Piem., arī OECD valstīs ārpus ES nevienlīdzības rādītāji ir augstāki – ASV un Turcijā ap 40, savukārt Čīlē un Meksikā – 46 (OECD, 2020).

Teorētiski valsts sociālās politikas veidošanas izejas punkts ir cilvēka cienīgas dzīves un darba vides radīšana, pamatojoties uz valsts ekonomikas iespējām un atbilstoši sabiedrības vērtību sistēmai (Nacionālā enciklopēdija, 2020). Par ieropeizāciju sociālajā jomā liecina efektīva valsts rīcība ienākumu nevienlīdzības mazināšanā un nabadzības novēršanā. Valsts iespējas panākt būtisku nabadzības riskam pakļauto iedzīvotāju samazinājumu ar tās rīcībā esošiem instrumentiem labi parāda nabadzības riskam pakļauto iedzīvotāju īpatsvara rādītāji ES dalībvalstīs pirms un pēc sociālajiem transfertiem (2.1.3. tabula). Par Latvijā nepietiekoši izmantotām valsts iespējām efektīvi mazināt nabadzību liecina tas, ka pirms sociālajiem transfertiem nabadzības riskam pakļauto iedzīvotāju īpatsvars Latvijā ir zem ES valstu vidējā, bet pēc tiem – virs. Piem., 2018. gadā pirms sociālajiem transfertiem nabadzības riskam pakļauto iedzīvotāju īpatsvars ES vidēji bija 43,6%, kamēr Latvijā tikai 39,1%. Kaut arī Latvijā pēc sociālajiem transfertiem tas nozīmīgi samazinājās (no 39,1% līdz 23,3%), vidēji ES

³ Ministru kabineta 2010. gada 10. marta noteikumu Nr. 299 "Noteikumi par ģimenes vai atsevišķi dzīvojošas personas atzīšanu par trūcīgu" 2. punkta vārdu "ja tās vidējie ienākumi katram ģimenes loceklim mēnesī pēdējo triju mēnešu laikā nepārsniedz 128,06 euro" atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 109. pantam.

2.1.3. tabula. Nabadzības riska rādītāji pirms un pēc sociālajiem transfertiem

GEO/TIME	1995 (pirms)	1995 (pēc)	2000 (pirms)	2000 (pēc)	2005 (pirms)	2005 (pēc)	2010 (pirms)	2010 (pēc)	2015 (pirms)	2015 (pēc)	2018 (pirms)	2018 (pēc)
ES (ES15-1995, ES25-2004, ES27-2007, ES28-2013, ES27-2020)						16	43,6	16,5	44,7	17,3	43,6	17,1
EKK dibinātājvalstis												
Beļģija	42	16	40	13	41,9	14,8	41,3	14,6	43,3	14,9	41,9	16,4
Vācija	38	15	39	10	43,3	12,2	43,9	15,6	43,9	16,7	42	16
Francija	42	15	41	16	44,6	13	44,5	13,3	44,3	13,6	45,7	13,4
Itālija	40	20	42	18	43,2	19,2	44	18,7	46	19,9	45,8	20,3
Luksemburga	40	12	39	12	40,6	13,7	45	14,5	44,7	15,3	46	18,3
Nīderlande	38	11	35	11	36,7	10,7	36,9	10,3	39,1	11,6	37,9	13,3
Baltijas valstis												
Latvija			45	16	40,3	19,4	44,8	20,9	40,9	22,5	39,1	23,3
Lietuva			40	17	42	20,5	49	20,5	42,8	22,2	41,8	22,9
Igaunija			42	18	38,9	18,3	40,8	15,8	39,4	21,6	38,7	21,9
Skandināvu labklājības modeļa valstis												
Dānija		10			37,9	11,8	39,3	13,3	40,6	12,2	39,2	12,7
Somija			32	11	40,4	11,7	40,7	13,1	43,4	12,4	43,2	12
Zviedrija					41,5	9,5	43,9	14,8	44,7	16,3	44,3	16,4
Norvēģija					37,9	11,4	38,6	11,2	40,3	11,9	42,5	12,9

Autores veidota tabula, izmantojot Eurostat 2020c, 2020d datus.

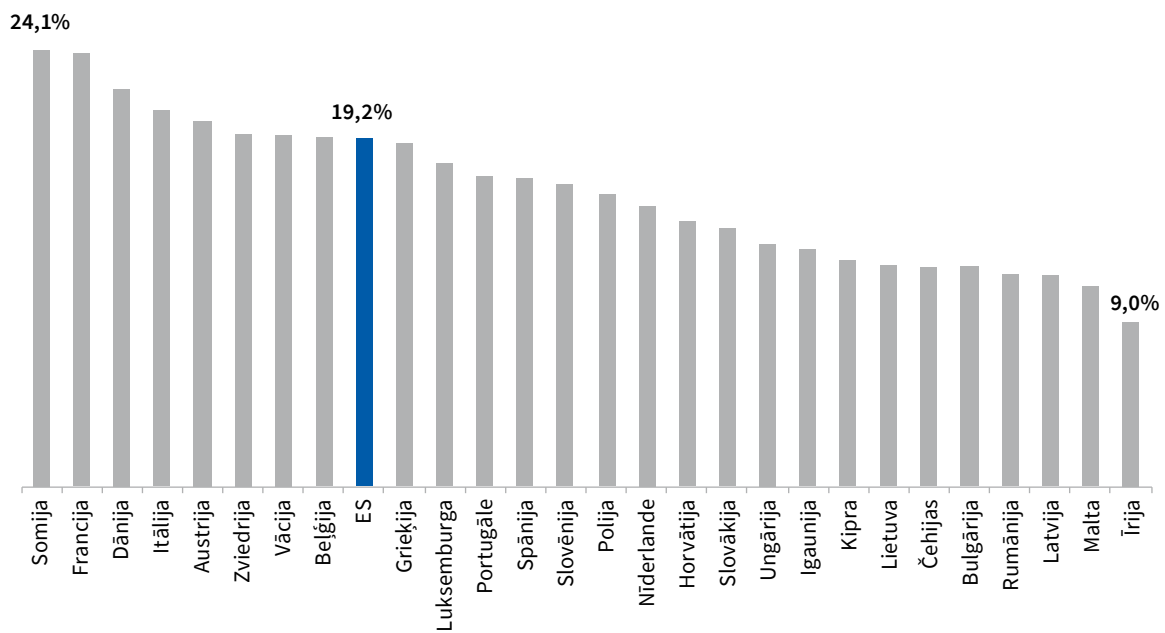
valstīs šis samazinājums ir daudz nozīmīgāks (no 43,6% līdz 17,1%) (2.1.3. tabula, salīdzinājumam izmantoti ES vidējie rādītāji, EKK dibinātājvalstu, Skandināvijas labklājības modeļa valstu un Baltijas valstu rādītāji). Piem., Somijā nabadzības riskam pakļauto iedzīvotāju īpatsvars pirms sociālajiem transfertiem 2018. gadā bija 43,2%, par 4% lielāks nekā Latvijā, bet pēc sociālajiem transfertiem – gandrīz divreiz mazāks (tikai 12%) (Eurostat, 2020c, d).

Absolūtos skaitļos sociālās aizsardzības budžets Latvijā ik gadu pieaug un ir dubultojies, salīdzinot ar 2006. gadu (Centrālā statistikas pārvalde, 2019). Tomēr

šo izdevumu proporcija attiecībā pret IKP ir un paliek viena no zemākajām ES. 2018. gadā vidēji ES-28 sociālās aizsardzības izdevumi bija 18,6% no IKP, kamēr Latvijā 11,6%⁴ (2.1.1. att.) (Eurostat, 2020b). Ienākumu sliksnis, kas dod tiesības saņemt sociālo palīdzību, ir neadekvāti zems. Arī sociālā palīdzība ir nepietiekoša, turklāt ar zemu pārklājumu (World Bank, 2013; ESPN, 2015). Pasaules Bankas pētījumā norādīts, ka 40% sociālās palīdzības saņēmēju to saņēmuši tikai vienu reizi un īsu laika posmu. Turklāt atbalsts varēja būt dāsnāks (World Bank, 2013). Arī Eiropas Sociālās politikas tīkla analizē par minimālajiem ienākumu līmeņiem no

⁴ Pastāv atšķirības Eurostat un Latvijas Centrālās statistikas pārvaldes datus. CSP mājaslapā norādīts, ka 2018. gadā sociālās aizsardzības izdevumi bijuši 15% no IKP (skat. <https://www.csb.gov.lv/lv/statistika/statistikas-temas/socialie-procesi/sociala-drosiba/meklet-tema/2611-socialas-aizsardzibas-izdevumi-2018-gada>).

2.1.1. attēls. Vispārējie valdību izdevumi sociālajai aizsardzībai (2018) (% no IKP)

Avots: Eurostat, 2020b.

35 aplūkotajām valstīm Latvija minēta starp 14 valstīm, kur minimālie ienākuma līmeņi tika vērtēti kā neadekvāti. Tikai piecas valstis (Čehija, Kipra, Islande, Lihtenšteina, Nīderlande) tika atzītas kā sociālās palīdzības ziņā dāsnas, nodrošinot cilvēka cienīgu un adekvātu ienākumu aizvietošanu (ESPN, 2015). Uz nepietiekošu rīcību nabadzības un sociālās atstumtības novēršanā ilgstoši ir norādījuši arī vietējie eksperti (piem., Bela, 2013; Bela, 2018; Lāce, 2012; Rajevska, 2018 u. c.).

Līdz šim būtiskākā problēma nabadzības mazināšanā un pietiekošas sociālās aizsardzības nodrošināšanā ir saistīta ar neadekvātu minimālo ienākumu līmeņu noteikšanu, kā arī izstrādāto risinājumu neieviešanu. Konceptija "Par minimālā ienākuma līmeņa noteikšanu" apstiprināta valdībā 2014. gadā (Labklājības ministrija, 2014), bet līdz šim tās ieviešanā ir sperti minimāli soļi. Minimālie ienākumu līmeņi – garantētā minimālā ienākuma (GMI) līmenis (53 eiro mēnesī, bet kopš 2019. gada 64 eiro) un trūcīgas personas ienākumu līmenis (128,06 eiro) pēc būtības nav pārskatīti kopš 2009. gada. Trūcīgas personas ienākumu līmenis atbilst 17% no ienākumu mediānas 2019. gadā, bet GMI ir 8,5% no ienākumu mediānas 2019. gadā, kas ir tikai dažus eirocentus virs absolūtās nabadzības sliekšņa. Gan GMI, gan trūcīgas personas ienākumu līmenis ir pārāk zemi, lai nodrošinātu pamatvajadzības un cilvēka cienīgas eksistences minimālus priekšnoteikumus. Šie līmeņi noteikti bez konkrētas, pamatotas metodoloģijas. Satversmes tiesa norādīja, ka "GMI līmeņa noteikšana ir jautājums, kas saistīts ar valsts pienākumu izveidot tādu sociālās drošības sistēmu, kura nodrošina cilvēka cieņas aizsardzību, sociālekonomisko atšķirību izlīdzināšanu un valsts

ilgtspējīgu attīstību" (Satversmes tiesa, 2020). Līdzīgi var teikt arī par citiem minimālo ienākumu līmeņiem – šobrīd tie nenodrošina neko no iepriekš minētā.

Lai ilustrētu, cik lielā mērā 128,06 eiro sliekšnis ir novecojis šo gadu laikā, kā ir augušas dzīves izmaksas, cik milzīgas un arvien pieaugošas ir atšķirības starp ienākumiem zemākajā un augstākajā ienākumu kvintilē, nodrīgāka ir statistika par iedzīvotāju sniegto pašvērtējumu un to, cik naudas vienam cilvēkam viņu mājsaimniecībā vajadzētu, lai savilktu galus, un kāds reāli ir viņu rīcībā esošais ienākums (2.1.4. tabula). Atšķirības nepieciešamajos un rīcībā esošajos ienākumos mājsaimniecībām zem nabadzības riska sliekšņa uzskatāmi ilustrē atbalsta nepieciešamību mājsaimniecību vajadzību apmierināšanai jau pie nabadzības riska sliekšņa, kas ir 60% no ienākumu mediānas valstī. "Plāns minimālo ienākumu atbalsta sistēmas pilnveidošanai 2020.–2021. gadam" (2019) paredz noteikt trūcīgas personas ienākumu kritēriju 40% apmērā no ienākumu mediānas valstī (198 eiro), savukārt GMI līmeni noteikt 50% apmērā no trūcīgas personas ienākumu līmeņa (99 eiro). Nebūtu pieļaujams, ka valsts uzskata par pieņemamu noteikt atbalstu visgrūtākajā situācijā nonākušajiem iedzīvotājiem tikai 13,5% apmērā no ienākumu mediānas (rēķinot pēc 2019. gada datiem, kur ienākumu mediāna bija 751 eiro). Ņemot vērā, ka 99 eiro nenodrošina pat veselīgu pārtiku minimālā apmērā, bet citi sociālā atbalsta veidi nedarbojas savstarpēji papildinoši, GMI nebūs pietiekošs, lai varētu nodrošināt trūcīgai personai tādu dzīvi, kas atbilst cilvēka cieņai. 99 eiro atbilst nabadzības riskam pakļautu mājsaimniecību rociņai uz vienu cilvēku 2009. gadā, bet noteikti nevar

nodrošināt pamatvajadzības 10 gadus vēlāk. Centrālās statistikas pārvaldes dati par mājsaimniecību rīcībā esošo ienākumu un zemāko nepieciešamo ienākumu uz personu mājsaimniecībā sniedz ieskatu pašreizējo un nepieciešamo ienākumu un izdevumu apjomā, kas ļauj kritiskāk palūkoties uz plānu minimālo ienākumu

līmeņu sakārtošanai. Vienlaikus dati uzskatāmi ilustrē plaisu starp iedzīvotājiem ar zemākajiem un augstākajiem ienākumiem – kamēr subjektīvais vērtējums par zemākajiem nepieciešamajiem ienākumiem atšķiras nepilnas divas reizes, reālie rīcībā esošie ienākumi atšķiras gandrīz septiņas reizes (2.1.4. tabula).

2.1.4. tabula. Mājsaimniecību zemāko nepieciešamo neto ienākumu, lai spētu savilkt galus kopā, un mājsaimniecību rīcībā esošo ienākumu salīdzinājums (eiro)

	Visas mājsaimniecības	Mājsaimniecības zem nabadzības riska sliekšņa	1. kvintiļu grupa	2. kvintiļu grupa	3. kvintiļu grupa	4. kvintiļu grupa	5. kvintiļu grupa
2009							
Zemākais nepieciešamais neto ienākums (eiro)	394,9	304,57	277,55	326,1	372,96	438,03	572,84
Rīcībā esošais ienākums (eiro)	302,88	99,3	100,2	201,97	258,58	355,26	667,69
2010							
Zemākais nepieciešamais neto ienākums (eiro)	366,42	277,82	261,23	321,02	352,42	403,19	529,68
Rīcībā esošais ienākums (eiro)	212,86	69,79	70,42	141,95	181,73	249,68	469,26
2011							
Zemākais nepieciešamais neto ienākums (eiro)	382,15	290,49	285,62	327,95	377,67	411,06	551,98
Rīcībā esošais ienākums (eiro)	285,7	88,59	96,85	194,31	257,22	337,89	620,26
2012							
Zemākais nepieciešamais neto ienākums (eiro)	398,97	301,87	284,12	338,17	377,93	448,7	588,11
Rīcībā esošais ienākums (eiro)	304,51	100,98	104,51	199,09	259,78	351,55	681,25
2013							
Zemākais nepieciešamais neto ienākums (eiro)	431,03	330,57	307,24	385,76	396,77	479,81	625,78
Rīcībā esošais ienākums (eiro)	319,9	109,94	111,88	208,63	272,1	371,99	701,33
2014							
Zemākais nepieciešamais neto ienākums (eiro)	452,39	343,7	318,03	388,86	444,91	489,65	658,29
Rīcībā esošais ienākums (eiro)	353,99	130,02	124,93	227,58	295,01	412,66	779,67

2015							
Zemākais nepieciešamais neto ienākums (eiro)	482,71	365,93	339,12	406,94	459,36	532,05	718,26
Rīcībā esošais ienākums (eiro)	386,91	147,83	135,15	245,13	317,36	449,16	847,02
2016							
Zemākais nepieciešamais neto ienākums (eiro)	509,79	389,4	358,63	436,03	486,48	566,48	724,34
Rīcībā esošais ienākums (eiro)	416,5	165,9	149,51	256,89	340,16	483,31	895,6
2017							
Zemākais nepieciešamais neto ienākums (eiro)	509,34	401,89	359,81	445,64	493,57	564,76	710,51
Rīcībā esošais ienākums (eiro)	437,11	172,04	153,71	266,14	359,5	514,33	941,57
2018							
Zemākais nepieciešamais neto ienākums (eiro)	555,49	443,74	414,34	469,64	546,95	616,39	753,7
Rīcībā esošais ienākums (eiro)	488,84	186,98	162,36	285,17	401,18	572,41	1 076,25

Avots: Centrālā statistikas pārvalde, 2020.

Iedzīvotāju attieksmes pret sociālajiem jautājumiem

Latvija ir starp valstīm ar augstu tautas attīstības indeksu un ir iekļāvusies divos attīstīto valstu "klubiņos" – Eiropas Savienībā un OECD, tātad ar pietiekoši augstiem labklājības rādītājiem pasaules mērogā. Tāpēc pievēršis uzmanību arī daudzu pētnieku uzdotajam jautājumam – kāpēc dažās bagātās demokrātiskās valstīs sociālā politika ir dāsnāka nekā citās, meklējot skaidrojumu tam, kāpēc sociālās politikas jomā ieropeizācija Latvijā notiek vārdos, bet ne gluži darbos.

Tiek uzskatīts, ka sociālās politikas dāsnumu ietekmē galvenokārt divi faktori. Viens ir ideoloģija, ticējumu sistēmas, kultūra un vērtības, kas pastāv konkrētajā sabiedrībā. Otrs ir kolektīvie politiskie aktori, kas tajā darbojas (Eppard et al., 2017). Socializācijas gaitā mēs pieņemam savas sabiedrības domāšanu un vērtības tādā mērā, ka kļūst neiespējami domāt citādi, jo tas būtu, Noema Čomska vārdiem, "ārpus mūsu domājamās domas rāmja" (Eppard et al., 2017, 10). Piem., domāšana, kas ir iecietīga pret augstiem nabadzības rādītājiem un attaisno ienākumu nevienlīdzību kā normālu kapitālisma sabiedrībā, un uzskata, ka ikvienam ir vienādas

iespējas sasniegt labklājību paša spēkiem, noved pie nevienlīdzības nostiprināšanā sabiedrībā, kas pie citādas domāšanas par nabadzību un nevienlīdzību varētu arī būt pavisam citādāka.

Pārskata par tautas attīstību vajadzībām veiktā aptauja parāda, ka šobrīd gandrīz trešdaļa Latvijas iedzīvotāju (28,5%) uzskata, ka galvenais iemesls, kāpēc cilvēki dzīvo trūkumā, ir tas, ka viņi ir slinki un bez gribasspēka. Līdzīgi – arī gandrīz trešdaļa iedzīvotāju (27,5%) uzskata, galvenais iemesls, kāpēc cilvēki dzīvo trūkumā, ir tas, ka sabiedrība nav taisnīga. Tiesa, gandrīz piektā daļa (13%) nepiekrīt nevienam no piedāvātiem skaidrojumiem vai nav izlēmuši par savu viedokli šajā jautājumā (5%) (2.1.5. tabula). Dati varētu liecināt par to, ka sabiedrībā arvien vairāk nostiprinās piekšstats par cilvēka gribasspēka un darba lomu savas labklājības veidošanā. Šādas atbildes jautājumā par nabadzības cēloņiem liecina par to, ka sabiedrībai trūkst izpratnes par nabadzības strukturālajiem cēloņiem, kas iebūvēti sabiedrībā kā sistēmā. Ļoti satraucoši ir tas, ka gandrīz trešdaļa Latvijas iedzīvotāju dzīvo aizspriedumos pret cilvēkiem, kas dzīvo trūkumā, vainojot viņus pašu nabadzībā. Neapšaubāmi, daudzos individuālos gadījumos var runāt par cilvēka nevēlēšanos ieguldīt pūles, lai uzlabotu savu

2.1.5. tabula. Latvijas iedzīvotāju viedokļi par trūkuma iemesliem (N = 999)

Kāpēc, Jūsuprāt, ir cilvēki, kas dzīvo trūkumā? Kurš no šiem četriem viedokļiem vislabāk atbilst Jūsējam?

Viņiem nav veicies	Tāpēc, ka viņi ir slinki un bez gribasspēka	Mūsu sabiedrībā pastāv liela netaisnība	Tā ir neatņemama progresa sastāvdaļa	Neviens no šiem	Grūti pateikt/ NA
9,5%	28,5%	27,5%	16,1%	13,2%	5,1%

Avots: Aptauja pārskatam par tautas attīstību, 2020.

2.1.6. tabula. Ienākumu testēto pašvaldības sociālās palīdzības pabalstu saņēmēju raksturojums pēc ģimenes sastāva, 2018. gada dati

Teritorija	Ienākumu testētie pašvaldības sociālās palīdzības pabalsti – kopā: izlietotie līdzekļi	Ienākumu testētie pašvaldības sociālās palīdzības pabalsti – kopā: personu skaits	No tiem: bērni	No tiem: pensijas vecuma personas	No tiem: pilngadīgas personas ar invaliditāti	No tiem: pilngadīgas strādājošas personas, tai skaitā veic algotos pagaidu sabiedriskos darbus	No tiem: pilngadīgas nestrādājošas personas, neskaitot personas bērna kopšanas atvaļinājumā
Pilsētas:	15 235 012	53 277	8670	25 479	6962	4560	7700
Novadi:	10 181 073	71 924	18 025	24 324	7712	6805	16 768
KOPĀ	25 416 085	125 201	26 695	49 803	14 674	11 365	24 468

Avots: LR Labklājības ministrija (2019). Valsts statistikas pārskatu kopsavilkums. Pārskati par sociālajiem pakalpojumiem un sociālo palīdzību pašvaldībā 2018. gadā.

labklājību. Tomēr, ja ņem vērā, ka nabadzības riskam pakļauto iedzīvotāju rādītāji pirms sociālajiem transferiem Latvijā ir zemāki nekā vidēji Eiropā, bet pēc tiem – augstāki (jo valsts ienākumu atšķirību izlīdzināšanā iegulda salīdzinoši mazāk nekā citas ES dalībvalstis), ir grūtāk apgalvot, ka nabadzība ir tikai cilvēku individuāla slinkuma problēma. Arī statistika par cilvēkiem, kuri Latvijā 2018. gadā saņēmuši ienākumu testētu sociālo palīdzību savās pašvaldībās (tātad ietver cilvēkus, kas atzīti par trūcīgiem vai maznodrošinātiem), parāda, ka pilngadīgas darbaspējīgas personas, kuras patiešām varētu pašas ieguldīt vairāk pūļu savas labklājības celšanā, ir tikai apmēram ceturtdaļa (2.1.6. tabula). Vai tiešām bērni, seniori un cilvēki ar invaliditāti, kuri saņēma pabalstus, ir uzlūkojami par nabadzīgiem sava slinkuma un gribasspēka trūkuma dēļ? Arī sākumā minētajā pētījumā konstatēts, ka Latvija ir starp valstīm, kur vecāku rocība nosaka nākamās paaudzes labklājības līmeni lielākā mērā nekā viņu pašu pūles (UNDP, 2019).

Vienlaicīgi 89% Latvijas iedzīvotāju ienākumu atšķirības vērtē kā pārāk lielas. 82% uzskata, ka valdības

pienākums ir samazināt ienākumu atšķirības cilvēkiem ar augstiem un zemiem ienākumiem. Turklāt šādi domā lielāks īpatsvars lauku novadu iedzīvotāju nekā Rīgā vai citās pilsētās dzīvojošie. Neskatoties uz to, ka gandrīz trešā daļa uzskata, ka cilvēku trūkumā vainojams viņu slinkums, tikai 12,8% domā, ka nabadzīgo pabalstiem valdībai būtu jātērē mazāk. Vidsānākie pret pabalstiem ir rīdnieki – tikai 7,2% uzskata, ka valdībai jātērē mazāk, un 79,7% nepiekrīt tādām uzskatam.

Kopumā jāsecina, ka iedzīvotāji augstas ienākumu atšķirības gandrīz vienprātīgi vērtē negatīvi (uzsvēsim – 89%) un sagaida valdības rīcību šo atšķirību mazināšanā. Tātad kolektīvie politiskie aktori – Saeima un Ministru kabinets – nerīkojas atbilstoši iedzīvotāju vairākuma pārlicībai. Jādomā, kā iedzīvotāju attieksme nevienlīdzības jautājumā varētu motivēt lēmumu pieņēmējus vai radīt spiedienu, lai viņi to nopietni ņemtu vērā. Nabadzības jautājumā ir sarežģītāk. Kaut arī vairākums iedzīvotāju nepiekrīt uzskatam, ka pašreizējie valdības izdevumi nabadzīgāko cilvēku atbalstam ir pārāk lieli (un arī statistika parāda, ka tie ir vieni no zemākajiem ES), tomēr

dažādība viedokļos par nabadzības cēloņiem un salīdzinoši lielais īpatsvars iedzīvotāju, kuri vaino nabadzīgos cilvēkus vai kuriem trūkst viedokļa šajā jautājumā, liecina par nepieciešamību plašāk diskutēt par nabadzības strukturālajiem un individuālajiem cēloņiem. Eiropas vērtības un Latvijas attīstības dokumentos deklarētie mērķi ir īstenojami tikai ar spēcīgu sabiedrības atbalstu un spiedienu uz lēmumu pieņēmējiem.

Secinājumi

Šodienas attieksmes un politiskie lēmumi veido rītdienas dzīves kvalitāti. Ja vēlamies doties eiropeiskas sociālās politikas virzienā un panākt, ka no ekonomiskās attīstības iegūst visi Latvijas iedzīvotāji, tad ir ļoti būtiski pieņemt lēmumus, kas ved šajā virzienā. Ja vēlamies būt sabiedrība, kurā ienākumu atšķirības starp iedzīvotājiem ar augstiem un zemiem ienākumiem ir mērenas un kurā vecāku rocība nenosaka bērnu nākotnes iespējas,

tad ir ļoti svarīgi pieņemt tādus lēmumus, kas nodrošina lielāku iespēju vienlīdzību. Ja skatāmies uz jaunākās paaudzes dzīves iespējām un nākotni Latvijā, patlaban noteicošs rādītājs ir tas, vai jaunais cilvēks nāk no turīgas vai maznodrošinātas ģimenes, Rīgas vai attālas lauku teritorijas. "Latvijas Nacionālajā attīstības plānā 2021.–2027. gadam" pirmo reizi sociālā iekļaušana ir izvirzīta kā atsevišķs rīcības virziens, un kā atsevišķs mērķis rīcības virzienā "Stipras ģimenes paaudzēs" ir izvirzītas vienlīdzīgas iespējas bērniem neatkarīgi no ģimenes sociālā stāvokļa. Ja lēmumu pieņēmēji Saeimā un valdībā atradīs politisko gribu šos mērķus ieviest dzīvē un pilsoniskā sabiedrība raudzīsies, lai šī politiskā apņemšanās tiek īstenota, Latvijai ir cerības tuvākajā desmitgadē pieredzēt būtisku ieropeizāciju sociālo jautājumu risinājumā – nozīmīgi mazināt nabadzības riskam pakļauto iedzīvotāju īpatsvaru, mazināt ienākumu plaisu starp turīgākajiem un trūcīgākajiem Latvijas cilvēkiem un jaunajai paaudzei nodrošināt vienlīdzīgākas iespējas būt savas dzīves un labklājības veidotājiem.

Galvenās atziņas. Svarīgākie uzdevumi

Atziņas

Kaut arī sociālā politika joprojām ir katras dalībvalsts kompetence, kopš tūkstošgades mijas arī sociāliem jautājumiem ES politikas darba kārtībā pievērsta arvien lielāka uzmanība. 2000. gadā ES Padome Lisabonā apstiprināja atklātās koordinācijas metodi (AKM) nabadzības un sociālās atstumtības novēršanai. Eiropas stratēģijā gudrai, ilgtspējīgai un iekļaujošai izaugsmei "Eiropa 2020" (2010) pirmo reizi par vienu no attīstības stratēģiskajiem mērķiem ir izvirzīta nabadzības samazināšana. Bet 2017. gadā Gēteborgas sociālajā samītā dalībvalstis vienojās par ES sociālo tiesību pīlāru. Tomēr Latvijā sociālie jautājumi vienmēr palikuši otrajā plānā, par ko liecina zemais izdevumu īpatsvars sociālajai aizsardzībai, un rezultātā ienākumu nevienlīdzība un nabadzības riskam pakļauto iedzīvotāju īpatsvars Latvijā ir augstāki par vidējiem rādītājiem ES. Līdz šim ir trūcis politiskās gribas nodrošināt cilvēka cieņai atbilstošu sociālo aizsardzību un sakārtot minimālos ienākumu līmeņus.

Svarīgākie uzdevumi

Pirms sociālajiem transfertiem nabadzības rādītāji Latvijā ir līdzīgi vai zemāki nekā citās ES dalībvalstīs. Būtu svarīgi panākt, ka tie ir līdzīgi vai zemāki nekā vidēji ES arī pēc sociālajiem transfertiem. Tas nozīmē, ka valstij sociālajā aizsardzībā ir jāiegulda vairāk līdzekļu. 2020. gada vasarā trīs Satversmes tiesas spriedumi ir par minimālo ienākumu līmeņu neatbilstību Satversmei un cilvēka cieņas principam. Valdība būs spiesta atrast nepieciešamos līdzekļus, lai 2014. gadā izstrādātos un regulāri atliktos plānus pilnveidotu un ieviestu dzīvē.

2.2. Kopējās lauksaimniecības politikas iespējas un izaicinājumi Latvijas laukiem

Aija Zobena

Ievads

Kopš pagājušā gadsimta 90. gadiem, kad Latvija atguva neatkarību un sākās vērienīgs sociālekonomisko transformāciju process, kura gaitā izveidojās jauna politiskā iekārta, un kad no padomju valsts centralizētās ekonomikas sistēmas sabiedrības ekonomiskā dzīve pārkārtojās uz tirgus principiem un veidojās tai atbilstoša sociālā struktūra, nenorimst diskusijas par lauksaimniecības un lauku vietu un lomu pagātnē, tagadnē un nākotnē. No romantizētiem priekšstatiem par “latviešiem kā arāju tautu”, “sviesta un bekona eksportā balstītu plaukstošu tautsaimniecību” drīz pēc privātīpašuma uz zemi restitūcijas uz “lauksaimniecības kā biznesa” un “lauksaimniecības kā dzīvesveida” pretnostatījumu, kas ir aktuāls arī trīsdesmit gadus pēc kolhozu sistēmas sabrukuma, un uz privātīpašumu un tirgu balstītās ekonomiskās sistēmas nostiprināšanos lauksaimnieciskās ražošanas sektorā. Ir mainījusies šo diskusiju retorika, bet nemainīga ir dažādu laukos dzīvojošu un strādājošu sociālo grupu interešu pretnostatīšana.

Kas ir mainījies lauku un lauksaimnieciskās ražošanas diskursā pēc Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā (ES), kuras Kopējā lauksaimniecības politika (KLP) ne tikai prasa lielu daļu ES budžeta, bet ir arī pastāvīgs diskusiju starp dalībvalstīm objekts? Lauksaimniecības un kohēzijas izdevumu daļa ES budžetā 2014.–2020. gadā veido aptuveni 70% no kopsummas, tieši KLP un zivsaimniecībai 2020. gadā paredzēti 39% (European Commission, 2020). Kā eiropeizācija ietekmējusi lauksaimnieciskās ražošanas resursu struktūru un to izmantošanas efektivitāti? Kas mainījies Latvijas lauku dzīvē kopš iestāšanās ES? “Lauku attīstības programmas 2014.–2020. gadam” finansējuma apjoms ir 1,5 miljardi eiro (ZM, 2020). Vai šie līdzekļi ir notērēti, apgūti vai arī ieguldīti nākotnes izaugsmei?

Lauki un lauksaimniecība globālā kontekstā

Saskaņā ar ANO datiem tikai 2007. gadā pilsētu iedzīvotāju īpatsvars pasaulē pārsniedza 50% un vēl joprojām daudzās valstīs lielākā daļa cilvēku dzīvo laukos. Saskaņā ar jaunākajiem pieejamajiem datiem 2018. gadā jau 55% pasaules iedzīvotāju ir pilsētnieki (United Nations, 2019). Latvijā vēl joprojām apmēram trešā daļa iedzīvotāju ir laucinieki (2.2.1. attēls).

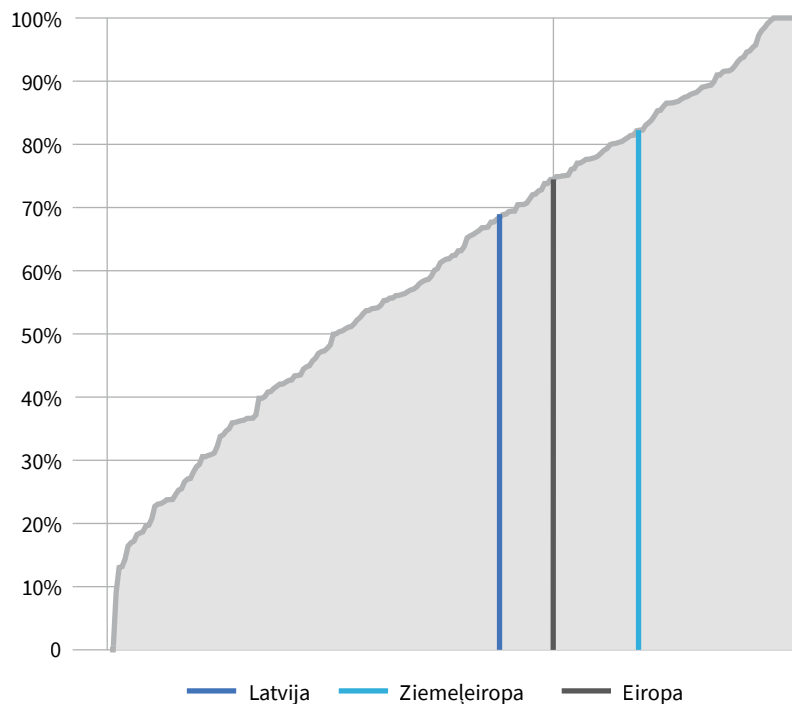
Urbanizācijas procesi, kas paātrinājās līdz ar industriālās ražošanas attīstību, tikai 20. gadsimta otrajā pusē līdz ar globalizāciju skāra arī attālākos zemeslodes nostūrus. Šajā laikā nozīmīgas izmaiņas notika arī attīstītajās valstīs. Lai gan šajās valstīs lauku iedzīvotāju īpatsvars strauji saruka, vēl joprojām lielākajai to daļai nodarbošanās un iztikas avots bija lauksaimnieciskā ražošana un mežsaimniecība, tādēļ gan dabaszinātnieku, gan sociālo zinātnieku izpētes objekts laukos bija lauksaimniecība – augstāka kultūraugu un lauksaimniecības dzīvnieku produktivitāte, jaunas ražošanas tehnoloģijas un ražošanas organizācijas ekonomiskās efektivitātes paaugstināšana. Sabiedrībā dominēja stereotipi par laukiem kā klusu miera ostu, kurā saglabājusies neskarāta dabas vide, tradicionālās vērtības un valda atpalcība sadzīvē, dažādu pakalpojumu pieejamība ir ierobežota.

Situācija mainījās 20. gadsimta pēdējās desmitgadēs līdz ar globalizāciju un jaunu lauksaimnieciskās ražošanas intensifikācijas pakāpi, kad ievērojami paplašinājās ar lauku dzīvi saistīto problēmu loks. Jaunajās attīstības valstīs Dienvidaustrumāzijā, Āfrikā sākās strauja industrializācija, darba un peļņas meklējumos arvien vairāk cilvēku pārcēlās no laukiem uz pilsētām, augot dzīves līmenim un pieprasījumam pēc pārtikas, arī šajās valstīs sākās intensīva lauksaimniecības attīstība. Attīstītajās valstīs lauku attīstībā iezīmējās tendences, kas turpinās vēl joprojām – vides un lauksaimniecības (*agri-environmental sector*), lauksaimnieciskās ražošanas un pārtikas ķēžu (*agri-food sector*) tuvināšanās. Sabiedrībā pieauga bažas par vides stāvokli, interese par pārtikas kvalitāti un drošību, kuru rezultātā strauji palielinājās pieprasījums pēc ekoloģiski tīras un tādas produkcijas, kas ražota, nekaitējot videi. Patērētāju izvēle pārtikas preču veikalā (un citu lauksaimniecības produktu jomā) arvien vairāk tiek saistīta ar godīgas tirdzniecības, dzīvnieku labturības, īpašas ģeogrāfiskas izcelsmes pārtikas un lauksaimniecības produktiem, piem., vīniem un sieriem, kā arī vides un bioloģiskās daudzveidības aizsardzības jautājumiem (Busch, 2016). Lai gan ES jaunajās dalībvalstīs iedzīvotāju pirktspēja ir zema un vide ir samērā labā stāvoklī pēc ražošanas krituma lauksaimnieciskās ražošanas sektora restrukturizācijas gaitā, tomēr būtiskas pārmaiņas lauksaimniecības pārtikas piegādes ķēdēs notiek arī šeit (Gorton, White, 2007), tai skaitā – Latvijā.

Kopējā tautsaimniecības struktūrā attīstītajās valstīs pēdējās desmitgadēs samazinās lauksaimniecības sektora loma – sarūk lauksaimniecības daļa nacionālajā kopproduktā. Lauku ekonomiskajā dzīvē arvien lielāku

2.2.1. attēls.

Pilsētas iedzīvotāju īpatsvars Latvijā, Ziemeļeiropā (%) un Eiropā

Avots: <https://population.un.org/wup/Country-Profiles/Plots/Latvia/ProportionUrbanAllCountries.svg>

nozīmi iegūst citas ar lauksaimniecību saistītās nozares (tehniskas tirdzniecība un remonts, pārtikas un tehnisko kultūru pārstrāde, tūrisma pakalpojumi u. c.), savukārt primārās lauksaimnieciskās ražošanas – pārtikas un izejvielu ražošanas – īpatsvars samazinās. Līdz ar to mainās arī zemnieku saimniecības ienākumu un zemes izmantojuma struktūra, nodarbinātības struktūra laukos. Ienākumu diversifikācija (dažādošana) lauku mājsaimniecībās palielina to ilgtspēju, jo līdztekus lauksaimnieciskajai ražošanai, kas ir sezonāla un saistīta ar dažādiem riskiem (mainīgi laika apstākļi, augu un dzīvnieku slimības, kaitēkļi u. c.), attīstās nodarbinātības iespējas, kas sniedz stabilākus ienākumus visa gada garumā, – mājražošana, amatniecība, tradicionālo pārtikas pārstrādes tradīciju atdzimšana veicina vietējo (īso) pārstrādes pārtikas ķēžu veidošanos. Jaunas nodarbinātības iespējas rada attālinātais darbs. Pēdējā laikā daudzās Eiropas valstīs kļūst arvien izplatītāki tādi inovatīvi ekonomiskās darbības dažādošanas veidi, kas piedāvā kompleksu risinājumu vairākām lauku attīstības problēmām vienlaicīgi. Tādas ir, piem., sociālās aprūpes saimniecības. Lauku attīstības kontekstā tas ir perspektīvs sociālās uzņēmējdarbības veids, kas var nodrošināt mājsaimniecībai stabilus ienākumus visa gada garumā un tai pašā laikā piedāvāt novecojošā sabiedrībā pieprasītus sociālos pakalpojumus, kuru pieejamība ir īpaši aktuāla lauku apvidos (Dessein, Bock un de Krom, 2013). Pakāpeniski pieaug to lauku iedzīvotāju īpatsvars, kas izvēlas laukus kā ekskluzīvu dzīvesvietu,

kurā iespējams apvienot mūsdienu tehnoloģiju sniegto sadzīves komfortu ar tuvumu dabai, lauku mieru un klusumu. Attālinātā darba iespējas, attīstīta ceļu un transporta infrastruktūra ļauj apvienot dzīvi laukos ar interesantu darbu un labiem ienākumiem ar lauksaimniecību nesaistītās nozarēs un ļauj savienot dzīvi laukos un darbu pilsētā. Netieši par to liecina straujais iedzīvotāju skaita pieaugums Pierīgā, automašīnu plūsmas uz Rīgu darbdienā rītos un atpakaļ uz laukiem pēcpusdienās. Daudziem Latvijas iedzīvotājiem ir brīvdienas mājas vai vasaras mājas laukos.

Lai pievērstu uzmanību tam, ka laukos notiek ne tikai preču ražošana, bet arī citas sabiedrībai nozīmīgas darbības, gadu tūkstošu mijā lauku pētnieki piedāvāja jēdzienu *multifunkcionālā lauksaimniecība*. Tāpat ekonomiskās un sociālās aktivitātes laukos ir jāaplūko no vairākām, daudz plašākām perspektīvām. Lauksaimniecība un mežsaimniecība ne tikai ražo pārtiku un izejvielas (biomasu, šķiedru utt.), bet arī rada dažādus citus sabiedrībai nozīmīgus labumus – nacionālo pārtikas neatkarību, pārtikas drošību, saglabā kultūrvēsturiskās ainavas un vidi (rūpējas par bioloģisko daudzveidību, ierobežo plūdu draudus, piedāvā tūrisma un rekreācijas iespējas utt.), saglabā apdzīvotas lauku teritorijas, rada iespējas jauniem uzņēmējdarbības veidiem laukos (van Huyenbroek, Durand, 2003). Multifunkcionālās lauksaimniecības jēdziens ir saistīts ar multidisciplināru pieeju lauku dzīves izpratnei – gan no ekonomikas / lauksaimniecības

2.2.1. tabula. Lauku saimniecību grupējums pēc lauksaimniecībā izmantojamās zemes platības (tūkst. ha)

	2010				2013				2016			
	Lauku saimniecību skaits	% no lauku saimniecību kopskaita	Izmantotā LIZ, tūkst. ha	% no izmantotās LIZ	Lauku saimniecību skaits	% no lauku saimniecību kopskaita	Izmantotā LIZ, tūkst. ha	% no izmantotās LIZ	Lauku saimniecību skaits	% no lauku saimniecību kopskaita	Izmantotā LIZ, tūkst. ha	% no izmantotās LIZ
Pavisam	83 386	100,0	1 796,3	100,0	81 796	100,0	1 877,7	100,0	69 933	100,0	1 930,8	100,0
līdz 0,9	4 216	5,1	1,7	0,1	7 146	8,7	3,1	0,2	5 865	8,4	2,5	0,1
1,0–2,4	8 424	10,1	14,4	0,8	9 039	11,1	13,2	0,7	8 295	11,9	13,1	0,7
2,5–4,9	15 338	18,4	56,4	3,1	12 413	15,2	39,1	2,1	10 143	14,5	37,6	2,0
5,0–9,9	22 662	27,2	161,6	9,0	15 535	19,0	96,5	5,1	15 878	22,7	115,1	6,0
10,0–19,9	17 496	21,0	243,0	13,5	19 115	23,4	220,1	11,7	14 570	20,8	203,4	10,5
20,0–29,9	5 669	6,8	137,1	7,6	6 532	8,0	135,0	7,2	4 990	7,1	120,9	6,3
30,0–39,9	2 484	3,0	85,2	4,7	3 200	3,9	95,5	5,1	2 380	3,4	81,9	4,2
40,0–49,9	1 472	1,8	65,4	3,6	1 832	2,2	73,5	3,9	1 380	2,0	61,5	3,2
50,0–99,9	2 739	3,3	187,7	10,4	3 095	3,8	194,3	10,3	2 887	4,1	201,8	10,5
100,0–199,9	1 387	1,7	192,0	10,7	1 540	1,9	202,1	10,8	1 623	2,3	226,4	11,7
200,0–499,9	781	0,9	240,7	13,4	1 010	1,2	299,4	15,9	1 100	1,6	339,1	17,6
500,0 un vairāk	402	0,5	411,1	22,9	491	0,6	505,8	26,9	524	0,8	527,4	27,3
Bez izmantotās LIZ	316	0,4	X	X	847	1,0	X	X	297	0,4	X	X

Avots: CSP.

ekonomikas, lauksaimniecības zinātnes, ekonomiskās un sociālās ģeogrāfijas, lauku socioloģijas perspektīvas.

Pēdējās desmitgadēs mainās lauku attīstības sociālais un politiskais konteksts. Samazinoties ar primāro lauksaimniecisko ražošanu saistīto iedzīvotāju īpatsvaram, lauku sabiedrība kļūst arvien neviendabīgāka. Pieaug lauku iedzīvotāju sociālā nevienlīdzība – lauksaimnieciskās ražošanas resursi (zeme un kapitāls) tiek koncentrēti nelielā daļā saimniecību (2.2.1. tabula), daudzi lauku iedzīvotāji zaudē nodarbinātības un ienākumu gūšanas iespējas un spiesti pamest savas dzīvesvietas, jo nodarbinātība citās nozarēs ir ierobežota. Savukārt straujā un nevienmērīgā lielpilsētām piegulošo teritoriju urbanizācija bieži vien izpaužas kā šo teritoriju pamatiedzīvotāju un neseno ienācēju segregācija, pakalpojumu un komunālās infrastruktūras nepilnības, telpisko struktūru fragmentācija.

Ja laukos līdztekus preču ražošanai (lauksaimniecības produkcija) notiek arī sabiedriskā labuma (vides, bioloģiskās daudzveidības, rekreācijas iespēju utt.) radīšana, tad ir pamatots jautājums – kurš to finansēs? Publiskais finansējums vai tirgus? Vai par laukos radīto

sabiedrisko labumu maksās valsts vai pārtikas produktu pircējs? KLP paredz finansiālu atbalstu ne tikai lauksaimnieciskās ražošanas, bet arī lauku attīstībai un vides un bioloģiskās daudzveidības saglabāšanai.

ES Kopējā lauksaimniecības politika

Līdz ar iestāšanos ES Latvija pievienojās KLP (skat. 2.2.1. logu). Kopš izveidošanas 1962. gadā KLP ir piedzīvojusi nopietnas izmaiņas. Tā veidojās laikā, kad Eiropa sāka atkopties no Otrā pasaules kara postījumiem, strauji auga pilsētas, laukos samazinājās iedzīvotāju skaits un priekšplānā izvirzījās nepieciešamība intensificēt lauksaimniecisko ražošanu, lai ar mazākiem resursiem nodrošinātu strauji pieaugošo pieprasījumu. Gadsimtu mijā Eiropas lauksaimniecību gaidīja jauni izaicinājumi – saasinājās globālā konkurence lauksaimniecības preču tirgū, vajadzēja reaģēt uz biotehnoloģijām, lauku un lauksaimniecības diskursa sabiedrībā pārmaiņām.

Līdztekus lauksaimnieciskās ražošanas attīstībai KLP definēti lauku attīstības (plašākā nozīmē) mērķi, kas

2.2.1. logs

ES Kopējā lauksaimniecības politika

ES Kopējā lauksaimniecības politika (KLP), kas aizsākās 1962. gadā, ir partnerība starp lauksaimniecību un sabiedrību, starp Eiropu un tās lauksaimniekiem. Tās uzdevumi:

- atbalstīt lauksaimniekus un uzlabot lauksaimniecības ražību, lai būtu stabils pārtikas piedāvājums par pieņemamām cenām;
- gādāt, lai Eiropas Savienības lauksaimnieki spētu sev nopelnīt pienācīgu iztiku;
- palīdzēt iegrožot klimata pārmaiņas un ilgtspējīgi pārvaldīt dabas resursus;
- Eiropas Savienībā saglabāt lauku dabu un ainavas;
- uzturēt dzīvu lauku ekonomiku, popularizējot darbu lauksaimniecībā, lauksaimniecības pārtikas rūpniecībā un ar to saistītajās nozarēs.

KLP ir visām ES valstīm kopīga politika. Tā tiek vadīta un finansēta Eiropas līmenī par ES budžeta līdzekļiem.

Avots: https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/cap-glance_lv

2.2.2. attēls. KLP stratēģiskie mērķi

Avots: https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/future-cap_en

ietver arī vides un kultūrvēsturiskās ainavas saglabāšanu, sociālās nevienlīdzības mazināšanu (2.2.2. attēls). KLP definēti lauku un lauksaimniecības attīstības stratēģiskie mērķi, kas katras dalībvalsts nacionālajās lauku attīstības programmā noteikti atbilstoši konkrētajai situācijai. Dalībvalstīs lauksaimniecības ekonomiskais un strukturālais konteksts joprojām ir ļoti nevienlīdzīgs, tādēļ vienotu kvantitatīvi izmēramu attīstības rādītāju noteikšanai nav lielas jēgas. Piem., zema ienākumu no

lauksaimniecības vērtība Nīderlandē Bulgārijas kontekstā būs ļoti augsta.

Katra valsts veido savu lauku attīstības programmu saskaņā ar KLP noteiktajiem mērķiem un ieteiktajām stratēģijām to sasniegšanai. Metodoloģisku palīdzību nacionālo lauku attīstības programmu (LAP) izstrādē sniedz dalībvalstu pētniecības iestāžu sadarbība Eiropas Lauku attīstības tīklā (ERDN – *European Rural Development Network*, skat. <http://erdn.eu/>), kas darbojas

kopš 2002. gada un kurā Latviju pārstāv Agroresursu un ekonomikas institūts (AREI) (<https://www.arei.lv/lv>). AREI Lauku attīstības novērtēšanas nodaļa (LANN), kas sākusi darbu 2009. gadā, pēc Zemkopības ministrijas (ZM) deleģējuma novērtē Latvijas LAP programmu un Zivsaimniecības rīcības programmu (ZRP). LAP tiek apstiprināta Eiropas komisijā. LAP sagatavošanā tiek iesaistītas dažādas lauku un lauksaimniecības attīstības interešu grupas, kuras pārstāv dažādas nevalstiskās organizācijas. Starp tām ietekmīgākā ir Zemnieku saeima (ZSA) – lauksaimniecības un dārzkopības produkcijas audzētāju un ražotāju nevalstiskā organizācija, kas dibināta 1999. gadā. Tās 800 biedri pārstāv lielos lauksaimnieciskās ražošanas uzņēmumus (<https://zemniekusaeima.lv/>). ZSA ir spēcīga organizācija, kas lobē lielo lauksaimniecisko ražotāju intereses. Otra lielākā lauksaimnieku organizācija ir Lauksaimniecības organizāciju sadarbības padome (LOSP), kas apvieno valsts mēroga ražotāju un pārstrādātāju nevalstiskās organizācijas, kuras aptver visu Latvijas teritoriju un visus ražošanas sektorus. LOSP darbojas kopš 2000. gada, un pašlaik tajā darbojas 59 ražotāju organizācijas (<http://www.losp.lv/>). Tā ir jumta organizācija, kas apvieno gan lauksaimniecisko ražotāju, gan pārstrādātāju organizācijas, lauku partnerības. LOSP sastāvs ir neviendabīgs, tās biedri ir gan samērā lielas un ietekmīgas organizācijas, gan nelielas asociācijas, par kuru darbību ir grūti iegūt plašāku informāciju. Piem., Latvijas Bioloģiskās lauksaimniecības asociācijai (LBLA) (<http://www.lbla.lv/>) ir starptautiski sadarbības partneri, tā ir iesaistījusies starptautiskās organizācijās. LBLA bieži pauž viedokļus, kas ir pretrunā ar to ražotāju interesēm, kuri izmanto konvencionālās

tehnoloģijas. Liela un ietekmīga organizācija ir Latvijas Lauku forums (<https://laukuforums.lv/lv/>). Tomēr ne visas lauku attīstības mērķgrupas spēj apvienoties nevalstiskās organizācijās (NVO) un paust savas vajadzības.

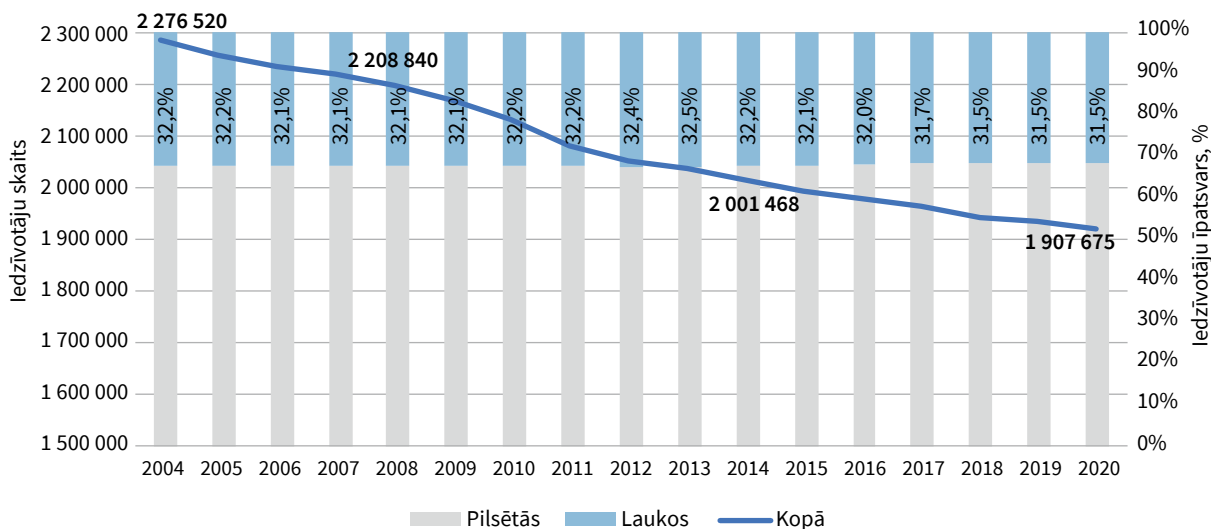
Lauku attīstība Latvijā pēc iestāšanās ES

ES KLP kontekstā par lauku teritoriju tiek uzskatīta visa Latvijas teritorija, izņemot valsts pilsētas un novadu administratīvos centrus (atbilstoši 2009. gada administratīvi teritoriālajai reformai).

Neskatoties uz to, ka absolūtos skaitļos lauku iedzīvotāju skaits kopš 2004. gada ir sarucis, kopumā lauku iedzīvotāju īpatsvars Latvijā ir samērā stabils. Laucinieku īpatsvars no 32,2% 2004. gada sākumā ir samazinājies līdz 31,5% (2.2.3. attēls). Saskaņā ar 2020. gada jūnijā Valsts prezidenta izsludināto Administratīvo teritoriju un apdzīvoto vietu likumu (<https://likumi.lv/ta/id/315654-administrativo-teritoriju-un-apdzivoto-vietu-likums>) pilsētu iedzīvotāju skaits un īpatsvars strauji pieaugs, jo pilsētas statusu iegūs blīvi apdzīvotas Pierīgas teritorijas. Samazinoties iedzīvotāju skaitam Latvijā kopumā, krītas arī iedzīvotāju blīvums. Tas ļoti apgrūtina iespējas nodrošināt dažādu sociālo pakalpojumu pieejamību mazapdzīvotos apvidos.

Pilsētas un lauku iedzīvotāju īpatsvars nepilnīgi atspoguļo to sociālo nevienlīdzību, kas Latvijā pastāv un arvien turpina padziļināties starp valsts centrālo daļu un perifēriju. Sociālās jomas pētnieki norāda uz ievērojamām atšķirībām nodarbinātības, nabadzības risku, ekonomiskās spriedzes un dažādu pakalpojumu

2.2.3. attēls. Iedzīvotāju skaits Latvijas laukos/pilsētās gada sākumā

Avots: CSP.

2.2.2. tabula. Iedzīvotāju ilgtermiņa migrācijas saldo reģionos, republikas pilsētās un novados

	2018	2019
Rīgas reģions	-2 934	-2 548
Pierīgas reģions	3 588	4 007
Vidzemes reģions	-1 258	-924
Kurzemes reģions	-1 372	-1 432
Zemgales reģions	-1 061	-825
Latgales reģions	-1 868	-1 638

Avots: CSP.

pieejamības atšķirībām reģionālā griezumā (Bela et al., 2018). Šo nevienlīdzību labi raksturo iedzīvotāju iekšējās migrācijas tendences. Iedzīvotāju skaits sarūk visos reģionos, izņemot Pierīgu. Galvaspilsētas iedzīvotāji bieži vien pārceļas uz Pierīgas reģionu (2.2.2. tabula). Iedzīvotāji pamet vietas, kurās ir ierobežotas nodarbinātības iespējas un kurās nav pieejama kvalitatīva izglītība bērniem.

Izglītības, veselības un sociālās aprūpes pakalpojumu izmaksas mazapdzīvotos apvidos rada nesamērīgu slogu valsts budžetam, savukārt sliktās kvalitātes transporta infrastruktūra un vāji attīstītais sabiedriskais transports ierobežo no metropoles attālāku teritoriju iedzīvotāju iespējas izmantot šos pakalpojumus tur, kur tie pieejami augstākā kvalitātē. Sociālās nevienlīdzības starp centra un perifērijas iedzīvotājiem padziļināšanās risku nākotnē var radīt kvalitatīvas izglītības nepieejamība perifērijā.

Nelabvēlīgajām iedzīvotāju demogrāfiskās struktūras izmaiņām (iedzīvotāju novecošanai, mirstības pārsvaram pār dzimstību) arī ir izteikti reģionāls raksturs. Darbspējas vecuma iedzīvotāju skaita samazinājumu būtiski ietekmē migrācija. Latvijā vēl joprojām lauku ekonomiskās dzīves mugurkaulu veido tradicionālās nozares – primārā lauksaimnieciskā ražošana, mežsaimniecība un kokapstrāde, lauku tūrisms. Neskatoties uz straujo ražošanas apjomu pieaugumu pēc iestāšanās ES un uz KLP atbalstu, OECD eksperti secina, ka Latvijā lielāko daļu lauksaimniecības un pārtikas produktu eksporta veido izejvielas vai zemas pievienotās vērtības produkti, kas norāda uz neefektīvu vērtību ķēdi, tostarp iespējamo pārstrādes jaudas trūkumu un vāju piegādes ķēdes organizāciju (OECD, 2019, 23).

Lai gan primārā lauksaimnieciskā ražošana neprasa daudz cilvēkresursu un tai ir sezonāls raksturs, kvalificēta darbaspēka pieejamība ir svarīgs nosacījums tās normālai funkcionēšanai. Veidojas savā ziņā apburtais loks – lai ražošanas attīstībai attālākās vietās piesaistītu augsti kvalificētu darbaspēku, nepietiek tikai ar labu atalgojumu, nepieciešams nodrošināt iedzīvotājiem labu dzīves kvalitāti, dažādu pakalpojumu pieejamību,

savukārt to var panākt tikai blīvi apdzīvotās teritorijās. Cēloņsakarību ķēde noslēdzas. Ražošanas resursu, vispirms jau zemes, koncentrācija lielajās saimniecībās un ar to saistītā ražošanas intensifikācija, no vienas puses, rada labi apmaksātas un kvalificētas darbvietas, no otras puses – samazina nodarbinātības iespējas laukos, jo samazinās darbvietu skaitu, bet tam neseko jaunu darbvietu radīšana citās nozarēs. Iespējams, LAP pasākumi jaunu darbvietu radīšanai un uzņēmējdarbības atbalstam ne vienmēr ir pietiekami efektīvi. Samazinoties darba iespējām lauksaimniecībā, lauku iedzīvotājiem būtu jāmeklē ienākumu iespējas citās nozarēs.

Nodarbinātības iespējas ar lauksaimniecību ne-saistītajās nozarēs Latvijas laukos nav pietiekami plašas. Tas atspoguļojas arī ienākumu nevienlīdzībā starp reģioniem. Reģionālā griezumā iedzīvotāju ienākumu atšķirības ir visai ievērojamas. Minimālā alga Latvijā (2020. gada 1. janvārī 430 eiro), salīdzinot ar pārējām Eiropas Savienības dalībvalstīm, kur eksistē valstī noteiktais minimums, ir viena no zemākajām. 2020. gada sākumā zemāks rādītājs bija tikai Bulgārijā. Salīdzinot ar 2019. gadu, 2020. gada sākumā minimālā alga pieauga visās Eiropas Savienības valstīs, izņemot Latviju, Spāniju, Beļģiju un Īriju. Polijā minimālās algas pieaugums bija lielākais Eiropas Savienībā – 16,8%, 2019. gada sākumā sasniedzot 611 eiro. Lietuvā minimālā alga pieauga līdz 607 eiro (9,4 %), bet Igaunijā – līdz 584 eiro (8,1%) (CSP, 2020, 27). Lai gan Pierīgā vērojama tendence, ka iedzīvotāji pārceļas uz dzīvi šajos novados, darbvietas joprojām ir galvaspilsētā. Darba algas līmenis krasi atšķiras Rīgā un Pierīgas reģionā, kur vidējā bruto darba samaksa pārsniedz 1 200 eiro, savukārt Latgales reģionā tā ir viszemākā – vidēji ap 750 eiro, pārējos reģionos virs 850 eiro. Lauku teritorijās iedzīvotāju rīcībā esošie ienākumi uz vienu mājsaimniecības locekli 2018. gadā laukos bija par 16% zemāki nekā pilsētās (CSP, 2020, 28).

LAP 2014.–2020. gadā īstenotie zināšanu pārneses un informācijas pasākumi un ar LEADER / sabiedrības virzītas vietējās attīstības (SVVA) pieeju īstenoto aktivitāšu mērķi ir veicināt sociālo iekļaušanu, mazināt nabadzības riskus, sekmēt teritoriālo kohēziju. LEADER/

SVVA pasākumi, sākot jau ar vietējās attīstības stratēģijas veidošanu un tālāko tās īstenošanu, aktivizē vietējo kopienu, veido kopēju informācijas un sadarbības lauku, iedrošina un māca rakstīt projektus, paaugstina vietējās rīcības grupas (VRG) administrācijas kapacitāti, lai tālāk organizētu un veicinātu attīstības procesu plānošanu un īstenošanu savās kopienās, iekļaujot uzmanības lokā personas, kam nepieciešama palīdzība (AREI, 2019, 127). SVVA stratēģijas saskaņā ar LEADER metodiku tiek orientētas uz vietējās sabiedrības (kopienas) vajadzību definēšanu un to īstenošanu, kombinējot dažādas pieejamās finansējuma piesaistes iespējas. Tas nozīmē, ka vajadzībām nav jābūt orientētām tikai uz Eiropas Lauksaimniecības fonda lauku attīstībai (ELFLA) vai/un Eiropas Jūrlietu un zivsaimniecības fonda (EJZF) finansējuma piesaistīšanas kritērijiem, vēl vairāk – tām nav jābūt pakārtotām šo divu fondu nosacījumiem. Līdzšinējos KLP programmēšanas periodos tie bija galvenie lauku attīstības finansējuma avoti. Ņemot vērā iepriekš minēto, būtu loģiski, ka stratēģiju pamats – teritorijas vajadzību identificēšana un attīstības mērķu definēšana – tiek veidots, apzinot un prioritizējot vietējās kopienas vajadzības un izvirzot to apmierināšanu kā vietējās attīstības mērķi. Tātad – vietējās sabiedrības vajadzību apzināšana ir primāra, bet finansējuma piesaiste no dažādiem avotiem (tai skaitā ELFLA un EJZF) ir tikai līdzeklis stratēģijā definēto mērķu sasniegšanai, līdz ar to SVVA būtu jā sastāv no divām daļām – vietējās teritorijas attīstības vajadzību analīzes un attīstības mērķu definēšanas un stratēģiskā plāna šo mērķu sasniegšanai. Turklāt šajā plānā būtu jāparedz finansējuma piesaiste no dažādiem avotiem (ne tikai ELFLA un EJZF). Ne vienmēr šie principi tiek realizēti SVVA stratēģijās. Reģionos, kur ir liels mazo saimniecību īpatsvars, SVVA stratēģijās reti pieminētas tādas attīstības iespējas kā sadarbība,

kooperēšanās, īso pārtikas ķēžu un mājažošanas attīstīšana, uz ko kā attīstības iespējām norāda šīs jomas pētnieki (Melece, 2018). Analizējot VRG (vietējo rīcības grupu) pārstāvju izpratni par SVVA stratēģiju mērķgrupām, var konstatēt, ka bieži netiek diferencēti jēdzieni “mērķgrupas”, “ieinteresētās puses”, “labuma guvēji”, bieži vien ar šiem jēdzieniem tiek saprasti projektu pieteicēji. VRG savā darbībā vairāk koncentrējas uz potenciālajiem projektu pieteicējiem – uzņēmējiem, vietējām NVO, pašvaldībām. Izpratne par jēdzieniem “teritoriālā kohēzija”, “sociālā iekļautība” daudziem VRG pārstāvjiem ir nepilnīga (AREI, 2018).

Secinājumi

Pēc iestāšanās ES lielākā daļa lauksaimniecības un lauku attīstības atbalsta Latvijā tiek sniegta KLP ietvaros. Pēc 20. gadsimta 90. gados notikušā ražošanas krituma samērā īsā laikā ir sasniegts ievērojams ražošanas apjoma kāpums, notikušas nopietnas strukturālas pārmaiņas – izveidojušās lielas un eksportspējīgas lauku saimniecības. Lai gan ražošanas un eksporta apjoms ir pieaudzis, eksporta produkcijas lielākā daļa vēl joprojām ir ar zemu pievienoto vērtību.

Tomēr ražošanas resursu koncentrācija un intensifikācija nesa līdzī arī nevēlamas sociālas sekas. Lauku apvidos ir vērojama strauja iedzīvotāju noslāņošanās, kas veicina negatīvus demogrāfiskos procesus. Nespējot atrast darbu un iztiku laukos, iedzīvotāji dodas uz pilsētām, daļa – atstāj valsti. Lauku iztukšošanās negatīvi ietekmē sociālo attīstību – izglītības, veselības un sociālās aprūpes pakalpojumu pieejamību. Tas rada riskus ilgtspējīgai, uz inovācijām balstītai lauku attīstībai nākotnē.

Galvenās atziņas. Svarīgākie uzdevumi

Galvenās atziņas

Eiropēizāciju lauku un reģionālās attīstības jomā nevar vērtēt viennozīmīgi. Līdz ar iekļaušanos KLP ir mainījies lēmumu pieņemšanas process lauku attīstības politikas jomā. Tas ir ievērojami paplašinājis izpratni par to, kas ir lauki un lauksaimnieciskā ražošana, sekmējis to, ka ir tapis jauns rīcībpolitikas veidošanas modelis, kura pamatā ir dažādu iesaistīto grupu interešu un attīstības redzējuma saskaņošana nacionālā mērogā vienotā KLP ietvarā. Ievērojami līdzekļi ir ieguldīti Latvijas lauksaimnieciskās ražošanas potenciāla attīstībā. No otras puses – ne visas lauku attīstības mērķgrupas līdz šim ir spējkušas pietiekami efektīvi izteikt un aizstāvēt savas intereses, izmantot iespējas, ko dod iekļaušanās Eiropas Savienībā.

Svarīgākie uzdevumi

Politikas veidotājiem, pētniekiem jāizstrādā uz pierādījumiem balstīti lauku un lauksaimniecības attīstības stratēģiskie mērķi, kas ņemtu vērā Latvijas dabas vides un klimata priekšrocības un iespējas, lai radītu produktus ar augstāku pievienoto vērtību, meklējot tiem atbilstošas eksporta nišas. Gan pašvaldību, gan valsts līmenī jāstiprina atbalsts dažādu sociālo grupu līdzdalībai lauku un reģionālās attīstības politikas veidošanā.

2.3. Ne visi koki mežā taisni:¹ mediju vides eiropēizācija

Klinta Ločmele

Ievads

Tēlaini un vienkārši salīdzinot, Eiropas Savienība (ES) ir kā dārzs ar 27 kokiem, kas katrs simbolizē dalībvalsti. Sastopamas taisnas priedes un salīdzinoši jauni, līdz galam neizkopti augi. Šajā rakstā pievērsta uzmanība Latvijas mediju vides atbilstībai ES standartiem iestāšanās sarunu procesā un patlaban. Aplūkota arī ES tematikas reprezentācija nacionālajā dienas presē – biežākie temati un to vieta dienaskārtībā. Uzmanība veltīta arī auditorijai – tam, cik lielā mērā Latvijas iedzīvotāji ir ieinteresēti iegūt informāciju medijos par ES tematiku. Noslēgumā raksts piedāvā ideju – lai gan kopumā procesi Latvijas mediju vidē saskan ar ES gaidām, dažos rādītājos Latvijā notiek deieuropeizācija.

Eiropēizācijas jēdzienam ir vairāki skaidrojumi – vienkāršākā pieeja to izprot kā ES direktīvu un regulu pārņemšanu nacionālajā līmenī. Taču izpratne tiek paplašināta arī līdz ES vērtību, diskursu, identitātes pārņemšanai (Schimmelfennig, 2010). Par formālu Latvijas mediju vides eiropēizācijas sākumu var pieņemt 1995. gadu, kad Latvija izteica vēlmi kļūt par vienu no ES dalībvalstīm. Lai iestāšanās pārrunas būtu veiksmīgas, tika arī nosprausts mērķis mediju vides regulējumā pārņemt ES normas.

Mediju vide 20. gs. 90. gadu vidū bija piedzīvojuši daudz pārmaiņu – izpratnes veidošanos par to, kā strādāt un pelnīt postpadomju periodā, kad valsts mediji kļuva par privātiem uzņēmumiem un saskārās ar konkurentiem: jauniem tirgus dalībniekiem. Radās spēcīgas komerciālās radiostacijas un TV programmas, sabiedriskie mediji piedzīvoja auditorijas kritumu. Arī pati žurnālistika vēl nebija līdz galam atradusi jauno identitāti. Svarīgi akcentēt Rietumu profesionālo demokrātijas žurnālistikas standartu ieviešanos, kas lielā mērā notika, pateicoties laikraksta “Diena” un “NTV 5” ziņu programmas piemēram (Brikše, 2016). Taču “Latvijā vēl joprojām nav radies arī visas profesionālās vides akceptēts mediju ētikas kodekss. Situācijās, kad būtu nepieciešama profesionālās vides solidaritāte, lai aizstāvētu vārda un preses brīvību, diemžēl parādās nevis žurnālistu viedoklis, bet mediju redaktoru un īpašnieku korporatīvās intereses”, tā šo laiku raksturoja Latvijas mediju pētniece Inta Brikše (Brikše, 2016). Kā vienu no kvalitatīvākajām tendencēm Latvijas informācijas vides attīstībā viņa

norādīja 1995. gadā pieņemto Radio un televīzijas likumu, kam bija liela nozīme elektronisko mediju sistēmas un tirgus sakārtošanā (Brikše, 2016; Brikše 2010). Vēlāk redzēsim, ka tas bija arī atslēgas normatīvais akts, kurā tika pārņemtas ES prasības attiecībā uz televīziju regulējumu. Turpmāk rakstā analizēta mediju eiropēizācija trīs aspektos – mediju politika, mediju saturs un auditorija.

Mediju politikas eiropēizācija

Latvijas iestāšanās ES sarunu laikā ar mediju jautājumiem pārsvarā tika saprasti temati, kas attiecināmi uz televīziju kā vienu no mediju veidiem. Tie tika aplūkoti sadaļā “Audiovizuālā joma” kopā ar kino. Lai Latvija iestātos ES, audiovizuālajā jomā kandidātvalstīm bija jā-saskaņo Latvijas normatīvie akti ar ES normatīvajiem aktiem audiovizuālajā jomā – jāievieš direktīva “Televīzija bez robežām”. Ārlietu ministrija, informējot par iestāšanās sarunu rezultātu, tolaik norādīja, ka “likumdošanas normas pārsvarā ir saskaņotas ar ES prasībām. Tiek veiktas izmaiņas, lai uzlabotu un pilnveidotu Nacionālās Radio un televīzijas padomes darbību” (Ārlietu ministrija, 2004a). Tika uzskaitīti ieguvumi: Latvijas televīzijā palielināsies Eiropas, un it īpaši jaunāko Eiropas filmu, īpatsvars. Būs vienoti reklāmas standarti, piem., attiecībā uz reklāmas apjomu, formu un izmantošanu, kā arī attiecībā uz aizliegto preču – tabakas, alkohola un ārstniecisko līdzekļu – reklamēšanas aizliegumu. Norādīti ir arī iespējamie zaudējumi, lēšot, ka, iespējams, palielināsies televīzijas raidorganizāciju izmaksas. Tas būs saistīts ar Eiropas darbu (kas izmaksu ziņā ir dārgāki nekā, piem., ASV un Dienvidamerikā ražotie darbi) izplatīšanas veicināšanu – raidorganizācijai savā programmā jārezervē vismaz 51% raidlaika Eiropas darbu pārraidīšanai. Mazāks Krievijas, ASV un Latīņamerikas filmu pārsvars varētu būt zaudējums šo filmu un seriālu cienītājiem (Ārlietu ministrija, 2004a).

Latvijas Republikas sarunu pozīcijā 1999. gadā norādīts, ka vieni no grozījumiem Radio un televīzijas likumā, kas ir izdarīti, lai ieviestu Eiropas Kopienas direktīvu audiovizuālajā jomā, stājās spēkā 1999. gada 17. novembrī (Ārlietu ministrija, 2004b). Izpētot spēku zaudējušo Radio un televīzijas likumu, redzams, ka norādītajā datumā ir stājušās spēkā vairākas normas attiecībā uz

¹ Latviešu tautas sakāmvārds.

reklāmām – nosacījums, ka par reklāmas un televēkala izvietošanu programmā vai raidījumā atbilstoši šā likuma noteikumiem atbild raidorganizācija, par reklāmu netiek uzskatīti bez maksas izplatīti sabiedriskas nozīmes sludinājumi un aicinājumi uz labdarību. Būtiska ir arī norma, ka “reklāmā, izņemot pašreklāmu, un televēkalā nedrīkst izmantot tādu personu tēlus un balsu materiālu, kuras regulāri vada ziņu vai sabiedriski aktuālu problēmu raidījumus” (Saeima, 1995). Radio un televēzijas likums tika papildināts ar zāļu un farmaceitisko produktu televēkala aizliegumu. Tāpat arī tika iekļauta norma par izplatīto programmu uzskaiti un glabāšanu (Saeima, 1995). Latvija tolaik solīja, ka iespējamās nepilnības Latvijas normatīvajos aktos tiks novērstas jau 2000. gadā, lai valstij būtu iespēja piedalīties Eiropas Kopienas audiovizuālajā programmā “Media 3”, kas savu darbību sāktu gadu vēlāk (Ārlietu ministrija, 2004b). Tāpat solīts nepieciešamības gadījumā pilnveidot Nacionālās radio un televēzijas padomes darbību atbilstoši Eiropas Kopienas prasībām.

Patlaban prasības, kas kandidātvalstīm jāizpilda mediju jomā, ir noteiktas sarunu 10. sadaļā “Informācijas sabiedrība un mediji” (iekļauj specifiskas prasības par elektroniskajām komunikācijām, informācijas sabiedrības pakalpojumiem, it sevišķi elektroniskās komercijas jomā, un ierobežotas piekļuves pakalpojumiem un audiovizuālajiem pakalpojumiem) (European Commission, 2019a). Tiek vērtēts arī, vai arī valsts spēj atbilst kritērijiem vienā no transversālajiem politikas jautājumiem “mediju un vārda brīvība”, ko ES ir atzīmējusi kā vienu no galvenajiem indikatoriem kandidātvalsts gatavībai kļūt par ES daļu. Politiskais spiediens uz medijiem, ekonomiskie jautājumi (mediju koncentrācija, vardarbība pret žurnālistiem, pašcenzūra ir daļa no tematiem, kas kavē atsevišķu kandidātvalstu, piem., Turcijas, iestāšanos Eiropas Savienībā (European Commission, 2019b; Yilmaz, 2016). Pastāv arī viedoklis, ka kandidātvalstīm būtu jānosaka stingrāki vārda un mediju brīvības kritēriji iestājam ES (Dunham, 2014).

Latvijā ES izvirzītie mediju brīvības rādītāji ir saņemti, lai gan dažu kritēriju izpildē redzami riski. At-

tiecībā uz labvēlīgu tiesisko, normatīvo un politisko vidi vārda brīvības un mediju pastāvēšanai būtisks faktors bija pirmo “Latvijas Mediju politikas pamatnostādņu 2016.–2020. gadam” un to īstenošanas plāna izstrāde un apstiprināšana Ministru kabinetā 2016. gadā. Tās ietver piecus galvenos rīcības virzienus: 1) mediju vides daudzveidība; 2) mediju vides kvalitāte un atbildīgums; 3) mediju nozares profesionāļu izglītība; 4) mediju pratība; 5) mediju vides drošumspēja (Ministru kabinets, 2016). Līdz ar Mediju atbalsta fonda darbības sākumu 2017. gadā pirmo reizi Latvijas medijiem konkursa kārtībā ir iespēja iegūt Latvijas budžeta līdzekļus sabiedriski nozīmīga satura veidošanai. Taču tiesiskās vides aspektā ilgi kavējās jauna sabiedrisko mediju un to pārvaldības regulējuma pieņemšana. Vairāku gadu diskusijas rezultējās 2020. gada 19. novembrī, kad Saeima pieņēma Sabiedrisko elektronisko plašsaziņas līdzekļu un to pārvaldības likumu. Tas nosaka sabiedrisko elektronisko plašsaziņas līdzekļu stratēģisko mērķi, juridisko statusu, darbību, finansēšanas, pārvaldības un uzraudzības pamatprincipus. Lai gan ar grozījumiem Elektronisko plašsaziņas līdzekļu likumā jau 2018. gada vasarā ir paredzēts, ka no 2021. gada janvāra sabiedriskie mediji atstās komerciālās reklāmas tirgu, par to īsta skaidrība kļuva tikai 2020. gada rudenī, jo bija nepieciešama kompensācija sabiedriskajiem medijiem par zaudētajiem ieņēmumiem. Neskaidrība sabiedriskajiem medijiem aprūtināja turpmāka darba plānošanas iespējas (Kultūras ministrija, 2018; Kupčs, 2020; Līcīte, Dēvica, 2020; Saeima 2020).

Latvijā vārda brīvību garantē Satversmes 100. pants: “Ikvienam ir tiesības uz vārda brīvību, kas ietver tiesības brīvi iegūt, paturēt un izplatīt informāciju, paust savus uzskatus. Cenzūra ir aizliegta.” (Latvijas Satversmes sapulce, 1922) Šīs tiesības vēlreiz nostiprinātas likumā “Par presi un citiem masu informācijas līdzekļiem”. Tajā noteikts, ka “šā likuma mērķis ir aizsargāt Latvijas Republikas Satversmē nostiprinātās tiesības uz vārda brīvību. Preses un citu masu informācijas līdzekļu cenzūra nav atļauta” (Augstākā Padome, 1990).

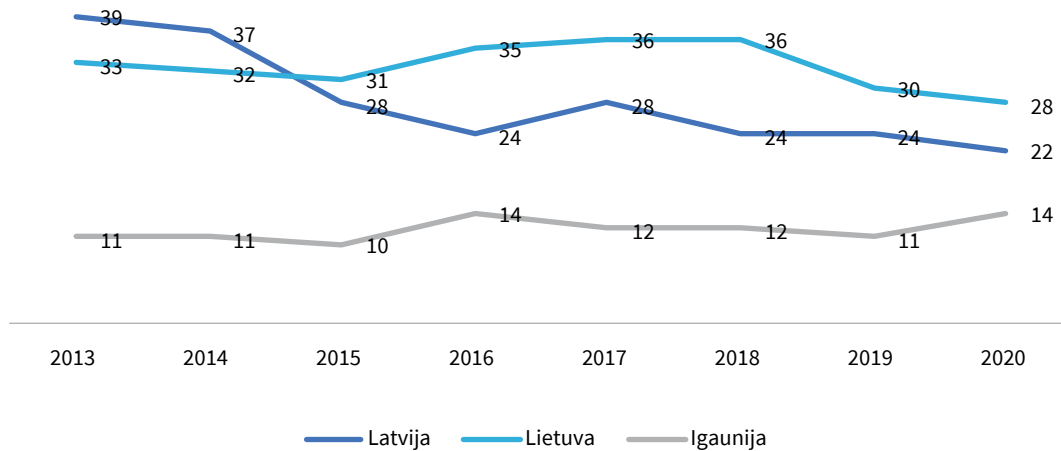
2.3.1. logs

ES izvirzītie mediju brīvības mērķi

- labvēlīga tiesiskā, normatīvā un politiskā vide vārda brīvības, mediju pastāvēšanai;
- mediju pārstāvji (īpašnieki/redaktori) uzņemas atbildību par uzlabotu iekšējo pārvaldību un satura veidošanu;
- mediji ir noturīgi pret ārēju spiedienu;
- pieaug auditorijas uzticība plašsaziņas līdzekļiem;
- auditorijai pieejama kvalitatīva un uzticama pētnieciskā žurnālistika;
- reprezentatīvas plašsaziņas līdzekļu un žurnālistu profesionālās organizācijas spēj uzņemties atbildību par nozaru jautājumiem dialogā ar varas iestādēm, kā arī sniegt pakalpojumus saviem biedriem.

Avots: European Commission, 2014.

2.3.1. attēls. Baltijas valstu vieta organizācijas *Reporters without borders* preses brīvības indeksā (2013–2020)

Jo augstāka vieta indeksā, jo valstī apstākļi vārda brīvības pastāvēšanai novērtēti kā labāki (piem., situācija Latvijā kopš 2013. gada ir uzlabojusies).

Avots: organizācija *Reporters without borders*.

Apkopojot informāciju par situāciju vārda brīvības ziņā 180 valstu vidū, starptautiskā organizācija *Reporters without borders* 2020. gadā Latviju ierindoja 22. vietā, kas nozīmē kāpumu un apstākļu uzlabošanu (2013. gadā bija 39. vieta) (*Reporters without borders*, 2020).

Preses brīvības indeksā no 2013. līdz 2019. gadam Latvija piedzīvojusi kāpumu un kritumu, taču kopumā ir augšupejoša tendence: no zemākā rādītāja – 22,8 punktiem 2013. gadā – līdz 19,53 punktiem 2019. gadā (Johnson, 2020). Katru gadu gan tiek veidots jauns vērtējums un sasniegtā pozīcija var tikt arī zaudēta, pasliktinoties vārda brīvības apstākļiem valstī (piem., parādotes politiku spiedienam uz medijiem, draudiem žurnālistiem u. tml.). Nevarētu apgalvot, ka Latvijas rādītājs ir uzlabojies, pateicoties ES atbalstam medijiem, tas lielā mērā atkarīgs no katras valsts politikas un notikumiem mediju vidē attiecīgajā gadā. Taču ES augstie vārda un mediju brīvības standarti, iespējams, varētu būt pretarguments kādu potenciālu ierobežojumu noteikšanai.

Pretstatā Latvijas pozīcijas kāpumam preses brīvības ziņā auditorijas uzticēšanās medijiem samazinās. 2017. gada novembrī veiktais Eiroparometra pētījums rāda, ka Latvijā kopš 2017. gada pavasara par pieciem procentpunktiem palielinājusies neuzticība medijiem, sasniedzot 35%. Latvijā visvairāk uzticas radio (60%), TV (59%), drukātajai presei (41%). Internetam un sociālo mediju tīkliem uzticas attiecīgi 35% un 21% Latvijas iedzīvotāju. Šīs tendences Latvijā nav unikālas, tostarp

kopumā 26 ES dalībvalstīs vairums respondentu visvairāk uzticas radio. Arī uzticēšanās sociālajiem medijiem ir samazinājusies ne vien Latvijā, bet arī kopumā 17 ES dalībvalstīs, it sevišķi Grieķijā un Latvijā, kur abās kritums ir par sešiem procentpunktiem, salīdzinot ar 2016. gada pētījumu (European Union, 2018). Kvantitatīvajā pieejā iegūtie rezultāti nevišķi skaidrību, vai neuzticēšanās pieaugumam ir saistība ar iedzīvotāju medijpratības attīstību vai, tieši otrādi, – ar nespēju atrast uzticamus informācijas avotus un ar pozīciju “neticu nevienam”, vai tomēr rezultāti liecina par mediju satura kvalitāti un atsevišķiem skaļiem gadījumiem, kas ir mazinājuši sabiedrības uzticēšanos medijiem kopumā. Eiroparometra mediju uzticamības indeksa dati rāda, ka arī Lietuvā zema vai neesoša uzticība medijiem ir 35% iedzīvotāju, bet augsta uzticība medijiem ir 28% aptaujāto. Igaunijā 29% savu uzticību vērtē kā augstu, tomēr tikpat daudz iedzīvotāju uzticību medijiem vērtē kā zemu vai neesošu (European Union, 2018).

Latvijā darbojas Latvijas Žurnālistu asociācija (LŽA) un Latvijas Žurnālistu savienība (LŽS), Latvijas Mediju ētikas padome, Latvijas Preses izdevēju asociācija, Latvijas Raidorganizāciju asociācija un citas mazākas ar mediju jomu saistītas organizācijas. Šo organizāciju uzdevums ir veicināt savas nozares attīstību, aizstāvēt tās tiesības, piedalīties normatīvo aktu izstrādē, nodrošināt sadarbību un informācijas apmaiņu savas jomas mediju un to profesionāļu vidū (Zelče, 2018). Tās ir samērā spēcīgi nozares viedokļa paudēji gan politikas plānošanas

dokumentu un normatīvo aktu izstrādē, gan reaģējot uz aktuālām problēmsituācijām.² Būtisks ir LŽA pieņems, aktualizējot žurnālistiem nozīmīgus jautājumus (piem., LŽA atklātā vēstule par Covid-19 ietekmi uz nozari) un risinot arī citus ar žurnālistu profesionālo pienākumu veikšanu saistītus jautājumus. Piem., LŽA, LŽS un Valsts policija noslēgušas sadarbības memorandu, lai panāktu efektīvu rīcību žurnālistu drošības nodrošināšanā. Memorands definē savstarpējo informācijas apriņķus, kad žurnālists saņēmis draudus, kas saistīti ar viņa profesionālo darbību (Ģiga, 2020a; Ģiga 2020b). Lai gan tieši žurnālistus apvienojošām organizācijām ir vislielākā nozīme vārda brīvības jautājumu risināšanā, piem., par tiesībām iegūt informāciju utt., tomēr tieši tām trūkst finansējuma, lai izvērstu darbību plašāk par reaģēšanu uz politiskiem lēmumiem un normatīvo aktu grozījumiem.

Apskatot situāciju pētnieciskās un analītiskās žurnālistikas jomā, Latvijā tā vērtējama kā viduvēja/laba. Šī žurnālistikas žanra atbalstam projektu konkursa kārtībā ir pieejami arī valsts budžeta līdzekļi Mediju atbalsta fonda ietvaros. Sabiedrības integrācijas fonda informācija (pērn tas administrēja vienu no Mediju atbalsta fonda programmām) liecina, ka 2019. gadā pētnieciskās un analītiskās žurnālistikas kategorijā atbalstīti septiņi projekti (Sabiedrības integrācijas fonds, 2019). Darbojas arī pētnieciskās žurnālistikas centrs *Re:Baltica*, pētnieciskā žurnālistika ir televīzijas raidījumu *De facto* (sabiedriskais medijs) un "Nekā personīga" (komerciālais medijs) pamatā. Šis žanrs ir arī vairāku laikrakstu, portālu un citu TV raidījumu (piem., "Aizliegtais paņēmiens") darbības galvenā ass. 2020. gada pavasarī izskanēja Latvijas Radio pētnieciskā raidījuma "Atvērtie faili" pirmie sižeti. Pētnieciskās žurnālistikas materiāli ir pieejami sabiedrībai, taču situāciju uzskatīt par izcilu traucē riski ilgspējas perspektīvā. Ņemot vērā, ka pētnieciskā žurnālistika ir dārga un prasa laiku (visbiežāk sižetus nevar izveidot tikai vienā dienā un palaist ēterā vakarā), rodas bažas par satura ražošanas izmaksām un mediju iespējām to atļauties. Lai gan pētnieciskā žurnālistika ne vienmēr nodrošina plašu auditoriju, Ukrainas laikraksta *Ukrayinska Pravda* bijušās galvenās redaktora Olenas Pritulas (*Prytula*) vārdiem, tā ir medija goda jautājums. 2007. gadā UNESCO rīkotajā Pasaules Preses brīvības dienu konferencē viņa norādīja, ka var drukāt rakstus par korupciju, amatpersonu likumpārkāpumiem, taču amatpersonas no darba netiek atstādinātas. Taču "kāpēc tad mēs tērējam savu laiku, naudu, papīru un resursus nākamajam stāstam? Atbilde ir tāda, ka laba pētnieciskā žurnālistika ir labākais veids, kā laikrakstam izcelties. Tas

ir jautājums par kvalitāti un lepnumu" (*Prytula*, 2007). Tomēr svarīgas ir arī mediju finansiālās iespējas šādus materiālus atļauties. ES ik pa laikam izsludina konkursus pētnieciskās žurnālistikas atbalstam (European Commission, 2019c), taču nosacījumi no medijiem prasa kooperēšanos starpvalstu līmenī. Nākamajā sadaļā pievērsīsimies tieši mediju saturam, konkrētāk, ES tematikai preses izdevumos.

ES mediju saturā un auditorijas interese

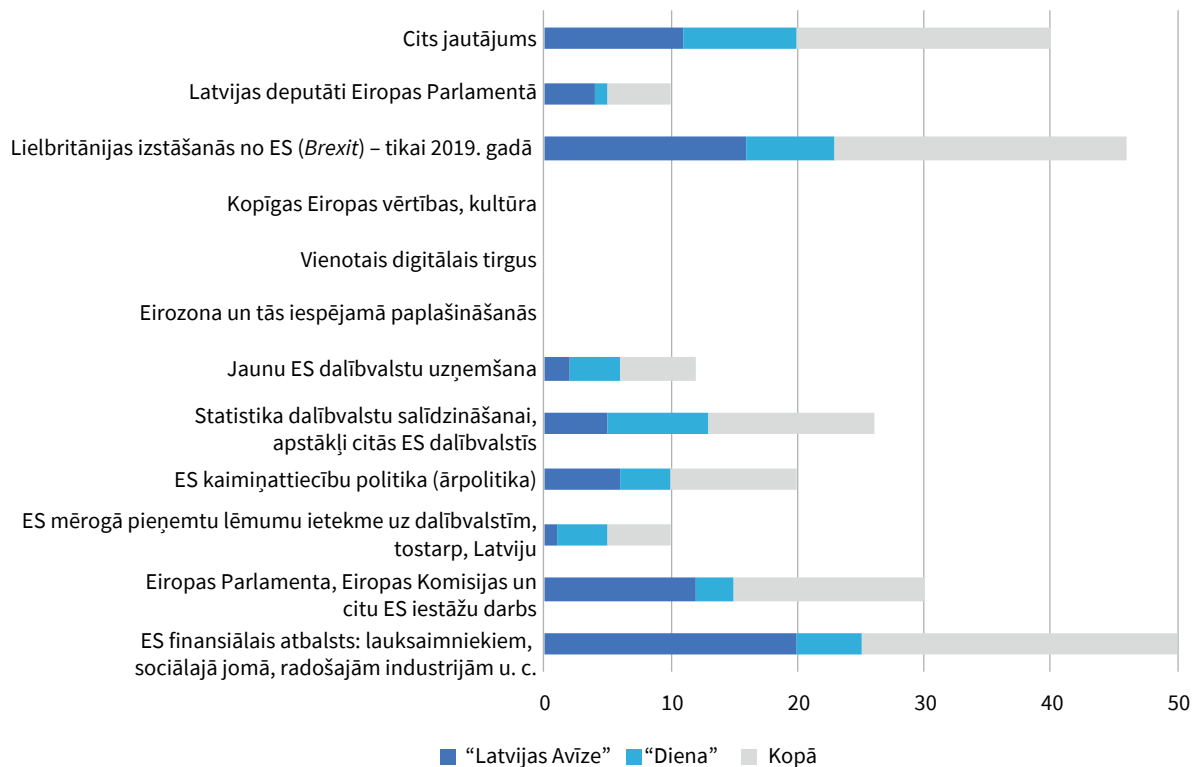
Lai iegūtu priekšstatu, kā ES ir reprezentēta mediju saturā, tika veikta viena mediju veida – preses – kontentanalīze un apkopota informācija par ES tematikai veltītiem raidījumiem elektroniskajos medijos. Pētījumu daļēji ietekmēja pandēmijas un ārkārtējās situācijas ierobežotā piekļuve periodikas izdevumiem bibliotēkās, tāpēc tika analizēti laikraksti, kuri bija pieejami atvērtajās lasītavās (LNB periodiskos izdevumus raksta tapšanas laikā neizsniedza). Pētījuma rāmji – laikraksti "Diena" un "Latvijas Avīze" 2019. gada augustā un 16.–31. oktobrī. Kopā šajā periodā konstatētas 125 publikācijas (82 "Latvijas Avīzē" un 43 "Dienā"), kurās ir pieminēta ES, EK vai EP.³ Rakstu skaita atšķirību daļēji var izskaidrot ar "Latvijas Avīzes" tematiskajiem ielikumiem, piem., "Tepat, Eiropā" vai "Zaļā Latvija", kuros ir vairāk publikāciju ar atsaucēm uz norisēm ES vai tās ietekmētiem procesiem. Taču ir saskatāmas arī pašu mediju redakcionālās izvēles, cik lielā mērā aktualizēt dažādus ES aspektus savā saturā. Pirmās lapas rakstu prioritāte abos laikrakstos ir aptuveni vienāda (četri "Dienā" un trīs "Latvijas Avīzē") – pirmās lapas raksti vai rakstu pieņemumi, kuros ir minēta ES, EK vai EP. Lielākoties tie ir saistīti ar jauniem breksita pavērsieniem, taču publikācijās arī aplūkoti Latvijai būtiski jautājumi, kuros ir cieša sasaiste ar ES finansējumu, piem., ceļu būve, lauksaimnieciskās produkcijas ražošana u. c.

Tematikas griezumā visvairāk publikāciju ir par ES finansējumu (25) un Lielbritānijas izstāšanos no ES (23). Sadaļā "Citi jautājumi" kopumā ierindoti 20 raksti – tajos ES reprezentēta neitrālā kontekstā (piem., cik % balsu EP vēlēšanās ieguvusi kāda Latvijas partija) vai arī rakstīts par retāk sastopamiem tematiem. 15 rakstos ES minēta tās institūciju darba kontekstā, 13 rakstos iekļauta statistika, salīdzinot dalībvalstis kādā jomā vai rādītāju dinamiku pa gadiem ES kopumā. 10 rakstos ir aplūkota ES ārpolitika, piem., jautājumā par attiecībām ar ASV, sankcijām pret Krieviju, pagaidu aizliegumu visu

² Piem., viena no tām ir Saeimas Cilvēktiesību un sabiedrisko lietu komisija, kurā tiek izskatīti ar medijiem saistīti jautājumi, sēžu protokoli liecina par regulāru nozares asociāciju dalību sēdēs, piem., 2019. gada oktobrī un novembrī, kad tika skatīti likumprojekti "Grozījumi likumā "Par presi un citiem masu informācijas līdzekļiem"" un "Sabiedrisko elektronisko plašsaziņas līdzekļu un to pārvaldības likums".

³ Analīzei tika pakļauts verbālais teksts (arī īso ziņu formātā), izņemot sporta ziņas, daiļliterāras fragmentus, reklāmu, sludinājumus un laikrakstā iekļauto TV programmu. Kontentanalīze tika veikta pēc tematiem, katram rakstam atzīmējot 1–2 atbilstošākos tematus, kur ir minēta ES vai tās institūcijas EK un EP. Pēc tam ar kvalitatīvās kontentanalīzes palīdzību aplūkoti būtiskākie valodas līdzekļi, kas tika izmantoti ES reprezentācijai.

2.3.2. attēls. ES reprezentācija tematikas griezumā laikrakstos “Diena” un “Latvijas Avīze” (2019. gada augusts un 16.–31. oktobris) *N* = 125

Avots: 125 publikācijas laikrakstos “Diena” un “Latvijas Avīze” (2019. gada augusts un 16.–31. oktobris).

veidu sēklu un pupu importam no Ēģiptes, ES un Turcijas vienošanos par tā dēvētā Balkānu migrācijas maršruta slēgšanu u. c. Sešos rakstos minēta ES potenciālā paplašināšanās, uzņemot jaunas dalībvalstis, – tie publicēti pārsvarā oktobra beigās pēc ES dalībvalstu līderu samita, kurā Ziemeļmaķedonija un Albānija netika uzaiņinātas iestājam ES. Arī Ukrainas prezidenta vizīte Latvijā aktualizēja jautājumu par Ukrainas virzību uz pievienošanās valstu apvienībai. Piecos rakstos ir atsauces uz ES pieņemtu lēmumu ietekmi uz dalībvalstīm, tostarp Latviju. Piecos rakstos ir arī reprezentēti Latvijas deputāti EP. Tiesa, četrus no šiem pieciem rakstiem veido Eiropas Tautas partijas grupas apmaksātās publikācijas par EP deputātu darbības jomām un paveikto. Neviens raksts aplūkotajā periodā nepieskaras jautājumiem par eirozona iespējamo paplašināšanos, kopīgām ES vērtībām un kultūru, vienoto digitālo tirgu, kuru Ārlietu ministrija pāris mēnešu vēlāk 2020. gadā ir pasludinājusi par vienu no Latvijas prioritātēm ES (Ministry of Foreign Affairs, 2020). Tādējādi var secināt, ka šie trīs temati nav arī iedzīvotāju dienaskārtībā vai arī ka pašā ES tie netika pietiekami aktualizēti, lai gūtu publicitāti medijos.

Kopumā kontentanalīzes rezultāti rāda, ka presē salīdzinoši maz ir analizēta ES lēmumu ietekme uz Latviju, kā arī maz vēstīts par Latvijas deputātu gaitām

ES (abos gadījumos piecas publikācijas). Medijos tā ir jau nostiprinājusies tendence, uz ko jau 2007. gadā norādīja sabiedriskās politikas centra *Providus* pētniece Dace Akule, rakstot, ka daudzos gadījumos informācija par notikumiem Eiropā tiek iekļauta laikrakstu ārpolitikas, nevis iekšpolitikas sadaļās, tāpēc nostiprinās uzskats, ka ES atrodas kaut kur tālu un asociējas ar Briseli, nevis ka Latvija ir pilntiesīga ES dalībvalsts (Akule, 2017). Saskaņā ar dienaskārtības noteikšanas teoriju sabiedrība pievērš uzmanību kādiem jautājumiem atkarībā no tā, vai tie ir mediju dienaskārtībā. Taču vienlaikus svarīgi ir arī tas, ka mediji var veidot dienaskārtību tikai tad, ja auditorija uzskata sižetus/publikācijas par būtiskiem, nozīmīgiem (Young, 2010). Tāpēc visai iespējama ir korelācija starp mediju reprezentāciju trūkumu par to, kā Briselē pieņemtie lēmumi ir saistīti ar mūsu ikdienas dzīvi Latvijā, un iedzīvotāju uzskatu par to, ka ES risinātie jautājumi stāv tālu no viņu pašu dzīves. Latvijas iedzīvotāju aptaujā (2020), kas veikta, lai sagatavotu tautas attīstības pārskatu, apgalvojumam “mani maz ietekmē tas, pie kā strādā Eiropas Savienības iestādēs” piekrīt aptuveni puse (53%) aptaujāto. Jo ilgāks vecumposms, jo vairāk respondentu ir norādījuši uz to, ka ES jautājumi viņus skar maz. Piem., skeptiski par ES ietekmi uz viņu ikdienu ir 43% jauniešu vecumā

no 18 līdz 24 gadiem un 58% respondentu vecumā virs 76 gadiem (TAP pētījums, 2020). Visticamāk, šāds vie-doklis ir atkarīgs ne tikai no katra izglītības vai darbības jomas, bet arī no patērētās informācijas. Analizētajos preses izdevumos jautājumi par ES lēmumu ietekmi uz Latviju veido tikai 4% no visu publikāciju (kurās minēta ES, EK vai EP) kopapjoma. Taču arī pašu iedzīvotāju interesi uzzināt ko vairāk par ES ar mediju palīdzību nevar raksturot kā augstu, drīzāk – kā viduvēju. Apgalvojumam “labprāt skatos sižetus un/vai lasu rakstus medijos par dažādiem Eiropas Savienības jautājumiem” piekrīt gandrīz 58% respondentu. Turpretī gandrīz trešdaļa (31,5%) aptaujāto ir atbildējuši noraidoši. Turklāt ir arī samērā daudz vienaldzīgo, kurus šis jautājums ne interesē, ne neinteresē (atsevišķās vecumgrupās pat vairāk nekā 14%). Vairāk mediju saturu par ES patērē respondenti ar augstāko izglītību (64%). Dzīvesvietas ziņā nav lielas atšķirības – apgalvojumam piekrīt 59% Rīgas iedzīvotāju, 60% – Vidzemes, 52% – Kurzemes, 55% – Zemgales, 61% – Latgales un 56% – Pierīgas iedzīvotāju (TAP pētījums, 2020).

72% aptaujāto (krietni lielāks skaits nekā tie, kuri norādījuši, ka labprāt lasa rakstus un skatās sižetus par ES) uzskata, ka medijiem vajadzētu vairāk skaidrot par ES ietekmi uz mūsu ikdienu. Lai gan varētu šķist, ka, gaidot Eiropas Parlamenta vēlēšanas, kas tiek uzlūkotas arī par mediju notikumu, Latvijas iedzīvotāji vairāk pievēršas mediju saturam, tomēr tikai mazāk nekā trešdaļa respondentu norāda, ka pirms Eiropas Parlamenta vēlēšanām biežāk meklē informāciju, lai izvērtētu kandidātus (TAP pētījums, 2020).

20. gs. 70. gadu sākumā Maksvels Makombs (*McCombs*) un Deivids Vīvers (*Weaver*) ieviesa jēdzienu “nepieciešamība pēc orientiera”. Jo personīgi atbilstoša/ nozīmīgāka cilvēkiem šķiet tēma un lielāka ir tās nenoteiktība/neskaidrība, jo augstāka būs vēlme rast orientieri jeb izprast situāciju šajā nestabilajā, mainīgajā pasaulē. Ja cilvēkam tēma nešķiet personīgi svarīga, tad ir arī zema nepieciešamība uzraudzīt situāciju – aktīvāk patērēt mediju saturu cerībā uz zināt par kādām izmaiņām. Augsta nozīmība kopā ar zemu neskaidrību rada mērenu nepieciešamību pēc orientiera, savukārt augsta nozīmība kopā ar augstu neskaidrību izraisa lielu ziņkāribu un vēlmi pēc arvien jaunas informācijas (McComb, Shaw, Weaver, 2014). Šāda nepieciešamība atšķiras katram individuāli arī aptaujas rezultātos. Aptuveni trešdaļai iedzīvotāju ES jautājumi neinteresē – tāpat tie nerada neskaidrību un vēlmi uz zināt ko vairāk – iespējams, tāpēc, ka šķiet ļoti tāli. Šo distances sajūtu paspīlgtina arī preses saturs. Vienkāršojot kvalitatīvās kontentanalīzes rezultātus, var izšķirt divu veidu ES atainojumu. Pirmais – ES ir reprezentēta kā “sponsors”, no kura var iegūt iespējami vairāk labuma. Analizējot izmantotos valodas līdzekļus ES reprezentācijā, bieži sastopami vārdi “ES atbalsts”, “piesaistīt ES finansējumu”, “ES finansējuma saņemšana”, “piešķirts no struktūrfondiem”, “labā prakse fondu izmantošanā” u. tml., turklāt lietoti vārdi, kas norāda uz labuma gūšanu – piesaistīt, ieguldīt,

izmantot, piešķirt, saņemt. Otrkārt, izteikta ir ES kā soģa un ierobežotāja reprezentācija. Piem., tas izriet no šādiem apgalvojumiem: “Šis ir pirmais naudas sods, kas Zviedrijā uzlikts saskaņā ar Eiropas Savienības Vispārīgu datu aizsardzības regulu” (Tihonovs, 2019), “lai tēju varētu izplatīt, nepieciešams Eiropas Komisijas lēmums papildinājumiem ES Jaunās pārtikas katalogā” (Dieziņa, 2019), “EP komiteja Latvijā pārbaudīs [...] pārkāpumus” (Plauka, 2019), “no tiem 140 miljoniem, ko Eiropas Komisija atļāva pašiem no sevis īslaicīgi aizņemt, algu palielinājumam nedrīkstējām tērēt” (Meļņiks, 2019). Šie ir tikai daži piemēri, kuros intervētie cilvēki vai paši žurnālisti norāda uz rīcības brīvības upurēšanu un atkarību no ES vai tās institūciju lēmumiem. Lai gan šī reprezentētā ES duālā loma – finansiālais labvēlis un ierobežotājs – būtu pietiekams pamats interesei par ES tematiku medijos (72% aptaujāto uzskata, ka medijiem vajadzētu vairāk skaidrot par ES ietekmi uz mūsu ikdienu), tomēr tikai 58% respondentu norādījuši, ka šādu saturu patērē labprāt. Tas ir izaicinājums medijiem – atainot šo tematiku auditorijai saistošā veidā. Kontentanalīzes rezultāti rāda, ka tikai nelielā skaitā rakstu (4%) ir aplūkota ES lēmumu ietekme uz dzīvi Latvijā. Šis, kā arī plašāks Latvijas deputātu darba (Eiropas Parlamentā) atainojums, iespējams, varētu sabiedrībā radīt lielāku skaidrību par ES institūciju darbu, pieņemtajiem lēmumiem un paplašināt ES reprezentāciju kopumā.

Rezumējot par Latvijas iedzīvotāju aptauju, – atbildes liecina, ka patlaban ir mērena nepieciešamība mazināt neskaidrības ar mediju satura palīdzību. Taču medijiem ir iespēja ES pieņemtos lēmumus un ikdienas darbu padarīt auditorijai saistošākus, vairāk skaidrojot, kāpēc tie ir būtiski konkrētām sabiedrības grupām, un rosinot tos vairāk izzināt. Mediji mēģina paaugstināt notikuma nozīmību, arī piedāvājot tiešās reportāžas no Briseles. Taču sabiedrības intereses veidošana ir plašāks jautājums par mediju saturu, turklāt tas ir arī jautājums par to, kādā veidā notiek ES institūciju komunikācija ar sabiedrību un kāds ir šis komunikācijas saturs. Par to, ka žurnālistiem ir būtiski atrasties tādas vietas tuvumā, kur tiek risināti aktuāli Eiropas Savienības jautājumi, liecina Briseles korespondenta štata vietas izveide. Latvijas Radio bija pirmais Latvijas medijs, kam Briselē bija savs korespondents. Ina Strazdiņa šajā amatā pavadīja teju 13 gadus. Kādā intervijā viņa stāsta, ka “tas bija laiks, kad Latvija iestājās Eiropas Savienībā un NATO, un 2006. gadā ziņu dienesta vadītājs saprata, ka Latvijas Radio vajadzīgs korespondents Briselē” (Kaukule, 2019). Latvijas Televīzijas (LTV) Briseles korespondenta amatā ir strādājuši Oskars Kastēns (pirmais Latvijas Televīzijas speciālkorespondents Briselē), Ansis Bogustovs, Arnis Krauze, Gundars Rēders. 2014. gada septembrī darbu Briselē sāka LTV korespondente Eiropā Ilze Nagla. LTV toreizējais valdes priekšsēdētājs Ivars Belte lepojās, ka LTV ir pirmā un vienīgā Latvijas televīzija, kurai ir savs pastāvīgais korespondents Eiropā: “Sabiedriskajam medijam ir būtiski būt Eiropas Savienības epicentrā, kur tiek lemti dalībvalstīm nozīmīgi jautājumi. [...] Latvijas Televīzijai

ir svarīgi maksimāli ātri un klātienē no notikumu vietas iegūt jaunākās ziņas, kas skar Latviju un citas Eiropas Savienības dalībvalstis, tāpēc Ziņu dienestā ir nepieciešams augsta līmeņa profesionālis, kurš vēstītu par jaunākajām aktualitātēm no Briseles. Tas dod iespēju ātri un operatīvi apkopot arī citu valstu ekspertu, politiķu komentārus un viedokļus, veidojot pēc iespējas plašāku un objektīvāku ziņas fonu. Īpaši izšķiroši tas būs nākamgad, kad norisināsies Latvijas prezidentūra Eiropas Savienības padomē.” ([B. a.], 2015)

Šis notikums tik tiešām viesa izmaiņas ne tikai politikas, bet arī mediju dienaskārtībā. Tostarp 2015. gadā Briselē darbu sāka otrs Latvijas Radio korespondents Artjoms Konohovs. Latvijas Radio tolaik skaidroja, ka “ir aktualizējušies jautājumi par ES drošību, dalībvalstu politiskajiem un finansiālajiem apsvērumiem [...], līdz ar to ir svarīgi, lai sabiedriskais radio ar diviem pastāvīgajiem korespondentiem tiktu pārstāvēts Briselē. Turpmāk Beļģijas galvaspilsētā Artjoms Konohovs gatavos ziņu sižetus un intervijas, tostarp arī Latvijas Radio 4 – “Doma laukums” ziņām krievu valodā, kas ir īpaši būtiski, lai stiprinātu Latvijas sabiedrisko mediju satura piedāvājumu krievvalodīgo auditorijai (Vanaga, 2015)”. Korespondente Ilze Nagla toreiz norādīja, ka pirmo reizi vēsturē, kad Latvija būs Eiropas vadībā, viņas uzdevums “būs LTV skatītājiem izstāstīt to, kas patiešām būtisks notiek un ko tas mums nozīmē ([B. a.], 2015)”. Lai gan ES tēmas regulāri ir ienākušas Latvijas mediju saturā, arī pateicoties speciālkorespondentu darbībai ES, tomēr ik pa laikam publiskajā telpā parādās jautājums par Briseles korespondenta izmaksām un finansējuma nepietiekamību sabiedriskajiem medijiem (Skrebele, 2005; LETA, 2016). Saistībā ar breksitu un citām aktualitātēm bija vērojams, ka arī citu mediju žurnālisti bija devušies uz Briseli veidot sižetus un rakstus no notikumu epicentra. No žurnālistu izteikumiem var saprast, ka tas nav viegls darbs. Piem., intervijā “Latvijas Avīzei” Ina Strazdiņa norāda: “Profesionāli žurnālistam Brisele ir viens no grūtākajiem posteņiem līdzās Londonai, Maskavai un Vašingtonai. Tādēļ ka Eiropas Savienības uzbūve nav vienkārša: 28 valstu kopienas pārvaldē ir daudz birokrātijas un papīru. Lielākais izaicinājums ir iemācīties strādāt ar dokumentiem un mēģināt to izstāstīt vienkārši. Veidojot sižetus, vispirms šo informāciju mēģināju izstāstīt sev vai iedomātam cilvēkam, kurš ir tālu no šiem procesiem. Protams, starptautiskā vide ir iedvesmojoša – turpat blakus ir BBC, CNN. Briselē ir gana daudz kara žurnālistu, kuri dažādās pasaules zonās ir redzējuši pašu velnu, bet izdomājuši kaut ko mainīt savā karjerā. Pēc viņu teiktā, Brisele ir bīstama nevis tādēļ, ka uz tevi šauj, bet galva var pārsprāgt no informācijas daudzuma.” (Kaukule, 2019)

Šeit jāatgriežas pie dienaskārtības veidošanas teorijas. Atskatoties mediju vēsturē, vairāk ES jautājumiem veltītu mediju projektu bija dažus gadus pirms un pēc Latvijas iestāšanās ES. Piem., Anša Bogustova veidotais LTV raidījums “Eirobusiņš” par ES fondu apguvi, Imanta Austrīņa veidotais Latvijas Radio raidījums “Eiropas fondu atslēgas” u. c. Žurnālisti kļuva par ES

lietu vēstnešiem. Lielā mērā tas gan bija saistīts arī ar ES finansējumu šāda mediju satura tapšanai. Taču, visticamāk, toreiz – pirms 15 gadiem – arī pastāvēja lielāka neskaidriība par ES jautājumiem. Piem., raidījums “Eirobusiņš” stāstīja par reāliem projektiem, kuri īstenoti ar ES fondu atbalstu un kurus ir rakstījuši tādi paši cilvēki kā raidījuma skatītāji, piem., “A. Bogustovs [...] saticis kundzi gados, kura rakstīja projektu sava pagasta represēto ļaužu vārdā, jo vēlējās vietējā tautas namā ierīkot sanāksmju telpas (DIVA [b. g.])”.

Arī patlaban medijos tiek iekļauts ES apmaksāts saturs, piem., īpašu iknedēļas preses lielikumu veidā. Ņemot vērā arī kontentanalīzes rezultātus, iespējams, pašreizējā situācijā šādi apmaksāti pielikumi ir ES institūciju teju vienīgā iespēja ar mediju satura starpniecību informēt auditoriju par daudzveidīgiem un dažādiem ES jautājumiem.

Secinājumi

Rodas jautājums, vai kādā brīdī iespējams teikt, ka eiropeizācija ir notikusi un ir sasniegti visi kritēriji, vai tomēr process turpinās? Kamēr pastāvēs ES, savstarpējās pielāgošanās process būs neizbēgams. Lai gan Latvija jau vairāk nekā 15 gadus ir ES dalībvalsts un formāli ir pārņemti ES normatīvie akti, tomēr, analizējot detalizētāk, daļa kritēriju, piem., vārda brīvības jomā, ir ideāla “jābūtība”, uz kuras sasniegšanu jātiecas ne vien kandidātvalstīm, bet arī dalībvalstīm. Turklāt, aplūkojot notikumus Latvijas mediju vidē, iezīmējas arī procesi un rādītāji, ko varētu apzīmēt par mediju vides deieuropeizāciju. Piem., sabiedrisko mediju finansējums nav starp oficiālajiem kritērijiem iestājamai ES. Taču Latvijā tas ir viens no mazākajiem starp dalībvalstīm (Saurwein, Eberwein, Karmasin, 2019). Pēdējā gada laikā ir samazinājies arī ziņu redakciju skaits, tādējādi tas ir trieciens viedokļu daudzveidībai (piem., slēgts LNT Ziņu dienests, arī “PBK” ziņu raidījums “Latvijas laiks”, kas tika veidots Latvijā). 2020. gada vasaras sākumā medijos izskanēja ideja LTV7 pieejamos ziņu un analītiskos raidījumus krievu valodā pārcelt uz multimediju platformu (Petrova, 2020), taču šāds solis nozīmē, ka audiovizuālā formātā tai auditorijas daļai, kurai nav prasmju, resursu vai citu faktoru piekļuvei Latvijā veidotām ziņām krievu valodā interneta vidē, atliek tikai pārslēgties uz kādu no Kremliem pietuvinātajām TV programmām, kurām jau patlaban ir augsta uzticamība cittautiešu vidū (NEPLP, Latvijas Fakti, 2018). 2018. gadā mediju auditorijas pētījumā konstatēts: “Analizējot cittautiešu sniegtās atbildes – šajā auditorijā tieši Krievijas ziņu avotiem tiek pausta vislielākā uzticība (41%), un tikai tad uzticamības hierarhijā seko vietējie ziņu avoti (34%) un Rietumu ziņu avoti (19%), radot pamatotas bažas par cittautiešu uzticēšanās līmeni vietējai informatīvajai telpai un to, cik vietējie plašsaziņas līdzekļi ir konkurētspējīgi ar Krievijas medijiem.” (NEPLP, Latvijas Fakti, 2018) Arī aplūkojot auditorijas interesi par ES tematikas reprezentāciju

medijos un arī kā piemēru – preses izdevumos reprezentēto ES tematiku –, var runāt par paralēliem procesiem: eiropeizāciju (un augstu nepieciešamību turpināt sargāt vārda un mediju brīvību. Tās samazināšanās ir pirmais solis uz deeiropeizāciju, ko varam novērot dažās citās Eiropas valstīs, piem., Ungārijā (Rozenberga, 2015)) un deeiropeizāciju. To trāpīgi izsaka raksta virsrakstā iekļautais latviešu sakāmvārds “Ne visi koki mežā taisni”. Sasniedzot atbilstību ES normām vienā aspektā, negaidīti apstākļi var pasliktināt situāciju citā. Lielu daļu no izvirzītajiem mediju brīvības mērķiem ir iespējams sasniegt un uzturēt ar valsts īstenotās mediju politikas instrumentiem, taču kāda daļa ir pašas nozares rokās un valsts pārāk liela iejaukšanās to regulēšanā (piem., mediju iekšējās pārvaldības uzlabošanā) nesaskan ar mediju brīvības un neatkarības principu.

Tas ir politisks jautājums, vai Latvijas vēlas intensīvāku mediju vides eiropeizāciju. Iespējams, ES jautājumu reprezentācija medijos (tostarp ES kā sponsora un soģa atainojums, kas veicina priekšstatu, ka ES atrodas tālumā, nevis Latvijā kā tās daļā) ir faktors, kas ietekmē (ne) aktivitāti EP vēlēšanās. Lai veicinātu lielāku iedzīvotāju ieinteresētību ES tematikā, ir iespēja izmantot mediju politikas instrumentus un ES jautājumu reprezentāciju iekļaut starp Mediju atbalsta fonda kategorijām, kurās mediji konkursa kārtībā var pretendēt uz valsts budžeta atbalstu. Tas varētu rosināt vairāk analizēt to, kā ES lēmumi ietekmē Latviju, kā arī, iespējams, inovatīvu projektu ietvaros izdotos sasniegt jauniešu auditoriju. Iespējams, ES temati jauniešus neinteresē, jo viņi sev interesējošās tēmas ES mediju saturā neatrod. ES tematika ir vēl viena joma, par kuru būtu jāorganizē noderīgas mācības žurnālistiem. Lai gan ik pa laikam notiek mediju pārstāvju vizītes EP (Eiropas Parlaments Latvijā, 2020), tas ir pateicīgs formāts vienas vai dažu satūra vienību veidošanai un pirmā priekšstata radīšanai. Lai varētu analizēt procesus ES un saskatīt problēmas, ir nepieciešama padziļinātāka izpratne. Te savukārt būtu iespēja Latvijas augstākās izglītības sociālo zinātņu programmām veidot sinerģijas savā starpā un piedāvāt, piem., profesionālās pilnveides izglītības programmu mediju satūra par ES jautājumiem veidošanai, aptverot

zināšanas par diplomātiju, ES tiesībām, ekonomiku un citām jomām. Lai gan analizētajos preses izdevumos bija publicēti daži raksti, kuros cita starpā salīdzinātas dalībvalstis kādu rādītāju ziņā un vismaz viena lappuse ir veltīta notikumiem ārzemēs, tomēr kopumā attiecībā uz ES reprezentāciju mediju videi vairāk raksturīga vertikālā, nevis horizontālā eiropeizācija. Ziņu saturā ir lielāka komunikatīvā sasaiste starp to, kas notiek nacionālajā līmenī un Eiropas līmenī (Briselē, ES institūcijās). Horizontālo eiropeizāciju savukārt definē kā pastiprinātas komunikatīvās saites starp dažādām ES dalībvalstīm. Ja pastāv vāja horizontālā eiropeizācija, mediji vairāk interesējas par to, kas notiek citu dalībvalstu nacionālā mēroga politiskajā vidē, savukārt spēcīga horizontālā eiropeizācija nozīmē, ka mediji rada komunikatīvo saskaiti starp divām vai vairākām valstu politiskajām sfērām (Falkheimer, Blach-Ørsten, Kæmsgaard Eberholst et al., 2017).

Šobrīd secinājumi ir izdarīti, balstoties uz latviešu valodā iznākošās preses analīzi. Paplašinot pētījuma lauku, svarīgi būtu noskaidrot ES reprezentāciju Latvijas medijos citās valodās – gan reprezentācijas biežumu un tematiku, gan arī izmantotos valodas līdzekļus tās atainojumam. Nav noliedzams, ka sabiedrības eiropeizācija lielā mērā atkarīga no žurnālistikas kvalitātes, kultūras. Bet veidotajam saturam ir ietekme tikai tad, ja pati sabiedrība to atzīst par būtisku un nozīmīgu. Lai gan mediji var radīt interesi sekot šiem jautājumiem, tomēr svarīgi ir arī tas, kā komunicē Eiropas Parlaments, Eiropas Komisija, Latvijas deputāti Eiropas Parlamentā u. tml. 2020. gada sākumā Latvijas Republikas Ārlietu ministrija paziņoja, kuri ES jautājumi ir Latvijas prioritāte 2020. gadā. Potenciāli atbalstu vārda brīvībai var saskatīt sadaļā “Aizsargāt iedzīvotājus un brīvības”. Netiešā veidā mediji varētu būt saistīti prioritātē “Vienotais tirgus un tā digitalizācija” un sadaļā “ES – stiprāks globālais spēlētājs”, kurā cita starpā ir arī uzsvērtā cīņa pret tādu hibrīdo apdraudējumu kā dezinformācija un kibernetiskie uzbrukumi (Ministry of Foreign Affairs, 2020). Cik daudz par šiem jautājumiem ir informācijas publiskajā telpā un medijos – tas varētu būt kāda cita pētījuma labs pētnieciskais jautājums.

Galvenās atziņas. Svarīgākie uzdevumi

Galvenās atziņas

Par lielākajiem sasniegumiem Latvijas mediju eiropeizācijas ceļā uzskatāmi trīs notikumi un procesi. Pirmkārt, Latvijas mediju vides normatīvā regulējuma salāgošana ar ES prasībām – grozījumi Radio un televīzijas likumā sakārtoja reklāmas un citus jautājumus. Otrkārt, atzīmējams ir Latvijas ceļš uz vārda brīvībai arvien labvēlīgāku apstākļu nodrošināšanu, par ko liecina ievērojamais Latvijas kāpums no 39. vietas 2013. gadā uz 22. vietu 2020. gadā organizācijas *Reporters without borders* veidotajā preses brīvības indeksā. Trešais notikums ir “Latvijas Mediju politikas pamatnostādņu 2016.–2020. gadam” un to īstenošanas plāna apstiprināšana 2016. gadā, kas komercmedijiem pavēra iespējas pretendēt uz Mediju atbalsta fonda finansējumu sociāli nozīmīga un kvalitatīva satūra veidošanai, iekļāva

2.4. Eiropas vērtības un Latvijas sabiedrības eiropeizācija

Vita Zelče

Piederība Eiropai bija viens no Latvijas valstiskuma atgaves motivācijas avotiem atmodas laikā 20. gs. 80. gadu otrajā pusē. Tolaik publiskie intelektuāļi īpaši akcentēja Latvijas atgriešanās Eiropā nepieciešamību, norādot, ka tas būs ne vien šās zemes, bet arī visas Eiropas ieguvums. Piem., dzejnieks Leons Briedis Dzejas dienās Rīgā pie Raiņa pieminekļa 1989. gada septembrī vēstīja, ka “mēs nekad nedrīkstam aizmirst, ka Latvija allaž ir bijusi piederīga Eiropai, Latvijas kultūra allaž ir bijusi daļa no Eiropas kultūras, mums ir jāatgūst, jākopj un jāattīsta mūsu eiropeiskā apziņa, Latvijai atkal un beidzot ir jāatgriežas Eiropā” (Briedis, 1989, 2). Māksliniece un politiķe Džemma Skulme uzsvēra, ka neatkarībai tik kritiskā 1991. gada augusta puča laikā Latvijas cilvēkiem spēju pretoties padomju varai rada “atmiņa par Eiropu” un “eiropeiskā dzīves ziņa”, kas sevī saglabāta par spīti okupācijai (Skulme, 1991, 1). Atmodas gados vēlēšanos piederēt Eiropai apliecināja ne vien Rietumu parlamentāriešu un kultūras pārstāvju vizīšu lielā nozīme Latvijas publiskajā dienaskārtībā, bet arī laika joslas maiņa, atsakoties no Maskavas laika

un pārejot uz t. s. Austrumeiropas laiku (UTC+2), pirmo tiešo starptautisko avioreisu izveide no Rīgas lidostas (Bleiere, 1996, 14–19). Publiskajā telpā izskanēja arī brīdinājumi, ka atgriešanās Eiropā nebūs viegla, jo pusgadsimts dzīves dzelzs priekšvara otrajā pusē būtiski mainījis Latviju, atsvešinot to no Rietumu dzīveskārtības un ieviešot sovietisko apziņu un ikdienas prakses (2.4.1. logs). Arī 20. gs. pēdējo desmitgažu Eiropa, ar kuru saistījās Latvijas nākotnes cerības, bija jau cita Eiropa – ne tuvu ne tāda, no kādas 1940. gadā tika izslēgta Latvija. 30. gadu Eiropā pastāvēja ne vien demokrātijas, cilvēktiesību, Rietumu kultūras un dzīvesveida vērtības, bet arī starpvalstu pretrunas un konflikti, totalitārisms, autoritārisms, teritoriju sagrābšanas un fašistisko vērtību prerogatīvas. Arī Latvija valstiskās neatkarības atjaunošanā tiecās pēc demokrātiskas republikas radīšanas, nevis pēc atgriešanās Kārļa Ulmaņa iedibinātajā 1934. gada 15. maija Latvijā.

Laikposmā pēc Otrā pasaules kara tapa postnacionāla, labklājīga, miermīlīga un uz sadarbību orientēta Eiropa (Džads 2007, 20), kas, protams, ietvēra arī

2.4.1. logs

Atdzejotāja Ulda Bērziņa 1991. gada marginālijas vai komentāri Česlava Miloša dzejolim “Eiropas bērns” (1946)

“[...] Daži no mums ir pasākuši domāt, ka mēs esam kaut kāds – tai Eiropai – izņēmums, kaut kādi grūti audzināmie... Tāds vārds tagad ārzemēs modē – *homo sovieticus*: tas laiskais, tas neprecīzais, kas netur vārdu, neievēro solīto laiku un tā tālāk – un dažs labs šajos platumgrādos to atkārto un labprāt jau deklinē kā ģimnāzijā – *homo sovieticus*, *homines sometici*, *hominum sovieticorum*, *hominibus sovieticis*, tā man vajag un vēl par maz... Vai nenonāksim pie nihilisma, noindēšanās un alkām pēc jauna totalitārisma, ja ļausim sevī sazelt mazvērtības kompleksiem un bāreņpsiholoģijai. Vai tā nav dažbrīd tāda jau mazohistiska zemošanās tīksme? Vai tā nemeklēs atsvaru sadistiskā agresivitātē vai varbūt neokomunismā, vai neofašismā? Labāk tad trīs reizes atkārto: es neesmu bārenis, es esmu Eiropas bērns, es esmu Eiropas bērns! [...]”

Tie, kas pašnievājas un nopūšas: mēs jau tie *homines sovietici* – tā atkal ir nebrīves psiholoģija, aizorientēšanās uz svešu spēku; vai atkal sevi nododam? Nāca 15. maijs, demokrātiju nost, Ulmanis stiprāks. Nāca 1940. gads – Ulmani nost, krievs stiprāks. Nāk 1941. gads – krievu nost, vācs stiprāks. Atkal 1945. gads, atkal sevi un viens otru nododam. Un tagad atkal milzu entuziasms uz Rietumiem, jo tur guļ kapeika. Kur kapeika, tur patiesība!

Bet mēs esam Eiropas bērni! Mēs bijām un vēl esam Eiropas ķilnieki šajā tramīgajā iracionālajā gūstā... Vāci to sa-prot, bet lai pamēģina beļģi vai dāņi izturēt tik spoži kā mēs visus šā gadusimteņa eksāmenus, padzīvot kādus piecdesmit gadus nebūtībai nolemto tautu barakā, etnisko nāvinieku kamerā. Bet **mūsu** Eiropa bij mums tur līdz; mēs izturējam.”

Avots: Bērziņš, Uldis (1991). [Atdzejotāja komentāri Česlava Miloša dzejolim “Eiropas bērns”.] *Literatūra un Māksla*, 19. jūl., 9.

2.4.2. logs

Eiropas Savienības vērtības

ES vērtības ir kopīgas visām dalībvalstīm, un tās sabiedrībai ir raksturīga integrācija, iecietība, taisnīgums, solidaritāte un nediskriminācija. Šīs vērtības ir daļa no Eiropas dzīvesveida.

- Cieņa pret cilvēku
- Brīvība
- Demokrātija
- Vienlīdzība
- Tiesiskums
- Cilvēktiesības

Avots: Eiropas Savienība. ES mērķi un vērtības. No: *Oficiālā Eiropas Savienības tīmekļa vietne*. Izgūts no https://europa.eu/european-union/about-eu/eu-in-brief_lv

2.4.3. logs

Latvijas Republikas Valsts prezidentes Vairas Vīķes-Freibergas runa oficiālajā ceremonijā, kas veltīta Latvijas dalībai Eiropas Savienībā. Rīgā, Doma laukumā, 2004. gada 1. maijā

“[...] ES nav iekarota, nav ar varu kopā salikta, ES ir augusi, vienojusies par vienādām vērtībām, par vienotiem mērķiem un vienotiem ideāliem. ES dzima tad pēc Otrā pasaules kara asiņainā konflikta, kad tauta saprata, ka pienācis laiks aizmirst naidu, aizmirst ambīcijas un vēlmi uzspiest citiem savu gribu un ka daudz vairāk var panākt, sadzīvojot mierā un satiecībā ar savu kaimiņu un visiem kopā strādājot, lai sasniegtu kopēju labklājību, izaugsmi un pārticību. Tas ir izdevies – aiz ES durvīm valstis stāv rindā, aiz ES robežām ļaudis stāv rindā ar vēlmi iekļūt, mēs esam izgājuši visas pārbaudes, mēs esam sasnieguši to, ko daudzi, ieskaitot mūs pašus, neticēja, ka spēsīm sasniegt. [...]”

Mēs esam kļuvuši par Eiropas pilsoņiem, un mūsu rokās ir ne tikai savu Latviju veidot skaistu, baltu, cēlu un atpazīstamu citiem, mūsu rokās ir arī veidot Eiropu – visu mūsu kopējās mājas par tādu, par kuru, mēs visi varētu priecāties un būt lepnī. [...]”

Mēs veidosim vērtības, kas mums dārgas, mēs kopā celsim šo kopējo Eiropas ēku, tās būs mūsu mājas, tās būs mūsu draugu un kaimiņu mājas, un mēs visi plecu pie pleca varēsīm tās celt kopā un tad tiešām ar lepnumu dziedāt šo ES himnu, šo odu priekam un šo apliecību brālībai, ne tukšai, uzspiestai, propagandiskai brālībai, bet tādai, kas nāk no dziļas pārliecības, ka katrs cilvēks ir vērtība, ka katrs cilvēks ir nācis šai pasaulē ar savu būtību, ar savu darāmo, kas ir cienīgs un visiem vērtīgs. Mēs visi esam vienādi vērtīgi Dieva un pasaules priekšā. Mēs visi esam brāļi, jo esam cilvēki, bet mēs latvieši šajā ģimenē ienākam ar savu seju, ar savu daudzveidību, ar savu radošo garu, ar savu kultūru, ar savu sirdi un savu dvēseli. [...]”

Avots: Vīķe-Freiberga, V. (2007). *VV.-F. 4plus4. ∞. Runas. 1999–2007*. Rīga: Pētergailis, 363–364.

kontinenta senāku kultūras mantojumu. Modernās Eiropas civilizācijas pamats radies 17. gadsimtā, balstoties uz Senās Grieķijas filozofijas, Romas civillikumu un kristīgās teoloģijas sintēzi. Mūsdienās to papildina sociālās vērtības un solidaritātes principi, kas veidojušies ilgajā cilvēktiesību cīņā, taisnīguma un demokrātijas iedibināšanas vēstures gaitā. Tāpat modernajai Eiropai svarīga indivīda/individuālā autonomijas iedzīvināšana politikas un ikdienas praksē. Indivīda brīvībai ir būtiska vieta eiropiešu individuālajā un kolektīvajā identitātē. To raksturo arī posthegemonistiskā pasaules kārtība, kas nākusi šā kontinenta zemju agrāk īstenotā koloniālisma un imperiālisma vietā (Delanty 2019, I–liii).

Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanas norišu sastāvdaļa bija skaidrs un apzināts mērķis – iekļaušanās Eiropas Savienībā (ES). Pieteikuma iesniegšana dalībai ES 1995. gadā nozīmēja intensīvu eiropēizācijas procesa sākumu, proti, skološanos un daudzas politiskas, sociālas un kultūras darbības, lai pārņemtu Eiropas visu dzīves jomu normas un vērtības (Ozoliņa 2013, 401–403). Ar terminu “eiropēizācija” tiek apzīmēta Eiropas normu un prakšu difūzija ES valstu pārvaldē un sabiedrībās. Arī pēc Latvijas iestāšanās šajā Eiropas valstu ekonomiskajā un politiskajā apvienībā turpinājās integrācija tās vērtību sistēmā (2.4.2. logs), vienlaikus piedāvājot arī Latvijas pienesumu “kopīgo māju” veidošanā un bagātināšanā (2.4.3. logs).

Šajā nodaļā aplūkotas un vērtētas Latvijas sabiedrības attiecības ar ES vērtībām, veltot uzmanību vēstures lomai vērtību veidošanā, kā arī Latvijas sabiedrības atieksmei pret Eiropas pamatvērtībām un pieaugošu nozīmi iegūstošajām postmateriālajām vērtībām. Iztirzātie dati un piemēri ļauj spriest par Latvijas eiropeizācijas rezultātiem.

Pagātnes mācību nozīme eiropeiskajās vērtībās

Padomju Savienības un komunistiskās sistēmas sabrukums mainīja Eiropu. Pārstāja pastāvēt dzelzs priekš kara sadalītā Eiropa, un izzuda t. s. pēckara Eiropa jeb 1945.–1989. gada pasaule, kurā bija izveidojies kontinenta rietumu un austrumu daļas dzīves līmeņa un veida pretstats. Kopējās Eiropas veidošana nozīmēja atgriešanos arī pie kopējās pagātnes. 20. gs. beigās “Eiropa” bija jādodomā no jauna un jārod atbildes uz daudziem jautājumiem par eiropeiešu identitāti (Džads 2007, 828–831). Pēckara Rietumeiropa tika būvēta, pamatojoties uz apzinātas nesenās pagātnes neatcerēšanos, un Austrumeiropa – uz sovetisko vēstures koncepciju un ar represīviem līdzekļiem apspiestām atmiņām par nacionālo pagātni. 80. gadu beigās Rietumeiropas valstis jau bija sākušas atteikties no daudzām savas nacionālās vēstures lepnuma tēmām un mitoloģijas un izvērtēja savu iedzīvotāju darbības (piem., dalību holokaustā, kolaboracionismu ar nacismu) Otrā pasaules kara laikā. Savukārt pēckomunistiskajās zemēs uzplauka nacionālie vēstures naratīvi, kuros tika akcentēti komunistiskā perioda zaudējumi, piedzīvotie pāridarījumi un pazemojumi. Faktiski 1989. gads aizsāka vēstures postamnēzijas laikmetu, kas ietvēra arī vērtību sistēmas un drošības jaunus riskus un radīja konfliktu starp sociālajām/etniskajām grupām iespējamību. To skaudri apliecināja 90. gadu notikumi bijušās Dienvidslāvijas teritorijā, kur seni pagātnes aizvainojumi tika izmantoti par iegānu jaunatpūšot valstu savstarpējiem kariem, etniskajām tīrīšanām un masu slepkavībām. Daudzās traģēdijas Eiropas Balkānos starptautiskās dienaskārtības priekšplānā izvirzīja cilvēktiesību jautājumus (Judt 2002; Džads 2007, 737–759).

Cilvēktiesību kā politiskās rīcības, morālā vērtējuma normatīvā pamata atzīšana ES noteica holokausta tēmas tapšanu par centrālo Eiropas identitātē un kolektīvajā atmiņā (Asmane, 2008, 47). 1995. gadā Eiropas Parlaments (EP) pieņēma rezolūciju par holokausta atceres dienu. Tā tika pamatota ar tālaika rasisma, antisemitisma un ksenofobijas uzplaukumu un nepieciešamību reaģēt uz šo apdraudējumu (EU, 1995). Instrumenti, kas lietojami rasistiskas vardarbības novēršanā, – pieminēšana un izglītība. Praksē tas nozīmēja, ka gan starptautiskā, gan nacionālā līmeņa politikā tika uzsākta holokausta atceres un mācības kopīgošana arī ar dažādu pasākumu, nevalstisko organizāciju aktivitāšu, mediju, kino, muzeju, tūrisma, literatūras un citu norišu

starpniecību, lai mazinātu ksenofobiju, rasismu un nacionālos aizspriedumus (Gensburger & Lefranc 2020, 14–16). 2005. gadā EP pieņēma apjomīgu rezolūciju par holokausta, antisemitisma un rasisma upuru atceri. Tā noteica, ka 27. janvāris – Aušvicas atbrīvošanas diena 1945. gadā – ir “Eiropas Holokausta piemiņas diena” ES (Eiropas Parlaments, 2005a). 2008. gada ES Padomes pieņemtais pamatlēmums par krimināltiesību izmantošanu cīņā pret noteiktiem rasisma un ksenofobijas veidiem un izpausmēm uzdeva visām dalībvalstīm veikt pasākumus un piemērot sodus par tīšu genocīda noziegumu, noziegumu pret cilvēci un kara noziegumu publisku attaisnošanu, noliegšanu vai rupju banalizēšanu. Šis lēmums ir saistošs visām dalībvalstīm, tostarp – Latvijai (ES Padome, 2008).

Vēsturnieks Tonijs Džads, rakstot par postkomunistisko zemju integrācijas sākumu Eiropā, uzsvēra, ka holokausta atzīšana bija to ieejas biļete mūsdienu Eiropā (Džads, 2007, 887–888). Gatavojoties sarunām par iestāšanos ES, Latvijas (tāpat kā citu kandidātvalstu) mājasdarbu vidū bija arī zināšanu par holokaustu veidošana un to iekļaušana izglītības sistēmā, holokausta atceres rituālu ietveršana valsts politiskajā dienaskārtībā, atbildības uzņemšanās par savas teritorijas iedzīvotāju noziedzīga kolaboracionisma ar nacistisko režīmu sekām, kā arī cilvēktiesību prerogatīvas ievērošana skatījumā uz nācijas vēsturi. 1998. gada nogalē pēc Valsts prezidenta Gunta Ulmaņa iniciatīvas tika dibināta Latvijas Vēsturnieku komisija, kuras galvenais uzdevums – apzināt un izpētīt tēmu “Noziegumi pret cilvēci divu okupāciju laikā: 1940–1956”. Darba prioritāte – zināšanu par holokaustu veidošana. Nākamajos gados tapa uz rūpīgi pārbaudītiem faktiem balstīti pētījumi par ebreju iznīcināšanu visos Latvijas reģionos (Zelče, 2009, 45–48). 2000. gadā, prognozējot holokausta kā nozieguma pret cilvēci izpratnes iesakņošanu Latvijas sabiedrībā, vēsturnieks Aivars Stranga uzsvēra: “.. plaša izpratne par holokausta vēsturi un spēja izjust holokaustu kā milzīgu visas Latvijas traģēdiju radīsies tikai pakāpeniski, nopietna un ilgstoša izglītības darba rezultātā. Šis izpratnes paplašināšanās un padziļināšanās ir cieši saistīta ar Latvijas valsts politisko un ekonomisko attīstību. Grūti iedomāties, ka tas būs iespējams, nepārvarot samērā plaši izplatīto nabadzību [...], bezdarbu, skolu, skolotāju un skolēnu sliktos materiālos apstākļus; grūti cerēt, ka daudzo smago ikdienas nastu nomāktu cilvēku apziņā holokausta vēsture iegūs kaut cik nozīmīgu vietu” (Stranga, 2000).

Pildot iestāšanās ES mājasdarbus un arī jau esot tās locekle, Latvija kā valsts pielika pūles, lai tās iedzīvotāju nostāja pret holokaustu mainītos. Šī tēma jau vairākus gadus desmitus pieder pie Latvijas vēstures zinātniskās izpētes un publiskās vēstures prioritātēm. Sekmīgi darbojas LU Jūdaikas studiju centrs (dib. 1998), muzejs un dokumentācijas centrs “Ebreji Latvijā” (1989), Žaņa Lipkes memoriāls Ķīpsalā Rīgā (2012), atvērta “Rīgas Geto un Latvijas Holokausta muzejs” (2010). Holokausta vēsturei veltītas ekspozīcijas arī citos muzejos, publikai tiek

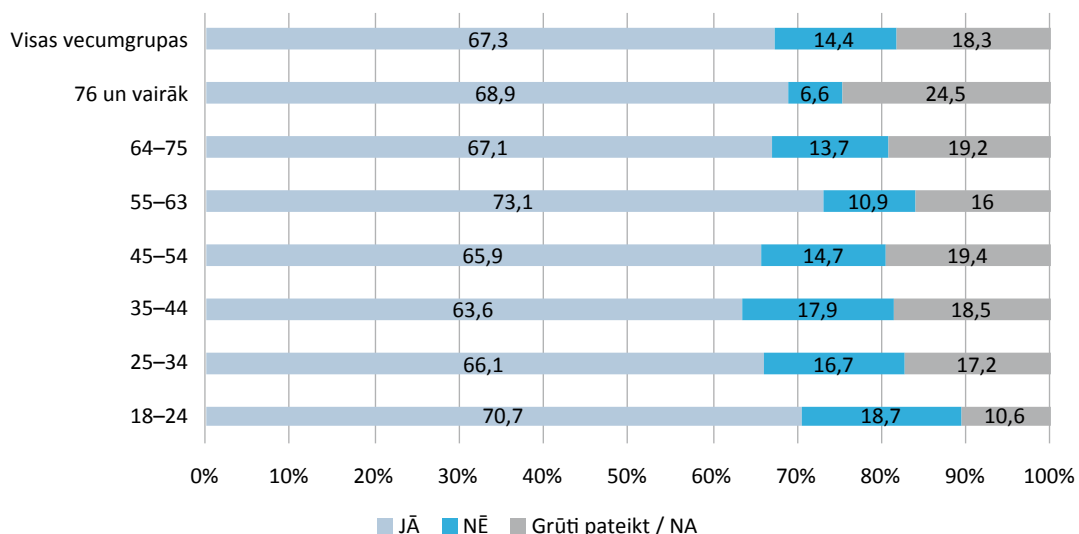
piedāvātas virtuālas izstādes. Piem., Latvijas Okupācijas muzeja interneta vietnē pieejama izstāde “Rumbula 1941” (2017). Daudz darīts izglītības laukā, sagatavoti gan metodiskie, gan multimedijāli mācību materiāli, holokausta problemātikai tiek veltīti skolēnu zinātniskie projekti, kā arī skolu novadpētniecības darbs. Latvijā apzināti ap 650 ebreju glābēju, vairāki no viņiem saņēmuši Latvijas valsts apbalvojumus. Galvaspilsētā un citviet Latvijā izveidoti holokausta upuru piemiņas vietu memoriāli (Mellers, 2013), darbojas LU Jūdaikas studiju centra vietne “Holokausta memoriālās vietas Latvijā” (*memorialplaces.lu.lv*). Latviešu valodā izdoti (vai atkārtoti izdoti) pasaulē nozīmīgi holokaustam veltīti teksti un Latvijas teritorijā īstenotajā holokaustā izdzīvojušo atmiņu grāmatas. Holokausta piemiņas pasākumos 4. jūlijā un 30. novembrī piedalās augstākās valsts amatpersonas. Kopš 2016. gada 30. novembra Rumbulas upurus piemin arī pie Brīvības pieminekļa Rīgā, noliekot svecītes. Vērojama jaunu holokausta atceres rituālu iedibināšana. Pēdējos gados holokausta tematika skarta arī plašai auditorijai adresētajos kultūras produktos. Piem., Māra Bērziņa romānā “Svina garša” (2015, iestudējums Nacionālajā teātrī 2016. gadā), dokumentālajās filmās “Geto stāsti” (2013, rež. Linda Olte) un “Vienpadsmit” (2016, rež. Gunta Gaidamoviča), spēlfilmās “Tēva nakts” (2018, rež. Dāvis Sīmanis) un “Pilsēta pie upes” (2020, rež. Viesturs Kairišs), televīzijas vēstures raidījumu ciklā “Atslēgas” iekļauta sērija “Holokausts. Kolektīvā amnēzija” (2018, autors Mārtiņš Ķibilds, režisori Uģis Olte, Dainis Kļava, Reinis Spale).

Latvijas ebreju traģiskā vēsture pakāpeniski iegūst aizvien lielāku vietu Latvijas kolektīvajā atmiņā.

Tādējādi var apgalvot, ka arī pagātnes un cilvēktiesību izpratnē ir sperts būtisks solis eiropēizācijas ceļā. Tomēr nevar sacīt, ka antisemitisms vairs nepastāv un ka visi Latvijas cilvēki, raugoties uz holokausta vēsturi, apzinās cilvēktiesību jēgu. 2015. gada globālā antisemitisma indeksa dati vēsta, ka 28% Latvijas iedzīvotāju kaut kādā mērā uzlūkojami par antisemītiem. Šis rādītājs ir zemāks nekā Austrumeiropas vidējais rādītājs (34%) un nedaudz augstāks nekā Rietumeiropas rādītājs (24%) (ADL, 2015). Domājams, ka Latvijas antisemitisma indeksam piemīt tendence samazināties. 2020. gadā veiktās Latvijas iedzīvotāju aptaujas rezultāti vēsta, ka 67,3% respondentu piekrīt uzskatam, ka Eiropā holokausts tiek vērtēts kā vislielākais noziegums pret cilvēci (2.4.1. attēls). Ar pārliecinošu “jā” ir atbildējuši 27,3%. Tomēr gandrīz piektdaļai aptaujāto (18,3%) nav viedokļa, vai arī viņi nespēj atbildēt uz šo jautājumu. Tas liecina, ka gandrīz piektdaļai Latvijas iedzīvotāju trūkst zināšanu un izpratnes par holokaustu kā noziegumu pret cilvēci, un tādējādi norāda arī uz potenciālo augsni rasisma, ksenofobijas, etniskā naida uzplaukumam. Atbildēs nav vērojama būtiska atšķirība starp dažādām vecumgrupām, līdz ar to nevar apgalvot, ka postkomunistiskajā periodā notiekošajai paaudžu maiņai ir īpaša ietekme uz holokausta izpratni. Daudz nozīmīgāki ir izglītības rādītāji. Attieksmē pret holokausta vērtējumu vērojama izteikta atšķirība starp cilvēkiem, kuriem ir augsts un zems izglītības līmenis (2.4.2. attēls). Tas ļauj novērtēt valsts vēstures un atmiņas politikas, izglītības institūciju un kultūras produktu lielo nozīmi, jo izglītība kalpo kā nozīmīgākais vēstures priekšstatu un tās mācību eiropēizācijas instruments.

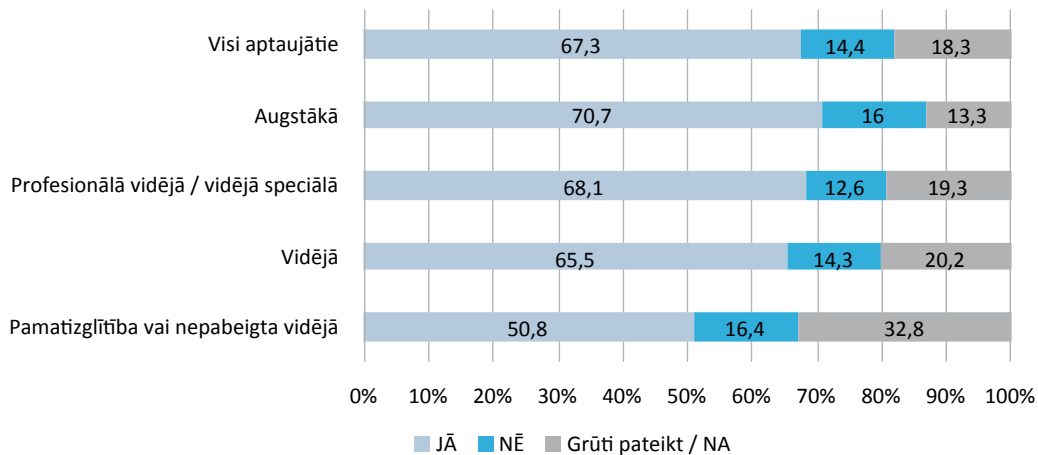
2.4.1. attēls.

Latvijas iedzīvotāju vecumgrupu atbilžu salīdzinājums, atbildot uz jautājumu: “Vai, Jūsaprāt, Eiropā holokausts tiek vērtēts kā vislielākais noziegums pret cilvēci?” (%)

Avots: TAP pētījums, 2020.

2.4.2. attēls.

Dažādiem izglītības līmeņiem piederīgu Latvijas iedzīvotāju atbilžu salīdzinājums, atbildot uz jautājumu: “Vai, Jūsprāt, Eiropā holokausts tiek vērtēts kā vislielākais noziegums pret cilvēci?” (%)

Avots: TAP pētījums, 2020.

Mazāku atšķirību attieksmē pret holokausta vietu Eiropas identitātē iezīmē citi Latvijas iedzīvotājus raksturojoši radītāji. Piem., raugoties no ģimenē lietotās sarunvalodas aspekta, latviešu valodā runājošās ģimenēs uz jautājumu “Vai, Jūsprāt, Eiropā holokausts tiek vērtēts kā vislielākais noziegums pret cilvēci?” ar “jā” atbildēja 66,2% aptaujāto, ar “nē” – 13,9%, uz šo jautājumu nespēja atbildēt 19,9%. Savukārt krievu valodā runājošās ģimenēs atbildes sadalījās: 69,3%, 15,2% un 15,5%. Latvijas Republikas pilsoņu atbildes bija 67,8%, 14,9% un 17,3% un nepilsoņu un citu valstu pilsoņu atbildes – 64,7%, 11,8% un 23,5%. 69% aptaujāto vīriešu un 65,9% sieviešu atzina, ka holokausts Eiropā tiek uzskatīts par vislielāko noziegumu pret cilvēci. Noliecdoši atbildēja 16,9% vīriešu un 12,2% sieviešu, atbildes nebija 14,1% aptaujāto vīriešu un 21,9% sieviešu (TAP pētījums, 2020). 2018. gada beigās Eiropas barometra pētījumu ietvaros ES valstīs tika veikta aptauja, lai noskaidrotu antisemitisma uztveres līmeni. Latvija ir starp tām valstīm, kurās respondenti slietās atbildēt, ka antisemitisms viņu valstī nav problēma. Tikai 1% norādīja, ka tas ir ļoti nozīmīga problēma, 13% – diezgan nozīmīga problēma. ES vidējie rādītāji atbildē uz šo jautājumu ir 15% un 35%. Savukārt, apstiprinot vai noliedzot atbildes “Cilvēki noliedz ebreju genocīdu, holokaustu”, 18% aptaujāto Latvijas iedzīvotāju piekrita šādam situācijas raksturojumam, bet 68% norādīja, ka tā nav. 13% šo atbildi ne noliedza, ne apstiprināja. ES valstīs minētajam atbildē vidēji piekrita 53% respondentu, 38% – noliedza un 9% aptaujāto nebija atbildes (EC 2019b, 8, 17). Šie dati ļauj sacīt, ka Latvijā holokausta kā nozieguma mācība ir diezgan labi apgūta un tā ir integrēta vērtību kopumā. Vienlaikus citas norises (kas gan nav sistemātiski pētītas), piem., interneta komentāri, sadzīves runa, piemiņas rituālu dalībnieku nelielais skaits, liek būt

piesardzīgiem un apzinātiem, ka, iespējams, pagaidām holokausta kā cilvēktiesību noziedzīgas neievērošanas vēsture kolektīvajā atmiņā un vērtību sistēmā funkcionē virspusēji – politkorektas uzvedības un skolā iemācītu pamatfaktu un atpazīšanas līmenī. Tādējādi joprojām atmiņas politikā un kultūras darbā holokausta iedzīvināšanai nācījas kolektīvajā atmiņā piešķirama prioritāte.

Latvijas (tāpat kā citu postkomunistisko zemju) iedzīvotājiem svarīga bija/ir citu Eiropas valstu (it īpaši Rietumeiropas) attieksme pret komunistiskā režīma noziegumiem pret cilvēci un vērtējums, raugoties caur cilvēktiesību prizmu. To veidošana ES sākās līdz ar postkomunistisko zemju uzņemšanu ES. EP pieņēma vairākas rezolūcijas, kas aicināja atzīt komunisma noziegumus un pieminēt tā upurus. 2005. gadā rezolūcijā par 60. gadadienu kopš Otrā pasaules kara beigām (1945. gada 8. maijā) tika uzsvērts, ka tiek pieminēti “visi nacistiskās tirānijas upuri” un sērots par viņiem, un norādīts, ka “dažām tautām Otrā pasaules kara beigās nozīmēja jaunu tirāniju, ko radīja staļiniskā Padomju Savienība”, un tā šīm tautām radīja “lielas ciešanas, netaisnību un ilgstošu sociālu, politisku un ekonomisku degradāciju” (Eiropas Parlaments, 2005b). Nacisma un komunisma totalitārisma un noziegumu pret cilvēci kopskatījumā un vienādošanā nozīmīga ir 2008. gada EP deklarācija par 23. augusta pasludināšanu par Eiropas staļinisma un nacisma upuru atceres dienu (Eiropas Parlaments, 2008) un 2009. gadā pieņemtā rezolūcija par Eiropas sirdsapziņu un totalitārismu (Eiropas Parlaments, 2009). Eiropas “divu totalitārismu” koncepcija ir iedzīvināta arī Eiropas vēstures mājā, kas tika atvērta Briselē 2017. gada maijā un padara gan holokaustu, gan komunistisko teroru par neatņemamu kontinenta vēstures daļu (2.4.4. logs) (plašāk par ES politiku komunisma noziegumu atcerē skat. Neumayer, 2019).

2.4.4. logs

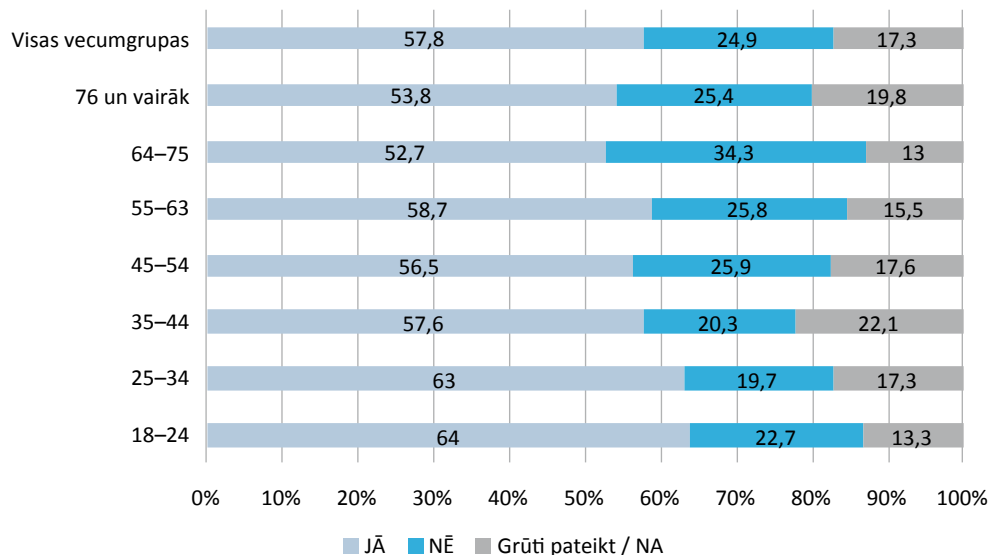
Eiropas Parlamenta deputāte Sandra Kalniete par Eiropas vēstures māju

“2017. gada 4. maijā atklāja Eiropas Vēstures māju. Man tas bija liels gandarījuma brīdis, kad ekspozīcijā ieraudzīju virtuālos standus, kuros viens otram līdzās atrodas Hitlers un Staļins, kāškrusts un sirpis un āmurs. Katrs muzeja apmeklētājs savām acīm varēs salīdzināt un pārlicināties, cik līdzīgi savā uzbūvē un ideoloģijā un noziedzīgajā būtībā bijuši abi 20. gadsimta lielākie totalitārie režīmi – nacisms un komunisms. Es ceru, ka Vēstures māja palīdzēs eiropiešiem saprast Eiropas Savienības vērtību mūsu kontinenta mieram un stabilitātei un pasargās no vieglprātīgas ļaunās skaistrunāšanas, ko piekopj labējie un kreisie populistī. Viņi ir aizmirsuši, kādas asins jūras bija jāzibrien eiropiešiem 20. gadsimtā, līdz pretim stāvēšanas vietā stājās sadarbības kultūra.”

Avots: Kalniete, S. (2017). *Cinītis*. Rīga: Jāņa Rozes apgāds, 306.

2.4.3. attēls.

Latvijas iedzīvotāju vecumgrupu atbilžu salīdzinājums, atbildot uz jautājumu: “Vai, Jūsaprāt, Eiropā tiek nosodīti komunistiskā režīma (proti, Padomju Savienības) noziegumi pret cilvēci?” (%)

Avots: TAP pētījums, 2020.

Apmēram 17% visu vecumgrupu aptaujāto nespēj atbildēt uz jautājumu, vai šie noziegumi Eiropā saņem nopelnū (2.4.3. attēls). Vērojama viedokļu atšķirība starp Latvijas iedzīvotāju grupām, kuru sarunvaloda ģimenē ir latviešu vai krievu, kuriem ir vai nav Latvijas Republikas pilsonība (2.4.4. attēls). Būtiska nozīme ir arī izglītības rādītājiem. Tie vēsta, ka 20,9% aptaujāto bez vidējās izglītības nespēj atbildēt uz jautājumu: “Vai, Jūsaprāt, Eiropā tiek nosodīti komunistiskā režīma (proti, Padomju Savienības) noziegumi pret cilvēci?”

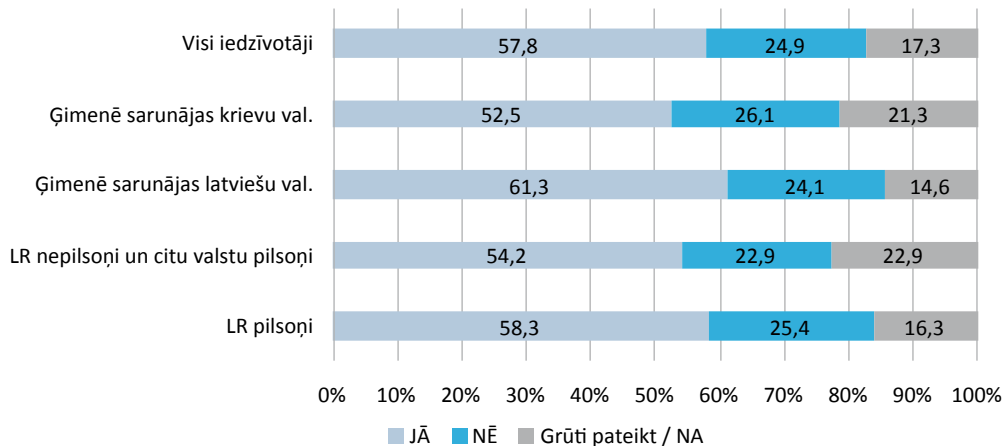
Kopīgots atmiņas par pagātnes norisēm un to kolektīva atcerēšanās ir priekšnoteikums, lai cilvēkos radītu tuvības sajūtu gan savai valstij, gan ES. Vēstures izpratnes eiropeizācija ir svarīga Latvijas iedzīvotāju integrācijā Eiropas vērtību sistēmā. Tā pati par sevi nedara

cilvēkus ne labākus, ne sliktākus, bet gan spēj tiešā un/vai netiešā veidā ietekmēt cilvēku attieksmes ne vien pret pagātni, bet arī pret šā laika vērtībām. Varmācības (proti, karu, genocīda, represiju) piesātinātās vēstures un cilvēku upuru pieminēšanas uzdevums ir atgādināt mūsdienu eiropiešiem par miera un demokrātiskas iekārtas jēgu, vērtībām un to iemiesojumu viņu reālajā ikdienā.

Mūsdienu Eiropas vērtības

Latvija jau kopš valstiskuma atjaunošanas pastāv demokrātiskas valsts formātā, tādējādi tā piedāvātais dzīvesveids un vērtības ieguvušas pašsaprotamību un

2.4.4. attēls.

Latvijas iedzīvotāju sociālo grupu atbilžu salīdzinājums, atbildot uz jautājumu: “Vai, Jūsaprāt, Eiropā tiek nosodīti komunistiskā režīma (proti, Padomju Savienības) noziegumi pret cilvēci?” (%)

Avots: TAP pētījums, 2020.

ikdienišķumu. Vērtības parasti tiek saprastas kā nozīmīgi mērķi, pēc kuriem tiecas sabiedrība un indivīdi. Socioloģisko pētījumu praksē ir ierasti plašu pasaules reģionu vērtību pētījumi (kuros piedalījušās arī Latvijas zinātniskās institūcijas), kas vienlaikus ļauj gūt priekšstatu par noteiktu pasaules daļu vērtību sistēmām un to prioritātēm un veikt salīdzinājumus (Kūle, 2016, 2018). Nenoliedzami, joprojām Eiropas izpratnē pastāv lielāka vai mazāka atšķirība starp t. s. veco un jauno Eiropu. Arī identitātes un vērtību hierarhijas izpratnē nevalda vienprātība starp kontinenta daļām un valstīm. Uz to savu iespaidu atstājusi arī 2008./2009. gada ekonomiskā krīze, nekad agrāk nepieredzētā bēgļu krīze, *Brexit* referendums 2016. gadā, labējā populisma uzplaukums, Itālijas politikas destabilizācija 2018. gadā (Delanty, 2019, 307–311). Arī Covid-19 radītā situācija ietekmē un ietekmēs eiropiešu vērtības un iemiesojumu praksē.

Daudzas eiropeiskās vērtības ir lielas daļas Latvijas sabiedrības jebūtība. To apliecina arī EK īstenotie Eiropas barometra pētījumi, kuru uzdevums ir monitorēt publisko domu ES valstīs. Tajos iedzīvotāju attieksme pret Eiropas vērtībām tiek noskaidrota divās dimensijās. Vispirms jau ideālajā – vērtības, kas vislabāk reprezentē ES, un reālajā – vērtības, kas indivīdiem ir vissvarīgākās. Aptaujas liecina, ka ES un Latvijas iedzīvotāju priekšstatu par Eiropas vērtībām vispirmām kārtām saistās ar demokrātiju, cilvēktiesībām un mieru. Kontekstuālu faktoru (piem., teroraktu, karu Ukrainā, Sīrijā, lielo bēgļu plūsmu) ietekmē šīs galvenās (un arī pārējās) vērtības laika ritumā ir mainījušās vietām. Nesenākās aptaujas vēsta, ka vairākums ES valstu iedzīvotāju uzskata, ka to visvairāk reprezentē miers. Savukārt Latvijas iedzīvotājiem priekšstats par ES vērtībām visizteiktāk saistās ar cilvēktiesībām. Tomēr Latvijā veiktajās aptaujās liela daļa rezultātu par vērtībām, kas vislabāk reprezentē

ES, būtiski neatšķiras no ES valstu vidējiem rādītājiem (2.4.1. tabula).

Atbildot par savām personiskajām Eiropas vērtībām, vairākums ES valstu iedzīvotāju nosauc mieru, cilvēktiesības, cieņu pret cilvēka dzīvību, demokrātiju un individuālo brīvību. Miera nemainīgi svarīgo nozīmi nosaka ne tikai ES kā valstu apvienības, kuras dalībvalstis savā starpā nekaru, pamatkoncepts, bet arī šobrīd tik aktuālā drošības situācija, par kuru satraukumu rada gan Eiropā notiekošie terorakti, gan arī jaunu kara formu (hibrīdkarš, kiberkarš, infokarš) pieaugošā aktualitāte. Latvijas iedzīvotājiem (gandrīz nemainīgi) svarīgākās ir cilvēktiesības, miers un individuālā brīvība. Viņiem salīdzinājumā ar “vidējo eiropieti” nozīmīgākas personiskās vērtības ir individuālā brīvība, cilvēktiesības un cieņa pret citām kultūrām. Domājams, ka šajā ranžējumā atainojas totalitārisma pieredze un lielā etnisko minoritāšu proporcija Latvijas iedzīvotāju kopsastāvā, kas sekmējusi dažādu kultūru līdzāspastāvēšanu un cieņu. Mazāk svarīgas vērtības salīdzinājumā ar “vidējo eiropieti” Latvijas cilvēkiem ir demokrātija, tolerance, likums, solidaritāte, vienlīdzība (2.4.2. tabula). Lielā mērā šie rādītāji signalizē par minēto sfēru nepilnīgu eiropeizāciju, valsts politikas nepilnībām un vājajiem sektoriem, kā arī par nepārliecinošu šo vērtību komunikāciju publiskajā telpā. Pastāvošā iedzīvotāju sociālā nevienlīdzība, nabadzība un sociālā atstumtība, kopības trūkums starp statusā un materiālā ziņā esošām sociālajām grupām (plašāk par šo tēmu skat. Bela & Nikišins, 2018) nav nostiprinājuši solidaritāti un vienlīdzību kā eiropeiskas vērtības. Arī Latvijas politikā jau kopš valsts atjaunošanas nav pārliecinošu sociāldemokrātisko ideju aizstāvju, kas patiesi (nevis savtīgās politiskās, mantiskās un atsevišķu ekonomisko grupējumu interesēs) proponētu sociālā taisnīguma, solidaritātes un vienlīdzības vērtības. Tas

2.4.1. tabula. ES reprezentējošās vērtības (%), maksimāli 3 atbildes)

Respondentu mītnes vieta	Demokrātija	Cilvēktiesības	Miers	Likums	Cieņa pret citām kultūrām	Solidaritāte, atbalsts citiem	Vienlīdzība	Cieņa pret cilvēka dzīvību	Tolerance	Individuālā brīvība	Pašrealizācija	Reliģija
2006												
ES-25	38	38	36	24	19	17	14	13	11	10	4	3
Latvija	36	46	37	29	21	21	12	13	6	16	6	2
2013												
ES-27	32	34	40	23	17	16	12	13	10	14	3	3
Latvija	27	34	34	23	15	12	9	12	7	22	3	5
2015												
ES-28	31	37	37	16	18	16	12	12	11	18	3	3
Latvija	21	40	30	15	16	14	10	14	7	27	5	4
2017												
ES-28	33	33	40	22	13	16	12	15	12	16	4	3
Latvija	27	40	33	20	20	18	10	13	7	28	3	4
2019												
ES-28	35	34	42	22	14	17	13	15	12	16	4	2
Latvija	30	44	31	18	16	18	10	15	7	28	4	4

Avots: EC 2007, 32; 2013, 54; 2015, 89; 2017, 68; 2019a, 74.

pats jāsaka par likuma varu, kuras bezspēcība lielmēroga valsts, pašvaldību līdzekļu izzagšanas un korupcijas situācijās ir devalvējis šīs vērtības Latvijas publiskajā domā.

Eiropometra pētījumu dati rosina uzdot papildu jautājumus par demokrātijas vietu Latvijas iedzīvotāju vērtību skalā: vai tā tiešām ir tik zema? Vai demokrātijas esamība ir novērtējama un izmērāma, un ko tā piedāvā indivīdam? Vai jēdzienu “demokrātija” Latvijā saprot tāpat kā citviet Eiropā? Visur Eiropā demokrātija ir ilgstošas vēsturiskās attīstības rezultāts. Raugoties uz varas un sabiedrības attiecībām, ir uzskatāmi, – “jo vienlīdzīgākas, plašākas, aizsargātākas un savstarpēji saistošākas ir valsts konsultācijas ar iedzīvotājiem, jo demokrātiskāks ir kāds politiskais režīms” (Ijabs, 2018, 120). Raugoties uz ES paplašināšanās sākumposmu, jāatzīst, ka tieši Baltijas valstis tika uzlūkotas par Eiropas reģionu ar vājāko pilsoniskās sabiedrības un demokrātijas tradīciju, jo tās institūcijas tur tapušas salīdzinoši vēlu un pastāvējušas vien īsu laiku starpkaru periodā (Delanty, 2019, 262).

Šobrīd Latvijā pastāv pilnvērtīga, lai gan kaut kādā mērā trūkumiem un nepilnībām caurausta eiropēiskā

demokrātija (plašāk par šo tēmu skat. Rozenvalds, 2005, 2007, 2014), kas daudzos parametros ir augstāk vērtējama nekā vairākās citās jaunajās ES dalībvalstīs. 2019. gada pasaules demokrātijas indeksā tā ar 7,49 punktiem bija augstajā 38. vietā (no 167 valstīm). Zemākais vērtējums saņemts par valdības/pārvaldības funkcionēšanu (6,07 punkti) un politiskās līdzdalības līmeni (6,11). Augstākais – par vēlēšanu procesu un plurālismu (9,58), atzīstams ir arī pilsonisko brīvību vērtējums (8,82) (The Economist Intelligence Unit, 2019, 11). Nereiti Latvijas demokrātijas problēmas tiek saistītas tieši ar lielo nepilsoņu īpatsvaru, kas ir padomju okupācijas perioda sekas, kuras ilgstoši nav izdevies pilnībā pārvarēt kopš valstiskuma atjaunošanas. Pilsonība ir tā, kas nodrošina indivīda saikni ar valsti un iekļautību politiskajā kopienā.

2020. gadā veiktajā Latvijas iedzīvotāju aptaujā uz vienkāršu jautājumu: “Vai, Jūsaprāt, Eiropā demokrātija ir vērtība?” ar “jā” atbildēja 65,7% respondentu, ar “nolietoti jā” – vien 26,1%. Noliedzot atbildi sniedza 21,2% aptaujāto, bet uz šo jautājumu atbildes nebija 13,1%. Vērojamas arī atšķirības vecumgrupu un izglītības līmeņa ziņā. Pret demokrātiju kā Eiropas vērtību lielāka

2.4.2. tabula. Eiropiešu personiski svarīgākās vērtības (% , maksimāli 3 atbildes)

Respondentu mītnes vieta	Demokrātija	Cilvēktiesības	Miers	Likums	Cieņa pret citām kultūrām	Solidaritāte, atbalsts citiem	Vienlīdzība	Cieņa pret cilvēka dzīvību	Tolerance	Individuālā brīvība	Pašrealizācija	Reliģija
2006												
ES-25	24	41	52	17	11	14	18	43	19	22	11	7
Latvija	15	48	51	13	14	10	18	43	13	35	15	6
2013												
ES-27	26	41	39	18	11	17	21	37	16	24	9	5
Latvija	16	44	39	8	14	12	17	40	9	33	7	5
2015												
ES-28	25	40	45	13	9	18	20	36	17	27	9	6
Latvija	13	41	53	10	11	11	14	38	9	38	5	7
2017												
ES-28	28	42	45	18	9	15	20	36	16	24	8	6
Latvija	14	48	51	10	19	8	12	37	8	39	8	5
2019												
ES-28	29	42	45	17	9	15	21	36	16	26	8	6
Latvija	15	51	44	12	15	12	14	15	9	40	6	5

Avots: EC 2007, 30; 2013, 51; 2015, 81; 2017, 61; 2019a, 67).

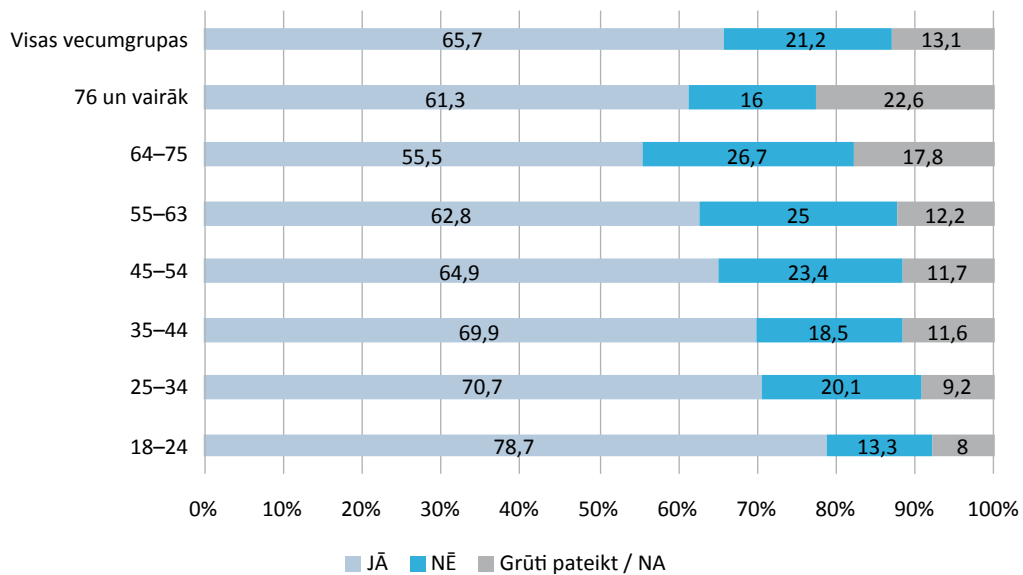
skepse vērojama gados vecāku aptaujāto grupās, tāpat arī šo grupu piederīgajiem piemīt lielāka sliekšme izvērtēties atbildēt uz šo jautājumu (2.4.5. attēls). Šie dati sasaucas ar SKDS 2019. gada jūnijā veiktās aptaujas rezultātiem par apmierinātību, kā demokrātija darbojas Latvijā. Tie vēsta, ka apmierināti ir 41% aptaujāto (vien 4% – pilnīgi apmierināti), savukārt 47% – neapmierināti (12% – pilnīgi neapmierināti) un 11% nespēj atbildēt uz šo jautājumu. Augstāks apmierinātības rādītājs ir vecumgrupā 18–24 gadi (55%), bet zemākais – vecumgrupā 64–75 gadi (32%) (SKDS 2019a).

Arī citi 2020. gada aptaujas rezultātu šķērsriezumi liecina, ka attiecībās ar demokrātiju kā Eiropas vērtību vērojami vairāki problēmlauki. To par Eiropas vērtību neuzskata vai nespēj atbildēt uz šo jautājumu liela daļa cilvēku ar zemu izglītības līmeni (2.4.6. attēls). Atbildēs uz šo jautājumu iezīmējās arī šķirtnes starp Latvijas pilsoņiem un nepilsoņiem, Latvijā dzīvojošiem citu valstu pilsoņiem, kā arī starp cilvēkiem, kuri savās ģimenēs sarunājas vai nu latviešu, vai krievu valodā (2.4.7. attēls). To esības iemeslu vidū minamas Latvijas krievvalodīgo iedzīvotāju kā sociālas grupas attiecības ar Latvijas Republikas pilsoņību un Padomju Savienības sabrukuma

un pēcpadomju perioda ietekmes uz šīm attiecībām sekas. Neskaidrība par demokrātiju kā vērtību, kas nosaka ne vien valsts politiku un tās institūciju darbību, bet arī cilvēku ikdienu, viņu pašrealizācijas iespējas un individuālo brīvību, rada populisma un ilgu pēc autoritāras stingras rokas uzplaukuma draudus. SKDS 2019. gada februārī veiktajā Latvijas iedzīvotāju aptaujā 64% respondentu piekrita apgalvojumam “Lai uzlabotu situāciju valstī, Latvijai ir nepieciešams viens stingrs līderis ar plašām pilnvarām”. 30% aptaujāto šim apgalvojumam nepiekrita, 6% atbildi nesniedza. Liels skaits stingrā līdera piekritēju bija vērojams arī iepriekšējos gados. Visaugstākais tas bija 2011. gadā, kad izteiktajam apgalvojumam piekrita 73% respondentu (SKDS 2019b).

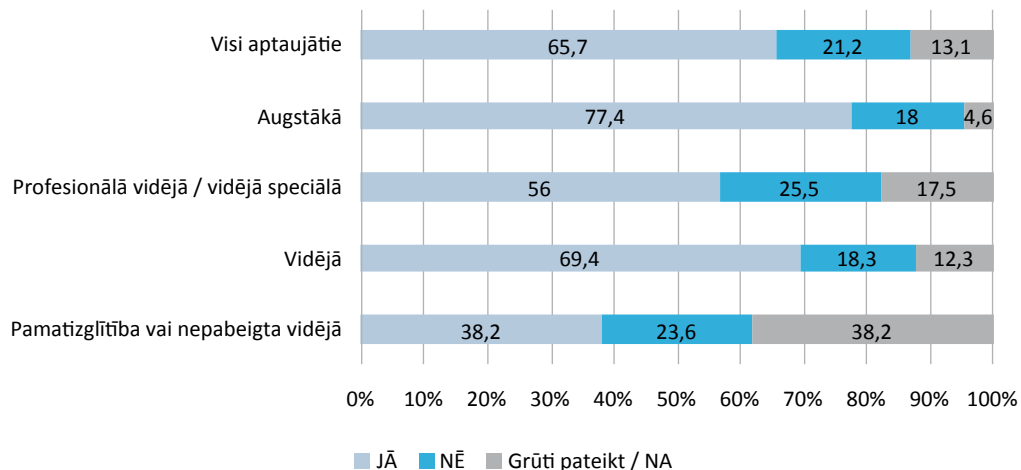
Nodaļā aplūkoti socioloģisko pētījumu daudzveidīgie dati rosina domāt, ka liela daļa Latvijas sabiedrības ir apmaldījusies Eiropas vērtību un demokrātijas definējumos, izpratnē un to attiecināšanā uz savu dzīvi un savām pašrealizācijas iespējām. Varbūt cēloņi meklējumi pasīvajā tiešajā līdzdalībā valsts un tās politikas veidošanā, kā arī izglītībā un kultūrā. Tostarp nepilnīgā izpratnē par indivīda, proti, paša dzīves, iespējamajiem un reālajiem scenārijiem demokrātiskā valstī un autoritārā režīmā,

2.4.5. attēls. Latvijas iedzīvotāju vecumgrupu atbilžu salīdzinājums, atbildot uz jautājumu: “Vai, Jūsaprāt, Eiropā demokrātija ir vērtība?”

Avots: TAP pētījums, 2020.

2.4.6. attēls. Dažādiem izglītības līmeņiem piederīgu Latvijas iedzīvotāju atbilžu salīdzinājums, atbildot uz jautājumu: “Vai, Jūsaprāt, Eiropā demokrātija ir vērtība?”

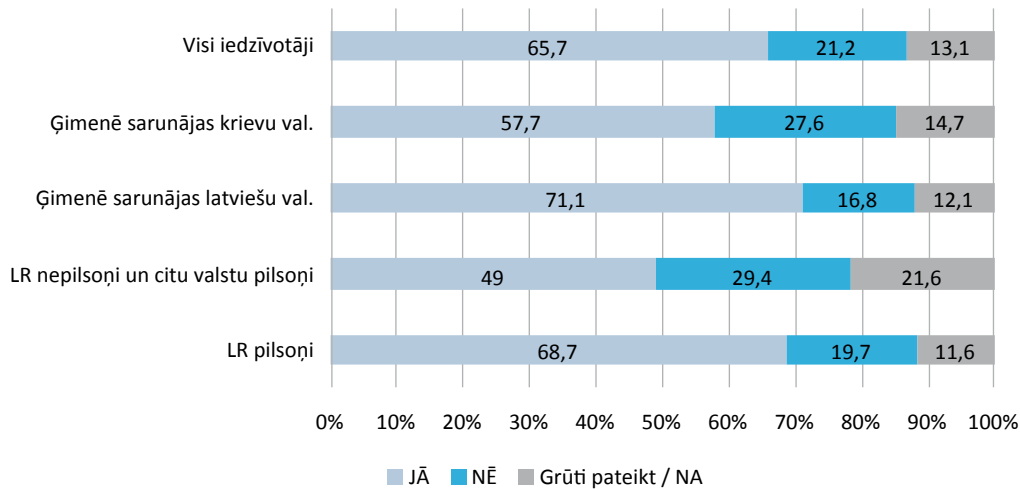
Avots: TAP pētījums, 2020.

kas, kā rāda minētie aptaujas rezultāti, daudziem šķiet pievilcīgs. Protams, ka demokrātijas izpratne tiek veidota skolās, bet daudziem tā ir pirmā un pēdējā nopietnā izglītība par šiem jautājumiem. Publiskajā telpā un lokālajos kultūras produktos, kas iekarojuši plašu auditoriju, eiropisko vērtību reprezentācija ir maz sastopama. Tādējādi nav arī uz demokrātijas zināšanām un izpratni balstītas motivācijas iesaistīties savas valsts un institūciju veidošanā un uzlabošanā. Cerīga ir 2020. gada

nevalstiskā sektora interešu aizstāvības organizācijas “Latvijas pilsoniskā alianse” pilsoniska iniciatīva “Demokrātijas nedēļa”. Nedēļas laikā notika tiešsaistes pasākumi, tostarp interaktīvie, tika piedāvāta līdzdalība pasākumos arī ar sociālo tīklu starpniecību. Iniciatīva ietvēra arī Miķeļa Valtera – demokrātiskās Latvijas politiķa un demokrātijas vērtību pārstāvja – dienas iedibināšanu, kuras ietvaros jārisinās sabiedrības izglītošanai un diskusijām par Latvijas demokrātijas vēsturi un nākotni.

2.4.7. attēls.

Latvijas iedzīvotāju sociālo grupu atbilžu salīdzinājums, atbildot uz jautājumu: “Vai, Jūsaprāt, Eiropā demokrātija ir vērtība?”

Avots: TAP pētījums, 2020.

Latvijas mūsdienu publiskajā telpā, tāpat arī vēstures stāstos, visai maz tiek popularizētas demokrātijas vērtības un simboli. Piem., tās vērtības iemiesojošo simbolisko personību galerija ir visai nabadzīga, nereti tā sākas un noslēdzas ar Latvijas Republikas pirmā Valsts prezidenta Jāņa Čakstes vārdu. Tādēļ M. Valtera dienas iedibināšana ir labs solis tās papildinājumā. Faktori, kas veicina Eiropas vērtību un demokrātijas izpratni un tādējādi arī iedzīvināšanu ikdienā, ir meklējami gan pārvaldības pilnveidē, NVO sektora un pilsoniskās sabiedrības attīstībā, gan arī kultūrā, piem., dažādos mediju produktos, kas piedāvātu šo vērtību emocionāli iedarbīgu iedzīvinājumu.

Postmateriālās vērtības

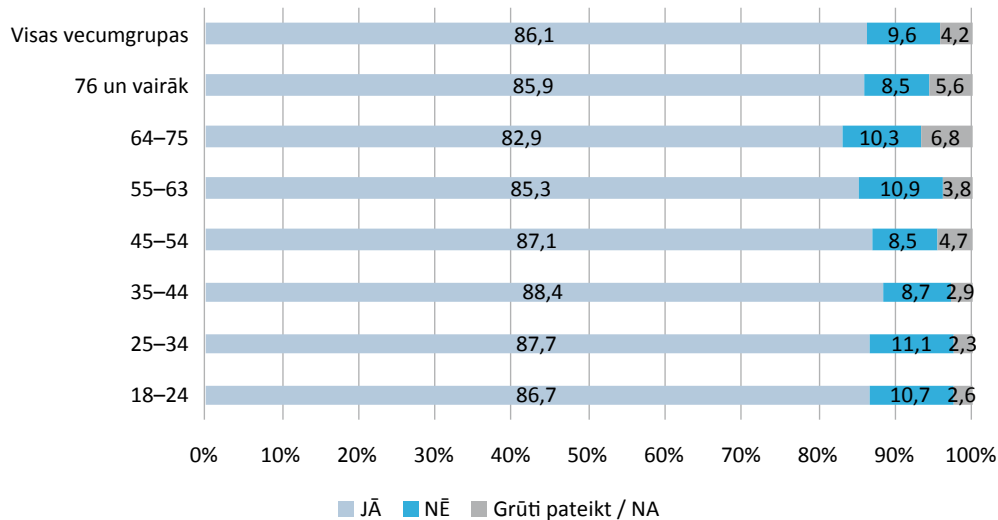
Latvijā 20. gs. 80. gados un 90. gados lozungi par atgriešanos Eiropā, kā arī tiekšanās pilnvērtīgi piederēt ES saistījās ar kaismu vēlmi tapt par labklājības valsti un sasniegt Rietumeiropas dzīves līmeni. Laikposmā kopš valstiskuma atjaunošanas noticis ievērojams kāpums labklājības virzienā, lai gan joprojām Latvija pieder pie trūcīgākajām ES valstīm un atpaliek no vecās Eiropas. Savukārt Rietumu pasaule vērtību orientācijā pēdējās desmitgadēs sliecas prom no materiālās labklājības vērtībām un tiecas pēc citām – dzīves kvalitāti un individuālo pašrealizāciju apliecināšanai – vērtībām. Pēckara Eiropā uzaugušas vairākas paaudzes, kas nav pieredzējušas badu, ekonomisko sabrukumu un galēju sociālo neaizsargātību. Tālab tām vienkārša materiālā labklājība un tās iegūšana kā vērtība cilvēkdzīves kontekstā zaudē lielu daļu jēgas. Individuāli svarīgākas kļūst citas, proti, postmateriālās, vērtības (Inglehart, 2009, 225). Pie tām pieder estētiskās un intelektuālās vērtības, kuras

raksturo, piem., dabas/pilsētu skaistums, radīto un īstenoto ideju daudzums, vārda brīvība, piederība un cieņa, kā arī pašrealizācijas sekmes. Postmateriālo vērtību sistēmā iekļaujas cilvēku iespējas piedalīties jautājumu risināšanā savā darba un dzīves vietā un iesaistīties svarīgu valsts lēmumu pieņemšanā. Arī Rietumu pārtikusajās demokrātiskajās zemēs postmateriālās vērtības iesakņojas lēni, ir vajadzīgi gadu desmiti, kuros labklājība ikdienišķojas un kļūst par pašsaprotamu dzīvesveida komponenti (Dalton, 2020, 92–96).

Postmateriālo vērtību vieta kopējā Latvijas vērtību sistēmā raksturo tās sabiedrības eiropeizācijas rezultātus. 1998. gadā, kad Latvija jau bija ceļā uz ES, tika veikts pētījums un secināts, ka trīs ceturtdaļas iedzīvotāju strikti iestājas par materiālajām vērtībām. Šī nostāja sakņojas tālaika sabiedrības zemajā labklājības līmenī un vēlmē no tā izklūt. Līdzdalību valsts lēmumu pieņemšanā par svarīgāko atzina 18% Latvijas Republikas pilsoņu un 17% nepilsoņu. Vārda brīvība vērtību skalas augšdaļā bija vien 4% pilsoņu un nepilsoņu ([B. a.] 1998). Nesenāki pētījumi vēsta par postmateriālo vērtību pakāpenisku iesakņošanu Latvijas sabiedrības dzīvē. Balstoties uz 2016. gadā īstenotas aptaujas datu analīzi, secināts, ka 12,3% Latvijas iedzīvotāju pieskaitāmi pie “izteiktiem materiālistiem”, 35,5% ir “nedaudz materiālisti”. Par “nedaudz postmateriālistiem” uzskatāmi 12,9% un par “postmateriālistiem” – 1,6% iedzīvotāju. Samērā daudzi – 37,7% aptaujāto – nav pieskaitāmi ne pie vienas no minētajām grupām. Dati liecina, ka pie materiālistiem izteiktāk pieder vecāka gadagājuma cilvēki, bet arī jauniešu grupās materiālistu ir vairāk nekā postmateriālistu (Mieriņa, 2018, 68).

Par Latvijas iedzīvotāju skatījumu uz postmateriālajām vērtībām ļauj spriest 2020. gada aptaujā uzdotais jautājums: “Vai, Jūsaprāt, Eiropas ainava – pilsētas un

2.4.8. attēls. Latvijas iedzīvotāju vecumgrupu atbilžu salīdzinājums, atbildot uz jautājumu: “Vai, Jūsaprāt, Eiropas ainava – pilsēta un lauki – ir sakopti un skaisti?”

Avots: TAP pētījums, 2020.

lauki – ir sakopti un skaisti?” Atbildes uz to rosina pārdomas par ainavas estētikas un cilvēka lomu tās veidošanā vērtību. Pilsētu un lauku estētiskā veidola un sakoptības krasā atšķirība komunistiskajā un Rietumu pasaulē bija viena no acīmredzamajām izteiktajām atšķirībām, un to mazināšana/likvidēšana ir viens no pēcpadomju sabiedrības rīcībasprakses mērķiem. Tālab Rietumu ainavas augstā estētika motivēja Latvijas iedzīvotājus kārtot/sakārtot ap sevi esošo pilsētu un lauku vidi. Šajā jomā ir ievērojami panākumi, it īpaši novados. Vairākums aptaujāto Latvijas iedzīvotāju atzina, ka Eiropas pilsētas un lauki ir sakopti un skaisti. Turklāt uz šo jautājumu viņiem ir vieglāk atbildēt un nav konstatējama viedokļa neskaidrība, kura atklājas tajos gadījumos, kad tiek pausts viedoklis par vēstures notikumiem un jautājumu par demokrātiju kā vērtību. Nav vērojama arī izteikta nostāja atšķirība starp dažādām sociāldemogrāfiskajām grupām. Piem., raugoties no vecuma parametra, vērojama diezgan liela vienprātība (2.4.8. attēls). Nedaudz manāmāka atšķirība ir konstatējama starp latviešu un krievu valodā runājošo ģimeņu piederīgajiem. Latviešu sarunvalodā runājošajās ģimenēs Eiropas ainavu par sakoptu un skaistu atzīst 87,8% aptaujāto, 8% respondentu uzskata, ka tā tāda nav, bet 4,2% nevar atbildēt uz šo jautājumu. Krievu sarunvalodā runājošajās ģimenēs šie trīs rādītāji ir attiecīgi 83,5%, 12,4% un 4,1%. Tādējādi vides estētika Latvijas iedzīvotāju vērtību sistēmā atrodas augstāk nekā vēstures mantojums, dzīves politiskais un cilvēktiesību ietvars.

Postmateriālo vērtību iesakņojumu raksturo sabiedrības brīvprātīgi kopveiktas darbības, kuru tiešais nolūks nav materiāla labuma gūšana. Latvijā sekmīgi tiek īstenota Lielās talkas kustība, kas tiecas darīt sakoptāku un līdz ar to skaistāku vidi. Vērojama aizvien lielāka cilvēku iesaiste šajā kustībā. Lielā talka, atrodot jaunas

formas, bija sekmīga arī Covid-19 izplatības radīto kopā pulcēšanās ierobežojumu laikā 2020. gada maijā.

Postmateriālo pasaules redzējumu raksturo brīvā laika, ģimenes, draugu nozīmes pārsvars pār darbu un karjeru. 2019. gada februārī SKDS veiktā Latvijas labākā darbības vecuma (18–55 gadi) ļaužu aptaujā 30% respondentu atzina, ka viņam/-ai svarīgākais ir darbs un karjera, savukārt ģimene svarīgākā bija 61%. 9% aptaujāto uz jautājumu atbildēt nevarēja. 2001. gadā darbu un karjeru par svarīgāko novērtēja 42% respondentu, bet ģimeni – 43%. 14% aptaujāto nespēja rast atbildi uz šo jautājumu (SKDS, 2019c). Eiropas vērtību tradīcijā darbs vienmēr bijis īpaši svarīgs, jo, pateicoties tam, veidojusies un augusi kontinenta kopējā un katra indivīda atsevišķā labklājība. Tomēr pēdējās desmitgadēs augsti attīstītajās labklājības valstīs vērojama darba kā nozīmīgākās vērtības mazināšanās un ģimenes, draugu kā vērtības pieaugums.

Covid-19 izraisītās ārkārtējās situācijas laikā dzima jaunas indivīdu un sociālo grupu palīdzības, solidaritātes un sadarbības prakses, piem., brīvprātīgo tīkls *#paliectmājās*, kas piedāvāja bezmaksas palīdzību pārtikas produktu un sadzīves preču sagādē, kā arī mājdzīvnieku izvešanā pastaigās un emocionālā atbalsta sniegšanā (LSM.lv Ziņu redakcija, 2020). Darbības motivācija un atalgojums brīvprātīgajiem palīdzības sniedzējiem bija cieņa un novērtējums.

Postmateriālo vērtību iedzīvinājums vērojams arī daudzās citās cilvēkdzīves dimensijās – tajās, kuru uzdevums ir ļaut indivīdam vienkārši labi dzīvot, baudīt cilvēcieņu, pašrealizēties, intelektuāli bagātināties un gādāt par to, lai nākamās paaudzes zemeslodi saņemtu iespējami labākā stāvoklī. Šīs tendences kļūst iezīmīgākas arī Latvijas sabiedrības vērtību sistēmā un dzīvesveidā.

sievietes – 63,5% aptaujāto. Ar noteiktu “jā” un “drīzāk jā” atbildēja 57,8% aptaujāto vīriešu.

Formālā un neformālā eiropeizācija ir viens no nozīmīgākajiem instrumentiem, kas veido Latvijas sabiedrības attiecības ar Eiropu kā kultūrģeogrāfisku kategoriju

un ES kā politisku, saimniecisku, sociālu un kultūras kategoriju. Formālā integrācija ES, iestāšanās mājasdarbu un pēc tam kārtējo uzdevumu un pienākumu pildīšana, to rutinizācija sekmēja arī kopējo eiropeizācijas virzību.

Lielākie sasniegumi un svarīgākie uzdevumi

Lielākie sasniegumi

Latvijas sabiedrības eiropeizācijas sasniegumu un eiropeiskā dzīvesveida iedzīvinājuma pamats ir sasniegtā labklājība. Cilvēku identitātes, attieksmju un uzvedības transformāciju no sovietiskā uz eiropeisko modeli priekšnoteikums, kā arī tolerances, cieņas pret cilvēktiesību, demokrātijas, miera un citu vērtību atzīšanas un (jo svarīgāk) iedzīvinājuma priekšnoteikums ir aiziešana no galējas nabadzības, trūkuma un cilvēkcieņai atbilstīga dzīves līmeņa sasniegšana. Tikai materiāli nodrošināts un drošībā esošs cilvēks var pilnasinīgi veidot un iemiesot savā dzīvē Eiropas vērtību sistēmu.

Pēdējās desmitgadēs ir notikusi Eiropas vēstures mācību un vērtību integrācija kolektīvajā atmiņā un vēstures izpratnē. Liela nozīme šajā procesā bija/ir skolām, kultūras institūcijām un medijiem. Notikusi arī komunistiskā režīma noziegumu vēstures iekļaušana kopējā Eiropas vēstures telpā un komemoratīvajos rituālos.

Par eiropeizācijas panākumiem ļauj spriest arī Latvijas iedzīvotāju attieksme pret Eiropas vērtībām. No galvenajām Eiropas vērtībām Latvijā visaugstāk tiek vērtētas cilvēktiesības, miers un individuālā brīvība. Latvijas sabiedrībā vērojama arī postmateriālo vērtību pakāpeniska iesakņošanās, kas nozīmīga eiropeizācijas ilgtspējā.

Svarīgākie uzdevumi

Draudi sekmīgam eiropeizācijas procesam Latvijā ir joprojām pastāvošā lielā sociālā nevienlīdzība, atsvešinātība, nabadzība un labklājības nestabilitāte. Eiropas vērtības ir iespējams īstenot un baudīt tikai labklājīgā valstī.

Problēmas rada arī Eiropas vērtību iedzīvinājuma cilvēku dzīvēs nepietiekamais racionālais novērtējums, simpātijas pret autoritārismu un emocionālā nostalgija pēc padomju kārtības. Eiropas vērtību izpratnei tiek atvēlēta maza loma izglītībā, medijos un kultūras produktos.

Latvijas sabiedrības labklājības veicināšana, sociālās nevienlīdzības, atstumtības un nabadzības mazināšana, taisnīguma un godīguma kategoriju ievērošana valsts politikā.

Valsts vēstures un atmiņas politikas veidošana, balstoties uz cilvēktiesību prioritāti. Eiropas vērtību un demokrātijas priekšrocību plašāka un aktīvāka iedzīvināšana kultūras un mediju produktos. Postmateriālo vērtību, it īpaši cilvēkcieņas, novērtējuma, vides un dzīves kvalitātes veicināšana. Latvijas cilvēku kā eiropeiešu pašcieņas veicināšana ar izglītības, kultūras un identitātes politikas starpniecību.

Pielikumi

Socioloģiskās aptaujas Latvijas tautas attīstības pārskata vajadzībām: tehniskā informācija

Pētījuma mērķis: iegūt socioloģiskas aptaujas datus par iedzīvotāju attieksmi un vērtībām zinātniskam pētījumam un Latvijas tautas pārskata vajadzībām.

Pētījuma veicējs: "Pētījumu centrs SKDS" (Baznīcas iela 32-2, Rīga, LV-1010, Latvija (+371) 67312876, skds@skds.lv).

Mērķgrupa: Latvijas Republikas pastāvīgie iedzīvotāji, kuri vecāki par 18 gadiem.

Plānotās izlases lielums: 1000 respondentu.

Sasniegtās izlases lielums: 1000 respondentu (ģenerālajam kopumam reprezentatīva izlase).

Informācijas ieguves metode: telefona intervijas (CATI).

Izlases metode: telefonu numuru ģenerēšana pēc nejaušības principa (*Random Digit Dialing* (RDD)).

Pētījuma instrumentārijs: pasūtītāja sagatavota un apstiprināta aptaujas anketa latviešu un krievu valodā.

Ģeogrāfiskais pārklājums: Latvijas iedzīvotāji, balstoties uz Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas Pilsonības un migrāciju lietu pārvaldes Iedzīvotāju reģistra (LR IeM PMLP Iedz. reģ.) datiem (uz 2020. gada 27. janvāri) un uz sadalījumu pēc sociāli demogrāfiskajām pazīmēm.

Aptaujas veikšanas laiks: no 2020. gada 15. maija līdz 2020. gada 24. maijam.

Izlases apraksts un intervijas norises procedūra

Telefona numuru ieguves procedūra

- Fiksēto un mobilo telefonu nejauši izvēlēti numuri tika iegūti, izmantojot interneta vietni *random.org*.

CATI procedūras apraksts

- Zvanot uz mobilajiem telefona numuriem, tika aptaujāta persona, kura atbildēja uz telefona zvanu.
- Zvanot uz fiksētajiem telefona numuriem, uz telefoninterviju tika aicināta māsaiimniecībā dzīvojoša pilngadīga persona, kurai ir tuvākā dzimšanas diena. Ja izvēlētā persona nebija mājās, intervētājs precizēja, kad respondents(-te) būs mājās. Zvans tika atkārtots, līdz izvēlētā persona bija sazvanīta.

Lauka darba apraksts

Lauka darba laiks: aptaujas lauka darbs jeb datu iegūšana notika no 2020. gada 15. maija līdz 2020. gada 24. maijam.

Intervētāju skaits	18
Kopējais kontaktu skaits	3133
Realizēto interviju skaits	1000
Kopējais atteikumu skaits	2133
Nesasniegto respondentu skaits	6816
Vidējais intervijas ilgums	14 min. 43 sek.
Garākās intervijas ilgums	50 min. 17 sek.
Īsākās intervijas ilgums	5 min. 44 sek.

Sasniegtās izlases salīdzinājums ar iedzīvotāju statistiku

	Respondentu skaits izlasē (%) pirms svēršanas	Respondentu skaits izlasē (%) pēc svēršanas	Statistika (LR IeM PMLP, 2020) (%)*
KOPĀ:	100,0	100,0	100,0
DZIMUMS			
Vīrieši	46,0	46,1	46,1
Sievietes	54,0	53,9	53,9
VECUMS			
18–24 gadi	7,1	7,5	7,5
25–34 gadi	16,2	17,4	17,4
35–44 gadi	17,8	17,3	17,3
45–54 gadi	17,8	17,0	17,0
55–63 gadi	16,3	15,6	15,6
64–75 gadi	14,3	14,6	14,6
76 gadi un vecāki	10,5	10,6	10,6
TAUTĪBA			
Latvieši	60,8	58,8	58,8
Cita	39,2	41,2	41,2
REĢIONS			
Rīga	34,3	33,5	33,5
Pierīga	19,3	18,8	18,8
Vidzeme	8,8	9,7	9,7
Kurzeme	12,3	12,5	12,5
Zemgale	11,9	11,7	11,7
Latgale	13,4	13,8	13,8

* Avots: LR IeM PMLP Iedz. reģ. dati uz 2020. gada 27. janvāri.

Tautas attīstības indekss un statistisko rādītāju tabulas

Pirmo reizi tautas attīstības indekss (turpmāk – TAI) tika publicēts ziņojumā par tautas attīstību (*Human Development Report*) 1990. gadā. Kopš tā laika TAI ir izraisījis lielu interesi politiķu, žurnālistu un zinātnieku vidū – tiek diskutēts par tā sastāvdaļām, kā arī par aprēķina metodi. TAI aprēķina metode un indikatoru izvēle arvien tiek pilnveidota un kopš 1990. gada ir mainījusies.

2010. gadā – TAI publicēšanas 20 gadadienā –, apkopojot kritiku par indeksa aprēķina metodēm, tika mainīti indikatori, kas veido indeksu, un arī indeksa aprēķināšanas metode. Detalizēta informācija par izmaiņām TAI aprēķinos atrodama šeit: <http://hdr.undp.org/en/humandev>.

TAI ir salikts rādītājs, kas ļauj novērtēt ilgtermiņa progresu trīs galvenajos tautas attīstības virzienos – veselība, izglītība un ienākumi. TAI uzskatāmi parāda, ka attīstība ir kaut kas vairāk nekā ekonomiskā izaugsme.

Detalizēta informācija par TAI aprēķināšanas metodi norādīta šeit: http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2019_technical_notes.pdf.

Tabulā redzams, kā laika gaitā mainījusies TAI aprēķināšanas metode.

1. tabula

TAZ	Indikatori			Aprēķina metode
	veselība	izglītība	ienākumi	
1990	Jaundzimušo paredzamais mūža ilgums	Lasītpratēju īpatsvars vecumgrupā 25 gadi un vairāk	Reālais IKP uz vienu iedzīvotāju PPP \$ (log)	Aritmētiskais vidējais
1991–1994		(2/3) Lasītpratēju īpatsvars pieaugušo vidū (1/3) Vidējais gadu skaits izglītības ieguvei	Reālais IKP uz vienu iedzīvotāju PPP \$ (pielāgots)	
1995–1998		(2/3) Lasītpratēju īpatsvars pieaugušo vidū (1/3) Visu līmeņu izglītības iestāžu apmeklētāju īpatsvars		
1999		(2/3) Lasītpratēju īpatsvars pieaugušo vidū (1/3) Visu līmeņu izglītības iestāžu apmeklētāju īpatsvars	Reālais IKP uz vienu iedzīvotāju PPP \$ (log)	
2000–2009		(2/3) Lasītpratēju īpatsvars pieaugušo vidū (1/3) Visu līmeņu izglītības iestāžu apmeklētāju īpatsvars		
2010–2019		(2/3) Vidējais gadu skaits izglītības ieguvei (1/3) Paredzamais gadu skaits izglītības ieguvei	Reālais NKP uz vienu iedzīvotāju PPP & (ln)	Ģeometriskais vidējais

Līdz 2010. gadam TAI tika aprēķināts kā vienkāršs aritmētiskais vidējais no indikatoriem, kas raksturo veselību, izglītību un ienākumus. 2010. gadā, saglabājot indeksa trīsdimensiju struktūru, TAI aprēķināšanā tika izvēlēti jauni indikatori ienākumu un izglītības jomā un indeksa aprēķina metode tika mainīta no aritmētiskā vidējā uz ģeometrisko vidējo. Aritmētiskā vidējā indeksa aprēķina metode ļauj zemu sasniegumu vienā dimensijā kompensēt ar augstiem sasniegumiem citā. Ģeometriskā vidējā aprēķina metode samazina aizstāšanas iespējas starp indeksu veidojošām dimensijām un adekvātāk atspoguļo reālo situāciju.

Kopš 2013. gada ziņojumos par tautas attīstību publicētais TAI nav salīdzināms ar iepriekšējos ziņojumos publicētajiem indeksiem atšķirīgās aprēķina metodoloģijas dēļ.

Nemot vērā izmaiņas TAI aprēķina metodē un indikatoru izvēlē, pārpublicējam Latvijas TAI no 2019. gada globālā ziņojuma par tautas attīstību (*Human Development Report 2019. Human development Index and its components*). Pilns ziņojuma teksts atrodams šeit: <http://report.hdr.undp.org/>.

2. tabula. Tautas attīstības indekss: Latvija

	Vieta pēc tautas attīstības indeksa (<i>Human Development Report 2019</i>)	Tautas attīstības indekss	Jaundzimušo paredzamais mūža ilgums, gadi	Vidējais gadu skaits izglītības ieguvei	Paredzamais gadu skaits izglītības ieguvei	Reālais NKP uz vienu iedzīvotāju (2011 PPP \$)
2014	46	0,819	74,2	11,5	15,5	22 281
2015	44	0,830	74,3	11,5	15,2	22 589
2017	41	0,847	74,7	12,8	15,8	25 002
2019	39	0,854	75,2	12,8	16,0	26 301

TAI aprēķināšanā tiek izmantoti starptautiski salīdzināmi dati no šādiem informācijas avotiem:

- nacionālais kopprodukts uz vienu iedzīvotāju – no Pasaules Bankas pasaules attīstības indikatoru datubāzes;
- vidējais gadu skaits izglītības ieguvei un paredzamais gadu skaits izglītības ieguvei – no UNESCO Statistikas institūta datubāzes (2019);
- jaundzimušo paredzamais mūža ilgums – no 2011. gada revīzijas datiem par pasaules iedzīvotāju perspektīvu 1950.–2050. gadam.
- 2019. gada globālajā ziņojumā par tautas attīstību publicētā informācija rāda, ka Latvijas TAI vērtība laika posmā no 1990. līdz 2018. gadam ir augusi katru gadu no 0,693 līdz 0,854, ierindojoš Latviju 39. vietā starp 189 pasaules valstīm.

Nākamajā tabulā redzams, kā mainījusies katra TAI indikatora vērtība. Minētā informācija ņemta no publikācijas *Human Development Report 2019* un nav salīdzināma ar Centrālās statistikas pārvaldes rīcībā esošo informāciju. Paredzamais mūža ilgums palielinājies, salīdzinot ar 1990. gadu, par 6,2 gadiem, vidējais gadu skaits izglītības ieguvei – par 5,3 gadiem, bet paredzamais gadu skaits izglītības ieguvei – par 3,3 gadiem.

3. tabula

	Jaundzimušo paredzamais mūža ilgums, gadi	Paredzamais gadu skaits izglītības ieguvei	Vidējais gadu skaits izglītības ieguvei	Reālais NKP uz vienu iedzīvotāju (PPP 2011 \$)	Tautas attīstības indekss
1990	69,0	12,7	7,5	10 081	0,693
1995	68,6	11,6	8,8	6 147	0,673
2000	70,6	14,2	9,4	8 518	0,732
2005	71,8	15,6	10,4	12 870	0,784
2010	73,0	15,0	11,5	13 793	0,802
2011	73,3	15,0	11,5	14 293	0,805
2012	73,6	14,8	11,5	14 724	0,814
2013	72,2	15,5	11,5	22 186	0,808
2014	74,2	15,2	11,5	22 281	0,819
2015	74,3	16,0	11,7	22 589	0,830
2017	74,7	15,8	12,8	25 002	0,847
2018	75,2	16,0	12,8	26 301	0,854

Tautas attīstības rādītāju tabulas sagatavotas saskaņā ar ANO Attīstības programmas (UNDP) definētajiem indikatoriem. Nākamās 18 statistikas tabulas ietver informāciju par galvenajiem tautas attīstības aspektiem. Tabulās atspoguļoti nozīmīgākie rādītāji sociālo procesu raksturošanā: veselība, izglītība, apkārtējā vide, nodarbinātība u. tml.

Izmantota Centrālās statistikas pārvaldes informācija un, ja nepieciešams, arī papildu dati, kas iegūti no ministrijām, iestādēm, Eiropas Savienības Statistikas biroja (*Eurostat*) un citām starptautiskajām organizācijām.

Statistiskā informācija, kas atrodama tabulās, ir iegūta pēc starptautiski lietotas metodoloģijas. Kopš 2000. gada dažiem tabulās minētajiem rādītājiem ir mainījušās gan definīcijas, gan metodoloģija un klasifikācija. Līdz ar to informācija ir pārskatīta un dati koriģēti par visu periodu. Datu tabulās izmantoti arī Centrālās statistikas pārvaldes un citu institūciju izlases veida apsekojumu dati. Tabulās, kurās veikti aprēķini par iedzīvotāju skaitu, informācija par periodu no 2000. līdz 2010. gadam ir pārrēķināta pēc 2011. gada tautas skaitīšanas rezultātiem. Informācija tabulās sniegta, balstoties uz datiem, kuri bija Centrālās statistikas pārvaldes rīcībā uz 2020. gada 1. augustu.

4. tabula. Tautas attīstības raksturojums

	Jaundzimušo paredzamais mūža ilgums, gadi	Mātes mirstība		Iedzīvotāju skaits uz vienu ārstu	Visu līmeņu mācību iestāžu apmeklētāji, % no 7–23 g. v. iedzīvotāju skaita (bruto)	Studenti augstākajā izglītības pakāpē, % no 19–23 g. v. iedzīvotāju skaita (bruto)		Iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju pēc pirkspējas līmeņa ²
		uz 100 000 dzīvi dzimušo	gadījumu skaits			kopā	sievietes	
2000	70,2	24,8	5	289	86,3	62,4	79,8	...
2001	69,9	25,4	5	300	88,2	68,3	85,4	...
2002	70,2	5,0	1	290	89,6	73,0	91,7	...
2003	70,7	14,3	3	289	90,9	76,2	96,6	...
2004	71,0	9,8	2	278	91,6	76,4	98,3	5200
2005	70,7	4,6	1	271	91,1	75,7	97,8	6100
2006	70,6	13,5	3	267	90,0	73,7	96,3	7800
2007	70,8	25,8	6	270	89,3	72,1	95,0	10300
2008	72,0	12,5	3	257	89,2	71,0	92,7	11200
2009	72,7	46,1	10	266	88,1	65,6	84,4	8700
2010	73,1	26,1	5	262	88,5	63,7	79,4	8500
2011	73,7	5,4	1	259	89,0	63,5	77,4	9800
2012	74,0	20,5	4	255	90,3 ¹	64,9	78,7	10 800
2013	74,2	24,7	5	250	91,4	65,6	77,6	11 300
2014	74,3	14,0	3	251	93,4	67,9	83,0	10 870
2015	74,7	55,2	12	250	96,2	72,9	88,7	12 350
2016	74,8	23,1	5	287	98,9	79,3	94,6	12 800
2017	74,8	4,8	1	289	100,8	86,7	103,7	13 810
2018	75,0	15,7	3	292	101,5	91,6	106,6	15 080
2019	75,6	37,6	7	301	101,7	93,7	108,8	15 930

¹ Dati pārrēķināti atbilstoši 2011. gada tautas skaitīšanas rezultātiem.

² Dati no Eiropas Savienības Statistikas biroja mājaslapas: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tec00001/default/table?lang=en>.
Tabula: *Gross domestic product at market prices*.
Dati par periodu 2014–2017 precizēti.

5. tabula. Sabiedrībai nevēlamas parādības

	Bezdarbnieki, % no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem ¹	Bezdarbnieki ar pamatskolas vai zemāku izglītību vecumgrupā 25–64 gadi, % ²	20% bagātāko un 20% nabadzīgāko iedzīvotāju ienākumu attiecība	Inflācija gadā, % pret iepriekšējo gadu ³	Satiksmes negadījumos bojāgājušie uz 100 000 iedzīvotāju	Šķirtas laulības, % no noslēgtajām laulībām	Neregistrētā laulībā dzimuši bērni, % no dzimušo kopskaita	Pašnāvības uz 100 000 iedzīvotāju		Sēra dioksīda (SO ₂) izplūde no stacionāriem avotiem, kg uz vienu iedzīvotāju ⁴	Slāpekļa (Nox) izplūde no stacionāriem avotiem, kg uz vienu iedzīvotāju ⁴
								vīrieši	sievietes		
2000	7,8	...	5,5	102,6	25	66,6	40,4	56,3	11,8	5,1	3,5
2001	7,7	...	...	102,5	22	62,0	42,1	52,3	11,2	3,8	3,7
2002	8,5	...	...	101,9	22	61,1	43,1	49,0	12,0	3,3	4,0
2003	8,6	...	...	102,9	22	48,3	44,3	45,8	9,8	2,6	4,5
2004	8,5	15,9	6,7	106,2	23	50,8	45,3	43,7	8,6	2,0	3,9
2005	7,4	14,2	7,8	106,7	20	50,6	44,7	43,1	9,8	1,4	4,3
2006	6,5	12,7	6,4	106,5	18	49,6	43,8	39,9	6,7	0,9	4,8
2007	4,9	9,4	7,3	110,1	19	47,8	43,2	35,3	7,9	0,8	4,7
2008	7,0	13,0	7,4	115,4	15	48,0	43,2	42,4	8,4	0,5	3,7
2009	16,0	26,5	6,8	103,5	12	51,4	43,5	41,9	8,5	0,5	3,4
2010	14,3	29,1	6,5	98,9	10	53,1	44,4	39,1	5,4	0,7	4,0
2011	11,5	27,5	6,5	104,4	9	77,2	44,6	38,8	6,7	0,5	4,1
2012	10,5	22,9	6,3	102,3	9	65,0	45,0	39,6	6,6	0,5	4,5
2013	9,5	22,6	6,5	100,0	9	61,5	44,6	34,8	5,6	0,3	4,4
2014	8,5	23,6	6,5	100,6	11	50,1	44,0	34,0	6,6	0,3	4,1
2015	8,7	22,4	6,2	100,2	10	37,8	41,5	33,6	7,6	0,2	4,4
2016	8,4	19,8	6,3	100,1	8	46,6	40,9	31,9	7,3	0,2	4,4
2017	6,8	18,3	6,8	102,9	8	45,2	40,4	31,7	6,7	0,2	4,8
2018	6,4	17,0	6,5	102,5	9	45,7	39,5	29,4	3,7	0,2	4,9
2019	6,2	13,3	...	102,8	8	46,4	38,4	25,7	6,0	0,3	4,9

¹ Nodarbinātības valsts aģentūras (NVA) dati: <https://www.nva.gov.lv/>.

² Dati no Eiropas Savienības Statistikas biroja mājaslapas: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00066/default/table?lang=en>.
Tabula: *Unemployment rate of the population aged 25-64 by educational attainment level*.

³ No 2016. gada 1. janvāra patēriņa cenu indeksa, saskaņotā patēriņa cenu indeksa un nemainīgās nodokļu likmes saskaņotā patēriņa cenu indeksa aprēķiniem tiek lietota Eiropas individuālā patēriņa veidu klasifikācija (turpmāk – ECOICOP).

⁴ Latvijas Vides ģeoloģijas un meteoroloģijas centra informācija.

6. tabula. Sieviešu un vīriešu skaita atšķirības (sievietes % pret vīriešiem)

	Jaundzimušo paredzamais mūža ilgums	Iedzīvotāju skaits (gada sākumā)	Jaunieši, kas apgūst vidējās izglītības pakāpes mācību programmas	Absolventi, kas beiguši vidējās izglītības pakāpes augstākā posma mācību programmas ¹	Studenti augstākajā izglītības pakāpē	Nodarbinātie ²	Bezdarbnieki ²	Darba samaksa valstī
2000	117,3	117,1	106,4	100,5	157,4	96,2	82,4	78,6
2001	117,6	117,3	104,8	112,3	142,1	98,3	81,4	80,2
2002	117,9	117,7	104,8	104,7	138,8	96,9	84,4	81,5
2003	115,7	118,0	104,4	101,4	140,0	96,5	97,4	83,5
2004	116,2	118,0	96,4	111,0	144,3	96,7	101,3	84,4
2005	117,6	118,0	96,7	111,9	145,8	95,8	94,4	81,9
2006	117,1	118,0	98,2	113,3	152,7	96,1	88,0	82,4
2007	116,7	117,9	99,2	106,4	156,9	95,8	81,1	83,9
2008	116,4	117,6	100,4	111,2	154,3	98,5	82,1	84,8
2009	115,0	117,9	99,0	108,9	150,4	108,9	67,9	83,9
2010	114,7	118,4	95,3	103,1	144,3	111,3	73,7	81,5
2011	114,4	118,9	93,0	101,0	139,5	107,0	74,8	83,4
2012	114,2	118,7	92,5	100,3	134,4	104,5	87,8	83,2
2013	113,7	118,4	91,7	96,1	147,8	102,9	89,4	83,1
2014	114,8	118,3	91,8	104,2	143,0	101,8	82,7	83,0
2015	113,8	118,0	95,4	101,5	144,5	101,8	77,3	83,9
2016	113,8	117,7	96,0	106,7	137,6	103,9	77,8	82,9
2017	114,0	117,4	95,6	106,2	138,6	102,9	78,2	84,7
2018	113,7	117,4	97,2	106,9	128,5	102,7	76,7	84,8
2019	112,9	117,0	97,0	...	126,0	102,2	75,6	84,0

¹ Dati par periodu 2013–2017 precizēti.² Darbaspēka apsekojuma dati. 2000.–2001. gadā personas no 15 gadiem un vecākas, sākot ar 2002. gadu – 15–74 gadu vecumā.

7. tabula. Sieviešu stāvoklis

	Jaundzimušo paredzamais mūža ilgums, gadi	Pirmās laulības noslēgšanas vidējais vecums	Mātes mirstība		11–18 g. v. sievietes, kuras apgūst vidējās izglītības mācību programmas, % ¹ (neto)	Vidējās izglītības pakāpes absolventes, % no 18 g. v. sieviešu skaita ¹ (bruto)	Augstākās izglītības pakāpes studentes, % no 19–23 g. v. sieviešu skaita ¹ (bruto)	Sieviešu īpatsvars nodarbināto vidū, % ²	Sieviešu īpatsvars vadītāju un speciālistu vidū, % ²	Sieviešu īpatsvars parlamenta deputātu vidū, %
			uz 100 000 dzīvi dzimušo	gadījumu skaits						
2000	75,8	24,9	24,8	5	86,5	94,0	79,8	46,9	57,7	17 ³
2001	75,5	24,9	25,4	5	87,7	92,7	85,4	48,0	59,4	17 ³
2002	75,9	25,4	5,0	1	87,2	75,2	91,7	49,2	58,3	18 ⁴
2003	75,7	25,4	14,3	3	88,9	70,7	96,6	49,7	57,7	18 ⁴
2004	76,1	25,6	9,8	2	89,8	81,9	98,3	50,2	57,8	18 ⁴
2005	76,3	26,0	4,6	1	89,1	85,1	97,8	50,8	58,7	18 ⁴
2006	76,1	26,3	13,5	3	71,2	84,3	96,3	54,5	58,0	19 ⁵
2007	76,2	26,4	25,8	6	71,3	84,5	95,0	56,3	60,8	19 ⁵
2008	77,4	26,7	12,5	3	71,3	87,9	92,7	57,5	61,9	19 ⁵
2009	77,6	27,1	46,1	10	70,0	87,4	84,4	52,9	60,9	19 ⁵
2010	77,9	27,4	26,1	5	69,6	91,5	79,4	51,1	60,1	19 ⁶
2011	78,5	27,7	5,4	1	68,1	90,2	77,4	52,1	60,5	19 ⁶
2012	78,7	28,0	20,5	4	87,1	78,6	78,7	53,5	59,4	19 ⁶
2013	78,8	28,5	24,7	5	84,4	75,6	77,6	55,3	58,9	19 ⁶
2014	79,3	28,9	14,0	3	83,4	77,0	83,0	56,0	59,2	16 ⁷
2015	79,3	28,7	55,2	12	82,8	77,7	88,7	57,8	60,7	16 ⁷
2016	79,4	29,2	23,1	5	83,5	78,8	94,6	59,1	61,1	16 ⁷
2017	79,6	29,5	4,8	1	82,9	76,3	103,7	60,1	63,5	16 ⁷
2018	79,6	30,0	15,7	3	83,0	72,7	106,6	61,7	62,7	31 ⁸
2019	79,9	30,6	37,6	7	82,6	...	108,8	62,3	62,8	31 ⁸

¹ Atbilstoši Latvijas Republikas MK Noteikumiem par Latvijas izglītības klasifikāciju (11.04.2006.) ar 2007. gadu vidējās izglītības pirmais posms ietver 7.–9. klasi (13–15 g. v.), otrais posms – 10.–12. klasi (16–18 g. v.).

² Darbaspēka apsekojuma dati. 2000.–2001. gadā personas no 15 gadiem un vecākas, sākot ar 2002. gadu – 15–74 gadu vecumā.

³ 1998. gada 3. oktobra Saeimas vēlēšanu rezultāti.

⁴ 2002. gada 5. oktobra Saeimas vēlēšanu rezultāti.

⁵ 2006. gada 9. oktobra Saeimas vēlēšanu rezultāti.

⁶ 2010. gada 2. oktobra Saeimas vēlēšanu rezultāti.

⁷ 2014. gada 5. oktobra Saeimas vēlēšanu rezultāti.

⁸ 2018. gada 6. oktobra Saeimas vēlēšanu rezultāti.

8. tabula. Demogrāfiskais raksturojums

	Iedzīvotāju skaits miljonus (gada sākumā)	Iedzīvotāju skaita pieaugums gadā, %	Summārais dzimstības koeficients	Apgādājamo īpatsvars, %	60 g. vecu un vecāku iedzīvotāju īpatsvars, % (gada sākumā)	Paredzamais atlikušā mūža ilgums 60 gadu vecumā	
						vīrieši	sievietes
2000	2,4	-1,19	1,242	41,1	21,0	15,2	20,7
2001	2,4	-1,38	1,219	39,7	21,4	15,1	20,6
2002	2,3	-0,93	1,254	39,2	21,8	15,0	20,7
2003	2,3	-0,99	1,321	37,6	22,1	15,2	20,6
2004	2,3	-1,18	1,291	37,2	22,2	15,1	20,9
2005	2,2	-0,97	1,388	36,1	22,4	14,8	21,0
2006	2,2	-0,85	1,463	35,6	22,4	14,9	20,9
2007	2,2	-0,77	1,543	34,4	22,5	15,3	21,0
2008	2,2	-1,32	1,590	33,8	22,6	15,5	21,5
2009	2,2	-1,96	1,470	34,0	23,0	15,9	21,8
2010	2,1	-2,16	1,363	34,2	23,6	15,9	21,8
2011	2,1	-1,44	1,338	35,8	24,1	16,3	22,3
2012	2,0	-1,00	1,444	36,4	24,6	16,4	22,2
2013	2,0	-1,1	1,524	35,9	24,9	16,8	22,4
2014	2,0	-0,77	1,645	36,3	25,2	16,7	22,8
2015	2,0	-0,86	1,707	36,9	25,5	17,1	22,7
2016	2,0	-1,0	1,743	38,5	25,9	16,9	22,9
2017	2,0	-1,0	1,699	37,8	26,2	17,0	22,9
2018	1,9	-0,8	1,612	38,3	26,7	17,1	22,9
2019	1,9	-0,8	1,612	38,7	27,0	17,4	23,3

Dati par periodu no 2000. līdz 2010. gadam pārrēķināti atbilstoši 2011. gada tautas skaitīšanas rezultātiem.

9. tabula. Veselības rādītāji

	Mirstība no asinsrites sistēmas slimībām, % no kopējās mirstības ¹	Mirstība no ļaundabīgiem audzējiem, % no kopējās mirstības ¹	Iedzīvotāju skaits uz vienu ārstu ²	Vispārējās valdības sektora izdevumi veselībai, % no visiem vispārējās valdības sektora izdevumiem	Vispārējās valdības sektora izdevumi veselībai, % no IKP
2000	55,5	17,3	289	10,5	3,9
2001	55,9	17,4	300	9,2	3,2
2002	56,0	17,4	290	10,3	3,7
2003	56,1	17,9	289	9,7	3,4
2004	55,9	18,2	278	9,8	3,5
2005	55,1	18,0	271	11,9	4,1
2006	53,6	18,2	267	12,5	4,5
2007	54,6	17,9	270	11,9	4,0
2008	53,3	19,8	257	11,5 ³	4,3
2009	53,7	19,9	266	10,4 ³	4,6
2010	54,1	20,1	262	9,2 ³	4,2
2011	54,9	20,6	259	10,2 ³	4,1
2012	56,1	20,7	255	10,2 ³	3,9
2013	57,0	20,8	250	9,7 ³	3,7
2014	57,0	21,2	251	9,9 ³	3,8
2015	57,3	20,9	250	9,8	3,8
2016	56,3	20,9	287	10,0	3,7
2017	55,7	21,1	289	9,3	3,5
2018	55,2	20,8	292	10,4	4,0
2019	54,6	21,6	301	...	...

¹ Slimību profilakses un kontroles centra dati. Aprēķināts, balstoties uz 2011. gada tautas skaitīšanas rezultātiem.

² Aprēķinā izmantoti Slimību profilakses un kontroles centra dati un Centrālās statistikas pārvaldes dati.

³ Dati precizēti.

10. tabula. Izglītības rādītāji

	Visu līmeņu izglītības iestāžu apmeklētāji, % no 7-23 g. v. iedzīvotāju skaita (bruto)	Skolēni izglītības pamatpakāpē, % no 7-15 g. v. iedzīvotāju skaita (bruto)	Skolēni vidējā izglītības pakāpē, % no 16-18 g. v. iedzīvotāju skaita (bruto)	Studenti augstākajā izglītības pakāpē, % no 19-23 g. v. iedzīvotāju skaita (bruto)	Izdevumi augstākajai izglītībai, % no visiem izglītības izdevumiem	Studenti, kuri mācījās par valsts un pašvaldību līdzekļiem, % no studentu skaita	Vispārējās valdības sektora izdevumi izglītībai, % no visiem vispārējās valdības sektora izdevumiem	Vispārējās valdības sektora izdevumi izglītībai, % no IKP ³
2000	86,3	92,5	102,3	62,4	22,7	33,7	14,6	5,4
2001	88,2	95,0	98,5	68,3	23,4	29,9	16,0	5,5
2002	89,6	96,0	97,2	73,0	24,1	27,1	16,1	5,7
2003	90,9	95,9	100,9	76,2	24,6	24,2	15,8	5,3
2004	91,6	97,1	102,1	76,4	25,5	23,5	17,0	5,9
2005	91,1	97,8	101,4	75,7	27,6	22,8	15,5 ²	5,3
2006	90,0	98,0	100,4	73,7	27,2	23,3	15,4 ²	5,5
2007	89,3	99,2	99,7	72,1	26,7	25,0	16,3	5,6
2008	89,2	99,3	102,2	71,0	25,5	26,6	16,8	6,3
2009	88,1	101,1	104,7	65,6	21,1	30,4	15,2 ²	6,7
2010	88,5	102,4	106,1 ¹	63,7	25,1	34,1	13,7 ²	6,2
2011	89,0	102,2	108,5 ¹	63,5	28,1 ²	35,9	14,5 ²	5,9
2012	90,3 ¹	102,9 ¹	110,2 ¹	64,9 ¹	27,1 ²	36,9	15,1 ²	5,7
2013	91,4	102,5	113,4	65,6	25,6 ²	38,5	15,2 ²	5,7
2014	93,4	103,0	115,2	67,9	25,1 ²	40,4	15,4 ²	5,9
2015	96,2	102,7	118,1	72,9	26,4	41,4	15,4	5,9
2016	98,9	101,4	120,8	79,3	21,7	41,6	14,7	5,5
2017	100,8	100,9	117,8	86,7	22,5	41,7	15,3	5,8
2018	101,5	100,5	114,9	91,6	...	41,3	15,1	5,8
2019	101,7	100,8	111,5	93,7	...	41,3	...	...

¹ Dati pārreķināti atbilstoši 2011. gada tautas skaitīšanas rezultātiem.² Dati precizēti.³ Dati no Eiropas Savienības Statistikas biroja mājaslapas: <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/Tabula> [gov_10a_exp].

11. tabula. Tautas intelektuālais potenciāls

	Zinātnieki un tehniskie darbinieki uz 1000 iedzīvotājiem ¹	Kopējie izdevumi pētījumiem un izstrādājum, % no IKP	Absolventi vidējā izglītības pakāpē, % no iedzīvotājiem 18 gadu vecumā (bruto) ³	Absolventi augstākajā izglītības pakāpē, % no iedzīvotājiem 23 gadu vecumā (bruto) ⁴	Zinātnisko grādu ieguvušie (beiguši doktorantūras programmas), % no viesiem beidzējiem
2000	2,3	0,45	87,5	63,0	0,3
2001	2,3	0,41	85,6	59,8	0,2
2002	2,3	0,42	72,4	66,9	0,3
2003	2,1	0,38	69,3	76,3	0,3
2004	2,9	0,42	75,9	82,2	0,4
2005	2,4	0,56	79,4	81,7 ¹	0,4
2006	2,8	0,70	78,6	80,2 ¹	0,4
2007	2,8	0,59	78,3	77,1 ¹	0,5
2008	2,5	0,61	81,7	70,0 ¹	0,6
2009	2,5	0,46	81,3	77,4 ¹	0,7
2010	2,7	0,60	87,6	79,9 ¹	0,5
2011	2,7	0,70	92,1	77,6	1,2
2012	3,2 ²	0,66	104,4	69,6	1,2
2013	3,8	0,60	98,7	73,7	1,2
2014	4,1	0,69	105,5	60,6	1,5
2015	4,0	0,62	106,8	63,5	1,2
2016	5,6	0,44	93,9	61,9	1,0
2017	5,7	0,51	118,8	66,9	1,0
2018	6,3	0,63	113,5	77,6	0,8
2019	...	...	...	81,7	0,9

¹ Dati pārrēķināti atbilstoši 2011. gada tautas skaitīšanas rezultātiem.² Saskaņā ar Eurostat metodoloģiju ar 2012. gadu tiek ieskaitīts arī zinātni apkalpojošais personāls.³ Rēķināts no visiem attiecīgajā gadā vidējo (vidējo vispārējo un vidējo profesionālo) izglītību ieguvušajiem.⁴ Rēķināts no visiem attiecīgajā gadā augstāko izglītību ieguvušajiem.

12. tabula. Nodarbinātība

	Nodarbinātie, % no iedzīvotāju kopskaita ¹	Nodarbināto iedzīvotāju sadalījums, % no nodarbināto kopskaita ²			Nodarbināto iedzīvotāju ienākumu (neto darba samaksa) pieaugums/samazinājums, %	Darba nedēļas ilgums, stundas
		lauksaimniecība	rūpniecība	pakalpojumi		
2000	51,4	15	26	59	5,7	41,4
2001	52,2	15	26	59	6,1	41,3
2002	53,9	15	26	59	8,0	41,9 ³
2003	54,5	14	27	59	10,9	41,7
2004	54,9	13	27	60	8,8	40,9 ³
2005	55,9	12	26	62	17,0	41,3
2006	59,7	11	28	61	23,1	41,3
2007	61,6	10	28	62	32,0	40,6 ³
2008	62,0	8	29	63	22,5	39,4
2009	54,3	9	24	67	-2,3	38,9
2010	52,0	9	23 ³	68 ³	-7,5	38,4
2011	54,0	9	23	68	4,5	38,5
2012	56,1	8	24	68	3,9	38,3
2013	58,2	8	24	68	5,6	38,3
2014	59,1	8	24	68	8,6	38,6
2015	60,8	8	24	68	7,6	38,3
2016	61,6	8	24	68	4,7	38,4
2017	62,9	7	23	70	7,0	38,3
2018	64,5	7	24	69	9,9	38,3
2019	65,0	7	24	69	6,8	37,9

¹ Darbaspēka apsekojuma dati. 2000.–2001. gadā personas no 15 gadiem un vecākas, sākot ar 2002. gadu – 15–74 gadu vecumā.

² No 2008. gada – saimniecisko darbību statistiskā klasifikācija (NACE 2. red.).

³ Dati pārrēķināti atbilstoši 2011. gada tautas skaitīšanas rezultātiem.

13. tabula. Bezdarba rādītāji (gada beigās)

	Bezdarbnieku skaits (tūkstošos) ¹	Bezdarba līmenis, %		Bezdarbnieki jaunieši (15–24 gadi), % no bezdarbnieku kopskaita ¹	Izdevumi bezdarbnieku pabalstiem, % no visiem valsts izdevumiem ³	Ilgstošo bezdarbnieku (vairāk nekā 12 mēneši) īpatsvars ²
		kopā ¹	sievietēm ²			
2000	93,3	7,8	9,2	14,8	1,2	29,0
2001	91,6	7,7	9,0	14,6	1,0	26,6
2002	89,7	8,5	10,5	13,9	1,1	26,4
2003	90,6	8,6	10,5	13,2	1,1	26,1
2004	90,8	8,5	9,6	12,8	1,0	25,6
2005	78,5	7,4	8,8	14,0	1,2	26,2
2006	68,9	6,5	8,3	14,0	1,1	23,1
2007	52,3	4,9	6,3	12,9	0,9	18,0
2008	76,4	7,0	7,6	13,6	0,9	11,1
2009	179,2	16,0	16,8	14,5	2,5	13,5
2010	162,5	14,3	15,9	14,3	2,1	37,8
2011	130,3	11,5	13,4	11,8	1,3	43,7
2012	104,1	10,5	12,0	10,1	0,9	44,2
2013	93,3	9,5	10,6	9,5	1,1	35,4
2014	82,0	8,5	19,4	9,2	1,1	33,0
2015	81,8	8,7	9,4	8,4	1,3	29,7
2016	78,4	8,4	9,1	9,7	1,4	28,7
2017	61,5	6,8	5,5	6,7	1,3	28,7
2018	59,6	6,4	6,8	5,8	1,2	25,1
2019	57,8	6,2	6,4	5,8	...	21,0

¹ Dati precizēti. Nodarbinātības valsts aģentūras (NVA) dati.² CSP aprēķins, izmantojot NVA reģistrēto bezdarbnieku (sieviešu) skaitu. Bezdarba līmenis sievietēm rēķināts pret ekonomiski aktīvajām sievietēm.³ Ar 2007. gadu rādītājs tiek aprēķināts pēc valdības funkcijas "Atbalsts bezdarba gadījumā", kas ietver izdevumus bezdarbnieku pabalstiem.

14. tabula. Prioritātes valsts izdevumos

	Vispārējās valdības sektora izdevumi aizsardzībai, % no IKP	Vispārējās valdības sektora izdevumi veselībai, % no IKP	Vispārējās valdības sektora izdevumi izglītībai, % no IKP ¹
2000	0,9	3,9	5,4
2001	0,9	3,2	5,5
2002	1,1	3,7	5,7
2003	1,2	3,4	5,3
2004	1,3	3,5	5,9
2005	1,2	4,1	5,3
2006	1,4	4,5	5,5
2007	1,4	4,0	5,6
2008	1,5	4,3	6,3
2009	1,2	4,6	6,7
2010	1,0	4,2	6,2
2011	1,0	4,1	5,9
2012	0,9	3,9	5,7
2013	0,9	3,7	5,7
2014	0,9	3,8	5,9
2015	1,0	3,8	5,9
2016	1,6	3,8	5,5
2017	1,7	3,5	5,8
2018	2,1	4,0	5,8
2019	...	...	...

¹ Dati no Eiropas Savienības Statistikas biroja mājaslapas:
<http://appsso.eurostat.ec.europa.eu> Tabula [gov_10a_exp].

15. tabula. Dabas resursi

	Teritorija, tūkst. km ²	Apdzīvojuma blīvums, cilvēki uz km ² (gada beigās)	Lauksaimniecībā izmantojamā zeme, % no teritorijas ¹	Mežu platība, % no teritorijas ¹
2000	64,6	37	38,5	44,4
2001	64,6	36	38,4	44,3
2002	64,6	36	38,3	44,5
2003	64,6	36	38,3	44,7
2004	64,6	36	38,2	45,0
2005	64,6	36	38,1	45,2
2006	64,6	35	38,0	45,4
2007	64,6	35	37,9	45,5
2008	64,6	35	37,7	45,7
2009	64,6	35	37,6	45,8
2010	64,6	33	37,6	45,9
2011	64,6	32	37,3	46,3
2012	64,6	32	37,1	46,5
2013	64,6	31	36,9	46,7
2014	64,6	31	36,7	47,0
2015	64,6	31	36,5	47,2
2016	64,6	30	36,2	47,6
2017	64,6	30	36,0	47,8
2018	64,6	30	36,0	47,7
2019	64,6	30	36	47,7

¹ Valsts zemes dienesta dati.

16. tabula. Nacionālā ienākuma rādītāji

	Iekšzemes kopprodukts (IKP), milj. eiro	Lauksaimniecības pievienotā vērtība, % no IKP	Rūpniecības pievienotā vērtība, % no IKP	Pakalpojumi, % no IKP	Personiskais patēriņš, % no IKP	Iekšzemes bruto pamatkapitāla veidošana, % no IKP	Ieņēmumi no nodokļiem, % no IKP ¹	Vispārējās valdības sektora izdevumi, % no IKP	Eksports, % no IKP	Imports, % no IKP
2000	6850,3	5	20	75	62,3	25,2	11,0	37,3	36,9	44,9
2001	7460,1	5	19	76	61,4	27,4	10,4	34,8	38,1	48,5
2002	8397,1	5	19	76	61,2	24,6	10,1	35,1	36,6	46,7 ¹
2003	9552,7	5	18	77	61,0	24,8	10,7	33,5	36,2	48,7
2004	11048,7	5	18	77	61,4	28,9	10,8	34,7	39,1	54,6 ¹
2005	13597,2	4	16	80	60,1	31,3	11,6	34,3	43,2	57,7
2006	17101,9	4	15	81	62,9	34,2	12,0	36,0	40,0	60,6 ¹
2007	22592,0	4	15	81	58,8	36,5	11,4	34,0	38,5	57,5 ¹
2008	24351,2	3	14	83	56,9	32,1	10,3	37,6	39,5 ¹	52,5
2009	18826,6	4	16	80	59,4	22,6	10,5	44,2	42,6	44,2 ¹
2010	17937,9	4	19	77	62,6	19,4	11,3	45,5	53,7	55,1 ¹
2011	20302,8	4	18	78	60,5	22,2	11,2	40,5	57,8 ¹	62,8 ¹
2012	21885,6	4	18	69	59,7	25,5	11,6	38,0	61,3 ¹	65,8 ¹
2013	22831,5	4	17	79	60,5	23,2	12,0	37,7	60,3 ¹	63,9 ¹
2014	23681,5	3 ¹	20 ¹	77 ¹	60,0	22,6	12,2	38,2	60,7 ¹	62,2 ¹
2015	24353,1	4	20 ¹	76 ¹	59,2	22,1	12,5	38,4	60,4 ¹	60,9 ¹
2016	24925,6	3	19	78	60,3	18,2	13,1	37,3	60,0	59,1
2017	26856,6	4	22	74	60,7	19,9	12,9	37,9	60,5	61,8
2018	29056,1	4	22	74	58,0	22,9	13,4	36,8	61,5	59,9
2019	30476,1	4	22	74	58,6	22,0	13,2	...	61,7	59,8

IKP rādītāji tiek aprēķināti saskaņā ar Eiropas kontu sistēmas (EKS-2010) metodoloģiju.

¹ Dati precizēti.

17. tabula. Tautsaimniecības attīstības tendences

	IKP pieaugums/ samazinājums pret iepriekšējo gadu (2015. gada salīdzināmās cenās), %	IKP pieaugums/ samazinājums pret iepriekšējo gadu uz vienu iedzīvotāju (2015. gada salīdzināmās cenās), %	Inflācija gadā, % pret iepriekšējo gadu ¹	Budžeta pārsniegums vai deficīts, % no IKP (faktiskajās cenās)
2000	5,6	6,6	102,6	-2,7
2001	6,3	7,7	102,5	-1,9
2002	7,1	8,4	101,9	-2,3
2003	8,4	9,5	102,9	-1,5
2004	8,3	9,5	106,2	-0,9
2005	10,7	11,9	106,7	-0,4
2006	11,9	12,9	106,5	-0,5
2007	10,0	10,9	110,1	-0,5
2008	-3,3	-2,3	115,4	-4,8
2009	-14,2	-12,8	103,5	-9,1
2010	-4,5	-2,4	98,9	-8,7
2011	6,3	8,3	104,4	-4,3
2012	4,1	5,4	102,3	-1,2
2013	2,3	3,4	100,0	-1,2
2014	1,9	2,9	100,6	-1,5
2015	3,3	4,1	100,2	-1,4
2016	1,8	2,7	102,2	0,1
2017	3,8	4,8	102,9	-0,8
2018	4,3	5,1	102,5	-0,8
2019	2,2	2,9	102,8	-0,2

¹ No 2016. gada 1. janvāra patēriņa cenu indeksa, saskaņotā patēriņa cenu indeksa un nemainīgās nodokļu likmes saskaņotā patēriņa cenu indeksa aprēķiniem tiek lietota ECOICOP.

18. tabula. Vardarbība un noziedzība¹

	Ieslodzītie uz 100 000 iedzīvotāju ²	Nepilngadīgie noziedzīgus nodarījumus izdarījušie, % no notiesāto kopskaita	Reģistrēto izvarošanu skaits uz 100 000 iedzīvotāju ²	Ar narkotiskām vielām saistīti noziegumi uz 100 000 iedzīvotāju ²	Slepkavības ar iepriekšēju nodomu izdarījušo personu skaits uz 100 000 iedzīvotāju ²	Reģistrētas izvarošanas uz 100 000 sievietēm ²
2000	370,8	14,2	5,6	27,5	9,2	10,4
2001	368,5	13,8	5,1	35,3	9,1	9,5
2002	360,1	14,2	4,6	27,1	8,9	8,4
2003	357,6	13,5	5,3	43,4	9,6	9,9
2004	336,7	13,5	14,0 ³	50,4	8,7	25,9 ³
2005	311,1	12,5	10,8 ⁴	46,6	5,6	19,9 ⁴
2006	297,9	13,5	5,5	44,8	6,6	10,2
2007	296,4	11,9	4,2	64,9	5,3	7,8
2008	313,6	10,4	4,6	114,6	5,4	8,4
2009	326,2	8,6	3,2	106,7	5,0	5,9
2010	319,7	7,8	3,7	103,2	3,9	6,9
2011	316,3	7,1	2,4	94,8	4,4	4,4
2012	299,1	6,7	3,4	134,5	5,6	6,2
2013	254,6	7,0	3,6	80,9	3,7	6,7
2014	237,1	5,8	3,7	138,1	4,2	6,9
2015	222,0	4,3	3,0	177,7	4,4	5,6
2016	215,5	4,3	3,0	60,7	3,4	5,5
2017	193,1	4,3	3,3	129,4	3,7	6,2
2018	182,1	3,8	3,7	186,4	4,0	6,8
2019	177,8	...	4,4	164,5	3,9	8,2

¹ 2005. gada 1. oktobrī stājās spēkā Kriminālprocesa likums. Saskaņā ar šo likumu tika ieviesta jauna noziedzīgu nodarījumu reģistrācijas sistēma, tāpēc dati nav salīdzināmi ar iepriekšējiem gadiem.

² Dati pārrēķināti atbilstoši 2011. gada tautas skaitīšanas rezultātiem.

³ Saskaņā ar 2003. gada 20. maija Ministru kabineta noteikumu Nr. 264 LR "Noziedzīgu nodarījumu reģistra noteikumi" II sadaļas 11.2 punktu 2004. gadā vienā krimināllietā par izvarošanu atsevišķi reģistrētas noziedzīga nodarījuma papildu epizodes, līdz ar to reģistrētu noziedzīgu nodarījumu skaits periodā ir ievērojami pieaudzis un dati par reģistrētu noziedzīgu nodarījumu skaitu nav salīdzināmi ar iepriekšējo periodu.

⁴ 2005. gada 1. oktobrī stājās spēkā Kriminālprocesa likums. Saskaņā ar šo likumu tika ieviesta jauna noziedzīgu nodarījumu reģistrācijas sistēma, tāpēc dati nav salīdzināmi ar iepriekšējiem gadiem.

19. tabula. Labklājība, nabadzība un sociālie izdevumi

	Iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju pēc pirktspējas līmeņa ¹	Rūpniecības pievienotā vērtība, % no IKP	20 % bagātāko un 20 % nabadzīgāko iedzīvotāju ienākumu attiecība ³	Vispārējās valdības sektora izdevumi sociālajai aizsardzībai, % no IKP	Vispārējās valdības sektora izdevumi izglītībai, % no IKP ⁴	Vispārējās valdības sektora izdevumi veselībai, % no IKP
2000	...	20	5,5	13,1	5,4	3,9
2001	...	19	...	11,9	5,5	3,2
2002	...	19	...	11,4	5,7	3,7
2003	...	18	...	10,8	5,3	3,4
2004	5200	18	6,7	10,4	5,9	3,5
2005	6100	16	7,8	9,3	5,3	4,1
2006	7800	15	6,4	8,9	5,5	4,5
2007	10 300	15	7,3	8,0	5,6	4,0
2008	11 200	14	7,4	9,1	6,3	4,3
2009	8700	16	6,8	14,0	6,7	4,6
2010	8500	19	6,5	14,2	6,2	4,2
2011	9800	18	6,5	12,3	5,9	4,1
2012	10 800	18	6,3	11,4	5,7	3,9
2013	11 300	17	6,5	11,5	5,7	3,7
2014	10 870	20 ²	6,5	11,4	5,9	3,8
2015	12 350	20 ²	6,2	11,9	5,9	3,8
2016	12 800	19	6,3	12,0	5,5	3,8
2017	13 810	22	6,8	11,8	5,8	3,5
2018	15 080	22	6,5	11,6	5,8	4,0
2019	15 930	22	...	...	...	...

¹ Dati no Eiropas Savienības Statistikas biroja mājaslapas: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tec00001&plugin=1>.

² Dati precizēti.

³ Dati pārreķināti atbilstoši 2011. gada tautas skaitīšanas rezultātiem.

⁴ Dati no Eiropas Savienības Statistikas biroja mājaslapas: <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/Tabula> [gov_10a_exp].

20. tabula. **Komunikācija**

	Kinoteātru apmeklējumi uz vienu iedzīvotāju ¹	Muzeju apmeklējumi uz vienu iedzīvotāju ¹	Dienas laikrakstu eksemplāri uz 100 000 iedzīvotāju ¹	Izdotas grāmatas uz 100 000 iedzīvotāju ¹	Vieglie automobiļi uz 1000 iedzīvotājiem (gada beigās) ^{1,2}
2000	0,6	0,6	9,5	104,2	234
2001	0,5	0,7	9,4	104,8	249
2002	0,5	0,7	9,4	97,7	267
2003	0,5	0,7	10,9	110,4	282
2004	0,7	0,8	11,1	110,9	301
2005	0,7	0,9	11,6	102,7	330
2006	1,0	1,0	11,1	106,2	369
2007	1,1	1,1	11,7	122,1	410
2008	1,1	1,2	12,0	126,9	426
2009	0,9	1,0	11,3	101,1	418
2010	1,0	1,2	9,3	93,5	300 ²
2011	1,0	1,2	10,0	100,0	295
2012	1,1	1,3	12,3	99,3	302
2013	1,2	1,3	12,0	107,0	314
2014	1,2	1,5	12,7	106,0	329
2015	1,2	1,6	12,7	107,3	345
2016	1,3	1,8	13,5	111,2	341
2017	1,3	1,9	9,4	111,0	356
2018	1,3	2,0	9,4	111,7	369
2019	1,4	1,9	8,0	109,4	381

¹ Dati pārreķināti atbilstoši 2011. gada tautas skaitīšanas rezultātiem.² Ar MK 2010. gada 30. decembra noteikumiem "Transportlīdzekļa reģistrācijas noteikumi" ieviesta jauna norma – transportlīdzekļa izslēgšana no reģistra.

21. tabula. Urbanizācija

	Pilsētnieki, % no visiem iedzīvotājiem (gada beigās)	Pilsētnieku skaita pieauguma "+" vai samazinājuma "-" temps gadā	Iedzīvotāju skaits republikas pilsētās, % no visiem pilsētniekiem (gada beigās) ¹	Iedzīvotāju skaits pilsētās ar vairāk nekā 40 tūkst. iedzīvotāju, % no visiem iedzīvotājiem (gada beigās)
2000	68,0 ¹	-0,9	76,0 ²	47,7
2001	67,9	-1,0	75,9	47,5
2002	67,8	-1,0	75,8	47,4
2003	67,8	-1,0	75,7	47,3
2004	67,8	-1,0	75,7	47,3
2005	67,8	-1,0	75,6	47,2
2006	67,9	-1,0	75,6	47,3
2007	67,9	-1,0	75,6	47,4
2008	67,9	-1,0	75,6	47,3
2009	67,9	-1,0	75,5	47,3
2010	67,8	-1,0	75,5	45,3 ³
2011	67,8	-1,0	75,5	45,3 ³
2012	67,6	-1,0	75,4 ²	45,2 ³
2013	67,5	-1,0	75,4 ²	45,2 ³
2014	67,8	-1,0	75,4 ²	45,3 ³
2015	67,9	-1,0	75,4 ²	45,6 ³
2016	68,3	-0,5	75,8	46,2 ³
2017	68,5	-0,6	75,8	46,3 ³
2018	68,5	-0,6	75,8	46,3
2019	68,5	-0,7	75,8	46,3

¹ Dati pārrēķināti atbilstoši 2011. gada tautas skaitīšanas rezultātiem.² Tā kā Valmiera un Jēkabpils ir republikas pilsētas, iedzīvotāju skaits tika pārrēķināts.³ Ventspils iedzīvotāju skaits samazinājies un vairs nav 40 000.

Literatūra

Ievadā izmantotie avoti

- Austers, A., Auers D., Šteinbuka, I. and Ozoliņa, Ž. (2019). 15 no 100. Latvijas dalības Eiropas Savienībā 15 gadi. *Latvijas Intereses Eiropas Savienībā*, 2019, Nr. 1, 15-130. Izgūts no: https://www.mfa.gov.lv/images/Zurnals_Latvijas_intereses_Eiropas_Savieniba_/ES_2019-1_WEB.pdf
- Baltic Independent (1991). Finns 8.4 times richer than Estonians, survey says. *Baltic Independent*, No. 84, 8-14.
- Birkavs, V. (2016). Pirmie izšķirošie gadi: Krievijas armijas izvešana un Latvijas nonākšana Eiropas Savienība priekšvēlēšanās. No: *Atgriešanās Eiropā: Latvijas prezidentu, premjerministru, ministru un diplomātu esejas*. Zinātne: Jelgava, 43.-84. lpp.
- Börzel, T. A. (2002). Pace-Setting, Foot-Dragging, and Fence-Sitting: Member State Responses to Europeanization. *JCMS*, 40(2), 193-214.
- Bulmer, S. J., Lequesne, C. (eds.) (2005). *The Member States of the European Union*. Oxford: Oxford University Press.
- Cowles, M. G., Caporaso, J., and Risse, T. (eds.) (2001). *Transforming Europe: Europeanization and Domestic Change*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Dimitrova, A. L. (2002). Enlargement, Institution-Building and the EU's Administrative Capacity Requirement. *Western European Politics*, 25(4), 171-190.
- Epstein, R. A. and Jacoby, W. (2014). Eastern Enlargement Ten Years On: Transcending the East-West Divide? *JCMS*, 52(1), 1-16.
- Featherstone, K. and Radaelli, C. (eds.) (2003). *The Politics of Europeanization*. Oxford: Oxford University Press.
- Goetz, K. H. (2000). European Integration and National Executives: A Cause in Search of an Effect? *West European Politics*, 23 (4), 211-231.
- Goetz, K. H. and Hix, S. (2001). Introduction: European Integration and National Political Systems. In: Goetz, K. H. and Hix, S. (eds.). *Europeanised Politics? European Integration and National Political Systems*. London: Frank Cass, pp. 1-26.
- Graziano, P. and Vink, M. (eds.) (2007). *Europeanization: New Research Agendas*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Grunhut, Z. (2017). Concepts, Approaches and Methods on Europeanization – A Meta-Analysis. *Eastern Journal of European Studies*, 8(1), 157-176.
- Gwiazda, A. (2002). Europeanisation in Candidate Countries from Central and Eastern Europe. *EPIC workshop*, 19-22 September. Florence: European University Institute.
- Kassim, H. and Menon, A. (2003). The Principal-Agent Approach and the Study of European Union: Promise Unfulfilled? *Special Issue of Journal of European Public Policy*, 10(1), 121-139.
- Kassim, H., Peters, B. G., and Wright, V. (eds.) (2000). *The National Co-ordination of EU Policy: The Domestic Level*. Oxford: Oxford University Press.
- Ladrech, R. (1994). Europeanization of Domestic Policies and Institutions. *Journal of Common Market Studies*, 32(1), 69-88.
- Ladrech, R. (2010). *Europeanization and National Politics*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Laffan, B. (2003). Managing Europe from Home. Impact of the EU on Executive Government. A Comparative Analysis. *OEUR Phase I. Occasional Paper 0.1.-08.03*.
- Lippert, B. and Umbach, G. (2005). *The Pressure of Europeanisation. From post-Communist State Administration to Normal Players in the EU System*. Baden-Baden: Nomos.
- Matlak, M., Schimmelfennig, F. and Wozniakowski, T. P. (eds.) (2018). *Europeanization Revisited: Central and Eastern Europe in the European Union*. Florence: European University Institute.
- Olsen, J. P. (2002). The Many Faces of Europeanization. *JCMS*, 40(5), 921-952.
- Schimmelfennig, F. and Sedelmeier, U. (2002). Theorizing EU Enlargement: Research Focus, Hypotheses, and the State of Research. *Journal of European Public Policy*, 9, 500-528.

Schimmelfennig, F. and Sedelmeier, U. (2005). Introduction: Conceptualising the Europeanization of Central and Eastern Europe. In: Schimmelfennig, F. and Sedelmeier, U. (eds.). *The Europeanization of Central and Eastern Europe*. Cornell Studies in Political Economy. Ithaca: Cornell University Press, pp. 1-28.

Sedelmeier, U. (2011). Europeanisation in New Member and Candidate States. *Living Reviews in European Governance*, 6(1), 1-52. Retrieved from: <http://europeangovernance-livingreviews.org/Articles/lreg-2011-1> (Accessed 12.10.2015).

1. nodaļā izmantotie avoti

1.1. Latvijas politiskās sistēmas eiropeizācija. Daunis Auers

Attīstībai Par! (2018). *Programma 13. Saeimas vēlēšanām*. Izgūts no: <https://sv2018.cvk.lv/pub/CandidateLists/CandidateList?id=9%2BPedSGAgMQ3KDAMHFJsOQ%3D%3D>

Auers, D. (2020). Latvia. In: Vit Hlousek and Petr Kaniok (eds.). *The European Parliament Election of 2019 in East-Central Europe: Second order Euroscepticism*. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan, pp. 131-150.

Dimitrova, A. (2002). Enlargement, Institution-Building and the EU's Administrative Capacity Requirement. *West European Politics*, 25(4), 171-190.

Dyson, K. and Goetz, K. H. (2003). *Living with Europe: Germany and the Politics of Constraint*. Oxford: Oxford University Press.

European Commission (2020). *Public Opinion, Eurobarometer Interactive*. Retrieved from: <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Chart/index>

European Council Meeting Calendar (2020). Retrieved from: <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/calendar/?Category=meeting&Page=1&dateFrom=2019%2F02%2F01&dateTo=2020%2F08%2F31&filters=2031&filters=2034>

European Parliament (2020). *Funding from the European Parliament to political parties at European level per party and per year*. Retrieved from: <https://www.europarl.europa.eu/contracts-and-grants/files/political-parties-and-foundations/european-political-parties/en-funding-amounts-parties-2020.pdf>

Google Trends (2020). Arturs Krisjanis Karins and Egils Levits Compared from 1. September 2019 to 1. September 2020. *Google Trends*. Retrieved from: https://trends.google.com/trends/explore?q=%2Fm%2F02r61yz,%2Fg%2F121_5d8q

Ikstens, J. (2015). The Latvian Parliament and EU Affairs: A Passive Player with Strong Formal Powers. In: C. Heffler, C. Neuhold, O. Rozenberg and J. Smith (eds.). *The Palgrave Handbook of National Parliaments and the European Union*. London: Palgrave Macmillan, pp. 548-562.

Kalniņš, V. (2019). *The Use of Research-Based Evidence in the Latvian Parliament. The Case of Demography and Migration policies*. Rīga: University of Latvia. Retrieved from: https://www.izm.gov.lv/images/zinatne/SMP_study.PDF

Latvia's State President (2020). *Former Presidents of Latvia*. Retrieved from: <https://www.president.lv/en/president-of-latvia/former-presidents-of-latvia#gsc.tab=0>

LSM (2017). *Vienmēr prezidente: Vairas Vīķes-Freibergas paveiktais TOP 8 prezidentes amatā*. Retrieved from: <https://www.lsm.lv/vienmer-prezidente/raksts/top8-paveiktas>

Maurer, A. and Wessels, W. (eds.). *National Parliaments on their Ways to Europe: Losers or Latecomers?* Baden-Baden: Nomos, 2001.

Nacionālā apvienība (2018). *Programma 13. Saeimas vēlēšanām*. Izgūts no: <https://sv2018.cvk.lv/pub/CandidateLists/CandidateList?id=axC8x4iKXxa2gCU9m7iC2A%3D%3D>

Pētersone, I. (2016). Jāmācās angļu valoda, Kučinska kungs, iesaka Vīķe-Freiberga. *Latvijas Avīze*, 17. febr. Izgūts no: <https://www.la.lv/jamacas-anglu-valoda-kucinska-kungs-iesaka-vike-freiberga>

Poguntke, T., and Webb, P. (eds.) (2005). *The Presidentialization of Politics: A Comparative Study of Modern Democracies*. Oxford: Oxford University Press.

Ventšpils (2017). *Lembergs: vēstule par "Delnu" pārsūtīta Eiropas Komisijai*. Izgūts no: https://www.youtube.com/watch?v=NLEUtrSRg_8

Vilcāne, A. (2019). Komandējumiem plāno tērēt vairāk nekā 4 miljonus eiro. *Dienas Bizness*, 31. janv. Izgūts no: <http://www.db.lv/zinas/komandejumiem-plano-teret-vairak-neka-4-miljonus-eiro-483821>

Wilson, G. K. (1990). *Interest Groups*. Oxford: Basil Blackwell.

Intervijas

Lolita Čigāne, former chair of the *Saeima's* European Affairs Committee (2014-2018). 4 February 2019.

Liene Gatere, Director, *Delna*. 14 July 2020.

Andris Gobiņš. President of the European Movement in Latvia. 11 February 2019.

Edgars Ikstens. Board member, *Vienotība*. 22 May 2020.

Jelena Jesajana, Secretary General, *Latvijas Attīstībai*. 29 May 2020.

Zanda Kalniņa-Lukaševica, Parliamentary Secretary, Foreign Ministry. 26 February 2019.

Linda Ozola, *Saeima* deputy, *Jaunā Konservatīvā Partija*. 29 May 2020.

Aigars Rostovskis, President of the Latvian Chamber of Commerce. 10 July 2020.

Iveta Sers, International secretary, *Saskaņa Social Democracy*. 1 June 2020.

Inese Stepiņa, Deputy Executive Director of the Latvian Employers Association (LDDK). 10 September 2020.

Vita Anda Tērauda, Chair of the *Saeima's* European Affairs Committee. 27 May 2020.

1.2. Valsts pārvalde. Eiropeizācija, maigie instrumenti un to sekas. Iveta Reinholde

Borzel, T. (2005). Europeanization: How the European Union interacts with its member states. In: Bulmer, S. and Lequesne, C. *The member states and the European Union*. Oxford: Oxford University press.

Briede, J. (2000). Par samērīgumu administratīvajā procesā. *Jurista Vārds*, Nr. 16.

Cardona, F. (2009). *Integrating National Administrations into the European Administrative Space*. SIGMA Conference on Public Administration Reform and European Integration. Budva, Montenegro, 26-27 March.

CFLA (2019). Cesvainē notiks seminārs "Labā prakse ES fondu projektu īstenošanā". Izgūts no: <https://www.cfla.gov.lv/lv/jaunumi/2019/cesvaine-notiks-seminars-laba-prakse-es-fondu-projektu-istenosana>

Committee of the Regions (2005). *Procedures for local and regional authority participation in European Policy Making in the member states*. CoR Studies E-1/2005. Brussels, January 2005.

Diena (2013). *Privātmāju īpašnieki nesteidz pieslēgties maģistrālajiem ūdensvadiem*. Izgūts no: <https://www.diena.lv/raksts/latvija/zinas/privatmaju-ipasnieki-nesteidz-pieslegties-magistralajiem-udensvadiem-14007376>

Eiropas Komisija (2001). *A White Paper "European Governance"*. Brussels, 25.07.2001., COM (2001), 428 final.

Finanšu ministrija (2017). *Informatīvais ziņojums "Par atlīdzības sistēmu valsts pārvaldē"*. Rīga.

Fridrihsone, M. (2010). *Saldākās nozares rūgtais gals*. Izgūts no: <http://providus.lv/article/saldakas-nozares-rugtais-gals>

Hix, S. (2005). *The Political System of the European Union*. Palgrave Macmillan.

Jaunatnes starptautisko programmu aģentūra (n.d.). *Par programmu "Jaunatne darbībā"*. Izgūts no: <http://jaunatne.gov.lv/lv/jaunatne-darbiba/jauniesu-un-jaunatnes-politikas-veidotaju-tiksanas/kas-ir-politikas-projekti>

Knodt, M. (2004). International embeddedness of European multi-level governance. *Journal of European Public Policy*, 11, 4.

LNKC (2015). *Rīgā notiks Eiropas Komisijas Atvērtās koordinācijas metodes darba grupas sanāksme*. Izgūts no: <https://www.lnkc.gov.lv/jaunumi/riga-notiks-eiropas-komisijas-atvertas-koordinācijas-metodes-darba-grupas-sanaksme/>

LPS (2020). *Starptautiskā sadarbība – Reģionu komiteja*. Izgūts no: <https://www.lps.lv/lv/starptautiska-sadarbiba/eiropas-regionu-komiteja/>

Marks, G., Hooghes, L. (2001). Types of Multi-Level Governance. *European Integration Online Papers*. Vol. 5, No. 11.

Ministru kabinets (2009a). *MK noteikumi Nr. 96 "Kārtība, kādā izstrādā, saskaņo, apstiprina un aktualizē Latvijas Republikas nacionālās pozīcijas Eiropas Savienības jautājumos", pieņemti 03.02.2009*. Izgūts no: <https://likumi.lv/ta/id/187419-kartiba-kada-izstrada-saskano-apstiprina-un-aktualize-latvijas-republikas-nacionalas-pozicijas-eiropas-savienibas>

Ministru kabinets (2009b). *MK noteikumi Nr. 769. "Vecāko amatpersonu sanāksmes Eiropas Savienības jautājumos nolikums", pieņemti 14.07.2009*. Izgūts no: <https://likumi.lv/ta/id/195056-vecako-amatpersonu-sanaksmes-eiropas-savienibas-jautajumos-nolikums>

Ministru kabinets (2019c). *Konceptuālais ziņojums "Par administratīvi teritoriālo iedalījumu". Apstiprināts ar Ministru kabineta 18.09.2019. rīkojumu Nr. 445*. Izgūts no: http://www.varam.gov.lv/lat/administrativi_teritoriala_reforma/?doc=27700 (skatīts 23.03.2020.)

- Nizzo, C. (1999). *The European Administrative Space and the Role of the Court of Justice*. SIGMA, Paris.
- OECD (2018). *OECD Regulatory Policy Outlook 2018*. OECD Publishing, Paris. Retrieved from: <https://doi.org/10.1787/9789264303072-en>
- Pabriks, A. (2005). Vienoti daudzveidībā. *Diena*, Nr. 18(4153).
- SIGMA (1999). SIGMA Papers: No. 27 *European principles for public administration*. OECD, SIGMA.
- SKDS (1999). *Latvijas iedzīvotāju attieksme pret valsts pārvaldi un valsts civildienestu*. Rīga, 1999. gada septembris.
- SKDS (2001). *Latvijas politiskās un ekonomiskās situācijas vērtējums sabiedrībā*. Rīga, 2001. gada janvāris, 2001. gada aprīlis, 2001. gada augusts.
- Toshkov, D. (n. d.) '55 years of EU Legislation'. Online presentation. Retrieved from: <http://www.dimiter.eu/Eurlex.html>
- Valsts kanceleja (2018). *Valsts pārvaldē nodarbināto skaits 2018*. Izgūts no: https://mk.gov.lv/sites/default/files/editor/Infografikas/valsts_parvalde_nodarbinato_skaits_2018.pdf
- Valsts kanceleja (2019). *Valsts pārvaldē nodarbināto skaits 2019*. Izgūts no: https://mk.gov.lv/sites/default/files/editor/Valsts_kanceleja/vk_cilvekrresursi-2019.pdf
- Vecāko amatpersonu sanāksme (2020). *Protokols Nr. 6, 20.05.2020*. Izgūts no: https://www.mfa.gov.lv/images/VAS/VAS_protokols_20.05.2020.pdf

1.3. Eiropeizācija Latvijas ārpolitikā. Toms Rostoks

- Aggestam, L., Bicchi, F. (2019). New Directions in EU Foreign Policy Governance: Cross-loading, Leadership and Informal Groupings. *Journal of Common Market Studies*, 57(3), 515-532.
- Ārlietu ministrija (2020a). *Latvijas attīstības sadarbības politika*. Izgūts no: <https://www.mfa.gov.lv/arpolitika/attistibas-sadarbiba/latvijas-attistibas-sadarbības-politika>
- Ārlietu ministrija (2020b). *Konceptuālais ziņojums "Par attīstības sadarbībai paredzētā finansējuma palielināšanu 2021.–2025. gadā"*.
- Baun, M., Marek, D. (2013). *The New Member States and the European Union: Foreign Policy and Europeanization*. Routledge.
- Bruģe, I. (2017). *Piesardzīgā tuvināšanās: Valda Zatlera oficiālā vizīte Maskavā 2010. gada decembrī. Latvijas ārlietu simtgade: darbi un personības*. Sprūds, A., Ščerbinskis, V., Potjomkina, D. (red.). Rīga: Latvijas Ārpolitikas institūts.
- Christou, G., Kyris, G. (2017). The Impact of the Eurozone Crisis on National Foreign Policy: Enhancing Europeanization in the Case of Cyprus. *Journal of Common Market Studies*, 55(6), 1290-1305.
- Council of the European Union (2003). *European Security Strategy: A Secure Europe in a Better World*.
- Council of the European Union (2016). *Outcome of the Council Meeting. Foreign Affairs. 3457th Council Meeting*. Brussels, 14.03.2016.
- Council of the European Union (2020). *Council Decision (CFSP) 2020/1127 of 30 July 2020 amending Decision (CFSP) 2019/797 concerning restrictive measures against cyber attacks threatening the Union or its Member States*.
- Eurobarometer 91 (2019). *Standard Eurobarometer 91: Public Opinion in the European Union*.
- European Commission (2019). *Special Eurobarometer 476: EU Citizens and Development Cooperation*.
- Hill, C., Wong, R. (2011). *National and European Foreign Policies: towards Europeanization?* Referāts prezentēts EUSA konferencē Bostonā, ASV, 2011. gada 3.–5. martā.
- Ignatāne, G. (2006). Latvija un attīstības sadarbība. *Stratēģiskās analīzes komisijas zinātniski pētnieciskie raksti*, 4(10). Rīga: Zinātne.
- Jēgermanis, G. (2020). Allaž pret straumi ar draugu atbalstu Baltijas un Ziemeļvalstu koptelpā. No: *Latvijas diplomātijas gadsimts*. Drēģeris, M. (red.) Rīga: Zvaigzne ABC.
- Latvijas intereses Eiropas Savienībā* (2014/3). Rīga: Latvijas Politologu biedrība.
- Major, C. (2005). Europeanisation and Foreign and Security Policy – Undermining or Rescuing the Nation State? *Politics*, 25(3), 175-190.
- McCarthy, C. (2019). *EU Decision-Making after Brexit: QMV and the Balance of Power*. Institute of International Affairs.

- Michalski, A. (2013). Europeanization of National Foreign Policy: The Case of Denmark's and Sweden's Relations with China. *Journal of Common Market Studies*, 51(5), 884-900.
- Muižnieks, N. (ed.) (2006). *Latvian-Russian Relations: Domestic and International Dimensions*. Rīga: University of Latvia Academic Press.
- Muižnieks, N. (ed.) (2008). *Manufacturing Enemy Images? Russian Media Portrayal of Latvia*. Rīga: University of Latvia Academic Press.
- Muižnieks, N. (2011a). *Latvian-Russian Relations: Dynamics Since Latvia's Accession to the EU and NATO*. Rīga: University of Latvia Academic Press.
- Muižnieks, N. (ed.) (2011b). *The Geopolitics of History in Latvian-Russian Relations*. Rīga: University of Latvia Academic Press.
- Olsen, J. P. (2002). The Many Faces of Europeanization. *Journal of Common Market Studies*, 40(5), 921-952.
- Ozoliņa, Ž. (2005). Public Attitude Towards EU Membership in Latvia. In: *GLI Allargamenti Della CEE/UE 1961-2004*. Landuyt, A., Pasquinucci, D. (eds.). Societa Editrice Il Mulino, pp. 507-532.
- Ozoliņa, Ž. (ed.) (2008a). *Latvia-Russia-X*. Rīga: Zinātne.
- Ozoliņa, Ž. (2008b). European Security and Defence Policy: The Latvian Perspective. In: *New Security Issues in Northern Europe*. Archer, C. (ed.). Abingdon: Routledge, pp. 115-138.
- Ozoliņa, Ž. (2012) Latvia. In: *Life in Post-Communist Eastern Europe after EU Membership: Happy ever after?* O'Beachain, D., Šeridan, V., Stan, S. (eds.). Abingdon: Routledge.
- Ozoliņa, Ž., Šteinbuka, I. (red.) (2019). *Latvijas Eiropas ceļš: 15 < 30 < 100*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Ozoliņa, Ž., Tisenkopfs, T. (red.) (2005). *Latvija eiropēizācijas krustceļos*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Pastore, G. (2015). *EU Foreign Policy and the Uploading of National Preferences: The Case of Latvia*. Promocijas darbs.
- Pelnēns, G. (ed.) (2009). *The Humanitarian Dimension of Russian Foreign Policy Toward Georgia, Moldova, Ukraine and the Baltic States*. Rīga: Centre for East European Policy Studies.
- Pomorska, K. (2007). The Impact of Enlargement: Europeanization of Polish Foreign Policy? Tracking Adaptation and Change in the Polish Ministry of Foreign Affairs. *The Hague Journal of Diplomacy*, 2, 25-51.
- Reire, G. (2020). *Latvijas un Krievijas attiecību matrica. Latvijas diplomātijas gadsimts*. Drēģeris, M. (red.). Rīga: Zvaigzne ABC.
- Riekstiņš, M. (2020). *Drošības un aizsardzības politika. Latvijas diplomātijas gadsimts*. Drēģeris, M. (red.). Rīga: Zvaigzne ABC.
- SKDS (2009). *Attieksme pret attīstības sadarbību: Latvijas iedzīvotāju aptauja*.
- Smith, K. E. (2017). EU Member States at the UN: A Case of Europeanization Arrested? *Journal of Common Market Studies*, 55(3), 628-644.
- Sorensen, C. (2019). *Who is Big in Brussels? Think Tank Europa*. Retrieved from: http://thinkeuropa.dk/sites/default/files/paper_who_is_big_in_brussels.pdf
- Sprūds, A. (ed.) (2012). *The Economic Presence of Russia and Belarus in the Baltic States: Risks and Opportunities*. Rīga: Latvian Institute of International Affairs.
- Sprūds, A., Rostoks, T. (eds.) (2009). *Energy: Pulling the Baltic Sea Region Together or Apart?* Rīga: Zinātne.
- Timofejevs-Henriksson, P. (2015). Europeanization of Foreign Aid Policy in Central and East Europe: The Role of EU, External Incentives and Identification in Foreign-Aid Policy Adoption in Latvia and Slovenia 1998-2010. *Journal of European Integration*, 37(4), 433-449.
- Vanhoonacker, S., Pomorska, K. (2013). The European External Action Service and Agenda-Setting in European Foreign Policy. *Journal of European Public Policy*, 20(9), 1316-1331.
- Vilson, M. (2015). The Foreign Policy of the Baltic States and the Ukrainian Crisis: A Case of Europeanization? *New Perspectives*, 23(2), 49-76.

Intervijas

Maija Bilsēna, Ārlietu ministrijas Personāla departamenta vadītājas p. i., 11.08.2020.

Dina Giluce, Aizsardzības ministrijas Aizsardzības politikas departamenta vecākā eksperte ES koordinācijas jautājumos, 21.07.2020.

Gints Jēgermanis, Ārlietu ministrijas Eiropas departamenta direktors, 21.07.2020.

Ilgvars Kļava, Ārlietu ministrijas Divpusējo attiecību direkcijas vadītājs, vēstnieks, 30.07.2020.

Mārtiņš Līdaks, Ārlietu ministrijas Personāla uzskaites nodaļas vadītājs, 11.08.2020.

Mārtiņš Nilsons, Aizsardzības ministrijas Aizsardzības politikas departaments, Aizsardzības padomnieks pastāvīgās strukturētās sadarbības drošības un aizsardzības jomā (PESCO) jautājumos, 21.07.2020.

Kaspars Ozoliņš, Ārlietu ministrijas Drošības politikas un starptautisko organizāciju direkcijas vadītājs, vēstnieks, 27.07.2020.

Reinis Trokša, Ārlietu ministrijas Ekonomisko attiecību un attīstības sadarbības departamenta direktors, 24.07.2020.

1.4. Latvijas ekonomikas eiropeizācija. *Mortens Hansens*

Bank of Latvia (2003, September 21). *Press Release*. Retrieved from: <https://www.bank.lv/en/your-profile/media/press-releases/6533-the-bank-of-latvias-comments-following-the-vote-in-the-september-20-2003-referendum>

Bank of Latvia (2011). *Latvia and ERM II*. Retrieved from: <https://www.bank.lv/en/about-us/5834-on-latvias-participation-in-the-exchange-rate-mechanism-ii>

Bank of Latvia (2013, 1). *International cooperation*. Retrieved from: <https://www.bank.lv/en/your-profile/media/press-releases/550-publications/3182-international-cooperation>

Bank of Latvia (2013, 2). *On euro introduction*. Retrieved from: <https://www.bank.lv/en/statistics/information-for-data-users/561-monetary-policy/2655-iii-some-other-questions-related-to-the-repegging-of-the-lats>

Bank of Latvia (1992). *Law "On the Bank of Latvia"*. Retrieved from: <https://www.bank.lv/en/about-us/8436-law-on-the-bank-of-latvia>

Beetsma, R. and DeBrun, X. (2018). *Independent fiscal councils and the conduct of fiscal policy. Insights from a new eBook*. Retrieved from: <https://voxeu.org/article/independent-fiscal-councils-and-conduct-fiscal-policy-insights-new-ebook>

Blanchard, O. J., Griffiths, M., Gruss, B. (2013). *Boom, Bust, Recovery: Forensics of the Latvia Crisis*. Brookings papers. Retrieved from: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/07/2013b_blanchard_latvia_crisis.pdf

Calmfors, L., Wren-Lewis, S. (2011). *What should fiscal councils do?* Retrieved from: <https://www.oecd.org/gov/budgeting/47741710.pdf>

Council of the European Union (2011). *EU Directive 2011/85*. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32011L0085&from=EN>

Court of Justice (2019). *Press release 18/19*. Retrieved from: <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2019-02/cp190018en.pdf>

de Grauwe, P. (2009). *The politics of the Maastricht convergence criteria*. Retrieved from: <https://voxeu.org/article/politics-maastricht-convergence-criteria>

European Commission (1997). *Agenda 2000. For a stronger and wider union*. Bulletin of the European Union, Supplement 5/97.

European Commission (2006). *Press release. Commission assesses the state of convergence in Lithuania*. Retrieved from: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_06_622

European Commission (2012). *Treaty on Stability, Coordination and Governance in the Economic and Monetary Union (Fiscal Compact)*. Retrieved from: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=legisum:1403_3

European Commission (2013). *Convergence Report 2013 on Latvia. European Economy 3/2013*. Retrieved from: https://ec.europa.eu/economy_finance/publications/european_economy/2013/pdf/ee3_en.pdf

European Commission (2020) *Excessive Deficits Procedures – Overview*. Retrieved from: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-and-fiscal-policy-coordination/eu-economic-governance-monitoring-prevention-correction/stability-and-growth-pact/corrective-arm-excessive-deficit-procedure/excessive-deficit-procedures-overview_en

European Commission. *Treaty on the Functioning of the European Union* (2012, October 26). Retrieved from: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/tfeu_2012/oj

Fiscal Discipline Council. *Fiscal Discipline Law* (2014, January 1). Retrieved from: <https://fiscalcouncil.lv/files/uploaded/E2316-FiscalDisciplineLaw.pdf>

- Jankovics, L. and Sherwood, M. (2017). *Independent Fiscal Institutions in the EU Member States: The Early Years. Discussion Paper 067*. Retrieved from: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/dp_067_en.pdf
- Letter to Charles Michel* (2020, March 25). Retrieved from: http://www.governo.it/sites/new.governo.it/files/letter_michel_20200325_eng.pdf
- Moodys (2020). Retrieved from: <https://www.moodys.com/>
- Standard & Poors (2020). Retrieved from: https://www.standardandpoors.com/en_EU/web/guest/home

1.5. Tiesiskā sistēma. Satversme, Satversmes tiesa un Eiropas Savienība. Jānis Pleps

- Albi, A. (2005). *EU Enlargement and the Constitutions of Central and Eastern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Balodis, R. (2004). *The Constitution of Latvia*. Trier: Institut für Rechtspolitik an der Universität Trier.
- Balodis, R. (2014). Satversmes ievads. No: *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi*. Sagatavojis aut. kol. prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 91.-135. lpp.
- Besselink, L. F. M. (2010). National and constitutional identity before and after Lisbon. *Utrecht Law Review*, Vol. 6, No. 3, 36-49.
- Buka, A. (2017). Eiropas Savienība un tās tiesības – no putna lidojuma. *Jurista Vārds*, 7, Nr. 46, 43.-44.
- Claes, M., Reestman, J.-H. (2015). The Protection of National Constitutional Identity and the Limits of European Integration at the Occasion of the Gauweiler Case. *German Law Journal*, Vol. 16, No. 4, 917-970.
- CVK (2003). Par tautas nobalsošanas par Latvijas dalību Eiropas Savienībā rezultātiem: Centrālās vēlēšanu komisijas 2003. gada 6. oktobra lēmums Nr. 20. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 138.
- Darba grupa (2001). Kādēļ Latvijas konstitūcijā nepieciešami labojumi. Darba grupas Satversmes grozījumu izstrādei piedāvātā projekta teorētiskais pamatojums. *Jurista Vārds*, Nr. 207, 1.-3.
- Dedman, M. J. (2010). *The Origins and Development of the European Union. A History of European Integration*. Second edition. New York: Routledge, 2010.
- Endziņš, A., Jelēgins, J., Ušacka, A. Satversmes tiesas tiesnešu 2000. gada 4. septembra atsevišķās domas lietā Nr. 2000-03-01 "Par Saeimas vēlēšanu likuma 5. panta 5. un 6. punkta un Pilsētas domes un pagasta padomes vēlēšanu likuma 9. panta 5. un 6. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 89. un 101. pantam, Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 14. pantam un Starptautiskā pakta par pilsoņu un politiskajām tiesībām 25. pantam". Izgūts no: http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/2000-03-01_Atseviskas_domas.pdf
- Endziņš, A. (2003). Latvijas un Eiropas Savienības tiesības un to savstarpējā hierarhija. *Jurista Vārds*, Nr. 43, 4.-6.
- Endziņš, A. (2004). Eiropas Konstitūcijas līgums un Latvijas Republikas Satversme. *Jurista Vārds*, Nr. 39, 2.-5.
- EKT (1964) Eiropas Kopienu tiesas spriedums lietā 6/64 *Flaminio Costa v E.N.E.L.* Izgūts no: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61964CJ0006>
- EKT (1978) Eiropas Kopienu tiesas spriedums lietā 106/77 *Amministrazione delle Finanze dello Stato v Simmenthal SA*. Izgūts no: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61977CJ0106>
- EST (2018) Eiropas Savienības tiesas (virspalātas) spriedums lietā C-216/18 PPU. Izgūts no: <http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-216/18>
- Harbaceviča, S. (2016). Eiropas Savienības likumdošanas pārņemšana Latvijas likumdošanā un tiesībās. No: *Atgriešanās Eiropā Latvijas prezidentu, premjerministru, ministru un diplomātu esejās. No starptautiskās atzīšanas līdz pirmajai prezidentūrai Eiropas Savienībā. 1990–2015*. Rīga: Zinātne, 199.-215. lpp.
- Jundzis, T. (2001). *The Baltic States at Historical Crossroads. Political, economical, and legal problems and opportunities in the context of international co-operation at the beginning of 21st century*. A collection of articles. Second revisited and expanded version. Rīga: Latvian Academy of Science, pp. 114-137.
- Kalniņa, V. (2019). Kā Eiropas Savienības Tiesa vērtē tiesiskuma un tehnoloģiju izaicinājumus. Intervija ar Eiropas Savienības tiesas prezidentu Kūnu Lēnartsu. *Jurista Vārds*, Nr. 45, 10.-16.
- Kelemen, R. D., Schmidt, S. K. (2012). Introduction – the European Court of Justice and legal integration: perpetual momentum? *Journal of European Public Policy*, Vol. 19, No. 1, 1-7.

- Krūma, K., Statkus, S. (2019). The Constitution of Latvia – A Bridge Between Traditions and Modernity. In: *National Constitutions in European and Global Governance: Democracy, Rights, the Rule of Law*. A. Albi and S. Bardutzky (eds.). The Hague: T. M. C. Asser Press, pp. 951-995.
- Kucina, I. (2020). Vācijas konstitucionālās tiesas spriedums: ES tiesību telpas satricinājums. *Jurista Vārds*, Nr. 21, 6.-12.
- Kühn, Z. (2004). Worlds Apart: Western and Central European Judicial Culture at the Onset of the European Enlargement. *The American Journal of Comparative Law*, Vol. 52, No. 3, 531-567.
- Lejnieks, M., Pleps, J., Ziemele, I. (2019). Satversmes 68. pants. No: *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. V nodaļa. Likumdošana*. Sagatavojis aut. kol. prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 87.-129. lpp.
- Levits, E. (1999). Latvijas tiesiskā iekārta transformācijā. *Likums un Tiesības*, 1. sēj., Nr. 1, 6.-12.
- Levits, E. (2000). Satversme un Eiropas Savienība. *Jurista Vārds*, Nr. 23, 1., 5.
- Levits, E. (2007). Eiropas Savienības tiesības un Satversme. No: *Eiropas tiesības*. Otrais papild. izd. Rīga: Juridiskā koledža, 579.-592. lpp.
- Levits, E. (2018a). *Valstsgriba. Idejas un domas Latvijai. 1985–2018*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 392. lpp.
- Levits, E. (2018b). Latvijas tiesību attīstība kopš 1990. gada – no padomju sistēmas uz modernu Eiropas Savienības dalībvalsts tiesību sistēmu. *Augstākās Tiesas Biļetens*, Nr. 17, 56.-59.
- Levits, E. (2020a). *Valsts prezidenta runa Satversmes tiesas Jaunā gada atklāšanas svinīgajā sēdē*. Izgūts no: <https://www.president.lv/lv/jaunumi/zinas/valsts-prezidenta-egila-levita-runa-satversmes-tiesas-jauna-gada-atklasan-svinigaja-sede-26093>
- Levits, E. (2020b). *Valsts prezidenta uzruna Latvijas–Krievijas miera līguma parakstīšanas 100. gadadienas pasākumā Rīgas pili*. Izgūts no: <https://www.president.lv/lv/jaunumi/zinas/valsts-prezidenta-egila-levita-uzruna-latvijas-krievijas-miera-liguma-parakstisanas-100-gadadienas-pasakuma-rigas-pili-26347>
- Neimanis, J. (2004). *Ievads tiesībās*. Rīga: zv. adv. J. Neimanis.
- Neimanis, J. (2011). The Role of a Judge in European Integration. In: *European Integration and Baltic Sea Region: Diversity and Perspectives*. Muravska, T. (ed.). Rīga: University of Latvia Press, pp. 169-177.
- Osipova, S. (2018). Latvijas Republikas konstitucionālā identitāte Satversmes tiesas spriedumos. *Jurista Vārds*, Nr. 27, 8.-13.
- Pleps, J., Plepa, D. (2016). Satversmes tiesas ietekme uz Latvijas tiesiskās sistēmas attīstību. *Jurista Vārds*, Nr. 49, 24.-31.
- Pleps, J. (2018) Latvijas valsts konstitucionālie pamati. No: *Latvija un latvieši*. Akadēmiskie raksti 2 sējumos. I sēj. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 84.-118. lpp.
- Raihs, N., Godars, K., Vasiljeva, K. (2004). *Izprotot Eiropas Savienības tiesības. Kopienas tiesību mērķi, principi un metodes*. Rīga: Tiesu Namu Aģentūra.
- Rezevska, D., Ziemele, I. (2013) 15. pants. No: *Administratīvā procesa likuma komentāri. A un B daļa*. Sagatavojis aut. kol. Dr. iur. J. Briedes zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu Namu Aģentūra, 223.-259. lpp.
- Rodiņa, A., Pleps, J. (2013). Constitutionalism in Latvia: Reality and Perspectives. In: *New Millenium Constitutionalism: Paradigms of Reality and Challenges*. Yerevan: Njhar, pp. 431-472.
- Sadurski, W. (2012). *Constitutionalism and the Enlargement of Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Sadurski, W. (2019). *Poland's Constitutional Breakdown*. Oxford: Oxford University Press.
- Sajó, A. (1999). *Limiting Government. An Introduction to Constitutionalism*. Budapest: Central European University Press.
- Satversmes tiesa (2002). Par Ministru kabineta 2001. gada 27. februāra noteikumu Nr. 92 “Cukurbiešu piegādes apjomu noteikšanas kārtība cukurbiešu audzētājiem” 2.1. punkta daļā par cukurbiešu piegādes apjoma noteikšanu, pamatojoties uz cukurbiešu audzētājam 2000. gadā noteikto cukurbiešu piegādes apjomu, atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. pantam: 2002. gada 21. janvāra spriedums lietā Nr. 2001-09-01. *Latvijas Vēstnesis*, 23. janvāris, Nr. 12.
- Satversmes tiesa (2003a). Par Latvijas Kriminālprocesa kodeksa 96. panta otrās daļas 1. teikuma atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 89. un 92. pantam: 2003. gada 6. oktobra spriedums lietā Nr. 2003-08-01. *Latvijas Vēstnesis*, 7. oktobris, Nr. 138.
- Satversmes tiesa (2003b). Par Saeimas vēlēšanu likuma 2. panta 2. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 6., 8. un 91. pantam: Satversmes tiesas 2003. gada 5. marta spriedums lietā Nr. 2002-18-01. *Latvijas Vēstnesis*, 6. marts, Nr. 36.

- Satversmes tiesa (2004). Par Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 114.² panta atbilstību 1965. gada 9. aprīļa Konvencijai par starptautiskās jūras satiksmes atvieglošanu: 2004. gada 7. jūlija spriedums lietā Nr. 2004-01-06. *Latvijas Vēstnesis*, 9. jūlijs, Nr. 108.
- Satversmes tiesa (2006). Par Saeimas vēlēšanu likuma 5. panta 5. un 6. punkta un Pilsētas domes, novada domes un pagasta padomes vēlēšanu likuma 9. panta pirmās daļas 5. un 6. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 9., 91. un 101. pantam un Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 25. un 26. pantam: 2006. gada 15. jūnija spriedums lietā Nr. 2005-13-0106. *Latvijas Vēstnesis*, 20. jūnijs, Nr. 95.
- Satversmes tiesa (2007). Par Valsts civildienesta likuma pārejas noteikumu 5. punkta un Ministru kabineta 2001. gada 20. februāra noteikumu Nr. 79 "Ierēdņiem izvirzāmās obligātās prasības – augstākā izglītība – piemērošanas kārtība un termiņš" atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 91., 101. un 106. pantam: 2007. gada 10. maija spriedums lietā Nr. 2006-29-0103. *Latvijas Vēstnesis*, 15. maijs, Nr. 77.
- Satversmes tiesa (2008). Par Rīgas teritorijas plānojuma daļas 2006.–2018. gadam, kas attiecas uz Rīgas brīvostas teritoriju, atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 115. pantam: 2008. gada 17. janvāra spriedums lietā Nr. 2007-11-03. *Latvijas Vēstnesis*, 23. janvāris, Nr. 12.
- Satversmes tiesa (2009a). Par likuma "Par Lisabonas līgumu, ar ko groza Līgumu par Eiropas Savienību un Eiropas Kopienas dibināšanas līgumu" atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 101. pantam: 2009. gada 7. aprīļa spriedums lietā Nr. 2008-35-01. *Latvijas Vēstnesis*, 9. aprīlis, Nr. 56.
- Satversmes tiesa (2009b). Par Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likuma 32. panta trešās daļas vārdu "ne vēlāk kā 60 dienu laikā" atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 105. pantam: 2009. gada 28. maija spriedums lietā Nr. 2008-47-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2. jūnijs, Nr. 85.
- Satversmes tiesa (2011). Par Publisko iepirkumu likuma 39. panta pirmās daļas 6. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. un 105. pantam: 2011. gada 3. novembra spriedums lietā Nr. 2011-05-01. *Latvijas Vēstnesis*, 8. novembris, Nr. 176.
- Satversmes tiesa (2017a). Par jautājumu uzdošanu Eiropas Savienības Tiesai prejudiciāla nolēmuma pieņemšanai lietā Nr. 2016-04-03: Satversmes tiesas 2017. gada 28. februāra lēmums lietā Nr. 2016-04-03. *Latvijas Vēstnesis*, 2. marts, Nr. 46.
- Satversmes tiesa (2017b). Par Kriminālprocesa likuma 356. panta otrās daļas un 360. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. pantam, 91. panta pirmajam teikumam, 92. un 105. pantam: 2017. gada 8. marta spriedums lietā Nr. 2016-07-01. *Latvijas Vēstnesis*, 10. marts, Nr. 52.
- Satversmes tiesa (2018a). Par Rīgas domes 2015. gada 9. jūnija saistošo noteikumu Nr. 148 "Par nekustamā īpašuma nodokli Rīgā" 3.1. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. pantam un Līguma par Eiropas Savienības darbību 18. panta pirmajai daļai un 21. panta pirmajai daļai: 2018. gada 29. jūnija spriedums lietā Nr. 2017-28-0306. *Latvijas Vēstnesis*, 2. jūlijs, Nr. 130.
- Satversmes tiesa (2018b). Par Ministru kabineta 2015. gada 14. aprīļa noteikumu Nr. 187 "Grozījums Ministru kabineta 2004. gada 30. novembra noteikumos Nr. 1002 "Kārtība, kādā ieviešams programmdokuments "Latvijas Lauku attīstības plāns Lauku attīstības programmas īstenošanai 2004.–2006. gadam"" atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 105. pantam: 2018. gada 18. decembra spriedums lietā Nr. 2016-04-03. *Latvijas Vēstnesis*, 19. decembris, Nr. 249.
- Satversmes tiesa (2018c). Par Sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas likuma 41. panta pirmās daļas 1. punkta "d" apakšpunkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 105. pantam: 2018. gada 6. jūnija spriedums lietā Nr. 2017-21-01. *Latvijas Vēstnesis*, 7. jūnijs, Nr. 112.
- Satversmes tiesa (2018d). Par Saeimas vēlēšanu likuma 5. panta 6. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 9. un 91. pantam: 2018. gada 29. jūnija spriedums lietā Nr. 2017-25-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2. jūlijs, Nr. 130.
- Satversmes tiesa (2019a). Par jautājumu uzdošanu Eiropas Savienības tiesai prejudiciāla nolēmuma pieņemšanai lietā Nr. 2018-18-01: 2019. gada 4. jūnija lēmums lietā Nr. 2018-18-01. *Latvijas Vēstnesis*, 6. jūnijs, Nr. 113.
- Satversmes tiesa (2019b). Par Valsts un pašvaldību institūciju amatpersonu un darbinieku atlīdzības likuma 3. panta 9.² daļas 1. un 2. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 96. pantam: 2019. gada 6. marta spriedums lietā Nr. 2018-11-01. *Latvijas Vēstnesis*, 8. marts, Nr. 48.
- Satversmes tiesa (2019c). Par Augstskolu likuma 27. panta piektās daļas un 30. panta ceturtais daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 106. panta pirmajam teikumam: 2019. gada 7. jūnija spriedums lietā Nr. 2018-15-01. *Latvijas Vēstnesis*, 10. jūnijs, Nr. 116.

- Satversmes tiesa (2019d). Par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2018-20-01: 2019. gada 8. oktobra lēmums lietā Nr. 2018-20-01. *Latvijas Vēstnesis*, 9. oktobris, Nr. 205.
- Satversmes tiesa (2020a). 2020. gada 11. jūnija rīcības sēdes lēmums lietā Nr. 2019-28-0103. *Latvijas Vēstnesis*, 17. jūnijs, Nr. 117.
- Satversmes tiesa (2020b). Par jautājumu uzdošanu Eiropas Savienības tiesai prejudiciāla nolēmuma pieņemšanai lietā Nr. 2020-33-01: 2020. gada 14. jūlija lēmums lietā Nr. 2020-33-01. *Latvijas Vēstnesis*, 16. jūlijs, Nr. 135.
- Schuman, R. (1950). *Declaration of 9th May 1950 delivered by Robert Schuman*. Retrieved from: <https://www.robert-schuman.eu/en/doc/questions-d-europe/qe-204-en.pdf>
- Tamm, D. (2013). The History of the Court of Justice of the European Union Since its Origin. In: *The Court of Justice and the Construction of Europe: Analyses and Perspectives on Sixty Years of Case-law. La Cour de Justice et la Construction de l'Europe: Analyses et Perspectives de Soixante Ans de Jurisprudence*. The Hague: Asser Press, pp. 9-36.
- Taurēns, J., Feldmanis, I. (2016). *Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā*. 3. sēj. Rīga: Jumava.
- Van Rompuy, H., Barroso, J. M. D. (2012). *From War to Peace. A European tale. Acceptance speech of the Nobel Peace Prize award to the European Union*. Retrieved from: https://europa.eu/european-union/sites/europa.eu/files/docs/body/npp2013_en.pdf
- Ziemele, I. (2004). Atsevišķu Latvijas Republikas Satversmes grozījumu nepieciešamības pamatojums sakarā ar Eiropas Savienības tiesību integrāciju Latvijas tiesību sistēmā. *Likums un Tiesības*, 6. sēj., Nr. 3, 66.-70.
- Ziemele, I. (2018). Konstitucionālās tiesas kā slūžas globalizētā pasaulē. *Jurista Vārds*, Nr. 46, 8.-12.
- Ziemele, I. (2019). *Moderns tiesiskums Eiropas pilsonim*. Izgūts no: <https://juristavards.lv/eseja/275455-moderns-tiesiskums-eiropas-pilsonim/>
- Ziemele, I. (2020). Eiropas Savienības tiesību konstitucionalitātes kontrole Latvijā. *Jurista Vārds*, 7. jūlijs, Nr. 27, 12.-19.

2. nodaļā izmantotie avoti

2.1. Cik Eiropiska ir nabadzība un nevienlīdzība? Baiba Bela

- Bela, B. (red.) (2018). *Ilgspējīga attīstība un sociālās inovācijas*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Bela, B. (red.) (2013). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību. Ilgtspējīga nācija*. Rīga: LU SPPI.
- Centrālā statistikas pārvalde (2020). *Bērni Latvijā*. Izgūts no: <https://www.csb.gov.lv/lv/statistika/statistikas-temas/iedzivotaji/iedzivotaju-raditaji/meklet-tema/418-berni-latvija-2020>
- Corak, M. (2013). Income Inequality, Equality of Opportunity, and Intergenerational Mobility. *Journal of Economic Perspectives*, 27(3), 79-102.
- Cunskā, Z. & Muravskā, T. (2009). *Sociālās politikas īstenošana Latvijā pēc pievienošanās ES*. Rīga: Eiropas Komisijas pārstāvniecība Latvijā. Izgūts no: <http://providus.lv/article/socialas-politikas-istenosana-latvija-pec-pievienosanas-es>
- Dārziņa, L. (2019). *Nodokļa atvieglojumiem algas par mazu*. 2019. gada 18. martā. Izgūts no: <https://lvportals.lv/skaidrojumi/302735-nodokla-atvieglojumiem-algas-par-mazu-2019>
- Eiropas Komisija. (b. g.). *Eiropas sociālo tiesību pīlārs*. Izgūts no: https://ec.europa.eu/commission/priorities/deeper-and-fairer-economic-and-monetary-union/european-pillar-social-rights_lv
- Eppard, M.L., Chomsky, N., Rank, M. & Brady, D. (2017). On culture, politics, and poverty. *Contexts*, 16(4), 8-11. DOI 10.1177/1536504217742382
- ESPN (European Social Policy Network). (2015). *Social Investment in Europe - A study of national policies*. Retrieved from: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=en&pubId=7881&furtherPu>
- European Union. Doi:10.2806/670582. Retrieved: https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef19028en.pdf
- European Union (2019). *Review of the social situation and the development in the social protection policies in the Member States and the Union. 2019 Annual Report from the Social Protection Committee*. Brussels: European Commission. Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion. doi:10.2767/963589
- Eurostat (2019). *Newsrelease. Downward trend in the share of persons at risk of poverty or social exclusion in the EU*. 158/2019 – 16 October 2019. Retrieved: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/10163468/3-16102019-CP-EN.pdf/edc3178f-ae3e-9973-f147-b839ee522578>

- Īsi par ES, b. g. Izgūts no: https://europa.eu/european-union/about-eu/eu-in-brief_lv
- Kovaļevska, A. (2018). Sociāli atbildīgas valsts princips kā Latvijas Republikas valsts iekārtu raksturojošs princips. No: Bela, B. (red.). *Ilgspējīga attīstība un sociālās inovācijas*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 32.-67. lpp.
- Labklājības ministrija (2014). *Koncepcija par minimālā ienākuma līmeņa noteikšanu*. Ministru kabineta 2014. gada 30. oktobra rīkojums Nr. 619. Izgūts no http://www.lm.gov.lv/upload/sociala_ieklausana/koncepcija_fin.pdf
- Lāce, T. (2012). *Sociālā atstumtība Latvijā*. Rīga: Zinātne.
- Lāce, T. (2018). Valdības politika bērnu nabadzības un sociālās atstumtības mazināšanā Latvijā. No: Rajevska, F. (red.). *Sociālās politikas transformācijas likloči*. Valmiera: Vidzemes Augstskola, 24.-49. lpp.
- Latvijas Republikas Saeima (2010). *Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam*. Apstiprināts ar 2010. gada 10. jūnija Latvijas Republikas Saeimas lēmumu. Izgūts no: http://www.latvija2030.lv/upload/latvija2030_saeima.pdf
- Latvija. *Valsts veselības pārskats 2017*. OECD, World Health Organization and the European Observatory on Health Systems and Policies. Izgūts no: <https://www.oecd.org/publications/latvija-valsts-veselibas-parskats-2017-9789264285262-lv.htm>
- Pārresoru koordinācijas centrs (2012). *Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2014.-2020. gadam*. Apstiprināts ar 2012. gada 20. decembra Latvijas Republikas Saeimas lēmumu. Izgūts no: https://www.pkc.gov.lv/sites/default/files/inline-files/20121220_NAP2020%20apstiprinats%20Saeima_4.pdf
- Pārresoru koordinācijas centrs (2020). *Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2021.-2027. gadam*. Apstiprināts ar 2020. gada 2. jūlija Latvijas Republikas Saeimas lēmumu. Izgūts no: https://www.pkc.gov.lv/sites/default/files/inline-files/NAP2027_apstiprin%C4%81ts%20Saeim%C4%81_1.pdf
- Plāns minimālo ienākumu atbalsta sistēmas pilnveidošanai 2020.-2021. gadam (2019)*. Ministru kabineta 2019. gada 22. augusta rīkojums Nr. 408. Izgūts no: <https://www.vestnesis.lv/op/2019/173.4>
- Rajevska, F. (2018). *Sociālās politikas transformācijas likloči Latvijā pēckrīzes posmā*. Valmiera: Vidzemes Augstskola.
- Rajevska, F. & Rajevska, O. (2019). Social policy reforms in Latvia. Shift towards individual responsibility of welfare. In: Blum, S. et al. (eds.). *Routledge Handbook of European Welfare Systems*. Taylor & Francis Group, pp. 348-366. Retrieved from: <http://ebookcentral.proquest.com/lib/lulv/detail.action?docID=5982844>
- Satversmes tiesa (2020). *Norma, kas nosaka garantēto minimālo ienākumu līmeni, neatbilst Satversmes 1. un 109. pantam*. Izgūts no: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/press-release/norma-kas-nosaka-garanteto-minimalo-ienakumu-limeni-neatbilst-satversmes-1-un-109-pantam/>
- Stiglitz, J. E. (2012). *The Price of Inequality*. New York, London: W. W. Norton & Company.
- Stiglitz, E. J. (2015). The Origins of Inequality, and Policies to Contain It. *National Tax Journal* 68(2), 425-448. Doi: [dx.doi.org/10.17310/ntj.2015.2.09](https://doi.org/10.17310/ntj.2015.2.09)
- The Council of the European Union (2015). *Council Recommendation of 14 July 2015 on the 2015 National Reform Programme of Latvia and delivering a Council opinion on the 2015 Stability Programme of Latvia (2015/C 272/17)*. Retrieved from: http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/csr2015/csr2015_council_latvia_en.pdf
- The Council of the European Union (2016). *Council Recommendation of 12 July 2016 on the 2016 National Reform Programme of Latvia and delivering a Council opinion on the 2016 Stability Programme of Latvia (2016/C 299/20)*. Retrieved from: [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016H0818\(20\)&from=EN](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016H0818(20)&from=EN)
- The Council of the European Union (2017). *Council Recommendation of 11 July 2017 on the 2017 National Reform Programme of Latvia and delivering a Council opinion on the 2017 Stability Programme of Latvia (2017/C 261/13)*. Retrieved from: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32017H0809\(13\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32017H0809(13)&from=EN)
- The Council of the European Union (2018). *Council Recommendation of 13 July 2018 on the 2018 National Reform Programme of Latvia and delivering a Council opinion on the 2017 Stability Programme of Latvia (2017/C 320/13)*. Retrieved from: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0910\(13\)&rid=9](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0910(13)&rid=9)
- The World Bank (2013). *Latvia: Who is Unemployed, Inactive or Needy? An Assessment of Post-Crisis Policy Options*. Retrieved from: <http://www.lm.gov.lv/text/2562>
- United Nations Development Programme (2019). *Beyond income, beyond averages, beyond today: Inequalities in human development in the 21st century. Human Development Report*. New York: United Nations Development Programme. Retrieved from: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-2019>
- Wilkinson, R., & Pickett, K. (2010). *The Spirit Level: Why Greater Equality Makes Societies Stronger*. New York: Bloomsbury Publishing.

Datu avoti

- Centrālās statistikas pārvalde (2019). *Sociālās aizsardzības izdevumi pēc ESSPROS klasifikācijas Latvijā (milj. euro)*. Tabulas kods datubāzē SDG150. Rīga. Izgūts no: <https://www.csb.gov.lv/lv/statistika/statistikas-temas/socialie-procesi/sociala-drosiba/tabulas/sdg150/socialas-aizsardzibas-izdevumi-pec-esspros>
- Eurostat (2020a). *Gini coefficient of equivalised disposable income - EU-SILC survey*. Retrieved from: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?lang=en&dataset=ilc_di12
- Eurostat (2020b). *Government expenditure on social protection*. Retrieved from: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Government_expenditure_on_social_protection#Expenditure_on_social_protection
- Eurostat (2020c). *At-risk-of-poverty rate before social transfers (pensions included in social transfers) by poverty threshold, age and sex - EU-SILC and ECHP surveys*. Code ilc_li09. Retrieved from: https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/product?code=ilc_li09
- Eurostat (2020d). *People at risk of poverty after social transfers*. Code: t2020_52. Retrieved from: https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-datasets/-/T2020_52
- OECD (2020). *Income inequality (indicator)*. Doi: 10.1787/459aa7f1-en

2.2. Kopējās lauksaimniecības politikas iespējas un izaicinājumi Latvijas laukiem. Aija Zobena

- AREI (2018). *Atskaite. Lauku attīstības programma 2014–2020. LEADER/SVVA analīze*. Izgūts no: https://www.arei.lv/sites/arei/files/files/lapas/LAP_SVVA_%20analize_21.12.2018.LAND_.pdf
- AREI (2019). *Atskaite. LAP 2014–2020 novērtēšana paplašinātajam Ikgadējam īstenošanas ziņojumam 2019*. Izgūts no: https://www.arei.lv/sites/arei/files/files/lapas/AIR2019_LAPnovert%20zinojums_2019_gala.pdf
- Bela, B., Kovaļevska, A., Niklass, M., Ņikišins, J., Rasnača, L., Reinholde, I., Spurava, G. (2018). Ilgtspējīgas attīstības sociālā dimensija – kā virzāties uz priekšu cieņpilnai dzīvei sociāli atbildīgā valstī. No: Zobena, A. (zin. red.). *Inovāciju risinājumi ceļā uz ilgtspēju: sabiedrība, ekonomika, vide*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 110.-143. lpp.
- Busch, L. (2016). Individual choice and social values: Choice in the agrifood sector. *Journal of Consumer Culture*, Vol. 16(1), 124-143. DOI: 10.1177/1469540514536193 (skatīts 09.08.2020.).
- CSP (2020). *Latvija. Galvenie statistikas rādītāji 2020*. Rīga: CSP.
- Dessein, J., Bock, B. B., de Krom, M. P. (2013). Investigating the limits of multifunctional agriculture as the dominant frame for green care in agriculture in Flanders and the Netherlands. *Journal of Rural Studies*, 32, 50-59.
- European Commission (2020). *EU funding programmes 2014-2020*. Izgūts no: https://ec.europa.eu/info/strategy/eu-budget/spending/topic/eu-funding-programmes-2014-2020_en
- Gorton, M., and White, J. (2007). The restructuring of agrifood supply chains in CEE and the CIS Overview and policy implications. In: *Outlook on AGRICULTURE*, Vol 36, No. 4, 237-246.
- Melece, L. (2018). Inovāciju risinājumi ilgtspējīgai lauku attīstībai. No: Zobena, A. (zin. red.). *Inovāciju risinājumi ceļā uz ilgtspēju: sabiedrība, ekonomika, vide*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 184.-209. lpp.
- OECD (2019). *Inovācijas, lauksaimniecības produktivitāte un ilgtspējība Latvijā*. Izgūts no: https://www.zm.gov.lv/public/ck/files/OECD_petijums_LAT.pdf
- United Nations (2019). *World Urbanization Prospects: The 2018 Revision*. New York: United Nations. Retrieved from: <https://population.un.org/wup/Publications/Files/WUP2018-Report.pdf>
- van Huylenbroek, G., Durand, G., (eds.) (2003). *Multifunctional agriculture: a new paradigm for European agriculture and rural development*. Aldershot: Ashgate.
- ZM (2020). *Eiropas Savienības atbalsts*. Izgūts no: <https://www.zm.gov.lv/zemkopibas-ministrija/statiskas-lapas/eiropas-savienibas-atbalsts?id=1762#jump>

2.3. Ne visi koki mežā taisni: mediju vides eiropeizācija. Klinta Ločmele

- Akule, D. (2017). *The Europeanization of Latvia: Becoming good Europeans? Providus*. Retrieved from: http://providus.lv/article_files/1286/original/Akule_v1.pdf?1328603457
- Ārlietu ministrija (2004a). *Kultūra un audiovizuālā politika (20. sadaļa)*. Izgūts no: <https://web.archive.org/web/20041108024730/http://www.mfa.gov.lv/lv/eu/3749/3826/3847/>

- Ārlietu ministrija (2004b). *Latvijas Republikas sarunu pozīcija. 20. sadaļa "Kultūra un audiovizuālā politika"*. Izgūts no: <https://web.archive.org/web/20041107213319/http://www.mfa.gov.lv/eu/3749/3752/3776/>
- Augstākā Padome (1990). *Likums "Par presi un citiem masu informācijas līdzekļiem"*. Izgūts no: <https://likumi.lv/ta/id/64879-par-presi-un-citiem-masu-informācijas-līdzekļiem>
- [B. a.] (2014). *Darbu uzsāk LTV speciālkorespondente Eiropā – žurnāliste Ilze Nagla*. Izgūts no: <https://ltv.lsm.lv/lv/aktualitates/darbu-uzsak-ltv-specialkorespondente-eiropa-zhurnalist?id=750>
- Brikše, I. (2010). Public service broadcasting: Old images, new user needs and market pressure. *Central European Journal of Communication*, 1, 76-79.
- Brikše, I. (2016). *Komunikācija. Mediji. Universitāte*. Rīga: Mansards.
- Dieziņa, S. (2019). Kaņepju produktu apritē gaidāmas izmaiņas. *Latvijas Avīze*, 27. aug., 5.
- DIVA [b. g.]. *Eirobusiņš*. Izgūts no: <http://www.diva.lv/video/eirobusinš>
- Dunham, J. (2014). *The EU should set explicit press freedom requirements for candidate countries*. Retrieved from: <https://blogs.lse.ac.uk/lsee/2014/09/02/the-eu-should-set-explicit-press-freedom-requirements-for-candidate-countries/>
- Eiropas Parlaments Latvijā (2020). *Latvijas mediji no Aizkraukles, Daugavpils, Kuldīgas, Rīgas, Talsiem un Valkas Briselē tikās ar visiem no Latvijas ievēlētajiem deputātiem*. Izgūts no: <https://www.facebook.com/Eiroparlaments/posts/10157610815077594>
- European Commission (2014). *DG Enlargement Guidelines for EU support to media freedom and media integrity in enlargement countries, 2014-2020*. Retrieved from: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/press_corner/elarg-guidelines-for-media-freedom-and-integrity_210214.pdf
- European Commission (2019a). *European Neighbourhood Policy And Enlargement Negotiations: Chapters of acquis*. Retrieved from: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/conditions-membership/chapters-of-the-acquis_en
- European Commission (2019b). *European Neighbourhood Policy And Enlargement Negotiations: Freedom of expression and media*. Retrieved from: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/policy-highlights/freedom-of-expression-and-media_en
- European Commission (2019c). *Media freedom and investigative journalism - Call for Proposals*. Retrieved from: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/media-freedom-and-investigative-journalism-call-proposals>
- European Union (2018). *Eurobarometer: Media use in the European Union*. Retrieved from: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/a575c1c9-58b6-11e8-ab41-01aa75ed71a1> P. 22
- Falkheimer, J., Blach-Ørsten, M., Kæmgsaard Eberholst, M., Möllerström, V. (2017). News Media and the Öresund Region: A Case of Horizontal Europeanisation? *Nordicom Review*, 38(1). Retrieved from: <https://content.sciendo.com/view/journals/nor/38/1/article-p1.xml>
- Ģīga, A. (2020a). *LZA atklātā vēstule par COVID-19 ietekmi uz nozari*. Izgūts no: <http://www.latvijaszurnalisti.lv/raksti/2020/03/27/lza-atklata-vestule-par-covid-19-ietekmi-uz-nozari/>
- Ģīga, A. (2020b). *LZA un VP parakstītais sadarbības memorands palīdzēs novērst žurnālistu apdraudējumu*. Izgūts no: <http://www.latvijaszurnalisti.lv/valdes-lemumi/2020/04/21/lza-un-vp-parakstītais-sadarbības-memorands-palīdzes-noverst-zurnālistu-apdraudējumu/>
- Johnson, J. (2020.). *Press freedom index in Latvia from 2013 to 2020*. Retrieved from: <https://www.statista.com/statistics/1026395/latvia-press-freedom-index/>
- Kaukule, A. (2019). *Latvijas Radio korespondente Briselē Ina Strazdiņa pievienojusies Latvijas Televīzijas Ziņu dienestam*. Izgūts no: <https://kokteilis.la.lv/zurnāliste-ina-strazdina-latvija-nav-nomala-sala-pasaules-karte>
- Kultūras ministrija (2020). *Saeima lemj atbalstīt sabiedrisko mediju iziešanu no reklāmas tirgus*. Izgūts no: <https://www.km.gov.lv/lv/ministrija/jaunumi/saeima-lemj-atbalstīt-sabiedrisko-mediju-iziesanu-no-reklāmas-tirgus-2378#gsc.tab=0>
- Kupčs, E. (2020). *Sabiedrisko mediju iziešanai no reklāmas tirgus vajag 8,3 miljonus eiro, bet tie politiski nav apsoluti (precizēts)*. Izgūts no: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/sabiedrisko-mediju-iziesanai-no-reklāmas-tirgus-vajag-83-miljonus-eiro-bet-tie-politiski-nav-apsoluti-precizets.a363861/>
- Latvijas Satversmes Sapulce (1922). *Latvijas Republikas Satversme*. Izgūts no: <https://likumi.lv/ta/id/57980-latvijas-republikas-satversme>
- LETA (2016). *Budžetā prasa naudu Latvijas Radio korespondentam Briselē*. Izgūts no: <https://www.la.lv/budzeta-prasa-naudu-latvijas-radio-korespondentam-brisele>

- Līcīte, M., Dēvica, P. (2020). *Levits sola atbalstu sabiedrisko mediju iziešanai no reklāmas tirgus*. Izgūts no: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/levits-sola-atbalstu-sabiedrisko-mediju-iziesanai-no-reklamas-tirgus.a368873/>
- McCombs, M., Shaw, L. D., Weaver, H. D. (2014). New Directions in Agenda-Setting Theory and Research. *Mass Communication and Society*, 17(6), 781-802.
- Meļņiks, R. (2019). Čakša: nevar visu gribēt uzreiz, ir jāvienojas par prioritātēm. *Diena*, 26. aug., 4.-5.
- Ministru kabinets (2016). *2016. gada 8. novembra rīkojums Nr. 667 "Par Latvijas mediju politikas pamatnostādņēm 2016.–2020. gadam"*. Izgūts no: <https://likumi.lv/ta/id/286455>
- Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Latvia (2020). *European Union issues of priority for Latvia in 2020*. Retrieved from: <https://www.mfa.gov.lv/en/policy/european-union/latvia-and-the-eu/latvia-in-the-european-union>
- NEPLP, Latvijas Fakti (2018). *Pētījums par Latvijas iedzīvotāju interesēm, dienaskārtību un uzticēšanos medijiem*. Izgūts no: [https://www.neplpadome.lv/lv/assets/documents/Petijumi/Mediju_lieto%C5%A1ana_ataskaite_08.2018_%20\(002\).pdf](https://www.neplpadome.lv/lv/assets/documents/Petijumi/Mediju_lieto%C5%A1ana_ataskaite_08.2018_%20(002).pdf)
- Petrova, A. (2020). *Mediju uzraugs: no nākamā gada LTV7 vairs neraidīs mazākumtautību saturu*. Izgūts no: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/mediju-uzraugs-no-nakama-gada-ltv7-vairs-neraidis-mazakumtautibu-saturu.a361782/>
- Plauka, J. (2019). Iezīmē problēmjautājumus. *Diena*, 30. okt., 3.
- Prytula, O. (2007). Investigative journalism and impunity in Ukraine. In: *UNESCO. Press Freedom: Safety of Journalists and Impunity*. Retrieved from: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000156773>
- Reporters without borders* (2020). Retrieved from: <https://rsf.org/en/ranking>
- Rozenberga, M. (2015). *Ziņojums: ES nespēj efektīvi aizstāvēt preses brīvību bloka iekšienē*. Izgūts no: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/arzemes/zinojums-es-nespej-efektivi-aizstavet-preses-brivibu-bloka-iekxiene.a148631/>
- Sabiedrības integrācijas fonds (2019). *Mediju atbalsta fonda konkursā tiks īstenoti 29 projekti*. Izgūts no: https://www.sif.gov.lv/index.php?option=com_content&view=article&id=10625%3AMediju-atbalsta-fonda-konkursa-tiks-istenoti-29-projekti&catid=14%3AJaunumi&Itemid=186&lang=lv
- Saeima (1995). *Radio un televīzijas likums [zaudējis spēku]*. Izgūts no: <http://m.likumi.lv/doc.php?id=36673>
- Saeimas Preses dienests (2020). Saeima pieņem Sabiedrisko elektronisko plašsaziņas līdzekļu un to pārvaldības likumu (19.11.2020.). Izgūts no: <https://www.saeima.lv/lv/aktualitates/saeimas-zinas/29324-saeima-pienem-sabiedrisko-elektronisko-plassazinas-lidzeklu-un-to-parvaldibas-likumu>
- Saurwein, F., Eberwein, T., Karmasin, M. (2019). Public Service Media in Europe: Exploring the Relationship between Funding and Audience Performance. *Javnost: The Public: Journal of the European Institute for Communication and Culture*, 26(3), 291-308.
- Schimmelfennig, F. (2010). Europeanisation Beyond the Member States. *Zeitschrift für Staats- und Europawissenschaften (ZSE) / Journal for Comparative Government and European Policy*, 8(3), 319-339.
- Skrebele, G. (2005). *Televīzijai nepietiek miljonu*. Izgūts no: <https://www.tvnet.lv/6170970/televizijai-nepietiek-miljonu>
- Tihonovs, J. (2019.). Soda par sejas atpazīšanas datu izmantošanu. *Diena*, 29. aug., 7.
- Vanaga, E. L. (2015). *Latvijas Radio paplašina korespondentu spēkus Briselē*. Izgūts no: <https://latvijasradio.lsm.lv/lv/par-mums/informacija-presei/?id=150>
- Yılmaz, G. (2016). Europeanisation or De-Europeanisation? Media Freedom in Turkey (1999–2015). *South European Society and Politics*, 21(1), 147-161.
- Young, S. (2010). Who controls the news agenda? In: *How Australia Decides: Election Reporting and the Media*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 145-172.
- Zelče, V. (2018). Mediju daudzveidības strukturālais konteksts. No: Zelče, V. (red.). *Latvijas mediju vides daudzveidība*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 33.-59. lpp.

2.4. Eiropas vērtības un Latvijas sabiedrības eiropeizācija. Vita Zelče

- ADL [Anti-Defamation League] (2015). *ADL/Global 100*. Retrieved from: <https://global100.adl.org>
- Asmane, A. (2018). *Jaunais īgnums par memoriālo kultūru. Iejaukšanās*. Rīga: Zinātne.
- [B. a.] (1998). Ceļā uz Latvijas pilsonisku sabiedrību. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 122/123. Izgūts no: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/48017>

- Bela, B., Ņikišins, J. (2018). Ilgtspējas sociālā dimensija: vai virzāties pretī labklājībai un cieņpilnai dzīvei. No: Bela, B. (red.). *Ilgtspējīga attīstība un sociālās inovācijas*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 108.-139. lpp.
- Bleiere, D. (1996). *Latvija 1985.–1996. gadā. Notikumu hronika*. Rīga: Demokrātijas attīstības centrs; N.I.M.S.
- Briedis, L. (1989). Tumsa un Vārds. Runa Dzejas dienu sarīkojumā 11. septembrī pie Raiņa pieminekļa Komunāru laukumā. *Literatūra un Māksla*, 16. sept., 2.
- Dalton, R. J. (2020). *Citizen Politics: Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies*. 7th ed. Los Angeles; etc.: Sage.
- Delanty, G. (2019). *Formations of European Modernity. A Historical and Political Sociology of Europe*. 2nd ed. Cham: Palgrave Macmillan.
- Džads, T. (2007). *Pēc kara. Eiropas vēsture pēc 1945. gada*. Rīga: Dienas Grāmata.
- EC [European Commission] (2007). *Eurobarometer 66. Public Opinion in the European Union. Fieldwork: September–October 2006. Publication: September 2007*. Brussels: European Commission. Retrieved from: https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/eb/eb66/eb66_en.pdf
- EC [European Commission] (2013). *Standard Eurobarometer 79. Spring 2013. European Citizenship. Report. Fieldwork: May 2013*. Brussels: European Commission. Retrieved from: https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/eb/eb79/eb79_first_en.pdf
- EC [European Commission] (2015). *Standard Eurobarometer 84. Autumn 2015. European Citizenship. Report. Fieldwork: November 2015*. Brussels: European Commission.
- EC [European Commission] (2017). *Standard Eurobarometer 88. Autumn 2017. European Citizenship. Report. Fieldwork: November 2017*. Brussels: European Commission.
- EC [European Commission] (2019a). *Standard Eurobarometer 91. European Citizenship. Report. Fieldwork: June 2019*. Brussels: European Commission.
- EC [European Commission] (2019b). *Special Eurobarometer 484. Perceptions of Antisemitism. Report. Fieldwork: December 2018. Publication: January 2019*. Brussels: European Commission.
- Eiropas Parlaments (2005a). *Eiropas Parlamenta rezolūcija par holokausta, antisemitisma un rasisma atceri*. Izgūts no: <https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2005-0018+0+DOC+XML+V0//LV>
- Eiropas Parlaments (2005b). *Eiropas Parlamenta rezolūcija par 60. gadadienu kopš Otrā pasaules kara beigām 1945. gada 8. maijā*. Izgūts no: <https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2005-0180+0+DOC+XML+V0//LV>
- Eiropas Parlaments (2008). *Eiropas Parlamenta deklarācija par 23. augusta pasludināšanu par Eiropas staļinisma un nacisma upuru atceres dienu*. Izgūts no: <https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2008-0439+0+DOC+XML+V0//LV>
- Eiropas Parlaments (2009). *Eiropas Parlamenta 2009. gada 2. aprīļa rezolūcija par Eiropas sirdsapziņu un totalitārismu*. Izgūts no: <https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2009-0213+0+DOC+XML+V0//LV>
- ES Padome (2008). *Padomes pamatlēmums 2008/913/TI (2008. gada 28. novembris) par krimināltiesību izmantošanu cīņā pret noteiktiem rasisma un ksenofobijas veidiem un izpausmēm*. Izgūts no: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32008F0913:LV:HTML>
- EU (1995). *Resolution on a Day to Commemorate the Holocaust*. Retrieved from: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/7622aa58-21bc-445c-b820-760d6303555a/language-en>
- Ījabs, I. (2018). Demokrātija Latvijā. No: Stradiņš, J. (red.). *Latvija un latvieši: akadēmiskie raksti*. 1. sēj. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 119.-143. lpp.
- Inglehart, R. (2009). Postmaterialist Values and the Shift from Survival to Self-Expression Values. In: Dalton, R. J., Klingemann, H.-D. (eds). *The Oxford Handbook of Political Behavior*. Oxford: Oxford University Press, pp. 223–239.
- Kalniete, S. (2017). *Cinītis*. Rīga: Jāņa Rozes apgāds.
- Kūle, M. (2016). *Jābūtības vārdi. Esejas par zināšanām un vērtībām mūsdienu Latvijā*. Rīga: Zinātne.
- Kūle, M. (2018). Vērtības Latvijā (europeisko un vispārcilvēcisko vērtību horizontā). No: Stradiņš, J. (red.). *Latvija un latvieši: akadēmiskie raksti*. 1. sēj. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 393.-433. lpp.
- LSM.lv Ziņu redakcija (2020). *Izveido brīvprātīgo palīdzības tīklu pārtikas piegādēm risku grupām, cilvēkiem pašizolācijā vai karantīnā*. Izgūts no: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/izveido-brivpratigo-palidzibas-tiklu-partikas-piegadem-risku-grupam-cilvekiem-pasizolacija-vai-karantina.a352910/>

- Melers, M. (2013). *Latvijas ebreju kopienas vēsture un holokausta piemiņas vietas*. Rīga: Rīgas Ebreju kopienas muzejs "Ebreji Latvijā"; LU FSI.
- Mieriņa, I. (2018). Politiskā atsvešinātība un anomija mūsdienu Latvijā. No: Zobena, A. (red.). *Apmaldījušies brīvībā: anomija mūsdienu Latvijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 56.-75. lpp.
- Neumayer, L. (2019). *The Criminalisation of Communism in the European Political Space after the Cold War*. London; New York: Routledge.
- Ozoliņa, Ž. (2013). Latvija – Eiropas Savienības dalībvalsts. No: Stradiņš, J. (galv. red.). *Latvieši un Latvija. IV sēj. Latvijas kultūra, izglītība, zinātne*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 401.-425. lpp.
- Rozenvalds, J. (red.). (2005). *Cik demokrātiska ir Latvija: demokrātijas audits*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Rozenvalds, J. (red.). (2007). *Cik demokrātiska ir Latvija: demokrātijas monitorings, 2005–2007*. Rīga: Zinātne.
- Rozenvalds, J. (red.). (2014). *Cik demokrātiska ir Latvija: demokrātijas audits, 2005–2014*. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts.
- SKDS (2019a). *Latvijas iedzīvotāju apmierinātība ar to, kā darbojas demokrācija Latvijā*. Izgūts no: <https://www.facebook.com/photo?fbid=2823504224346555&set=pcb.2823505091013135>
- SKDS (2019b). *Attieksme pret apgalvojumu "Lai uzlabotu situāciju valstī, Latvijai ir nepieciešams viens stingrs līderis ar plašām pilnvarām"*. Izgūts no: <https://www.facebook.com/photo?fbid=2539882602708720&set=a.2193020427394941>
- SKDS (2019c). *Kas Latvijas iedzīvotājiem darbības vecumā svarīgākais: darbs un karjera vai ģimene?* Izgūts no: <https://www.facebook.com/photo?fbid=2543581419005505&set=a.2193020427394941>
- Skulme, Dž. (1991). Mēs izturēsim, mēs nepadosimies. *Literatūra un Māksla*, 19. janv., 1.
- Stranga, A. (2000). Latvijas sabiedrības attieksme pret holokaustu. Referāts starptautiskajā konferencē "Holokausta izpētes problēmas Latvijā" Rīgā 2000. gada 16. oktobrī. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 370/372. Izgūts no: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/12007>
- The Economist Intelligence Unit (2019). *Democracy Index 2019. A Year of Democratic Setbacks and Popular Protest*. [S. l.]: The Economist; Intelligence Unit.
- Zelče, V. (2009). Vēsture – atmiņa – atbildība: Latvijas pieredze. No: Rozenvalds, J., Ījabs, I. (red.). *Pārskats par Latvija tautas attīstību, 2008/2009. Atbildīgums*. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts, 42.-54. lpp.
- Ziedonis, I. (1999[1988]). *Raksti. 10. sēj.* Rīga: Nordik.

Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds
Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050
www.apgads.lu.lv

Iespiests SIA "Latgales druka"

Izdevums "Latvija. Pārskats par tautas attīstību" iznāk kopš 1995. gada. Sākot ar 2005. gadu, tā sagatavošana notiek Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo un politisko pētījumu institūta vadībā sadarbībā ar partneriem no citām augstskolām un institūcijām Latvijā.

2019./2020. gada izdevums ir veltīts Latvijas eiropeizācijai – tam, kā dalība Eiropas Savienībā (ES) ietekmējusi Latvijas valsti, ekonomiku un sabiedrību. Pirmajā daļā autori iedziļinās pārmaiņās un valsts modernizācijā, īpaši apskatot politiskās sistēmas, valsts pārvaldes un pašvaldību eiropeizāciju, kā arī pievēršoties ārlietām un tiesu sistēmai. Tajā vērtēta arī ES ietekme uz ekonomiku. Ziņojuma otrajā daļā galvenā uzmanība pievērsta ES ietekmei uz cilvēkiem, sabiedrību un plašsaziņas līdzekļiem. Autori atklāj, ka ES ietekme izteikti jūtama galvenajās politiskajās institūcijās un ka dalība ES veicinājusi plašu valdības modernizāciju un vispārēju pārstrukturēšanu. Tai pašā laikā, lai gan sabiedrībā notikusi plaša mēroga pārorientācija eiropeisko vērtību virzienā, Latvijas dalība ES nav panākusi būtiskas pozitīvas pārmaiņas cīņā pret nabadzību, nevienlīdzību un lauku depopulāciju. Šīs problēmas, gluži tāpat kā ekonomiskā attīstība, būtībā ir valsts līmeņa jautājumi, ko var risināt tikai ar valsts reformu palīdzību, kuras jāveic valstu valdībām.

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**

**LATVIJAS UNIVERSITĀTE
SOCIĀLO ZINĀTŅU
FAKULTĀTE**

**Sociālo un politisko
pētījumu institūts**

ISBN 978-9934-18-610-3

